

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

804

UC-NRLF

B 3 448 346

81 1958 E

CONVERTED

920

1955 SZEP 20

1961 JUN 1

Fejezet	Cim	Rovat
	12	
		1
		2
		3
		4
		5
	13	
		1
		2
		3
		4

Magyar
 Személyi
 Dologi kiadások
 Rendes fenntartás
 Átalakítási kiadások
 Tűz és elemi károk

M. kir. zálogházak :
 Személyi járandóságok
 Dologi kiadások
 Egyéb üzemi kiadások
 Nyugdíjak

894

140.000

91000

13574

Stromfeld Ferencz VII. oszt. tanulónak jutalmul
jó magaviseletéért és jeles plémáért.

Budapest. 1900. június 29.

Dr. Kimmány István
orv. tanár.

RÉVAI MIKLÓS
ÉLETE ÉS MUNKÁI.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

RÉVAI MIKLÓS
ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRTA

BÁNÓCZI JÓZSEF.

BUDAPEST.

1879.

894

RÉVAI MIKLÓS

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

A M. T. AKADÉMIA ÁLTAL A FRAKNÓI-HORVÁTH DIJJAL
JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

BÁNÓCZI JÓZSEF.

BUDAPEST, 1879.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az akadémia épületében).

✓ 6224 - 0638

„Ha valaha a megújult Haza tisztelni fogja Nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyeztet.“

Révai.

13514
91900

MÁRCSI KÖNYVTÁR
FIÓKJA
BUDAPEST.

XL8
12492

ELSŐ FEJEZET.

RÉVAI FEJLŐDÉSE.

15935

Digitized by Google

I.

Bevezetés

Megilletődés!

»Azon főképpen Istennek tartozó, közelebb pedig embertársához önként viseltető köteles szeretetét gyakorló Férfi — azon királyához hívséges Személy — azon hazáját szerető Honfi — azon magyar nyelv keletének buzgó, de már elfáradt Tenyésztője — azon borostyán koszorús Verselő — bölcselkedés, tudákosság, rajzolás, csinosodás, és egyéb szabad becsű tudományoknak Üzője s Előmozdítója — azon magyar szó és írás Eleveneknek Remeklője — azon az ájtatos papi rendnek Egyházi Disze — azon Pesten lévő Tanulmányok közönségének munkás Tagja — azon tudós könyv nyaláboknak Szerzője s Kiadója — azon életében eleven könyvtárnak Foglalatja — azon egyetlenegy, fő tiszteletreméltó *Révai Miklós!* megszűnt fáradságával, virrasztásaival az ideig való élőknek szolgálni; nyugszik zöld, örökös hírű-nevű hantjain termendő virág bokrétái között! De lelke és halhatatlan érdeme a mennyekben, az Isten színe előtt örvendezve énekli soha heverést nem tudó pályájának jó

végzését! És áldja a magyarok Istenét nyert kegyelméért, hogy annak hasznos sükere áradhasson a jövődség magyar szívé ivadékjaira! Kinek, midőn a tehetőségek értékjei márvány oszlopot eregetnének — én sirme-redékére almányi könnyeknek lepergetése közt ily verseket fakasztok:

Gellért hegyénél a levegő komor
 Köddel borúlt bé, fujja lehelletét
 A Rákos elbágyadt lapályán:
 Párolog a Tisza a Marossal. —

Kesergi estét mind az öreg Buda
 Mind a Dunának nedve leányival
 Zokog, de érdemlett nevének
 Czíme delelni repült fel égre!

E sorokat olvassuk Budapest első s akkor még egyetlen magyar lapjában, a *Hazai Tudósítások* 1807. május 6-ikán kiadott számában. A sorok írója Perecsényi Nagy László, a *Léta magyar vitéz és Zamira pannoniai kisasszony* könnyű tollú, beszédes szerzője. Mily nehézkesen, mily szaggatottan ír most! Mintha mindezt nem írná, hanem élő reszkető szóval mondaná el, s mondaná mélyen megindult szívvel, elfojtott, de ki-kitörő fájdalommal. Önkénytelenül is meghat a vesztesége nagyságával büszkélkedő kesergés. A sebzett szív rajongásának mondanók — ha az ő halotta nem volna a mienk is. De *Révai* neve cseng fülünkbe, s osztozunk tépő fájdalomában, büszkélkedő keservében

. . . Hetven évvel ezelőtt a hír Magyarországon még nem szárnyalt, csak járt. Egyetlen hirlapunk volt Budapesten, egy volt Kolozsvárott, és egy Bécsben. És ezek közt annyi palástolt versenygés a közönséggel szemben,

annyi megoszló rokon- és ellenézés a személyek körül, akár ma. De Révai halálának híre csakhamar bejárta az egész országot. Ellenei néma hallgatással adóztak emlékének, és barátjai teli kézzel szórták az elismerés virágait a megdicsőült hantjaira.

A kor mozgalmas volt, s az ifjuság meleg érdeklődéssel kísérte a haza reményeit s fájdalmasan érezte veszteségeit. Sopronyban, a »hécnek« városában, mint Révai még 1801-ben nevezé, halálának hírére szomorú ünnepet ültek a Magyar Társaság tagjai. Jól esik hallanunk, mily nemes túlzással tolmácsolják a közfájdalmat:

Hektor elestével nem vettett Trója felényfit:
S nem vala oly nagy kár Akhilles porba dülése. —

Nem csak égi ihletés teszi az embert jóssá, hanem a magaszosúlt, fájdalom ihlete is. Az éles szem a múltba lát, az éber szem a jelent nézi — a könnyek fátylán keresztül az elme néha a jövőbe tekint át, a kavargó gomolyban észreveszi a készülő alakulást, s a mit ellesett — félig érzés és félig sejtelem — azt elmondja nekünk; jósol, a nélkül, hogy tudná.

A Hazai Tudósítások megjegyzés nélkül közlik az előbbi verssorokat, s mindjárt utána egy másik versből e strófát:

Szánta ő mindig s nem ugarolt vele,
Melyet a sors rávete, bevétette,
Ah! de mint látom learatni majd más
Fogja gyümölcsét.

S valóban úgy történt. Mert, a kik a gyümölcsöt learatták, nem az ő nevében tették. Az ifju szerző nem *költött* hanem *jósol*. . . .

A történeti dicsőség köde borítja el Révait; ideje, hogy eloszlassuk e ködöt. A közelismerés magas talapzatra helyezte őt; léptessük le onnét. Ha élve jár majd az élők között, csak akkor fogjuk látni, mily nagy óriás.

II.

Révai 1752-ben Nagy-Szent-Miklóson született; hogyan hívták; miért másította meg születése helyét.

Révai életéről eddig aránylag kevés adat van megállapítva. Azt sem tudjuk még, mikor született; némelek szerint még azt sem, hol született. Révai maga az utóbbit tudta, de más helyet nevezett; az előbbi nem tudta, de választott magának időt. Szerető szülék nem számítgatták előtte, mióta lett ő örömük és büszkeségük, önnön élete pedig csupa harcz volt gyermekségétől fogva haláláig. S midőn megírja 1796-ki folyamodását, melyben magát a papi állásával járó teendők alól fölmentetni kéri, *s megtört egészségére* kénytelen hivatkozni¹⁾ — el sem hiszi magáról, hogy csak negyvennégy éves; három évvel többet mond s ezóta született ő 1749-ben — az irodalom történetében.

Születésének napja február 24-ére esik, ez bizonyos. Nem azért, mert Révai maga állítja, mert hogyan lehetne kétség esetében az ily dologban az illető²⁾ az

¹⁾ Kézirat a Muzéum birtokában, Hung 353, 40. sz. — Révai életrajzára nézve e kézirat-csomag megbecsülhetetlen fontosságú. Ezt idéztünkben *M. S.* rövidítéssel fogunk ezentúl élni.

²⁾ Ezt állítja *Toldy*, Magyar költők élete I. 219 l. R. születése évét és napját illetőleg, ámbár születése *helyét* — és helyesen — tőle elütően állapítja meg ő is.

»egyetlen tekintély«? — hanem azért, mert a piarista rend irattára is³⁾ ezt bizonyítja volt tagjáról.

Hogy születésének évét illetőleg is az akkori anyakönyveket kell vizsgálni, jól tudta *Horvát István*,⁴⁾ kit Révai maga óhajtott életrajzirójának, tudta *Kazinczy* is, ki először szól hozzá e kérdéshez nyilvánosan.⁵⁾ — Az első azonban az adatot egészen mellőzi, az utóbbi meg félre érti.

Ez az anyakönyvi adat a következő:

»Anno 1752. 23. Julii baptisatus est per Paulum Sándor Parochum Csanádiensem: Mathias Jacobus, filius Nicolai Révai et Annae Consortis. Levantibus ex sacro fonte Domino Mathia Oexl et Conjuge Margaretha.«⁶⁾

Azaz: 1752-ik évben július 23-án megkereszteltetett Sándor Pál csanádi plébános által *Mátyás Jakab*, fia Révai Miklósnak és házastársának Annának. Keresztvíz alá tartották Oexl Mátyás úr és felesége Margit.

Ez a *csanádi* anyakönyvben áll, és Révai, bár Nagy-Szent-Miklóson született,⁷⁾ mindenütt Csanádot mondja műveiben születése helyének. Latin verseiben⁸⁾ »szülőföldjé«-nek mondja; magyar verseiben fogadja,

3) *Történelmi Adattár*, II. évf. II. köt. 461.

4) *M. S.* 1a. »Révairól jegyzések«; a címlap túlsó oldalán.

5) *Hazai Tudósítások* 1808. 311—12. l.

6) Az anyakönyv szövegét úgy *Kazinczy*, mint a *Történelmi Adattár* egyes kihagyásokkal közli, olyképen azonban, hogy azok egymást kiegészítik. Én e kiegészített vagy, ha tetszik, szerkesztett szöveget idézem.

7) Így mondá R. Horvátnak. l. *M. S.*, 1a. — és ezt természetesen R. bizonyosan tudhatta; a szerzet irattára szintén N.-Szt.-Miklóst említ; i. h.

8) *Latina* 16 l. jegyzet »natale mihi solum.«

hogy »Umbria költőjét fogja mutatni Csanád;«⁹⁾ matematikai munkájának címlapjára pedig a neve alá oda teszi »Hungarus Csanádiensis« — csanádi magyar.

Hol született már most Révai és mikor? Az elfogadott adatok szerint 1749-iki február 24-én Nagy-Szent-Miklóson. De e hely anyakönyvében a Révai családot illető legrégebb adat 1754-ből való.¹⁰⁾ A közlöttük adat is más évet és más napot hoz föl és azon fölül, hogy az csanádi eredetű — *Mátyás Jakab* neveket említ, holott Révai mint tudjuk, *Miklós Istvánnak* nevezte magát.

Igy történt, hogy minél behatóbban vizsgálták a dolgot, annál nagyobb lett a zavar. 1862-ben egész mozgalom indult meg Torontál megyében, a Révai születésére vonatkozó adatok megállapítása dolgában,¹¹⁾ mely sok érdekes részletet derített napfényre, de egészben eredménytelen maradt. Magok a buzgólkodók nem tudtak megegyezni semmiben. *Toldy* Ferencz pedig e mozgalmat hallgatással mellőzte, s ezzel az egész ügy el volt döntve; a mi annál természetesebb, mert e fáradhatatlan író hozzá szoktatott bennünket, hogy minden irodalomtörténeti dolgot ő intéz el számunkra.

Az egész kérdés, — az kétségtelen — azon fordúl meg, bebizonyítható-e, hogy a csanádi anyakönyv *Mátyás Jakabja* a mi Révaink?

Igenis, be. *Kazinczy* 1803-ban látogatta meg Révait Budapesten, s ekkor ez utóbbi ezt mondá neki. »Nem

⁹⁾ *Elegyes versek* 35 l.

¹⁰⁾ *Magyar Tudományos Értekező*, I. k. 376 l.

¹¹⁾ *T. Adattár*, 462 l.

keresztnevem [a János]; az én keresztnevem *Mátyás*; a *János* bérmálási, s szerzetbeli a *Miklós*. Ez utolsó alatt jutván ismeretességre, megtartottam azt, minek utánna a Piaristák közül kiléptem is: de felvettem mellé a Jánost — inkább kedvelvén azt, mint a *kereszttségbelit.*«¹²⁾

Révai Mátyás, utóbb Miklós tehát 1752-ben született, de nem Csanádon s nem is júliusban — mint Kazinczy az anyakönyvi kivonat alapján állítja. A csanádi anyakönyv e pontra nézve nem is nyilatkozik; azt mondja: 23. julii *baptisatus* est, ekkor tehát csak megkereszteltetett, de már febr. 24-én született. — Tudjuk ugyanis, hogy a szülők Mátyás születése után nemsokára Csanádra mentek lakni az odavaló plébánoshoz¹³⁾; a Nagy-Szent-Miklóson született gyermek tehát e szerint csak Csanádon kereszteltetett meg.

Születése helyének öntudatos megmásítása élénk világot vet Révai lényének egyik alapvonására: rendületlen és tüzes hazafiságára. »Könyveiben — ugymond Horvát¹⁴⁾ — több helyen csanádi magyarnak nevezi magát: azért is, mert csecsemő korában ottan szívta a levegő eget; azért is, mert e magyar hely lakóit inkább becsülte oláh szomszédainál.«

A hazaszeretet tüzelte és buzdította már az ifjut, ez vezette a férfiút is törekvéseiben és munkálkodásában, harcaiban és túlzásaiban egyaránt.

12) *Hazai Tudósítások*, i. h. — Révai Horvát Istvánnak is elmondotta, hogy »a szent kereszttségben Mátyásnak hivatott.« Kézirat a Nemzeti Múzeum birtokában, Fol. Hung. 729.

13) *M. S.* 1. a.

14) *M. S.* 1. a.

III.

Atyja közkatona, utóbb csizmadia volt; testvérei; Mátyás Gsanádon neveltetik; az apa meghal; a család tönkre megy — egy leánygyermek kivételével.

Szüleiről kevés az adatunk, de a mi van, megható és szomorú képet tár elénk.

Kazinczy tartotta fön számunkra, hogy Révai atyja, Miklós, ifjúkorában »végszélbeli ember, azaz katona volt«; de csak közkatona lehetett, »mert a plébános vesztegetve bánván mások eránt a titulusokkal, s még mesteremberek neveik elé is Perill. (nagynevezetű) vagy csak D. (ur) titulust rakván, a Révai atyjáét (az anyakönyvben) a nélkül hagyta.«¹⁵⁾ Horvát »középértékű nemes háznak« mondja a Révaiét, a mit azonban az adatok megczáfolnak.¹⁶⁾ Különbén hősünk férfikorában egy ideig állandóan használta a *y*-t neve mellett: *Révay*, s hihetőleg csak nyelvtani vizsgálódásai hagyatták el vele ez írásmódot. A későbbi nyelvtudós vélekedése szerint ugyanis az *y* csak gyöngítésre szolgál s e szerint a családnevekben jogtalanúl maradt fön »hibás szokás« ugymond Károly-t, Pesty-t, Tolnay-t írni, vissza kellene helyezni az *i*-t. »De az ilyenekben bizonyos makacosság uralkodik; a diplomák tekintélye miatt tartják meg az *y*-t, nem pedig grammatikai okból.«¹⁷⁾

15) *H. Tudóstt.* i. h.

16) A szerzet irattárában is áll »ignobilis.« *I. h.*

17) *Elab. Grammatica*: »Sed in his quaedam pertinacia regnat, propter diplomatum auctoritatem, non grammatica ratione.« l. k. 171 l.

Mátyásunk a szülők első gyermeke volt. A békési születésű apa csizmadia volt fiatal korában, azután elment végszéli katonának. Nagy-Szent-Miklósra jött lakni s elvette *Palásti Annát*. Hogy megélhessen, régi mesterségéhez fogott; csakhogy hihetőleg hamar reáunt: a hosszú katonai szolgálat más foglalkozáshoz, más életmódhoz szoktatta. Csanádra alkalmasint azért ment, hogy más életmódot keressen. Az odavaló plébános közel rokona is volt, s ennél szállott meg családjával.¹⁸⁾ Úgy látszik azonban, nem talált itt állandó jövedelmező foglalkozást. Visszament Szent-Miklósra csizmadiának.

A család következő történeteit a szent-miklósi anyakönyv mondja el. A család megszaporodott; 1754-ben *Imre* nevű fiuk született, három évvel utóbb *András* s ismét két év múlva egy harmadik gyermekök, kinek nevét és nemét az anyakönyv nem említi.¹⁹⁾ Valamint Mátyásnak, úgy többi gyermekeiknek is keresztszülői a német sörfőző Öxl és felesége voltak — a kikkel a Révaiak, úgy látszik, igen jó barátságban éltek.

Mátyás Csanádon maradt; a szülők a többi három gyermekkel Nagy-Szent-Miklóson laktak — szegényesen, tán nyomorogva. Egész életképet fest *Szalay* kanonok, a Révay születése idejének a helyszínén buzgó nyomozója ez egyszerű soraiban. »Én egy napon — így ír Szalay 1862-ben²⁰⁾ — a csizmadiák legöregebbjét, Szkorán Mitát kerestem föl, tőle némit kitudandó. Az utcán gubbaszkodva találtam a körülbelül 84 éves aggastyánt. A mint

18) *M. S. I. a.*

19) *M. Tudom. Értekező*, I. 376 l.

20) *T. Adattár* II. 462 l.

meglát, megijed, de teljes lett zavara, midőn megszólítám. »Uram, azt mondja, én már megfizettem a stájert.« Szegény Mita engem hát, mint afféle uri embert, adószedőnek vélt. De lecsillapítottam aggodalmait s azt kérdeztem: »Emlékezik-e arra, hogy Nagy-Szent-Miklóson bizonyos Révai csizmadia lakott volna?« »Hogyne emlékezném, uram, felelé Mita, arra a büszke tót Révai csizmadiára. Olyan szegény volt, mint a templom egere, és a magamféle csizmadia emberrel még sem akart azért társalogni. Ő mindig urakat keresett. Különösen pedig nagyra tartotta azt a fiát, a kit Csanádon iskolába járatott; Nagy-Szent-Miklóson iskola akkor még nem volt. De az ifiúr bizony maga is gyakran eljárt velünk csizmadia inasokkal a szemétdombokra borítást szedni.«

Nem látjuk-e magunk előtt a katonaviselt csizmadia Révai Miklóst? Világlátott ember lehetett, szolgálta a császárt, és nemcsak büszkeséget, hanem némi műveltséget is hozott magával. Ennek köszönhetni, hogy Mátyást ott hagyta Csanádon. Mily keservesen eshetett az a szerető anyának! Első szülöttét nem ő nevelte — az csak a vakációban járt haza öregbiteni a nyomorúságot . . . Pedig hol három gyermek már élél, ellehetne a negyedik is. De a nagyralátó büszke csizmadia nem engedett, s a szegény anya belenyugodott. . . .

Nemsokára azután, 1766-ban ²¹⁾ meghal a kenyérkereső családfő. Mit kezdhetett a szegény nő három árvájával? nem tudunk erről semmit, de a valóság szívfacsaró lehetett. Kétségbeesett küzdelem lehetett az a nyomorúság ellen — s e küzdelemben elbuktak. 1773-ban

²¹⁾ *M. Tud. Érték.*, 376 l.

Révai már anyjának és fivéreinek is kesergi halálát.²²⁾ Csak egy maradt meg — az anyakönyvi közlemény harmadik helyén említett gyermek. Hősrünk verseiből tudjuk, hogy ez leány volt. Tolnai Pál szathmári alispán özvegye, ki neki is megengedte, hogy »asszony anyámnak« nevezze, árván elmaradott testvérét 1780-ban²³⁾ »oldala mellé befogadá kegyesen, s tartja leánya gyanánt.« Ez az adat azt is bizonyítja, hogy Révai jó testvér volt; ki más szerezte volna be e házhoz az ekkor 23 éves leányt, mint ő? Mi történt vele tovább, nem tudjuk.

Ime a család szomorú sorsa: az apa elhal; az anyát megöli a bú és nyomor; két fiuk korán száll sirba; 23 éves leányuk még pártás fővel keres magának új anyát — a család egyetlen fönmaradt sarja pedig idegenek közt küzd az idegen étellel és ezer baj és örökös nyomor közt is az apai névnek halhatatlan dicsőséget szerez, a melynek oly nagy a ragyogása, hogy a szentmihályi pusztai sirokat is megaranyozza fényével.

IV.

Mátyás Szegeden tanul, Karaba latin verselésre buzdítja; szülőföldjének szeretete bírja a kún romok megéneklésére.

Révai a csanádi plébános házában nevededett. Az ő »hazafisággal és dicsérettel teljes beszédei mély tiszteletet öntöttek« hősrünk keblébe.²⁴⁾ Hogy különben jó dolga

²²⁾ *Latina*, 28 l.

²³⁾ *Elegyes versek*, 63 l.

²⁴⁾ M. S. 1. a.

volt e e házban, alig hihetni. Ő maga azt mondja e korról:

Ki igen idején, mikor *nevelkedni*
Csak kezdetlem gyengén életre gerjedni,
 Tárnya lettem a vad kegyetlenkedésnek,
 S bennem dülő kedve telt az üldözésnek!
 Mégis érzem, s mikor jut csak eszembe is,
 A sérelmek után hosszabb időre is,
 Szakad újra szivem, könnyeim hullanak
 S engem zokogó jajra fakasztanak. ²⁵⁾

Meglehet, hogy e sorok nincsenek minden túlzás nélkül. Gyermekségünk bajait még férfi korunkban is élénkebben érezzük, mint akár a későbbi szenvedéseket. S vegyük tekintetbe az is, hogy a szőke és kék szemű fiú heves és indulatos volt, s hogy a szerető anya helyett hihetőleg papi gazdaasszony állott mellette, ki talán a fegyelmezésben látta a nevelés egyetlen módját.

Mátyás egyébiránt Csanádon sem maradt sokáig. A plébános már elemi iskolára is Szegedre küldé — látni való, szabadúlni akar a fiútól. Itt végezte ő a piaristáknál a gymnásiumot is. ²⁶⁾ Alkalmasint a szerzet fölvette őt convictusába eddigi nevelő atyjának ajánlatára.

Az iskolában csakhamar kitűnt nagy tehetsége és éles esze. S mint az ilyen fiúkkal rendszeren történik, ahhoz fognak, a mire őket legderekabb tanárunk serkenti. Az ifjúság a mily fogékony, ép oly kevésbé van tisztában saját tehetsége felől. Minden kiváló ember fejlődésében van azért több kevesebb véletlen is — a nevelő befo-

²⁵⁾ *Elegye versek*, 170 l.

²⁶⁾ »Potissimam adolescentiae partem transegi dum primis litterarum elementis humanioribusque studiis imbuerer apud Scholas Pias.« *Latína*, 24 l.

lyása nem egyszer sarkalja olynemű munkásságra, melyre sajátos tehetsége vagy épen nincsen, vagy első sorban nincsen hivatva.

Szegeden különösen *Karaba Ágoston* hatott rá. 27) Az éles szemű férfiú fölismerte benne a tehetséget a tevékenységre buzdítja — azaz verselésre. Ezen kor nevelő rendszere szerint a verselésben való jártasság nem volt a költői tehetség vagy bár a technikai ügyesség dolga — hanem egyszerűen a műveltség járuléka. Szerzetes gimnásiumaink öregebb tanárai — sokan vagyunk, kik ezt tapasztalatból tudjuk — még ma is így fogják föl a verselés hivatását: a művelődés eszközének nézik. Révai tehát verselt. Az a kor pedig latin volt. Az iskolákban mindenütt és mindent latin nyelven tanítottak; hivatalos és társadalmi életünk mindenütt az országban latin volt. Eszökbe sem jutott még igen az embereknek, hogy a hazai nyelvet is lehetne hivatalos és társadalmi nyelvvé tenni; nem is nézték a latint idegen nyelvnek — hiszen Szent István óta ez volt az ország hivatalos nyelve! Révai tehát — latinul verselt.

Karaba megénekeltette vele Aeneast, a mint öreg atyját a pusztuló városból kimentí. Még tíz évvel utóbb is emlékszik Mátyásunk az elegia bekezdő soraira.

Tu quoque versa, heu in cineres, o Martia Roma

Jam fueras tristi diripienda, noto:

Nulla orbis domina, et nulla urbs aeterna stetitset

Nec Capitolini templa superba Jovis. 28)

27) *Latina* 46—49 l.

28) »Téged is már a déli szél készült szétszórni, Marsnak elhamvadt Romája; a földnek egy uralkodója, egy városa sem áll fen örökre, nem a capitoliumi Jupiternek kevély templomai sem.«
— *U. o.* 48—9 l.

Van e sorokban, az kétségtelen, melegség és lendület — és minél több reminiscentia a történetre és a poetika szabályaira s Trojáról szólván, csak Rómán kezdi — Karaba meg van elégedve, megdicséri és buzdítja: »Melpomene derülten mosolygott, midőn születlél.«²⁹⁾

Révai mozgalmas, eleven elméjét azonban nemcsak az ókori hősök foglalták el. Neki erős érzéke van a valóság iránt s érzi, hogy tényeinek számbavétele, megállapítása méltó földadat. »Ügyszólván gyermek voltam, — mondja 1778-ban³⁰⁾ — midőn hazám leírásának eszméje villant meg agyamban.« De nem fog azért még a történet tanulmányozásához. A tizenhat éves ifjú mindent összefűz érzésével, mindent képzelne tűzében lát még. »A szép tudományok, így folytatja, melyekbe fiatal koromban beavattam, más egyében kívül, különösen azt is szívembe vésték: »A föld, melyen születlél, szent legyen előtted, és minden erődből oda törekedjél, hogy ennek hasznára és díszére légy.« Midőn láttam, hogy épen anyamegyém van megfosztva a külsintől és barbár düh romba dönté annak hajdani fényét és méltóságát — midőn ezt láttam, keserűség szállotta meg szívemet, és Sannasart³¹⁾ utánozva, ily érzettől áthatva, készítém szegedi deák koromban a kún romokról szóló első elegiámat.«

Ez 1768-ban volt. Ez elegiát föl is vette latin költeményeinek gyűjteményébe. (I. könyv 2-ik elegia.) Nincs benne semmi kiváló, de sok jellemző: kiérezzük, hogy

²⁹⁾ U. o. 49 l.

³⁰⁾ T. Adattár, II. 459 l. Dr. Engelss János fordítása.

³¹⁾ A 15-ik század egy latin költője.

szerződésében tüzes lélek lakik, hogy a hazaszeretetnek született apostola.

A kornak pedig, melyben Révai született, mindenekelőtt erre volt szüksége.

V.

*Kecskeméten a piarista szerzetbe lép; mi bírta erre. Fel-
leme ellenkezik választott pályájával. Milyen volt viszo-
nya a szerzethez s hogyan fogja föl ő maga.*

1769-iki november 10-én ³²⁾ Mátyás Kecskeméten a piarista szerzetbe lépett. Ezzel a lépéssel kezdődik szerencsétlensége. Eddig csak árva volt, de most szolga lett. Az ő büszke lelke legalább úgy érezte.

Akaratja ellenére lépett a szerzetbe — ezt mondá ő később maga. ³³⁾ Elhiszszük. De értjük még is, hogy a tizenhét éves ifjú erre határozta el magát. Ide hajtóták a viszonyok, a körülmények, nevelése — szóval: a kényszerűség.

Révai a nép fia. Atyja szegény csizmadia, kinek halála után a család tönkre ment. Ő nem nevelkedett a

³²⁾ M. I. 1a.

³³⁾ *Guzmics* »Révai pályája« *Tudományos Gyűjtemény* 1830. II. k. 5. l. — *Toldy* sajnálja, hogy e becses értekezés töredékül maradt ránk; de nem töredék az mint *munka*, hanem egyedül mint Révai *életrajza* az. Kétségtelen, hogy *Guzmics* így értette. Ez értekezés nem egyéb, mint R. 98 levelének kivonata; többet adni G. nem is akart.

91900
13514

szerető anyja befolyása alatt. Katholikus, tehát családtalan papnál volt kisdéd korától fogva. Itt láthatta a gyermek, mily tisztelettel közelít a nép papjához, s ez bizonyára benyomást tett elméjére. A gyermek azután a piaristákhoz került. Itt volt tizenhét éves koráig. Ismét családtalan környezetben, ismét nő befolyása nélkül. Alig találkoztunk az emberiség történetében kiváló egyéniséggel, kire nem lett volna befolyással anyja, a nők általában. Révai hevét soha az anyja szelidsége nem csillapította, indulatosságát nem szelidítette. Szeretet nélkül nevelkedett, szerelem nélkül élt. Még barátja sem volt, a szó igaz, nemes értelmében soha. Voltak ifjúkori ismerősei, kiket szeretett; de az élet, kit ide, kit amoda vetett. Férfi korában kötött barátságot a rokonlelkű, nemes Rajnissal, de őket inkább az elmék, mint a szívek rokonérzése csatolta egymáshoz. E két szegény küzdő szerzetes között a barátság inkább meggyőződés dolga volt: hogy segíteniök kell egymást — keresztényi szeretetből és a haza érdekében. Bizonyára soha senki Révaival bensőbb viszonyban nem élt, mint Horvát István. De ez sem volt barátság. Az egyik a parancsoló tanító volt, a másik meg az engedelmes tanítvány.

Szegény Révai még azt sem tudta, hogy hő lelkének voltakép mi hiányzik. Tizenhét éves volt és szerette — a hazát, szerette a tudományt. Ezekért akart ő élni. De mit csináljon? Egyedül állott a világon. Plébános rokona, hihetőleg atyja is, valószínűleg papnak szánták. Ő a piarista rendet ismerte — Karaba piaristát szerette — a tudomány szomszárja és a haza szeretete kielégítést követeltek tőle — a tizenhét éves ifjú a szerzetbe lépett.

Csakhogy ez nem volt neki való élet. A föltétlen engedelmesség kötelessége merően ellenkezett az ő önálló, elmélkedő lelkének vágyaival. Képzeltetni, hogy ez nem egyszer összeütközésbe hozta őt fölebbvalóival. Révai pedig, ha megbántatott, ritkán bírt magával — így ítéli meg őt Kazinczy,³¹⁾ ilyennek mutatja egész élete. Nagyon is érzékeny lévén, alig volt képes mindig helyesen megítélni: vajjon mikor bántották meg őt, s mikor bántott meg ő másokat? Az a szenvedélyes s egészen a mértéktelenségig heves és indulatos Révai, ki a nyelvharczban lép elénk, bizonyára már ifjúságában is ilyen volt; később betegsége fokozta hevét — most büszkesége és daczossága tevé azt. — Emellett egyenes, szokimondó természetű volt; mindaz, a mi a katolikus papot rendszeren jellemzi: hogy tud uralkodni magán, hogy önmeztadással s türelemmel tudja előmozdítani céljait — mindez hiányzott Révaiban. Verseiben, melyeket 1787-ben mint szerzetes adott ki, indulatosan és nyíltan támadja meg szerzetét és több kiadott munkáinak előszavát is fölhasználja némelykor a papi részről ellene fölhozott vádak nyílt czáfolására.

Ily természetű és jellemű ember egyáltalán nem papnak való, legkevésbbé pedig szerzetesnek.

Hiszen többé-kevésbbé mindegyikünk megszenved természetéért, jelleméért — s annál inkább, minél alantabb fokon születünk. De mily különbség van e tekintetben a szabad és a lekötelezett ember között! S még ez utóbbiak között is mi egészen más az, ha szabadon választhatunk új, természetünkkel inkább megegyező köte-

³¹⁾ *Levelek Kishez*, I. k. 203. l.

lességet, vagy ha rabjai vagyunk viszonyaiknak, melyek elől nincs menekülés. Mire nem vállalkozik azonban az ifjúság? De ha a lélek rugalmassága bágyad, a képzelem birodalma szűkül, s a férfi a valóságra ébred — mily sajnó kín, mily tépő fájdalom az . . .

Azt hiszik s mondják, hogy Révai viszonyát szerzetéhez »homály fedi.«³⁵⁾ Korántsem. Nem tudjuk ugyan, kik azon rendfőnökök egyenként, a kik Révai szerencsétlenségét különösen tetézték. Ha tudnók is: nem vádolhatnók őket e miatt. Nekik igazuk volt; nem jártak el talán elég kíméletesen e heves, tüzes természetű ifjával — de ez nekik nem is volt kötelességök. A baj az, hogy nem csak nekik volt igazuk, hanem Révainak is. Nekik a szerzetes élet szabályainál, neki saját természetének jogainál fogva.

Hogy ez összeütközés Mátyásra nézve oly felette nagy kínokkal járt — ez az ő szerencsétlensége, de nem előljáróinak igaztalansága.

Nem lehet itt szó ítéletről, hanem csak megértésről.

Érdekes és fontos azonban tudnunk, mint fogta föl helyzetét Révai, milyenek érzelmei s hogyan fejezi ki azokat. Egész jelleme és lelkülete tárul föl ezekben.

Panaszos életét majd minden évben más-máshol tölti. 1770-ben *Kecskeméten* van, a következő évben már *Tatán* találjuk. 1772-től fogva vannak tőle verseink s ezek híven tükrözik vissza lelki állapotát. *Tatán* roszul érzi magát, sem könyvek, sem barátok nem úzik el szomorúságát, csak a kis folyó gondtalan csevegése vigasztalja

³⁵⁾ *Toldy.*

bánatos lelkét.³⁶⁾ Mily szomorú képe ez a húsz éves ifjú lelki állapotának! Az a kis folyó is medrébe van ugyan szorítva, de szabadon foly benne; s mennyi váltakozó képet, mennyi boldogságot lát útjában! Talán ezt irigyelte meg Révai tőle leginkább. Ő a szerzet komoly falain belől kénytelen tüzes lelkét zabolázni — pedig a tett vágya kihajtja a világba. Helyet cserél és 1773-ban *Veszprémbe* megy — itt is panaszos szomorúságban tölti életét, s hiába kíván meghalni.³⁷⁾ A következő évben *Nagy-Károlyban* találjuk;³⁸⁾ minthogy három évig maradt itt, azt hihetnők, jobban érzi magát. De az első két évben itt írt verseinek legnagyobb része az ellenkezőről tesz tanúságot. Egy barátja meghal, s ő Istenhez fohászkodik, segítse ki őt is e világ rossz habjaiból; később meg kétségbeesve kívánja a halált, születése napján.³⁹⁾

Csakhogy az ifjúság szeret kaczerkodikni: a leányok az étellel, az ifjak a halállal. Egyik félt sem tanácsos azonban szaván fognunk. S ha nem mi, hanem a sors teszi, épen úgy megjárja. Révai megbetegszik — s fél a haláltól. Azt kérdi tőle: nem használhatna-e semmit hazájának? Az ifjúságot akarja tanítani a jóra és helyesre.⁴⁰⁾

36) *Latina*, 20 l.

37) Infelix! frustra mortem precor, abnuic illa, Cogit et in quernla vivere tristitia. *Latina*, 28. l.

38) *Elegyes Versei*, 18 l.

39) *Latina*, 34 l.

40) *Latina*, 51 l.

Nemcsak a szenvedély játszik nagy szavakkal, hanem a szenvedés is. A komoly elmét, az igaz buzgóságot azonban a valóság csakhamar visszatéríti a józanság útjára. Révai ezentúl nem kíván többé meghalni — hanem élni. Hiszen eddig sem volt ő élete út, hanem elégedetlen. Most érzi, tudja az okát is: tette vágyó.

E betegség tehát érettebbé, higgadtabbá tette, de nem nyugodtabbá, boldogabbá is. Talán épen az ellenkező történt. A szerzetesi fogadalmat már 1771-iki október 24-inén letette.⁴¹⁾ Ismét egy kapocscsal több, mely oly élethez kötötte, a mely természetének nem felelt meg. S ha most elmélkedett maga fölött — honnét meríthetett volna vigasztalást?

Nincs módunkban határozottan állítani, de úgy látszik ez volt az a betegsége, melyet hat évvel utóbb egyik versében említ. Elmondja, hogy a »bölc és nagy mértékletességű« elöljáró Orosz Zsigmond s szerzetes tagjai mint siratták ekkor »és mi dicső sir-verset is irtatok immár.«

Révai! oly idején rothadsz: gonosz üldözés ölt meg:

Érzi hazánk kárát benned is, a ki sirat.

Ti hittétek, folytatja büszkén, s már láttatok bennem annyit, hogy a haza valamely hasznot nyert általam —

Hitte Orosz Zsigmond is: azért ébreszte fel újra.⁴²⁾

Ime az erős önérzet, mely már itt is közel jár az öndicsőítéshez. A tehetségébe vetett hit ébreszti fel őt hallottaiból! Az elismerés — ime bajainak orvossága.

⁴¹⁾ *M. S.* 1 a.

⁴²⁾ *Elegyes Verseik*, 87 l.

Révai sohasem is volt szerény a szó elfogadott értelmében. Ő nem háritott el magától sem dicséretet, sem elismerést — sőt inkább! Ha nem adózott vele más, elmondja ő maga körülményesen, melyek s mily nagyok az ő érdemei. Mint költő, mint nemzeti agitator, mint nyelvész — minden téren hangsúlyozza törekvéseit, érdemeit. Tagadom azonban, hogy ebben szerénységtelenség volna. Révai egész jelleme és gondolkozása olynemű, hogy ezen kategóriák szerint meg sem ítéltető; nem illenek ő reá. Ő kész elismerni másban a legkisebb érdemet is — nos hát, mért ne a magáét is? Volt-e a vele egyvívásúak között csak egy is, ki fölülmúlta volna őt a verstechnika biztos és ügyes kezelésében, a nemzeti érdekek élesztésében és előmozdításában, a nyelvtudomány problémáinak átértésében és megfejtésében? Nem volt senki — és Révai ezt jól tudta. Miért ne mondja hát? S annál több joga volt az érdem e szokatlan hangsúlyozáshoz, mert nála a tett mindig *megelőzte* a szót.

Igaz, volt egy kora, melyben ez egészen a betegségig fejlődött ki benne, melyben már tudományos alapon álló ellenmondást is személyes sértésnek vett. Nem fogjuk, és nem akarjuk ezt menteni. De e sajátos jellemvonását, úgy véljük, nem szabad a köznapiság kategóriái alá törpíteni. Egy tetőtől talpig egészséges, őszinte és igaz természet jellemvonása az, mely bátran és büszkén mellőzi a korlátokat, melyeket mi a mások gyengeségeinek kimélésére, s ezzel egyszersmind a magunkéinak palástolására vontunk.

Ime egy jellemvonásával több, mely helyzetét tűrhetetlenné tette. Az ily önérzet nem tud meghajolni szó nélkül. Képzelnék hozzá ifjúságát, büszkeségét, hevessé-

gét, érzékenységet — s elképzelhetni, mily ellenkezésbe jutott a szerzetesi renddel. Nagyon természetes, hogy üldözöttnek érezte magát; hogy azt hitte, törnek ellene. Pedig úgy hisszük, csak az volt a baj, hogy ő neki parancsoltak, s nem ő parancsolhatott másoknak. Ő folyton másoktól követelte, a mire maga sem volt képes.

1782-ben keserői Orosz halálát s szenvedélyesen fakadt ki ez alkalommal a szerzetesi élet ellen. E sorok azon éveire vonatkoznak, melyekről épen szólunk. Nincs összes műveiben hely, melyben ily határozottan tárná ki előttünk a rendről való nézeteit — nem, többet: — egész lelkét.

Képmutató falak! irtózom még, arca pirulás
 Nélkül a jámbor emlegetést se tehet.
 Egy dolog úgy faggat s keserít, hogy szólok ez egyről:
 Ott a Szent Szeretet tiszteli pusztai nevek!
 Födolog, a Szeretet nincs ott, csak színre hazudják:
 Gyűlölség vagyon ott, s üldözetekre buzog.
 Ott vesze nyers ifjúságom tüze, minthogy előltek:
 Én vallom, szomorú áldozat a ki valék.

És még egy jelenvonásátárja föl előttünk e soraiban:

A farkas megmarta juhok rémíti kis árnyék,
 S még őrző ebe is gyakran ijeszti szegényt.
 Hogy leütött romlásommal sok menykövem, arra
 Bús idegenséggel telt gyanakodva fejem.

S midőn Oroszt magasztalva említi:

Tudta, hogy ártalmas s csak ront a gögös erőszak:
 És inkább épít a kegyes engedelem.

Más hebehurgya kevély, tapodója alatta valónak,
 Bőszeke dagályával mely sokat egybe kever.
 A ki derült elmét elfojtja, szorosba rekeszti:
 Ugy hogy alatt mászik rabja, s eloltja tüzét.⁴³⁾

Igazságosak-e e sorok vagy nem? Azt mondjuk, hogy jellemzők.

E szerint nagyon természetes, hogy Révai 1777-ben kapva kapott az alkalmon, hogy szerzetes létére is a szerzet közvetlen főnhatósága alól szabadúljon. Mielőtt azonban e nagyfontosságú lépésére rátérnénk, nézzük, hogyan fejlődött ez idő alatt.

VI.

Révai történettel foglalkozik; Cicero hatása Révaira. Molnár Feles Épületei. A költészet; első alagyáit írja.

Kifejtettük, mért nem tehetjük magunkévá Révai szigorú ítéletét szerzetét illetőleg. Ő e viszonynak csak terhét érezte s azért csak visszaját látta. De mi objective láthatjuk e dolgot. Értjük Révai szigorúságát, de elismerhetjük azt is, hogy ő sokat, nagyon sokat köszön szerzetének. Röviden kimondva: a szerzet nélkül ő sohasem lehetett volna Révai. Maecenásaink nem voltak akkoriban, neki meg nem volt semmije. Hiszen különben bátran kiléphetett volna! A szerzetesi fogadalom, tudjuk, nem köt le végkép senkit. Révai józansága azonban győzedelmeskedett szenvedélyén, küzködésén. Ha kilép,

⁴³⁾ *Elegyes Verseik*, 36–38. l.

mit csinál? Hogyan tanulhatott volna? Akkoriban csak egy mód volt erre nézve: hogy pappá lesz. Révai egyebet nem is tehetett. Választhatott volna magának más szerzetet, vagy megtehetette volna mindjárt, a mit később és annyi harcz között tett: hogy világi pappá lesz — de nem tette sem ezt, sem azt, és — merjük állítani — nem volt fejlődésének kárára, hogy nem tette.

Midőn Révai 1769-ben a kegyesrendbe lépett, ez korántsem volt mint ma, szűkiben a használható tanerőknek. Hogy Révait azonnal helyettesítéssel, s a következő évtől fogva már rendes tanítással bízták meg, mutatja, hogy méltatták kiváló tehetségeit. Tatán a tanítás mellett a convictusban az ifjúságra is ő ügyelt föl.⁴⁴⁾

Tatán, hol oly jól érezte magát, itt szállja meg újra gyermekkorának nemes vágya, hogy szeretett szülőföldje dicsőítésére tegyen valamit, Mennyire fejlődött e négy év alatt és óta, bizonyítja munkájának választása. Nem elégiát ír most, hanem dolgozik; nem énekli meg a múltat, hanem kutatja azt. »A hazaszeretet lángja — írja⁴⁵⁾ — még inkább föllobbant bennem, midőn a piarista rend tagja lettem. S alig végeztem el a noviciátust, alig határoztam el egész életemet a tudományoknak szentelni, midőn már is fölvetém e kérdést: mit tehetnél te már most szülőfölded dicsőítésére? Mi volna mindenek előtt az, mit a pizsoktól megmenteni és díszszel fölszínre juttatni kellene? — Ekkor annyi akadt, hogy csodálom, hogy szándékomban meg nem lettem ingatva. Először is anyamegyém iránti kegyeletből a csanádi

⁴⁴⁾ M. S. 1 a.

⁴⁵⁾ *T. Adattár* II. köt. 459. l.

püspökök névsorát készültem összeírni; később tárgyalandó a Csanádmegyére vonatkozó többit. Két évig foglalkoztam evvel, és mit hazai írókban könnyen föllelhettem, azt mind összeirtam. De most a titkos levéltárakban szerettem volna kutatni, és minden ránk vonatkozó adatot összegyűjteni. Azonban fiatal voltam és ismeretlen, hiányzott másoknál a bizalom hozzám és a pártfogás. Fölhagyva első szándékommal, másra tértem át.«

Az a »más« pedig mire áttért, irodalmi fontosságú volt — görög méretű magyar verseket, vagy mint ő nevezi, alagyákat kezdett írni.

Ez Veszprémben történt 1773-ban.

Révai első komoly tanulmányozásának tárgya a hazai történet volt. Mi vezette át innét a költészethez, még pedig a magyar költészethez?

Kétféle: *Cicero* bölcséleti munkái és *Molnár* Jelek Épületei. — Mondhatnók rövidebben s egy szóval: a hazafiság.

Cicero műveiből, így vallja,⁴⁶⁾ tanult ő hazaszeregetet és belőlök merítette azt a meggyőződését, hogy ő is inkább fog hazájának használni, ha a nagy római példájára szintén nemzete nyelvén szól nemzetéhez. Hogy az igazat megvallja, teszi hozzá megható egyszerűséggel, úgy érezte ekkor, mintha valami tiltó szózat tartóztatná vissza a latin nyelv behatóbb tanulmányozásától, mely pedig eddig varázs erővel hatott reá...

Érdekes látni, mily változatban ismétli vallomását egy későbbi magyar versezetében:

46) *Latina*, Praefatio, 5. l.

Nézd Cicerot, példát mutogat s követésre felindít,
 Ám ő a görögök nyelveket érti vala.
 Érti igen, de Hazája nevét állatja nagyobbnak :
 Kedvelvén azokat, gondjait erre veti,
 Irogat és többször jobban fordítja deákra,
 A miket a görögök szűken adának elő « 47)

Látni való, Cicero helyébe bátran odatehetnők Révait magát. — Nem a római remekiró tanította a hazafiságra, hanem saját lelke fejlődött idáig. Gyermekkorában szereti szülőföldjét — az ifjú a haza magaslatáig bővíti ki e fogalmat. S amint a méh minden virágból csak mézet szí — úgy nyer Révai lelkesedése mindenből új meg új ösztönt, míg a hazafiság öntudatos meggyőződése benne gyökeret nem vert. Emeggyőződést pedig önmagába fejleszté önmagában. Tanítóitól sokat tanult: de hazafiságot nem. A rend tagjainak nagy része nem is volt magyar — »más nemzet többire« mint maga Révai vallja.⁴⁶⁾ A nemzeti nyelv művelésének fontosságát még csak egyesek érezték — Bécsben a lelkes ifjak társasága csak az imént indította meg a mozgalmat, de hullámai még alig értek ide hazánkba. Hiszen abban az időben egy megjelenő könyvről a nyomtatón és szerzőn kívül rendesen csak azok tudtak még, a kiknek az utóbbi megküldé. Ezek terjesztették azután a könyv hírét és tartalmát, a mennyiben nekik föltűnt.

Ily úton ismerkedett meg Révai *Molnár János* Jeles Épületeivel. E fáradhatatlan író azok közé tartozott, kik az új kornak — mondhatnók öntudatlan —

47) *Elegyes Versek*, 20 l.

48) *U. o.* 60. l.

előkészítői voltak. Említett művét már 1760-ban adta ki; a magyar irodalom és nyelv mellett buzdítani nem szűnt meg soha. Nem indult ki elvi szempontból, de hűn követte nemes lelke sugallatát.

Jeles Épületei irodalmi fontosságú mű. Nem tartalma miatt, — elmondja, melyek voltak a világ legszebb épületei, csodái, s illusztrálja azokat rajzaival — ennyi az egész, Nyelve is darabos, ügyetlen, feszes, tehetetlen maga magával. De az előszóban buzdít a görög s római méretű magyar versek mellett s ő maga is több rendbeli kísérletet tett ezekben, a mi akkoriban a tudós világban bizonyos föltűnést keltett — és Rajnist és Révait a helyes útra terelte.

Midőn Révai Molnár munkájának hírére vevé, s ez csak tizenkét évvel történt megjelenése után — azonnal hozzá fogott ő is az új verseléshez, természetesen: önállóan.

Gerjedezett kedvem már régtől erre is, a mit
Hallék fülhegygyel, hogy mivelésbe vevék.
S mindjárt próbáltam módját lelegetni magamtól:
O! de nehéz akadály közbe vetette magát.⁴⁹⁾

Ez a »nehéz akadály« prosodiai természetű volt — Révai nyilván nem tudta a módját. Hogy Erdősi, Apáczai már régen kísértettek meg hasonlót, hogy Kalmár György 1770-ben, ugyancsak Veszprémben, már írt hexametereket s Prodrómusában ki is nyomtatta — erről ő, úgy látszik nem tudott semmit. Végre

A *Jeles Épületek* történet képen akadtak
Hozzám, és abból gerjede szikra tüzem.⁵⁰⁾

⁴⁹⁾ *Elegyes Verseik*, 34. l.

⁵⁰⁾ *U. o.* 60. l.

És mint természete követelte, hozzá is fogott azonnal nagy hévvel.

S elragadott édes képzésem, fenynyen eresztém
 Most lett Múzsámat s hangosan írni merék,
 Mintha Propertiusát valamely új Umbria szülné,
 Majd úgy álmadozott én kicsiny elme tüzem. ⁵¹⁾

És megírt még ez évben négy alagyt. Az első hármát Veszprémben, az utolsót Nagy-Károlyban. Valamennyi többé-kevésbé szabad fordítás: Propertius, Tibullus, Horatius és Catullus után. Bár meglátszik nyelvükön, hogy az »új kötet« még inkább nyög mint ékesség, s bár prosodiája is több helyütt ingadozó, más-hol meg szabados — mindazáltal mutatják, hogy Révai-nak erős formai érzéke s már is meglehetősen technikája van. E verseit később kiadta, aztán újra átdolgozta — Révai nem semmisített meg semmit; önmaga ellen sohasem gyakorolt szigorú bírálatot. S azután, a mi e kor valamennyi költőjénél a fődolog volt: a mi a prosodia törvényeinek megfelelt, azt jónak tartották. Nem tudták, mert nem érezték még ekkor, hogy más a vers, és más a — költemény.

51) *Elegyes Verseik*, i. h.

VII.

A latin próza; a józanság Révai jellemében. A XVIII-ik század philosophiája; Révai türelmessége; mily philosophiát tanúlt.

Az 1773-iki tanév vakációját Révai már Nagy-Károlyban tölti, a hová szerzete által rendeltetett. Horvát István kézirati jegyzeteiben azt találjuk, hogy itt »syntaxist és grammatikát« tanított — természetesen a latin nyelvről van szó. Tanulmány tárgyává azonban ekkor hihetőleg sem egyikét, sem másikat nem tette.

Magával a latin nyelvvel azonban ekkor, hogy úgy mondjuk, még szorosabb viszonyba lépett. Hyross Sámuel, ki őt később Nyitrán a dogmatikára is oktatta,⁵²⁾ beavatta őt itt a latin próza ügyes és ékes használatába, a miben a rendnek több tagja tündökölt.⁵³⁾ Hogy Révai ez ügyességének nagy hasznát vette, tudjuk. Azon művei, melyek neki a tudomány történetében örök halhatatlanságot biztosítanak, mind latinul írvák. Jellemző mindazáltal, hogy ama »tiltó szózat« jól összefért e nembeli komoly munkálkodásával — s nemcsak most, 1775-ben, de még két évvel utóbb, Nyitrán, Conrádi Norbert hasonlóra ösztönzi — hasonló sikerrel.⁵⁴⁾ Révai jellemében nemes lelkesültsége s buzgó hazafisága a józanságnak

52) *Latina*, 60 l. jegyzet.

53) *U. o.* Praefatio 4—5. l.

54) *U. o.* 58 l. jegyzet.

egy erős vonásával van összekapcsolva — ez teszi e tényt előttünk érthetővé. A latin kornak el kellett sajátítania műveltségét, tehát elsajátítja nyelvét is tökéletesen. Révai semmit félig nem tehet. Azután tudjuk, józansága tartotta vissza a gyűlölt szerzetben; láttuk első ifjúságából már: neki élénk érzéke van a valóság, a realitás követelményei iránt. Első verse egy történeti tárgyú elégia; első komoly tanulmánya a történet. Ő lelkesül, de nem rajong. Nagy tervei mellett soha a jelen pillanat követelményeit egészen tekinteten kívül nem hagyja. Nagy idealista — de ideáljait meg akarja valósítani. Ehhez pedig a valóság érzéke — szóval, a józanság kellett.

Révai természetesen a latin prózával egymagával nem érte be. Tanulmányának rendjében a philosophia következett. 1774-ben ezzel foglalkozott tüzetesen.⁵⁵⁾

Révai és a philosophia! Révai, a ki a XVIII. század fia, hozzá fog a philosophia tanulmányozásához! Voltaire és Rousseau, Diderot és D'Alembert neveit kell csak említenünk, és előttünk áll e század bölcselete, mely hadat üzen a főnálló államnak és társadalomnak, egyháznak és vallásnak egyaránt. . . . Nem, ezektől a tűz elméktől nem kell őt féltünk. Magyarországon nem is éltek ekkor a XVIII-ik század mozgalmas, hanem a XIV-iknek poshadt világában. A mi renaissanceunk, a magyar renaissance csak most kezd még derengeni . . . Európa XV. és XVI. százada jóformán meg sem volt Magyarországra nézve. A hitújítás szülte mozgalom föl-

⁵⁵⁾ *M. S.* 1a.

rázza nálunk is az elméket, de csakhamar lelohad. A mi XVIII-ik századunk is fényes volt: Pázmány és Zrinyi és Apáczai irodalmi működése ez időre esik — csak-hogy a kor, melyben Révai él, e századdal nem áll semmi szellemi kapcsolatban; elvesztette azt, mondhatni, teljesen.

Révai nem tanulmányozta a XVIII-ik század philosophiáját — Magyarországon nem tudtak még róla semmit. De a philosophia, legalább a közfelfogás szerint, oly független, és szeretnők mondani, kiméletlen egy tudomány, hogy egy problémát többre tart száz dogmánál. És ne felejsük: Révai gyűlöli a viszonyokat, melyek közt él, nyügként érzi a szerzetesi fogadalom súlyát, mely alól nem bír szabadúlni. Nem fogja-e ez is az ő büszke és merész elméjét a vallás titkainak bonczolgatására csábítani? Nem fogja-e ő lelkének küzködését lelkiismeretének meghasonlásával tetézni?

Valóban — ezt várhatnók. De nem történik meg. Ez a hiány hozzá tartozik jellemének kiegészítéséhez. Révai vizsgálta a philosophiának, de azért nem a vallásnak is alapelveit. Nem állította e kettőt szembe; nem talált köztök ellentétet. Révai nem volt philosophiai elme, és nem volt benne vallásos energia. Ő jó katolikus volt, semmivel sem több. De jó hazafi is volt — és mindenek előtt, ő magyar vér volt: józan és türelmes.

Midőn Bessenyei 1779-ben áttér a katolikus hitre, Révai ezeket írja:

Bessenyeink egyenesb ösvényre tekéltte el ügyét
S nem fog kétségben lelke habozni tovább.

Kéz felemelve tehát Istent áldottam azonnal,
És írom versben most öröm énekemet. 56)

Kell-e valakinek papnak lennie, hogy így érezzen, így írjon? S midőn Révai később az Akadémia föllállításán buzgolkodik, nyomósan emeli ki, hogy valláskülönbségre való tekintet nélkül kell a tagokat megválasztani. S midőn ez ügy nem halad az országgyűlésen oly gyorsan, mint buzgósága óhajtaná, panaszolva említi, hogy a vallás osztályt tett a rendek között. 57)

Ez is bizonyítja: Révai nem volt papnak való ember. Ő a vallást csak mint tényt fogta föl, de nem mint problémát. Egészen más téren találta ő föl később az ő problémáit . . .

Révai tehát 1774-ben philosophiával foglalkozott. Ki forgatta már valaha a katolikus theologiai intézetek számára irt philosophiai kézikönyveket? A természetben kezdik és az Istenen végzik; vagy kezdik és végzik az Istenen. Azon problémákról, melyek az e téren kutató elméket kínzották és fagatták és nyugtalanították, ritkán van szó — s ha említik, alig ismerünk reájok. Aristoteles tévedett, mert pogány volt; Plató kevésbbé tévedt, mert nem volt oly nagy pogány, neki már sejtelve volt a kereszténységről. Seneca igazi philosophus lett volna, ha kikeresztelkedik. A középkor volt az igazi philosophiai kora — Bonaventura, Albertus, Thomas, az igazi philosophusok. Bacon Roger már gyöngé, Campa-

56) Elegyes Versei 56. l. — *Toldy* említi, hogy a Nemzeti Muzeumban R.-nak *nyolcz predikációja* volna saját kéziratában. E kéziratához még nem férhettem.

57) *M. S.* 24—5. sz.

nella meg zavaros fő; és így tovább. Bruno nevével talán még találkozunk, de Spinozáé már elő sem fordul.

Ilyen volt az a philosophia, melylyel Révai foglalkozott, a melyre ugyancsak Hyross tanította. Föltűnő, hogyan mondja ő ezt el nekünk: »Ő volt nekem azelőtt Nagy-Károlyban philosophiai tanulmányaimban oktatóm és mérséklőm.«⁵⁸⁾

Nem lehet ebből semmi velősb dologra következtetnünk, hiszen különben meg kellene Révaiban nyomának lennie! Föltehető-e, hogy e férfiú, ki annyit irt, ki jóformán hangosan gondolkodott, épen philosophiai véleményét takargatta volna előttünk? Hyross »mérsékelte« hősünket, tán arra intette, ne foglalkozzék sokat a philosophiával, tán arra csak, ne vitatkozzék oly tüzzel mindenről, a mivel foglalkozik — ki tudja? Révai erős természete szereti az erős kifejezéseket: nem szabad azokat szó szerint vennünk.

Eltekintve attól, hogy hősünk később e tanulmányoknak praktikus hasznát is vette, el kell ismernünk, hogy azok neki szellemileg is csak javára válhattak. A philosophiai tanulmányok elvont gondolkozáshoz szoktatnak, fölvilágosítják az észet önnön eljárása felől, ezer meg ezer serkentő gondolatokat ébresztenek — képzettséget adnak az értelemnek, műveltséget a szellemnek.

Révai kitűnő tehetsége bizonyára haszonnal járta meg a tudományok eme birodalmát is.

⁵⁸⁾ »Hunc ego antea Karolini in Philosophicis studiis Moderatorem habui.« — *Latina*, 60. 1 jegyzet.

VIII.

Révai Nagy-Károlyban. Károlyi gróf; Varjas János. Nyitrán matematikával és architecturával foglalkozik. A tanítás befolyása Révaira. — Révai nemzeti programja.

Hősünk Nagy-Károlyban fontos ismeretséget köt; itt ismerkedik meg Károlyi Antal gróffal és házával.⁵⁹⁾ A nagynevű családnak e kiváló tagja buzgó barátja volt az irodalomnak: segítette az írókat könyveik kiadásában és az élet elleni küzdelmökben. Révai különösen sokat köszönt a nemes grófnak, kinek halála után neje s azután József nevű fia sem szüntek meg hősünket minden kitelhető módon támogatni. És a szegény író ismét a maga részéről megtett mindent, hogy halálját kimutassa. A grófhoz üdvözlő alagyákat írt, neki is, nejének is, fiának is egy-egy könyvét ajánlotta, s 1789-ben e szép sorokat írja ez utóbbinak:

Lehessek holtomig mind azon kedvese,
A Károlyi Háznak öszült énekese.⁶⁰⁾

Az 1776-iki tanév végével Révait áteszik Nyitrára. Ide utaztában betér Debreczenbe, hogy a református kollegium könyvtárát megnézzze, a mi neki régi óhajta

⁵⁹⁾ *Hazai Tudósítások*, i. h. 282. l.

⁶⁰⁾ *Két nagyságos Elmének költeményes szüleményei*; az Ajánlat utolsó sorai.

volt. ⁶¹⁾ Itt látott Révai először nagyobb szerű magyar könyvtárt és alkalmasint csak itt találkozott először buzgó magyar érzelmű tanárokkal. Itt volt többi között Varjas János, ki oda adta neki 1775-ben kiadott ily című elegiáját: »Megtért embernek Énekje, melyet nem régen szerzett, és egy megkeseredett, de reménységgel teljes lélek képében tett fel egy Nevezetlen Ember Debreczenben.« ⁶²⁾ Már a címe mutatja, mily izlés-tévelyedéssel van itt dolgunk — egy 55 versszakból álló költemény, csupa *e*-vel! A későbbi Debreczeni Iskola előre vetett árnyéka volt e mesterkedő költemény. Révainak megtetszett a költemény, megszerette költőjét, s egy latin rögtönzetben kéri a »jeles férfit« barátságát. ⁶³⁾

Nyitrára szívrepeső örömmel érkezik — »Animi exultatio dum Nitriam mitterer« Lelkem örvendezése, midőn Nyitrára küldtettem — ez címe ez alkalomból szerzett elegiájának. ⁶⁴⁾ Az orkusból jön ő ide, úgymond, a tudományok híres székhelyére. Nyilván az lelkesíti, hogy a nagyhirű Conradi szerzetes tanárnak lesz tanítványa; azután az ő kedves Hyross tanárát is, mint tudjuk, itt találta. Révai tehát voltaképp most először életében megy oly helyre, hol már ismerősei vannak, kik jó véleménynyel vannak felőle. Ez a szegény hányatott ifjú előtt egészen új helyzet volt. Jól eshetett neki a helycsere is — Nagy-Károlyban három hosszú évet töltött egymás-

61) *Latina*, 54. l. jegyzet.

62) Ujra kiadva *Kazinczy* által, *Magyar Régiségek és Ritkaságok*; I. 197—223. l.

63) *Latina*, 57. l.

64) *U. o.* Lib. I. Eleg. XVIII.

után: mióta érettebb lett, nem történt vele ilyesmi. Révait nem csak tüzes, nyughatatlan lelke, de ifjuságának változó viszonyai is hozzá szoktatták a bolyongáshoz, az örökös helycseréhez.

Nyitrán folytatja a verselést. Ez, úgy látszik, nem volt munka számára, hanem csak szórakozás. Révai folyton verselt, a míg a budapesti egyetem tanári székére meg nem hivatott, de folyton — foglalkozott is valamivel.

Most matematika a tudománya;⁶⁵⁾ úgy látszik Conradi volt e tekintetben reá befolyással, kiről magasztalólag mondja, hogy »jeles elmével űzi az isteni matematikát.«⁶⁶⁾ Azonban külső okok is e tudományra irányozták figyelmét. Foglalkozott matematikával, mert »a magyar építés tudományával« is foglalkozott, ide pedig matematika kellett. — Mi köze volt azonban Révainak az architecturával?

Említi, hogy

A magyar építés tudományát Károlyi grófnak
Már fel is áldozván, szép nevet érdemelék.
Nyújt e végre kegyes levelében többre is ösztönt:
Ügyemet ő veszi föl, s jobban előre segít.⁶⁷⁾

Hogy e tárgyról való értekezését Károlyinak ajánlotta, illetőleg neki küldötte, abban nincsen semmi föltűnő. De maga e foglalkozás már inkább magyarázatra szorúl. Meglehet, hogy Mária Teréziának 1776-ban

⁶⁵⁾ *Elegyes Verseik*, 20. és 22. l.

⁶⁶⁾ *Latina*, 59. l.

⁶⁷⁾ *Elegyes Verseik*, 21. l.

kiadott rendelete, mely az országot tiz tankerületre felosztván, az egy évvel utóbb kiadott *Ratio educationis* számára egyengette az utat — meglehet, mondjuk, hogy ez a körülmény hozta a grófot és szerzetest közelebbi viszonyba egymással. Az életbe léptetendő új iskolai rend Károlyi előtt alig volt titok; tudhatta, hogy a kormány terve kivitelénél számít ő reá, s nagyon valószínű, hogy a két buzgó hazafi között a tanítandó tárgyak s a szükséges tanerőkbeli hiány is szóba hoztattak. Révai a szerzetes életet gyűlölte — ha ő az újonnan szervezendő iskolákban alkalmazást talál, megszabadul a kolostortól, szabadabb, függetlenebb. Tények hiányában a távol szálakat inkább csak hozzátétessel, mintsem magyarázattal fűzhetjük egybe — de a csakhamar beálló események, úgy látszik, megerősítik e hozzátéteinket.

Révai évek óta először érezte magát jól — s bizonyára tanítói foglalkozásának is volt ebben része. — Semmi sem próbálja meg az embert jobban, mint a serdülő gyermekek oktatása. Mennyi elnézésre és szigorúságra, energiára és türelemre van az illetőnek szüksége ha a dévaj és pajkos, sokszor neveletlen és vásott csoportot nemcsak fegyelmezni akarja, hanem belé neme-sebb érzést, a tanulás iránti kedvet is akar csöpögtetni! A magával nem bíró szenvedélyes tanító csakhamar rabja lesz saját tanítványainak. S valamint a gyermekek nevelik a szülőket is — úgy tanítja e kis rajzó népség az embert türelemre, béketűrésre, önmagán való uralkodásra. Nemcsak a tanulás, de a tanítás is nevel, fejleszt, szellemileg és jellemileg egyaránt.

Az hazai kultúra terén is nagy fontosságú lépés történt ez évben. Mária Terézia Budára helyezte át a

szervezetében átalakított egyetemet. Révai azomal fölfogja ez intézkedés nagy fontosságát és egy sapphói odában énekl meg a nagy tettet, melyben — s ez jellemző a nemzeti műveltségről való fölfogására — a nyelvre helyezi a fősúlyt. A tudományok visszatérnek s »nyelvünk drága kincsét hangzani kezdik.« Felépül most Budának fénye újra —

Ó! tehát könyves szemedet törüljed,
Már öröm és jó kedv mosolyogjon ázott
Képeden, Kedves Magyarom! Budádnak
Fénye felépül. 68)

Buda régi fénye — ez az írók, ez a költők örökös hazafiúi álma, óhajta, sóvárgása. Mert ők érzik első sorban, hogy a mely nemzetnek nincs műveltségi központja, az nem lehet erős, nem fejlődhetik kellően s mindenek fölött, nem nemzeti irányban.

Mintha Révai ez alkalomból gondolta volna át először együttesen mindazt, a mi nemzeti fejlődésünket megakasztja, s mintha hazafiúi lelke most ébredne csak mindazon eszközök fölismerésére, melyek új korszakot támasztának a magyar szellemi élet elárvúlt terén. Összevet mindent — látja az elfajúlt kort:

Látod-e mit téssen népünk főbb színe, magyarság
Érdeme ő nálok szörnyen alábra esik.
Szólani is magyarul már szégyen, s dúrva parasztság:
Mást akar a nemesebb ház; te mezőre siess.
E végett franczúl, olaszúl izzadva tanúlnak,
Sok vagy a ki magát anglia nyelvre veti!

68) *Elegyes Versek*, 154. l.

De nem esik azért kétségbe — átmenetnek nézi
 ezt csupán, mely más nemzetet sem tett tönkre:

S ezt ne csodáld. Nemcsak mieinknek vétkek ez: úgy tett
 A német nép is, miglen eszére jutott.
 Ő is azóta nemesb felségben fényleni látja
 Nyelvét, hogy maga is többre emelte becsit.

Csakhogy buzgó és bátor férfiak kellenek az ily
 átalakulás előidézéséhez:

Nálok is ám de azért bátor jó férfiak égő
 Szívvel búzgódtak szép diadalmak előtt.

De mit tegyünk mi? mit tanuljunk el tőlök? —

Mit követünk, mit nem követünk, nem tudjuk: azonban
 Tártyokat a külső nemzetek útba teszik.

Tanuljunk az idegen irodalomból! Használjuk föl
 tárgyait — de csakis ezeket:

Drága hazájának méltóságára felunszolt
 Nagy szívvel nyelvén könyveit írja ki-ki.

És, hogy elejét vegye e nemzetietlen kor ellenveté-
 seinek, a mely az idegen nyelveket annyira dédelgeti,
 fölkiált:

Ó édes mieink! a külső nyelveket épen
 Meg nem kell vetnünk, szép ha ki többre mehet.
 Meg ne felelkezzünk az alatt csak drága Hazánkról:
 Annak nyelvét is gonddal emelje ki-ki.

A magyar nyelvet emelni — e durva paraszt
 ügyetlen nyelvet bevinni az irodalomba, holott e kor

szerint még a társalgásra sem alkalmas! De Révai bátran állítja az ellenkezőt s az erős hit naivságával hivatkozik saját magára:

Látod-e, a magyar is mindent játszodva kimondhat:
Csak vak vélekedés túnya szavakkal ijeszt.
Nyilván próbáltam, merem is bizonyítani bátran:
Kezdeni kell, önként a dolog útba vezet.

És elkapatva lelkesedésétől, egy egész nagyszerű programot rajzol a nyelv emelésére. Lánglelke mintegy isteni sugallatra megértet vele mindent — s a mit a nemzetiség buzgó apostolai a következő félszázadon keresztül kértek és követeltek és terjesztettek, és a mit a lassan ébredő nemzet végre hangos szóval sajátjának vallott — azt Révai, a huszonöt éves ifjú, a nemzeti aspirációk testet öltött kifejezése, ime kifejti most már, kifejti valamennyi között az első!

Rajta tehát, merjünk valamit, látod, tágas előttünk
Hírünk útja, terül szép kifutásra mezőnk,
Vagy történeteket, vagy szép intéseket írjunk,
Melyeket erkölcsnek szent tudománya adat.
Vagy földet mérjünk, vagy szint' az egekbe vezessük
Népünket, s járjunk csillagos útjaikon.
A napnak szekerét mutogassuk, a hold csoda fogytát:
Üstökös égésnek nagy tüze merre kereng.
Vagy törvényt magyarul irván, ártatlan igazság
Szent szeretetre vonó fényeit adjuk elő.
Vagy Mars új seregét állítsuk rendbe, tanítván
Hogy forog ékesben fegyvere, lába, keze.
Most haza népünkkel mulatozzunk verseket ötvén:
Milyeket a jobb íz megszeretésre követ.
Vagy játék háznak alakos vig népe kiszállván,
A komorúlt szívnek nyájasan üzze baját.

Magyarul szóljon tehát a történet, az irodalom, a természettudomány, a törvény, a hadsereg, a költészet, a színház!

Lassan érlelődött Révaiban e nagyszerű tervezet; most élénken áll a teendők egész teljes sora lelkesült szeme előtt. S mily jellemző! Midőn mindezeket egy kolozsvári szerzetes társának megírja, nem elégli meg, hogy a célt kitűzi. Révai sohasem hüvelyez álmokat, ő soha nem képzeleg. Költészetének, lelkesedésének mindig reális az alapja. Most is jól tudja, hogy mindezt egy ember nem teheti meg — s nem a teendők halmaza miatt: mire nem vállalkoznék az ő tüzes lelke? Hanem azért nem, mert ide több egyetértők buzgalma és munkálkodása szükséges, hogy így több helyütt egyszerre kezdve a szellemi agitatio hazafias munkáját, fölverhessék a nemzetet mély álmából. Buzdítja azért őt: fogjon hozzá akármihez; s fölhívja, hogy ő meg terjeszsze tovább a nemzeti ébresztés szent munkáját; valódi szövetséget akar teremteni:

Rajta; szegődj többel, valakit tudsz arra valónak,
S adja szövetséggel több magyar erre magát,
A közjó szeretés jeles ösztön, szinte csodát űz:
Nincs ki azért vérét ontani kész ne legyen.

Ime a meggyőződés törhetetlen ereje! Azt hiszi, lehetetlen, hogy más is úgy ne érezzen, mint ő. Azt hiszi, ha ő lelkesülten hangoztatja: emberek! hajnalodik! — akkor mindenki fölébred és munka után lát . . .

Elképzeleli a lelkesült ifjú, ha mindazok belé kezdenének, a kiket ő ismer: »mi jeles nagy dolgokat« fogának űzni, mint virágzik majd a haza, mily pezsdülő

élet váltja majd föl a baljós csendet! — »s elfog már is az édes öröm.« Válvetett erővel többre menne ő is, magára hagyatva, kevesebbet tehet — de ő azért nem szünnék meg eszményeinek megvalósításáért küzdeni. Ha egyedül marad is, ő folytatja munkáját:

Menjetek : újra, de nem még is természetem ellen,
Majd én is gyorsan többre s továbbra megyek. ⁶⁹⁾

Fölszólításának nem lett sikere, de ő azért »többre s továbbra ment« csakhogy egészen más téren, mint képzelte. Ő eddig szomjas lélekkel vándorolt tudománytól tudományhoz — csak egy foglalkozásban maradt állandó: a verselésben; és csak egy érzésben: a hazaszeretetben.

De a kisszerű viszonyok idehaza, a természetével ellenkező élet a szerzetben, aligha le nem nyomták volna őt utóvégre a középszer alacsony színjére. Ekkor egy szerencsés fordulat állott be. Károlyi gróf fölszólítja, hajlandó volna-e Bécsbe menni »az építés tudományában bővebb tapasztalást tenni;« visszajövet készen áll számára az állandó rajztanítói állás Nagyváradon. Révai kapva kap az alkalmon és elmegy Bécsbe.

Megszabadult a szerzettől — ennek örülhetett ő legjobban.

Elmegy az európai kultúra egyik centrumába — ez a legörvendetesebb reánk nézve.

⁶⁹⁾ *Elegyes Versei*, 18—20. l.

MÁSODIK FEJEZET.

RÉVAI IRÓI FÖLLÉPÉSE.

L

Bécs a múlt században. Mária Terézia germanizálása; miért szerette őt a nép. Bécs a magyar szellemi élet központja.

Látlak-e? vagy csak igen kívánván látni, szememnek
Tornyodat a képzés játszadozása szüli?

Igy kiált föl Révai lelkesülten, midőn Bécsbe ér. ¹⁾
És mindjárt utána naiv kifejezést ad bámulatának a
Szent István torony orrai, a roppant nagy fedelek, több
szent templomok és úri falak fölött. A huszonöt éves ifju,
ki eddig csak Csanádon, Szegeden, Kecskeméten, Nagy-
Károlyban, Veszprémben és Nyitrán fordult meg, egy-
szerre egy nagy világváros közepében találja magát;
annyi ember, annyi ház, annyi templom — s mindez oly
fényes, oly ünnepi . . .

Én mindig azt hiszem, a ki nagy városban szüle-
tik, nem tud annyit és oly jóízűen csodálkozni, mint más
ember; a ki pedig ezt nem tudja, arra nézve a lelki
fejlődésnek egyik legköltőibb foka vész kárba.

Révai szegényes kis faluban született, melynek la-
kossága többnyire oláhokból állott. A ki Magyarország

¹⁾ *Egyes Verseik*, 30. l.

délkeleti részét ismeri, elképzelheti, milyen volt Nagy-Szent-Miklós — a múlt században!

Bécs pedig már akkor is világváros volt. Azzá tette az udvar, százados politikai múltja, nagy kereskedése és a sok gazdag ember, ki benne lakott. A nagyváros lakossága pedig egészen sajátos külön jellemet fejlesztett magának, melyről ujabban azt tartják, hogy kiveszett. A nyelvünkön ki sem fejezhető ősgermán fogalmat, a *gemüthlichkeit*-ot értem. Boldog Isten! Milyen lehetett ez a régi Bécs, ha a maitól e nevezetet megtagadják. Egy akkori német költő azt mondá e városról, hogy »a phaeakok hazája.« Egy benszülött költője pedig — a legnagyobb tehetség, melyet e világváros eddig szült — azt mondá az újabb Bécsről, hogy »az elmék Capuája« — ő mondotta; és ő ismerhette népét.

Ne értsük azonban a költőket félre. Volt Bécsben mindig szellemi élet — a népség részt is vett benne, csakhogy nem igen produkált; és akkor még kevésbé mint ma. De ha azért az akkori Bécset összevetjük az akkori egész Magyarországgal, azt kell mondanunk, hogy a nagy városban óriási szellemi mozgalom volt.

A trónon akkor az a nő ült, ki odáig az egyetlen habsburgi volt, a kit a magyarok igazán szerettek. Mária Terézia valóban nem volt mindennapi tehetség. Az országgal ő sem bánt igen máskép, mint koronás elődei, de máskép bánt a néppel — és ez megszerzé neki az általános rokonszenvet. Nagyjainkat fényes udvarába vonta: elfelejtették, hogy ez által elidegenítette őket a hazától. Budán századok óta építettett először fényes királyi palotát; a nemzeti lelkesedés észre sem vette, hogy abban koronás fejedelme nem lakott soha, hanem laktak apá-

czák, azután lett nevelő intézet, azután egyetem. Ő rendelte el Magyarországon a népnevelés szervezését; de elefejtették észre venni, hogy rendeletében az is benne volt, hogy a német nyelv, a mennyire csak lehet, az egész országban általánossá fétessék. Meghagyta, hogy a német vidékeken tanuljanak magyarul és szlávúl, a magyar vidékeken meg németül és szlávúl. Ezeket az iskolákat elnevezte azután *Nemzeti iskoláknak*. Egy régibb író mondá egyszer: akkor irtak lovagregényeket, mikor senki sem hitt többé a lovagkorban, és akkor építettek templomokat, midőn a vallásos érzés van veszendőben — Mária Terézia nemzeti iskolákat alapított.

Bajos volna azokat a tényeket kijelölni, melyek miatt Magyarország e ritka nőhöz annyira ragaszkodott. Talán azért, mert ő mentette meg trónját, koronáját. Talán azért mert az ország *politikai* önállósága és jellege általa, a királyné által, elismertetett; e fölötti örömeben azonban a nép nem vette észre, hogy *nemzeti* jelleme jobban és gyorsabban pusztúlt uralkodásnak első három évtizede, mint azelőtt századok alatt. Tény mindazáltal, hogy az ország szerette, hogy uralkodását forduló pontnak nézték Magyarországra nézve.

Innét tetszett fel szebb hajnala régtén óhajtott
 Boldogságunknak s kelt örömünkre napunk.
 Innét kezd nemes országunk számlálni szerencsésb
 Századokat, porból hogy felemelte fejét.
 O! ily boldog idők, hol késtetek annyi javunkkal?
 Isten! mért nem adád e fejedelmet előbb.

Igy énekel róla Révai, a buzgó hazafi²⁾. Nem tudta, hogy ez évben, 1777-ben jelent meg a királyné egy ren-

²⁾ *Elegyes Versek*, i. h.

delete, mely szerint bizonyos hivatalokhoz nem juthat senki, ki németül nem tud³⁾).

Bécsben tehát ez időben több volt a magyar, mint ős Buda várában. A sok mágnás nagy háztartásához pedig nemcsak a cselédség tartozott, hanem a titkár is, a nevelő is, kik gyakran magyar ifjak voltak. Itt volt továbbá az a lelkes ifjuság, melynek nemzeti ügyünk örök hála van lekötelezve — a királyi testőrség.

Régi tapasztalat, hogy a magyar sehol olyan jól össze nem fér egymással, mint a hazán kívül. Az ifjak barátságot kötöttek, együtt művelődtek, egymásra hatottak, és híven szerették a hazát. Ők nem felejtették el künn a fényes körökben az árva anyát.

Igy alakult Bécsben magyar kör, magyar élet. Itthon más-máshol dolgozott az a pár író, szétszórva a hazában, egymást nem is ismerve. Ráday Péczelen, Rajnjs Szathmáron, Baróti Kassán, Dugonics Nagy-Szombatban, Révai majd itt, majd ott, Bécsben együtt voltak; itt dolgoztak, innét mentek szét munkáik.

A magyar szellemi élet központja ekkor Bécs volt.

És az maradt még jó soká. Mikor nálunk itthon még csak egyetlen hirlap jelent meg. Bécsben már három volt: A Magyar Kurir, a Hadi és Más Nevezetes Történetek, a Magyar Mercurius. A kilenczvenes évek akadémiái mozgalma több iratot teremtett; ezek mind Bécsben jelentek meg. A magyar nyelvtudománynak egykori kanonja: a híres Debreczeni Gramatika itt látott

³⁾ *M. Tudományos Társaság Évkönyvei*, I. 23 l.

napvilágot. És végre innét, Bécsből hozta le nekünk Révai az ő nyelvészetét — az igazi tudományt, mely Bécs nélkül talán soha meg sem is lett volna.

II.

Révai Bécsben. Megismerkedik a testvérök irodalmi működésveél. Sonnenfeld és Denis. Bécs befolyása Révaira.

Révai Bécsben nagyon sokat tapasztal, nagyon sokat lát. — Szemköre tágul, tudománya bővül — alkalmasint csak a szíve szorult össze: mily kínosan érezhette itt hazája elmaradását!

Nagyon el van foglalva — azaz alig ír verseket. Ha Révai költői természet lett volna, bizonyára több verset irt volna itt, mint akárhol. Annyi új benyomás, annyi új érzés foglalkoztatja elméjét, s ő nem érzi szükségét, hogy nekik kifejezést adjon. Egyetlen egy alagyát ír s abban igen praktikusán — összefoglal mindent: hogyan hat reá a város, mily kegyes Mária Terézia, hogy utána indulnak hazánk nagyjai is:

Többi között itt készülnek már általok olyan
Mesterek is, kik szebb kézi dologra valók ⁴⁾

»Homerus rendibe« szedett próza a nagy lendület után. Az alagya nem egyéb egy distychonba szedett naplólapnál. Hiszen bár nagyobb volna! Csak azt tudjuk

⁴⁾ *Elegyes Verseik*, 31 l.

meg, hogy Euklides titkait oldja s hogy újra átdolgozza Károlynak elküldött értekezését az építés tudományáról. Jellemző, bár nem meglepő többé, hogy tanulmányainak nemzeti oldalát és hasznát hangsúlyozza: ezután drága hazája

Majd otthon termett márványát fejteni fogja,
 És rendel népünk tetszetes oszlopokat.
 Már nem tűri tovább, hogy külső nemzet ezüstét
 Hordja ki, majd maga is fölragogatja követ.

Révai tehát tanúl, tanúl szorgalmasan, nem ér rá verseket írni. De hihető, nem foglalkozik csakis tudományával, hanem művelődik is. Megismerkedik az itteni irodalommal, ellátogat a muzeumokba, az udvari — vagy mint ő szokta nevezni: nádori — könyvtárba, és úgy látszik látogatásokat is tesz. Károlyi alkalmasint ajánlotta a szerzetes ifjat néhány ismerősének.

Nem szólhatunk minderről pontosan — életrajza adatainak sem gyűjtői, sem rendezői nem jegyezték föl ez időről semmit. Révai pedig mindig csak legújabb gondolatait és történeteit szedi versekbe; Bécsben erre nem ér rá; s mire itthon ráért, más ügyek foglalták el őt. De egy-két dologra bizton következtetheni — s ezek élénken világítanak be oda is, a hova Révai bennünket nem vezet.

Midőn hőstünk 1780-ban Mária Terézia fölött emlékbeszédet mond, megemlíti, hogy szerencséje volt Bécsben néhány évvel ezelőtt a Ratio educationis eredeti kéziratát látni, melyen maga a királynő sokat sajátkezüleg változtatott, sokat hozzá toldott, s ezt látván, könnyes szemekkel áldotta sorsát, [hogy ez időben született ma-

gyarnak.⁵⁾ Révai ezt nyilván csak előkelő személynél láthatta. Talán Pászthorynál történt ez, a magyarországi dolgok referensénél. Megismerkedett-e ekkor Bessenyeivel és társaival is? Nincs világos nyoma. Bessenyei testvérét ismerte, azt tudjuk ennek egy hozzá intézett leveléből.⁶⁾ Talán őt magát is, talán társait is. Alig képzelhető, hogy a hazafias és szintén írói koszorúra törekvő ifjú őket fel ne kereste volna. Hogy az ő írói működésükről tudomást szerzett itt, bizonyos. Midőn a következő évben először lép föl a nyilvánosság előtt eddig szerzett alagyaival, azt mondja az »Elő-Tudósításokban:«
 »Megszűntek már ama panaszok, nem is becstelenítik nemzetünket azzal, hogy kevés Írói vagynak.« S midőn ismét egy évvel utóbb tér rá egyik versében a nyelv állapotára, így nyilatkozik:

Most kap fel nyelvünk is, igen kiderülteti fényét
 Szélyel elosztatván régi homálnak okát,
 Már nem epezti panasz a jobb haza szíveket,
 Hogy kiszorúl nyelvünk, s pusztá mezőre megyen:
 A hol jobb íztől megfosztott dúrva parasztság
 Azt szántás közben tördeli dicstelenül.⁷⁾

Ime, nem küldi többé az embert a »mezőre« ha magyar szót akar hallani, hanem szembe állítja az irodalom és a parasztság nyelvét!

De nemcsak a testörök irodalmi működésével ismerkedett itt meg, hanem Bécsnek két ünnepeelt költő-

⁵⁾ *Latina*, 182—3. l.

⁶⁾ *Fényfalvi*: VerseGINEK megcsalatkozott mocskoládásai, 198. lap.

⁷⁾ *Elegyes VerseK*, 57. l.

jével is: Sonnenfelssel és Denissel. A német irodalom története egyikről sem vesz ma tudomást: a helyi aesthetika tette őket nagygyá, a helyi patriotizmus ünnepekké. Németországnak meg volt ekkor Wielandja és Klopstockja és Lessingje: Bécs dicsőítette tehát az ő osztrák költőit, Sonnenfelst és Denist — harmadikat nem találtak, s a kettő közül az utóbbi sem volt osztrák, hanem bajor. Amannak pásztorjátékait Révai szorgalmasan olvasta — itthon nemsokára egyet le is fordított. Denissel alkalmasint most ismerkedett már meg személyesen. A költő az udvari könyvtárnak volt nagytudományú és hírneves őre, ki később Révainak rendelkezésére bocsátotta a bécsi bibliát, mely hősünk nyelvtani vizsgálataiban forduló pontot képezett. A derék költő-tudós szerette a magyarokat és tisztelte Révait. S midőn 1800-ban elhalt, a magyar költő-tudós egy hosszú elégiában kesergi szíve veszteségét.⁸⁾

Több új vonással találkozunk Révaiban, bécsi tartózkodása után — mind megannyi nyomai azok kétségtelenül a nagy város szellemi befolyásának. Ha a bécsi nagy könyvtárt s benne többenemű irodalmi régiséget nem lát, bizonyára nem jutna eszébe két évvel utóbb Barótinak arról panaszkodni, hogy:

Még nálunk nagy könyvtárak s a régi ragyarság
Kincsei, és nyelvünk titkai ritka nevek —

vagy fájlalni, hogy nem tudja

Mit kezdett nyelvén hajdan is írni, hazánk. ⁹⁾

⁸⁾ *Carmina quaedam*, 15—32, l.

⁹⁾ *Elegyes Versek*, 60. l.

Ezek itt első világos nyomai az *irodalmi régiségek* iránti tiszteletének és a *magyar nyelv nivolta* fölötti elmékedéseinek. Hiszen Révai jól ismerte a magyar nyelvtan akkori állását: ő is alkalmasint a katolikus iskolákban használt Kövesdit, vagy a minden tekintetben e fölött álló Pereszlényit tanulta; a latin nyelv- és mondatant pedig ő maga is tanította — a grammatikai gondolkodás tehát alig volt már idegen előtte. De most, hogy Bécsből visszajön, »nyelvünk titkait« emlegeti. Bécsben került tán kezébe Sajnovitsnak, már 1770-ben kiadott nyelvészeti munkája, mely a Halottas Beszédet egészen közli. És e nagybecsű maradványt olvastában fogamzhatott meg benne a gondolat, hogy a magyar nyelv *fejlődési* proceszuson ment keresztül, s hogy ebben a proceszusban a *nyelv titkai* vannak letéve.

Hogy Révai valóban e bécsi tartózkodásából hozza haza a magyar nyelvészet első gondolatát, bizonyítja nyelvtana, melyet nemsokára kidolgoz, bizonyítja maga a tény, hogy Nagy-Váradot elhagyja — a magyar nyelv kutatása miatt. Mert e város szellemi élete és viszonyai, és magának Révainak foglalkozása is e városban, nem voltak olyneműek, hogy benne ily elhatározást megérlelhettek volna.

Bécsben érezte Révai a saját elmaradását is. A nagy város egészen máskép neveli az embert, mint a magyar alföldi kisváros papi konviktusa. És akármennyit tanult azután Révai, csak tudományát növelte, de műveltségét nem igen. A heves ifjú eddig szerzetes életét vádolta csak, mert ott vesze »nyers ifjúságának tüze« — de most érzi, hogy e nyers ifjúság ártalmára volt.

Egészen szokatlan és annál meghatóbb panaszt hallunk tőle :

.... Alacsonyságom, mint gyermeki korban,
 Anyi tekintetnek meg nem adatta becsit.¹⁰⁾

Az ő erős lelkét azonban ez sem csüggeszté el. Fokozódott buzgalommal dolgozik. Ekkor éri Károlyi gróf levele, hogy a megnyiló tanév elején már szükség van reá idehaza. Révai néhány havi ott időzés után elhagyja Bécset és Nagyváradra siet.

III.

Révai Nagy-Váradon; tankönyveket ír a nemzeti iskolák használatára; magyar nyelvtanát nem fogadják el. Az irodalom-történet kétféle adatai.

Károlyi gróf lett a nagyváradai tankertület fő-igazgatója — ő alatta »szolgál« Révai, ki adataink szerint a rajzot tanítja a nemzeti, vagy a mai kifejezés szerint: a népiskolákban.

Milyenek lehettek itt a tanerők, elképzelhetni; hiszen nem 1877-ről van szó. Hogy Révai köztök számot tett, magától értetődik. Az új iskola számára tankönyveket kellett írni — akkoriban, igen helyesen, a tankönyvirás nem volt még a Csáky szalmája — s a consistorium Révait bizta meg szerkesztésökkel. Ő pedig nem látta e foglalkozást méltóságán alólinak, hozzá látott a munká-

¹⁰⁾ *Elegyes Verseik*, i. h

hoz, jöllehet az utólagos bírálat döntött csak sorsuk fölött. Mint egyetemi tanár is meglepéssel gondol vissza e rendbeli működésére s Fényfalvi Kardos vitairatában lenyomtaja újra a róla szóló okiratot, hogy érdemeit ez által is jobban feltüntesse a közönség szemében.

Első munkácskája még ez évben jelent meg. Címe: *ABC könyvecske a Nemzeti Oskoldáknak hasznokra.*¹¹⁾ Magyar és német szöveggel jelent meg.¹²⁾

Ez volt Révainak első nyilvános föllépése.¹³⁾

E könyvecske használatát illetőleg két érdekes adatunk van; az első szerint¹⁴⁾ használatban volt még 1790-ben; egy későbbi adat szerint még 1800-ban is.¹⁵⁾

A következő évben két újabb könyvecskéje jelent meg: *A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől való kettős tanúság.* — A második: *Az ékes írásnak a nemzeti oskolákra alkalmaztatott eleji.* Mindkettő 1790-ben még használatban volt,¹⁶⁾ de az iskolai felügyelőnek 1800-ban kiadott bizonyítványa nem említi azokat, nyilván más könyvek által helyettesítettek.

1780-ban ismét megjelent két tankönyve: *Városi építésnek Eleji* »vázlatosan összeszededgetve a jobb forrásokból«¹⁷⁾ Ez tehát az a műve, melylyel már két

11) *M. S.* 72. sz.

12) *Fényfalvi Kardos*, 214 l.

13) *Toldy* ezt 1778-ra teszi (*M. Költők Életrajza* I. 211.). Adatai Révai tankönyveit illetőleg is, sem nem teljesekek, sem nem pontosak.

14) *Planum Erigendae* stb., 84. l.

15) *Fényfalvi Kardos*, 214–15 l.

16) *Planum Erig.* i. h.

17) »Compendiose excerpta ex Probatoribus Fontibus.«

izben találkoztunk. Nem eredeti, de Révai azért önérettel mondja el róla még tizenegy évvel utóbb is, hogy e tárgyról ő irt először magyar nyelven.¹⁸⁾ — A második: *A mezzei gazdaságnak folytatásáról a nemzeti iskoláknak módjokhoz alkalmaztatott tanúságok.* Ez úgy látszik, tisztán hézagöltő munka volt a tankönyvek sorozatában; Révai azt egyszerűen egy Szilágyi-féle fordításból vonatozta ki.¹⁹⁾

Irt még kettőt — nem tudhatni pontosan mikor — de azokat nem fogadták el. A nagyváradi consistorium nyomtatásra méltónak ítélte mind a kettőt, de »felsőbb akarat következtében«²⁰⁾ más tankönyveket hoztak be helyettük. Egyikök *Doctrinae Christianae libellum.* — A keresztény tanítás könyvecskéje — mai néven: Kis Káté lehetett; a második pedig, melylyel megbukott — *magyar nyelvtana* volt.

Valóban sajtóságaos találkozása a viszonyoknak: Révai kétszer dolgozik a magyar nyelvtanon. Könyve iskolai használatra van szánva, egyenesen ily célra megrendelve — mind a kétszer. Legelső és később legutolsó irói dolgozata közé tartozik e tankönyv — megbukik vele a néptanító, megbukik vele húsz évvel később az egyetemi tanár.

Érdekes volna e tankönyveket ismernünk.²¹⁾ Nemcsak korfestő adatokat szolgáltatnának, de alkalmasint hősrünk fejlődésének és paedagogiai képzettségének meg-

18) *U. o. i. h.*

19) *Fényfalvi*, 215 l. « Ex Versione Szilágyiana. »

20) *U. o. i. h.*

21) Id. *Sziinyei* József úr egyiköket, a »Városi építésnek Elejit« csak a minap (1878. június) fedezte föl.

íteléséhez is hozzájárulnának, ha csak egy-két vonással is. Fájdalom nem voltak arra tekintettel, hogy a tan-
könyv-író Révainak munkái ép úgy megérdemlik a
könyvtárgyújtók figyelmét, mint a költőei és a nyelvészei.
Voltaképen nincs is ezen mért csodálkoznunk. A tulaj-
donképi irodalomtörténet kétféle adatokat ismer, melye-
ket tán helyesen nevezhetni külsőknek és belsőknek;
amazok történetiek, emezek lélektaniak. Az elsők elmond-
ják pontosan: mikor történt vagy lett meg valami, hol és
mily alakban; a másod rendbeliek meg: hogyan lett
meg és miért és mi a kort és az író jellemző tartalma.
A mi irodalomtörténetünk e másod helyen nevezett ada-
tok megállapításának még csak a kezdetén áll.

IV.

*A Magyar alagyák első könyvek. E kor olvasó közön-
sége és bírálata. Az alkalmi költés. A Szinyér Váraljai
szüret; Révai helytelen nézete a műfordításról.*

Midőn Révai Bécsből haza jött Nagy-Váradra,
Budának vette útját, hol az ő kedves Molnárja »a tisz-
tes iskolák igazgató«-ja volt »a Királyi Tudomány
Mindenességben.« Molnár buzdította őt, szedje össze
Homerus rendin irt verseit s ha lehet, nyomattassa ki.
Révai 1778-ban egy versben azt feleli neki, hogy alagyai
könyve »jókora nagyra dagad« és »csakugyan verseim
egybeszedem.«

És Révai szokása szerint nem is tervezget soká.
Összegyűjté verseit és »*Magyar Alagyáknak első köny-*

vek« czimén ki is adja Nagy-Károlyban április végén ²²⁾ és pártfogójának, Károlyi grófnak ajánlja.

E kis munkájával lépett Révai a magyar költők sorába.

Túlzás azt mondani, hogy hőszünk ezzel »legott magára vonta a közfigyelmet.« ²³⁾ Azon egyszerű okból, hogy ekkoriban mint tudjuk, »közfigyelem« nem is volt. Közönségről még szó sem lehetett, irodalmi bírálat szintén nem létezett; de még csak hirlapunk sem volt, mely egy megjelenő könyvnek legalább czimét tudatta volna előfizetőivel. Egy könyvnek kiadása az illető írónak magán ügye volt, ép úgy mint házasságra lépése, vagy bármily egyéb dolga. Ezt is, azt is tudatta ismerőseivel, a kiket a dolog sokszor épen nem érdekelt. S ha voltak kiket érdekelt volna, nehezen férhettek a könyvhöz. Innen van, hogy sok mű hatásáról nem is a hozzáértőknek véleményéből van tudomásunk, hanem az olyanokéból, a kiknek a könyv véletlenül akadt kezökbe. De még ha hozzáértő volt is az olvasó, épen *mert* vélelment mondott, csakis tartózkodva kell fogadnunk — mert rendesen barátja volt a szerzőnek, és nem találta volna illőnek neki a könyvajándék fejében kellemetlen igazságokat mondani. Innen van, hogy e korbéli magánbírálatok — és másfélék még egyáltalán nem voltak — majdnem egytől egyig túloznak és áradoznak.

Révai az Elő-Tudósításokat e szókkal rekesztette be: »Ha tapasztalom, hogy az a könyvecske, melyet most csak mutató képen kibocsátok, oly reménységre

²²⁾ »Szt. György, havának fogytán.« Elő-Tudósítások.

²³⁾ *Toldy* u. o. 2 6 l.

gerjeszti hazámfiat, hogy várhassák nyelvünknek ezzel is valamennyire előbbkelő ékességét, bőségét, igyekezem újra többel is kedveskedni, s kész lészek mindenkor megmutatni, hogy Hazámat szeretem.«

Őszintén megvallva, bizony e könyvecske semmi-féle reménységre nem gerjesztette Révai hazája fiait — de igenis gerjesztette atyafiait: régi szerzetes barátait. Tóth Farkas és Berents és Kreskay még ugyanez évben felelnek neki — természetesen szintén versekben és, mi szintén természetes, eldicsérik. És hogyan dicsérik! A mely szerző hozzá intézett ilynemű verseket ma kiadna, a mint Révai megtette, az lehetetlenné, mert nevetségessé tenné magát.

Lássuk csak. Tóth Farkas így ir neki:

Teljes öröm, valamerre terül hárfádnak a hangja,
Tapsol azon grófod, szerzeted, édes hazád.²⁴⁾

Berents ezeket mondja:

Éljetek ó Molnár! ó Révai! s öntse Apolló
Boldog bőséggel tollaitokba szavát.
Irjatok. ó vérünk szép csillagi! irjatok: hallja
Álmélkodva világ, hogy mire ébred Hazánk.²⁵⁾

Kreskay ezeket írja neki többi között:

Révai! örvendek versszerző tüzednek,
És nemzeted előtt nyert dicsőségédnek,
Már hazád adósa lett tehetségédnek,
Fonnak már koszorút Nimfák érdemednek.

²⁴⁾ *Elegyes Verseck*, 241. l.

²⁵⁾ *U. o.* 249 l.

Dicsőség ösvényén, érdem oszlopáig,
Menj új csapásodon Fébus templomáig,
Zúgó Balatontól Tisza folyásáig
Révai! fogsz élni időknék fogytáig.²⁶⁾

S kérdezitek; miért fog élni Révai időknék fogytáig? Felelet: Mert a saját költségén tizenkét önszerzette alagyt kiadott. Vagy tett talán Révai eddig egyéb valami számbavehető?

Ime: ilyen a kor.

Révai egyébiránt, mint várhattuk, szintén nincs csekélyebb véleményyel maga felől.

Jól hiszek Istenben, hogy az a nap elérkezik egyszer,
Melyen versünkkel fog dicsekedni hazánk.
Köt koszorút nekem is, bémetszeti a nagy időkre
Hamvaimon feküvő tiszta kövemre nevem:
Révai, Molnárnak követője, te mersz vala újabb
Lanttal nyelvünkön szóllani Fébus előtt.²⁷⁾

Ma a napi sajtó kritikája menti föl a szerzót az öndicsőítés népszerűtlenné vált szokásának gyakorlása alól. De bár ma élne Révai, aligha úgy nem tenne, a mint tett. Erős önérzete soha és semmi téren meg nem tagadja magát.

Ugyanez évben szenteltetett Révai pappá június 9-ikén.²⁸⁾ Ez időtől fogva az iskolában kettős hivatalt töltött be: ő volt a katecheta,²⁹⁾ s az ifjúságnak misé-

²⁶⁾ *U. o.* 239. és 240. l.

²⁷⁾ *Elegyes Verseik*, 35 l.

²⁸⁾ *M. S.* 1. a Horvát e megjegyzést teszi hozzá: »A piarista protocollum ezt 14-ikére teszi.«

²⁹⁾ *M. S.* 72. sz.

zett is.³⁰⁾ A vakációt ez évben Nagy-Károlyban tölté — hihetőleg két szerzetes társának látogatására jött ide, kik közt az egyik, Berents, a város papja,³¹⁾ a másik, Sárvári, kivel már Veszprémben ismerkedett meg,³²⁾ az itteni gymnásiumban, vagy Révai kifejezése szerint »a szelid tudományok iskolájában« tanár volt.³³⁾ Visszatérvén Nagy-Váradra, mindegyiköknek egy-egy verset ír, a mely azon felül, hogy levél, az alagyák második könyvét is szaporítja.

1779-ben szólaltatja meg Révai újra, három év óta elnémult múzsját — Forgách gróf kanonok nevenapjának tiszteletére. Ismerte-e hősrünk a gróft közelebről, nem tudni. De ha nem ismerte is, e kor ízlése szerint azért bátran megtisztelhetette versével. A régiek Vénust istennöként tisztelték, de azért volt Venus vulgivaga is — e kor Múzsája meg Musa vulgivaga volt. Ellátogatott az ismerőshöz, ismeretlenhez, kereszteléshez és torhoz, névnaphoz és beiktatáshoz. Oda állott a sűrű tömeg közé hivatlanúl és szaporitá a zajt és lármát fölkéretlenül. Ez a kor ízlése volt — és Révai korának gyermeke. — Szinte hihetetlen, mi minden nem szólaltatja meg Révai múzsját. Megénekli Kolonich grófnak a nagyvárad püspökségbe,³⁴⁾ Brunsvik grófnak a bihari főispánságba,³⁵⁾ és Széchényi Ferencz grófnak a horvát báni helytartói

30) *M. S.* 1. a.

31) *Elegyes Versek*, 56. l.

32) *Latina*. 40—2. l.

33) *Elegyes Versek*, 43 l.

34) *Latina*, 83. l. és *Elegyes Versek*, 75. l.

35) *Elegyes Versek*, 157. l.

méltóságba iktatását.³⁶⁾ Szentzi István kanonok nem érheti meg május elséjét ő nélkülé,³⁷⁾ és Majláth György nem örvendene annyira nevenapjának, ha Révai ez alkalomra lantját nem pengetné.³⁸⁾ Mellőzzük a többi példákat, nehogy hőünk költeményeit e helyen tartalomjegyzékkel egészítsük ki, a mit akkoriban bizonyára azért nem függesztettek a költők műveikhez, mert úgy is tudták olvasóik, melyik esztendőben iratott az »ő« versük.

S mindez korántsem bírálat, csak a tény kiemelése. Múlt századunk költészete, a mennyiben nem volt fordítás, alkalmi költés volt a szó legközönségesebb értelmében. A ritka kivétel csak élénkebben emeli ki a szabály általánosságát.

Forgách kanonokhoz írt költeménye, Révainak egy becses és hasznos ismeretséget szerzett. Horváth Mihályt, az odavaló gymnasium igazgatóját, annyira megnyerték az ékes latin sorok, hogy ez időtől fogva hőünknek állandó jóakarója lett, ajánlotta ha lehetett, vigasztalta szóval és tettel ha kellett.

Az ez évi »ősz napokra« a Károlyiék hívták meg magukhoz falura, s ő elmegy, látni »Károlyi Édesimet.«³⁹⁾ Útközben — nem tudni, menet-e vagy jövet? — betér Tolnai Pálnéhoz, kivel alkalmasint a grófi pártfogók révén ismerkedett meg, s kinek házában, mint tudjuk, nővére tartózkodik. Az alispánné elviszi magával Szinyér Váraljára, szüretre. Átrándúl innét Mármarosba is, meg-

36) *Latina*, 104. l.

37) *Elegyes Verseik*, 43 l.

38) *U. o.* 41. l.

39) *U. o.* 65. l.

láttni Szigetnek még el nem készült templomát s a bányát, »koronánk bő jövedelme erét.«⁴⁰⁾ A kedves emberek, a víg zaj, a nagyszerű természet vidítólag hatottak rá. Ez utóbbinak szentel is néhány sort:

Gondolkodni szokott elmém kényéré elámúlt.
 Kedves rémülés völgyei, csendes öböl!
 S ti szomszéd bérczek! nem féltém jární keresztül,
 Sőt közepett, dalomat mondva, mulatni merék.
 A morgó medvék hallgatták, mérgök enyészve,
 Halgatták étlén kölkeik énekemet.
 Csendesen elrémúlt a tér völgy, ága lefüggve.
 S hallgatózó levelén ingadozása megállt.
 Lassúbb zúgással csörgették habjokat a fris
 Csergetegek, s némán hülyyede éjjel időm.
 Csak maga a csevegő Ekhó volt hallatos e közt,
 S játszó válaszait félbe törötten adá.⁴¹⁾

Mily jellemző ez Révaira, a költőre! A természet fenségét egymagára élvezni nem tudja; ő elszavalja a bérczeken és völgyekben »dalait« s hallgatják a megszelidült medvék s éhes kölykeik, a lomb megszűnik ingadozni, a fris csergeteg is lasabban görgeti vizét — csak a beszédes Ekhó mer közbe szólani — az illetlen!

Nem értették még ezek a természetnek majd néma, majd szózatoss fenségét. Folyton el vannak foglalva magukkal és apró bajaikkal — s ha néha-néha leereszkesznek a természethez, önmagukat teszik központjává s csodáltatják magukat általa

40) *Elegyes Versek*, 64. l.

41) *U. o. i. h.* 65. l.

A víg szüret nem a komoly munka ideje. Révai — ráért, azaz: a költészettel foglalkozott. Kihozott magával egy görög, egy latin és egy német író, Moskust, Cicerót és Sonnenfelst, és hozzálátott a dologhoz — fordított. E három dolgozatát »*Szinyér Váraljai Szüret*« neve alá foglalva ekkor végezte be,⁴²⁾ s a következő évben azokat Farkas barátjának ajánlva, ki is akarta adni;⁴³⁾ a kiadás s e szerint az ajánlás is elmaradt azonban 1787-ig.

Moskus pásztorénekéről Révai azt mondja, hogy édes gyengeséggel bír, melyet magyarban nem ígérhet, mivel azt hasonló elevenséggel előadni »még csekély vagyok.« A mi továbbá egy nyelvben különös, másban a fordítás után alig bír annyi erővel s többnyire lankadt és holt. Azután, a mi versben vagyon, ha azt más nyelven hasonlóúl versbe foglalják, az egész dolog kénytelen megváltozni annyira, hogy nagy nyereség, ha csak a gondolatok megmaradnak. — Látni való, Révai teljesen új és idegen téren mozog és személyes nehézségeit átviszi a tárgyra, a fordításra általában. Eszébe sem jut, hogy a fordítás is határozott tehetséget kíván, mely nem adatott mindenkinek. Ő belőle soha sem vált volna Kazinczy.

⁴²⁾ Toldy hibásan teszi 1781-re. Az *Elegyes Versekb*ben 1779 áll a címlapon (143. l.), továbbá az ajánlás végén (146 l.) is, azon felül magok e versek is, melyekből idéztünk, elmondják ezt világosan. Egyébiránt több a hibás adat Révainak Toldy által összeállított életrajzában; de nem fogunk többé ezekre rámutatni; ily kritikai nyomtaték fölös módon szaporítaná jegyzeteink számát.

⁴³⁾ *Elegyes Verse*k. 65. l.

Erdekesebb még a következő nyilatkozata: »De akármi nehéz légyen is a fordítás állapotja, bizonyos a mégis, hogy valakik nagyobb tökéletességre törekedtek az írásban, mind fordításokkal kezdték legelőször is magokat gyakorolni.« Ez teljesen hibás, s bizonyára Hyross vagy Conradi elavúlt paedagogiájával van itt dolgunk; Révai ugyan fordítással kezdé, de a saját eljárását nincs joga szabály erejére emelni. Csak annyi áll, hogy a magyar nyelv szorúlt rá e korban a fordításokra — önnön maga gyakorlására.

Révainak e fordítása páros hosszú sorú rímekben készült, nyelve elég síma, s egészben meglepően csinos. Haladása a vers technikájában kézzelfogható.

A második darab Sonnenfels egyik pásztorjátéka »Az áldozat«, egy nyílásban (ma *fölvonás*-t mondanánk), melyet a bécsi udvari tanácsos és költő írt Mária Terézia születése napjára. Hősünknek ez, mint mondja, anynyira megtetszett, hogy »ürességem telvén reá, azt szüreti multságomra magyarban is próbáltam kiejteni. Ha pedig mását nem is adhatom édességének, elég nekem, hogy csakugyan mégis szép foglalatossággal töltöttem időmet.«

A harmadik is próza, mint az előbbi: *Sztzipió Álma*, a magyar műfordításoknak azelőtt kedvelt darabja. Hogy, hogy nem, e pár lap Miller Ferdinánd kezébe került, kinek Révai a következő évben az akademián tanártársa volt. Midőn hősünk Nagy-Váradról elmegy, Miller kinyomatja a fordítást saját neve alatt. Úgy látszik, ez Révainak csak később jutott tudomására s ismét csak hosszabb idő múlva volt módjában ezért magát megbozólni. Ha Révai ezt azonnal teheti, mily indulatos, mily

eltipró haragú lett volna! 1787-ig azonban ráért a dologhoz hozzászólni s midőn ez évben Elegyes Verseit kiadja, melyekben a Szinyér Váraljai Szüret is foglaltatik — mi benne szinte csodálatos, humorosan tud már a dologgal elbánni: Millernek ajánlja a lapokat egy különben kissé nehézkes, de egészben kitünően sikerült pár sor kíséretében. »Barátom! Úgy megszeretted egyszer Sztzi-piónak általam magyarra fordított Álmát . . . hogy azt szinte sajátoddá is akartad tenni. Ha úgy viseltetel még hozzá, oda adom már néked olyas egy ajándékul, mint az Írók szoktak barátaiknak Munkáikból kedveskedni. Nyilván adom, Neved alatt kibocsátva, hogy azt annyival is bátrabban mondhassad tiédnek, még azoknak morgások ellen is, kik néked azt a kincsecskét megirigyelhetnék . . . Frisen légy és jó erőben a Hazajavára.«

Hiszen bár Révai mindenre csak nyolcz év után felelhetett volna! Mennyi kintől, mennyi hányatástól ki-mélte volna meg magát! Révai bele tudott törődni mindenbe, de hozzászólni semmihez — soha sem ért reá.

V.

A phisika. A menykövek mivoltáról; miért fordította ezt Révai. A műszók.

Révai 1779-ben hét nagy alagyt és két hosszú latin elegiát ír — de hát mit csinált voltakép, mivel foglalkozott?

Physikával.

Molnár 1777-ben adta ki »Magyar Physika avagy természetiekről, Newton tanítványának nyomdoki szerint« című művét, s ezt hihetőleg azonnal megküldé Révai-nak, ki büszkén nevezi magát tanítványának s kivel, mint tudjuk, meghitt viszonyban áll. Révai már a következő évben áttanulmányozta a művet s ír is föléle kedves Molnárjának :

A Természetiekről is kezd szólani Newton
 Már magyarul s te adod fejtegetésit elő.
 O mi nehéz munkát, mi szerencsés tollal, az otthon
 Népnek, mely könnyen, mely örömeire mutatsz!
 Elhitétel nyilván, a drága tudákosi titkot
 Hogy haza nyelvünkön megmagyarázni lehet. 44)

Ez időtájban adott ki Makó Pál apát és egyetemi tanár egy latin munkát a mennykövekről, mely csakhamar Bécsben kétféle német fordításban is megjelent — valószínűleg azért, mert nem volt tudományos. Mert csakugyan nem az. A Franklin találmánya ellen begyökerezett balvélekedéseket igyekszik eloszlatni; bizonyítja, hogy a villámhárító alkalmazása nem istentelenség, hogy igen hasznos, és közben számos — külföldi adatokat mond el a mennykövek pusztításáról. Ilyen a Makó Pál könyve, melynek egyik német fordítása Révainak 1779-ben »történetképen« kezébe került.

Épen kapóra jött. A Molnár kísérlete őt hasonló törekvésre buzdította. Homerus rendje szerinti verseket tud már ő is írni — hátha próbát tenne a tudományt szintén magyarul megszólaltatni? Ez szerinte hazafias do-

44) *Elegyes Verseik*, 40. l. V. ö. *Latína*, 78 l. jegyzet.

log, nemzeti föladat. Eddig a tudomány mindig idegen nyelven szólott; azt sem hitték, hogy a mi nyelvünk is elbirja a fogalmak és gondolatok terhét. Ha megmutatjuk, hogy elbirja, azzal a közjót mozdítjuk elő. Így gondolkodott ő már Nyitrán, így fejtette ő ki azt nemzeti programjában.

»Ez (a fordítás) engem, írja, ⁴⁵⁾ hogy a múlt esztendőben történetképen kezembe került, megvallom igazán, igen nyughatatlaná tett.« Látta »teljesebb boldogulásunkra az arany időt fölvirradni« s föltette magában, »a mennyire tőlem is kitelhetik, a közjót előbb mozdítani.« S minthogy az ő lelkesedése e téren nem ismer munkafőlosztást, csoda-e, hogy így folytatja — »most ugyan először inkább még hasznos fordításakkal, többire tudásközi és természettudásbeli dolgokból, mivel még nem bátorokdtam magamtól valami nagyobb munkát kiadni.«

És még egy igen jellemző nyilatkozatot tesz: »Elszégyelettem magamat, hogy sokaknak vélekedések után elindulván, annyit tulajdonítottam a külföldieknek, mintha alig találhatnék hazánkban valami nemesebb ész, kit azokkal egybe vethetnénk. Így ártott nekünk előbb ugyan a kegyetlenkedő időnek mostohasága, azután a rabság alá szokott könnyű hiteladás.« ⁴⁶⁾

Révai hazafias buzgósága túloz. Valóban nem volt nálunk még e korban oly nemesebb ész, melyet a tudományok bármely terén a külföldiekkel egybevethetnénk. Makónak minden tudományos becs nélkül szüköldő mun-

⁴⁵⁾ A menykövek mivoltáról s eltávoztatásáról való bölcselekedés, írta *Makó Pál*, magyarázta pedig *Révai Miklós*. — Előszó.

⁴⁶⁾ *U. o. i. h.* (a lapok nincsenek számozva.)

káját lefordították; ebből azonban nem következik; hogy Makó számot tevő tudományos erő — a mint valóban nem volt az. De Révai *elvi* szempontból nézi a doldot, s ennyiben igazsága volt: »A rabság alá szokott könnyű hiteladás« bizonyára sokat árt a magyar tudomány fejlődésének. Révai saját önbizalmát akarja bele ontani — a nemzetbe.

Révai tehát hozzá fog a fordításhoz. Hogy Molnár kész könyve ebben oly jelentékeny segítségére volt, valóban sajnáljuk — a műszókat tőle veszi át. De mint-hogy ezáltal sajátjául fogadja őket, nézzünk egy párt belőlük.

Az electricitás: *gyántázat*; a vis electr: *gyántás erő*; az athmosphaera: *párdzat környék*; a cinober: *sárkányvér*; a gummi: *macskaméz*; a cylinder: *görgő*; a proportió: *kelet*; a causa és effectus; *ok és munkálódás*.

Nemde mily körülményesek; mily együgyűek, mily parasztosak, a mai physikai műszókkal egybevetve! A *mozderő* és *erély*, a *rugany* és *villany*, ezekkel szemben, de meg önállón is kész költői kifejezések. Igaz, de mikor ezek a jó régi szók érthetők is akartak lenni!

Révai különben a műszók magyarosítását folyton ajánlja és gyakorolja. Hét évvel utóbb a studia philosophia neki: *bölcselkedési tudományok*, a theologia: *istenes tanúltság*, a poesis lyrica: *énekes költés*, a poezis: *költeményesség* A vitairatok korszakában a grammatikát *nyelvtanításnak* a philologiát *ékekesszöszerezetésnek* fordítja stb.

A fordítást, mely 1780-ban elkészült, elküldi Makónak, ki azt 1781-ben a saját költségén kiadja; a könyv neki van ajánlva.

Ugyanez évben 47) jelent meg egy önálló physikai értekezés is, mely szintén neki volt ajánlva. A kis mű szerzője a külföldről hozájött Martinovics volt.

VI.

Révai akadémiai tanár; miért megy el innét — Emlékbeszéde Mária Terézia fölött.

A nagyváradi Akadémia megnyilt. Horvát Mihály, az új intézet igazgatója, 48) elkövetett mindent, hogy Révait oda beszerezze. 49) Ez sikerült, és a huszonnyolcz éves férfiú a philosophiának egyelőre rendkívüli tanárává neveztetett ki. 50)

A szerzetes független ember lett, a néptanító akadémiai tanár — ha Révai becsvágyó meg lehetett elégedve. Csakhogy ő nem volt az.

Révai nem akar valami lenni, hanem valamit tenni. És vajjon mit tett eddig?

A költészet, tudjuk, őt soha el nem foglalta, csak szórakoztatta. Neki mindig valami komoly, elméjét gyakorló tanulmány kellett. Így vándorolt ő eddig tudománytól tudományhoz; foglalkozott történettel, philosophiával, matematikával és physikával. Mindegyik tanul-

47) *Fraknoi*, M. élete, Századok 1877, 196. l.

48) *Elegyes Verseik*, 253. l.

49) *Latina*, 70. l jegyzet.

50) *M. S.* 1. a.

mányát értékesítette is. Összeírta a csanádi püspökök névsorát, tanított philosophiát; a matematika alapján írt egy könyvet, az építésről; fordított egy physikai munkát. És e közben és e mellett folyton verselt.

Mi ő már most? Historikus vagy philosophus? mathematicus vagy physikus? Vagy talán épen költő?

Egyik sem — ő voltakép semmisem; csak akadémiai tanár.

Es eddig mindenki hathatott reá, mondhatni szinte, kénye kedve szerint. Az egyik latin verselésre bírja, a másik latin prózára unszolja; az egyik a matematikában vezet, a másik a physikát adja kezébe. Neki nincs semmi állandó központja, nincs voltaképi célja. Önnön-magából eddig nem fejtett ki egyebet, mint lángoló hazafias érzését. Hogyan, miben öltön ez alakot? Mit tegyen? Vagy mindegy neki, ezt vagy azt teszi-e?

Midőn 1778-ban fölsohajt:

Vajha nevelgetné tüzetet jobb állapot, a hol
Térebbe volna nagyobb pályafutásra mezőm ⁵¹⁾

— ő nem a külső pályafutást érti. Néptanítói állásával meg volt ő elégedve; az akadémiai tanárságra bizonyára csak Horváth unszolására határozta el magát — hiszen alig van ott egy félévig, lemond, önkényt hagyja el biztos állását és elmegy világgá.

Ha Révai nem lett volna Bécsben, ez elhatározása érthetetlen volna előttünk. De nem is határozta volna el magát erre, ha nem lett volna Bécsben.

51) *Elegyes Versek*, 41. l.

A bécsi benyomások nem hagynak neki nyugtot, ezek zavarják el őt Nagyváradról. Ott látta a könyvtárakat, a könyveket, látott igazi szellemi életet, s azóta folyton eszébe vannak »a régi magyarság kincsei,« nyelvünk megoldatlan »titkai«, s a közjó, melyet ő minden áron »előbb akar mozdítani.« Nem tudja még világosan, mit akar; de érzi, hogy Nagy-Váradon nem maradhat, ha egyáltalán komolyan akar valamit. Tíz évvel utóbb távozásának okát ő maga így adja elő: »Leginkább pedig azért (ment el), hogy a nemzeti nyelv művelését a saját munkássága által is alkalmasabb helyen mozdíthassa elő.«⁵²⁾ »Alkalmas« helyen akar tehát élni, hogy a saját műveivel is elősegítse a *nyelvművelést*. Tehát más szellemi légkört kell keresnie, mint a milyenben él. Nagy-Károlyi barátjaitól ő semmi ösztönzést nem remélhetett; a nagyvárad-i papi körök is, melyekben megfordult, alig elégitették ki; tanártársai pedig milyenek lehettek, mutatja Miller, ki egy pár lapnyi fordítás szellemi tulajdonát ideginité el tőle.

Még csak egy szomorú kötelességet teljesít Nagy-Váradon, és azután elmegy — Mária Terézia fölött mond emlékbeszédet.

A nagy királyné halála mély gyászt hozott Magyarországra. Az egész ország viszhangzott az őszinte fájdalomtól. És Révai hő szívének nem is kelle a közgyászból mélységet, bensőséget merítenie — tudjuk, mily hű ragaszkodással viseltetett ő iránta.

52) »Propterea vel maxime, ut opportuniore esse posset loco ad promovendam magis et sua opera Linguae Patriae Culturam.« — *Flanum Erig.* 84 l.

Latin gyászbeszéde megjelent később nyomtatásban.⁵³⁾ Van benne emelkedettség, melegség, de hosszadalmas és fárasztó. Más szókkal, nagyon akadémikus, mint szokás mondani. Dicsőíti a királynét, mint az ország helyreállítóját és anyját — és szorosan e két szempont szerint megy végig uralkodásának tényein.

A beszéd végén meleg szavakkal fordul az új fejedelemhez: »Látod-e, hogy valamennyien feléd tekintünk, s egyedül benned látjuk a haza reményét és oltalmát? látod-e, hogy te vagy az egyetlen, kitől üdvünket várjuk? — hogy helyre legyen állítva minden időre nemzetünk méltósága, nagysága és dicsősége? Hozzád fordulunk: emelj föl bennünket, gyámolíts, kedvelj és szeress!«⁵⁴⁾

Ilyenek voltak akkor a vágyak és remények ország szerte . . .

53) *Latina*, 151—194 l.

54) »Videsne igitur, Augustae Caesar! in te unum, atque in tuum nomen totam esse conuersam Hungariam? Videsne nos universos te intueri, te unum in clamare spem praesidiumque Patriae? te solum atque unicum esse, in quo nitatur omnis nostra solus: quo firmante perennis sit restituta nostrae gentis dignitas, amplitudo et gloria . . . Ad tuos pedes provoluti, te obtestamur, te obsecramus: ut nos erigas, ut conserves, ut foveas et ames.«— *Latina*, 192—3. lap.

HARMADIK FEJEZET.

RÉVAI MINT NYELVMŰVELŐ.

I.

Révai újra Bécsben. Itt fogamzik még benne a kiadások eszméje fölhívása; a tájszók és közénekek gyűjtése. Cornides; a heraldika. Révai nevelő Looson; Hédervár. Visszamegy Bécsbe.

Révai hangsúlyozza, hogy Euklides titkait magyar nyelven oldja, hogy az építés tudományát magyar nyelven írja meg, hogy a görög méretet a magyar nyelvre is alkalmazza, hogy a physika is magyar nyelven szólal meg — szóval Révai mindent a *nyelv* szempontjából néz és ítél.

Mi hát ő neki a nyelvművelés? — Annyi mint a közjó »előbb mozdítása«, annyi mint népművelés.

Midőn tehát Révai magát nyelvművelésre adja, szeme előtt voltaképp nemzeti agitatio lebeg, tudományos és irodalmi — vagy egy szóval: szellemi eszközökkel.

E célból a magyar szellemi élet egyetlen központját kellett fölkeresnie. Révai tehát ismét Bécsbe ment.

Hogy megélhessen, nevelősködéssre határozta el magát. Alkalmasint Károlyi gróf ajánlatára lett ő Bécsben a Pálfiék nevelője.¹⁾ A családot, talán még hőszünk be-

¹⁾ M. S 1. a

lépése előtt, érzékeny veszteség sújtotta: a kis lány elhalt. Révai egy hosszú alagyalában fájlalja a »gróf kisasszonynak Királyfalván esett idő előtt való halálát« s hozzá teszi »később iratott már Bécsben 1781«²⁾ — így ajánlotta magát a nevelő a családnak — alkalmi költő képében.

Horváth Mihály barátja csakhamar fölszólítja, énekelje meg Kollonichot beiktatása ünnepéhez. Révai megteszi, bár szabódik:

Nec me cogit in hunc, ut nuper, gloria campum,
Et me Romanae iam piget illecebrae.
Profuerit longam potius dormire quietem,
Et mihi tranquillos segnius ire dies.³⁾

Mily változás Révaiban! Inkább alszik egyet, sem-hogy verset írjon. A nyelvművelés, úgy látszik, sokkal komolyabb, hatásabb eszközöket kíván, mint a versírás. Hiszen próbálta ő ezt már — kiadta Alagyalait, de nem tapasztalt semmiféle hatást. Nem is akarja hát többé idejét rájuk pazarolni. De minthogy annyi az alkalom, a hol a művelt és tanult ember félre nem állhat, legalább *magyar* verseket fog ilyenkor írni.⁴⁾ Ir ő természetesen azért latin verseket ezentúl is — hiszen e fogadását is latin versben teszi! —

²⁾ *Elegyes Verseik*, 68 l.

³⁾ »Nem késztet engem már úgy, mint azelőtt e mezőre a dicőség s Roma sem tud többé kecsgetetni; bizony jobb lett volna hosszú álom nyugalma élveznem s napjaimat csöndesebben élnem.« — *Latina*, 81. l.

⁴⁾ Hoc ictum patrio pollice erit.« *U. o. i. h. V. ö.* 103. l.

Bécsben Révai egy fontos leletet tesz s egy érdekes ismeretséget köt — Faludinak egy jókora »papiros nyalába« akadt kezébe, s el is tükéli mindjárt, hogy kiadja »és pedig minnél előbb«⁵⁾ csakhoggy érzi, soknak, lehet híjával s azért vár még egy darabig. Mintegy véletlenül fűződik már itt össze a kiadással a régiség is — Cornides Dániel, lemondván kolozsvári tanári állásáról, egy ideig Bécsben tartózkodik, megismerkedik hősnünkkel⁶⁾ s egy régi magyar éneket, hihetőleg az »Emlékezzünk Regiekről« kezdetűt közli vele⁷⁾, ez volt tehát a második régiség, melyet Révai eddig látott.

De ez és a Faludi már elég az ő buzgóságának hogy tette siessen. A Magyar Hírmondónak 1782. január 16-ikán megjelent száma közli már névtelenül⁸⁾ megjelent föl hívását a közönséghez. »Bizonyos lévén, így szól,⁹⁾ abban, hogy nem nyerem vissza költséget, csakugyan mégis Hazám szeretetétől viseltetvén, reá szántam pénzemet, hogy én is az én részemről valamennyire felingereljem a Hazafiakat anyanyelvöknek mind nagyobb becsültetésére, mind pedig gondosabb műveltetésére... Vajjon, a ki csak valamit lát, nem veszi-e észre, micsoda kincsek vagynak elrejtve avaggy csak azokban az énekekben is, melyeket víg asztalaink-

5) *Faludi Költeményes Maradványai*, I. k. »Élete és munkái.« 15. l.

6) *M. S.* 1. a.

7) *Elegyes Verseik*, 273. l. — 1783-ban R. már föl is használja.

8) *Magyar Hírmondó*, 1782. 38. l. »Kicsoda az az érdemes Hazafi? Nevét még nem szabad kijelentennem. Elég a hozzá, hogy az egy értelmes, tudós Magyar, a ki maga is jeles Poéta.«

9) *U. o.* 36—7. l.

nál mondanak? Én ugyan vigasztalással olvasgatom gyűjteményemet; és olyan kincsekhez is férkezhvén, a melyeket nem sokan láthattak még, azt végeztem el magamban, hogy ne csak legeljem azokban kedvemet, hanem közreboocsássam. Ezek a nagy nevezetű Faludinak holtá után maradott elég számos versei; azután a császári könyvházban találtatott egynehány darabocskák is; és a miket még Magyarországbán lévén, egybe gyűjtögettem. Mikor szintén belé kaptam, eltekéltem magamat arra is, hogy Benitzkinek, Gyöngyösinek és egyebeknek is verseit egybe gyűjtögetvén, újabb kinyomtatásokkal kedveskedném az Édes Hazának.«

Így bővült ki benne egész tervezetté a kiadások eszméje. Hogy azonban mennyire nem számít még a viszonyokkal, mutatja, hogy sem »előre való fizetést (praenumeratiót)« sem pedig a munkáknak »megvételére való kötelezést (supscriptiót)« nem kíván, hanem a saját pénzén akarja kiadni. De hogy a tervet illetőleg sincs még tisztában magával, bizonyítja, hogy mennyit akar egyszerre markolni. Nemcsak a régibb költők műveit akarja kiadni, hanem »a mostan élőkét« is; s nemcsak az egész költeményeket »hanem az apróságokat is«: ha valaki más könyvekből irogatott volna ki oly verseket, a melyekhez vélnék, hogy neki nem lehet szerencséje, írják le s küldjék be neki azokat is gyűjteménye számára. »Sőt a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekeket is. . . . A szerelmesekből, ha mi szépet foglalnak magokban, megtarthatjuk; a mocskát és fertelmesét minden bizonynyal elhagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk az ártatlan erkölcsökben. A közénekekben pedig, a melyeket, ha az egész hazából együvé küldenek, a különb-

különb vidékekben lakóknak különböző szóejtéseket, természet indulatokat gyönyörködve csudálhatjuk.«¹⁰⁾

A *szóejtések*: a tájszók, a *közénekek* pedig: a népdalok. Ezeket kívánja tehát ő gyűjteni. Ez az első fölszólalás a magyar irodalomban a nép nyelvanyaga és költészete érdekében.

Tegyük azonban mindjárt hozzá: Révai sem a nép nyelvét, sem pedig költészetét nem becsülte kellően. A tájszók gyűjtése mellett fölszólal nyolcz évvel utóbb még egyszer; a »közénekeket« azonban nem is emlité többé. Amazokban később becses nyelvészeti anyagot lát; emezekkel azonban nem tudna mit csinálni.

A fölhívás e részében nem szabad tehát egy fejlődő elvi fölfogás csiráját látnunk, hanem csupán érdekes képzet-társulást. Révai nemcsak nyomtatott, hanem nyomtatlan »apróságokat« is kíván. Hogy tette, szelleme élénkségére vall; érdemül azonban nem tudhatjuk be neki.

E fölhívásának nem lett eredménye. Révai, úgy látszik, ezt nem is fájlalta nagyon. Az ő mozgalmas elméje még nem köti magát egy tárgyhoz s az ő lelki energiája több célra vezető eszközt lát ez egynél. Most sűrűn érintkezik Cornidessel, e nagytudományú férfiúval, ki később a budapesti egyetemen a történet és heraldika tanszékét töltötte be. Az ő hatása folytán foglalkozik most Révai — a heraldikával. »Vajha írja 1784-ben,¹¹⁾ egyszer nálunk is kapósabb volna ez a gyönyörűséges tudomány!... Majdnem minden nemzet gazdagon vagyon már ebben is. . . Édes Hazám javára búzgó szeretetem

10) *Hirmondó*, 37 l.

11) *U. o.* 1784. 98. l.

annyira ébreszgetett ugyan már engem, hogy Bécsben lévén, Nemzetem kedvéért igyekeztem ennek a tudománynak rövid Leiratását magyarban is előadni. Fáradtságom zsengeje tökéletességre hozatnék: ha a magyar főrend, szabad nemesség czimereit való téték szerint birva és nékem megküldve, elébbre segítene jó szándékomban.«

Ime hogyan teszi ő a heraldikat is a nyelv — azaz nemzeti művelés egyik eszközévé.

Mialatt azonban éber szemmel kutat föl mindent, mi e célzt elősegítené, s fáradhatatlan búzgósággal sajátít el mindent, hogy a mint szükségesnek fölismert, terjeszthesse is, 1782-ben már ismét el kell hagynia Bécsset. Nyilván ugyanaz okból hagyott föl nevelői állásával itt is, mint később Viczay grófnál; a nevelő, ha külföldi nem volt, nem tartatott többnek cselédnél; Révai büszke lelke föllázadt ez ellen, összeveszett, elment. Ismét üldözi »ezer nyomorúság, bosszuság, szükség, veszedelmek« — bátorítja magát:

Serkenj, bátorkodj, hogy méltó dolgokat üzhess:

Lásd főkép a bú rajtad erőt ne vegyen.

Már oda vagy, mihelyest elijedt és gyáva fejjel

Súlya alatt lelapulsz, és vele szembe nem állsz.¹²⁾

Grassalkovich herczeg nevelője, Paintner, Viczay grófnak ajánla őt Lóóstra, Sopron megyébe; april 14-én tehát ide megy.¹³⁾ Eleinte jól érzi magát, megelégedéssel írja növendékéről »mindent kardra akar hányni, mi

¹²⁾ *Elegyes Versei*, 83 l.

¹³⁾ *Guzmics* u. o. 7 l.

nem magyar; jó tűz — de csakhamar »izetlenségbe elegyedett« a ház cselédeivel s elment Hédervárra a családi könyvtárt s pénzgyűjteményt rendezni. Hogy örömmel tette, képzelhetni.

A gróftól örökös tartást remélt, de hiába. Ezért elsiet innét, a tarcsai fürdőben tölt néhány napot,¹⁴⁾ s azután Bécsbe megy. Mit tegyen, azzal tisztában van. Paintner barátját kéri, küldje el neki a Faludit, kit ki akar adni, és a Halottas Beszédet, Sajnovitsnak és Faludinak róla írt értekezéseivel együtt.¹⁵⁾ A nyelv szempontja vezeti őt mindkét dologban. A Cornidestől kapott régiség mellett a Halottas Beszédet is át akarja vizsgálni, hogy a régi magyar írásmóddal tisztába jöjjön. Faludiról meg azt mondja: »Mily baj volna a hazai nyelvre, ha elvesznék!«

Utjában Pozsonyba tér, hogy a legrégebb nyelvmaradványt eredetiben láthassa. Aradi János kanonok »kedvezett mohós kényének«¹⁶⁾ — s készséggel rendelkezésére bocsátja; ő lemásolja magának, s alig hogy Bécsbe ér, hozzá fog a munkához.

14) *Elejyes Versek*, 98. l.

15) *Guzmicz*, 8. l.

16) *A régi magyarírás módjáról*. Revai kézírata a N. Muzeum birtokában, Fol. Hung. 614. sz.

II.

A régi magyar írásmódról. — Révai a Halottas Beszéd kiéjtéséről; a szenvedő alakról; az ikes ige. Az igeragok. Révai nem fogadja el a finn rokonságot. A magyar betűk egyszerűsítése. A szók továbbképzése. Későbbi tanok első elemei.

E munkának czime: *A régi magyar írásmódról.* Az egész 54 nagy ivrét lapból áll és oly tisztán és gondosan van leírva, mintha sajtó alá készítette volna. Révai írása föltűnően szép, egyenletes, világos és tiszta. Látszik irásán, hogy rajzol — s hogy nyelvész. A mit e munkájához később toldott, gyors kézzel van írva; a kik az írásból a jellemre szeretnek következtetni, e vonásokból nagy energiát, erős akaratot, és időkimélő gyors munkásságot fognának kiolvasni.

Révainak e munkája azt akarja föltüntetni, hogyan változott a magyar írásmód a legrégebb időktől máig. Ezért nyitja meg azt a *Halottas Beszéd* közlése, melyhez a folytonos jegyzetek magyarázatokat fűznek. A nyelvi magyarázat e munkában épen nem lényeges, hanem csak adalék. Révai a régiség elvi fontosságát még nem ismeri, nem is sejti. Ő e becses maradványt is fölhasználja, valamint az *Emlékezzünk*-et vagy Faludit. Czélja pedig praktikus: a magyar írás módját akarja ő e munkájával »könnyebbé és alkalmasabbá« tenni.¹⁷⁾ Ez és a kiadá-

¹⁷⁾ *Ujonabb Hirre adatás*: a saját kiadandó művei sorozatának végén.

sok az a »hazafias szándék«, melyet már egy évvel előbb említ. ¹⁸⁾

Mínthogy azonban Révai a Halottas Beszéd későbbi klasszikus magyarzója, érdekes látnunk, hogyan végzi föladatát.

A Halottas Beszédet már ekkor szóról szóra úgy olvassa, mint húsz évvel később kiadott korszakos művében. A »*hadlava*« szóról már itt mondja »minden bizonynyal az író elvétette magát, kettős *ll* helyett *d* és *l* betűket tévén.« ¹⁹⁾ A később oly nagy s még maig befejezetlen vitát támasztott *feze* szóról annyit mond, hogy Sajnovits hibásan olvassa »*feje*«-nek, másra nem foghatjuk, »ha csak azt nem mondjuk, hogy az író elvétette magát, mint feljebb is a *hadlava* szóban megjegyzők.« — Az *elevé* alatt áll a következő magyarázat: *eve* = ő a szók végén, teremteve = teremtő. A *v-t* tán azért is közbevetették, »hogy a meghúzódott hangot jelentse és a hosszasan hangzó *ö* tatótatot [hangzót] elkeverték az éles hangzású *é* tatóval, a mint ezt más sok helyeken is tapasztaljuk, hogy az *e* számtalanszor *ö* helyett vevődött.« »A *v* betűnek csak ennyiből álló helyezettetését látjuk ebben is: *chomov* stb.

A *latiatuc feleym zumtuchel* magyarsága másképen hangzik, mint a mai — íme hogyan magyarázza ezt Révaink 1783-ban: »Nem is hihető, hogy így ejtette volna a régi magyar a szót, oly darabosan, oly vadon

18) »Propositum patrioticum« — *Guzmics*, u. o. 7. l.

19) V. ö. *Antiquitates* 190. l. »Hic in verbo *hadlava* aberravit Scriptor: quod, cum duo *ll* formare debuisset pro horum primo *d* posuerit.»

amint esik, ha azt betüről betüre így olvassuk, amint vagy on írva. Rágjad bár a szájába még most is példának okáért egy magyarul nem tudó németnek a magyar szót, elhülsz bele, miként rontja el nyelvedet. Már száz esztendő múlva esküdjék valaki rá, hogy mi szakasztott úgy beszéltünk.»

Ime: Révai el sem hiszi, hogy magyar ember hagyta fön számunkra a Halottas Beszédet! S midőn 1805-ben Versegly mondja, hogy ez tótos magyarság — mily indulatos-hevesen kél ki ellene Révai! A mit ő ekkor még nem is sejtett, az addig meggyőződésévé lett: hogy a nyelv történeti fejlődésen ment keresztül, s hogy ennek megvannak a saját törvényei.

Tudjuk a későbbi Révairól, hogy a nyelvtan terén főkép az ikes igék és a szenvedő igealak mellett kardoskodott, s hogy a helyesírás terén az etymológiát tűzte ki főelvül. 1783-ban is nyilatkozik már e pontok fölött.

Az *odut hotolm* alatt ezeket mondja: »Ebben az egész darabban csak kettő az olyan hely, a hol szenvedő időszóval kellenék élnünk; mégis csak a művelő vagy on ott. Az első ez: *és evez az tilovt gimilstovl; tilott*, a minek így kellenék inkább lennie *tilatott*, vagy a mint most élünk vele, *tiltatott*. A második ez: kinek *odut hotolm oudonia*, a minek így kellenék inkább lennie *adatott hatalom*. Talán ekkor még ebben nem volt oly nagy figyelem. Talán onnét vagy on, hogy még most is némely kiejtésekben gondatlanabbak vagyunk, vagy hogy a meg-rögzött szokással nem akarunk ellenkezni. Példának okáért *fogadott szolga* tulajdonképen azt teszi, oly szolga, a ki más valakit fogadott, *nem pedig oly szolga, a ki*

elfogadlatott, a mint is valójában így kellenék mondanunk *fogadlatott szolgálga*.

Az ikes igék kérdésével szemben sem emelkedik magasabb, vagy akár mélyebb szempontra.

Emdul az ő olvasása szerint: *eendel*. Ehhez e szavakat függeszti: »A szenvedő időszavak, és a középszűrűek, sőt a mivelők is, ha *ik* kimentelű a gyökér személyök, nem így másoltatnak, hanem úgy, hogy az első személy *m*, a második pedig *l* kimenetelű, p. o. *igyekezem, igyekezel, igyekezik*; a jövőben, *igyekezndem, igyekezendel, igyekezendik*. Tehát *eszem, eszel, eszik* idő szó is így adja *eendem, eendel, eendik*, vagy rövidben is a harmadik személyt úgy mint csak *eend*.«

Révai tehát nem áll elvi állásponton, nem vizsgálja a kérdéseket, sőt az ikes igék kérdésével szemben, mint látjuk, olyan a magatartása, hogy későbbi nagy nyelvtanának alapelvei szerint őt komolyan még csak grammatikusnak sem lehetne mondani. Pedig már is több. Csakhogy éles szeme már itt is a nyelvelemek mivoltának helyes nyelvészeti fölismerésében nyilatkozik inkább, mint egyes nyelvhasználatbeli kérdések helyes philologiai eldöntésében.

Az *Isemucut*-ról szólóban ismétli a köznézetet nyelvünk napkeleti voltáról, s hogy nevezetesen a zsidóval egyezik meg sokban »főképen« a szavak összekötése módjában. Azután így folytatja: »A zsidók az igéket személyekre úgy változtatják, hogy a gyökérhez oda akasztanak valamit a személy név másaiból. Hasonlóul vagyon nálunk is. *Irom, irod, irja, irjuk, irjátok, irják: kérdem, kérded, kérdi, kérjük, kérjétek, kérdik* . . kiki nyilván látja, hogy az *ir* és *kér* gyökér időszavakhoz a többi személyeknek jelentésekre, főképen az egyes szám-

ban az *enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék* birtokos névmásaiból vagynak az utól tagok oda aggatva: mint szinte a teljes és vezeték nevekhez is (nomina, substantiva és adjectiva), mikor azokban a hivatást is akarjuk jelenteni, mit emezekben: *kard, kert, kardom-od-ja-unk-otok-jok* stb. — Az egyes számban birtokos, a többesben személyes névmásból: *muk, ti, ök* láttatnak az utól függőket magukhoz venni. Az *írunk, irtok, irnak*-ban látjuk nyilván a többes számú birtokos név másának elszagatott *nk, tk, k* zárló betüket.*

Révai Sajnovitsot olvastában ismerkedik meg alkalmasint először az összehasonlító nyelvészettel, szorosban: a magyar nyelv rokonságának kérdésével. Szinte meglepőnek tartjuk e tekintetben nyilatkozatát, ha Révait mindig kész nyelvtudósnak képzeljük. Sajnovits, ugymond, a 150 magyarral megegyező lapp szónak írásmódját helyre hozta, innét a hasonlatosság, különben soha el nem hinék. »Oly temérdek nagyok, folytatja, kivált oly kevés idő alatt és olyan számosan együtt élődő, együtt társalkodó, és a mi több, még azon egy földön, ha ugyan valami viszontagságokban is, de oly nagy zürzavart éppen nem szereshető viszontagságokban, mindig együtt uralkodó nemzetnek az ő nyelve soha meg nem változhatott; mint a mennyire Sajnovits leejti a mi nyelvünket, csak ezen az egy darabon építvén vélekedése erősségét.«

Sajnovits tehát »leejtette« nyelvünket! Akár csak Orczyt hallanók, midőn »csillagnéző« Sajnovits és Hel »hibáit« czáfolja.

Tudom megörültél az atyafiságnak,
S ily nemes nemzettel való rokonságnak,

Nagy híre volt mindég híres Lapponságnak,
Valamint most köztünk a jeles Tótságnak.

Te pedig csillagász! bár akárki lehetsz
Kedves Rokonidhoz tőstént vissza mehetsz,
Vélek száraz halból készült málét ehetsz,
Mert lám itéletet nyelvünkről nem tehetsz.

Nyilván, a Révai búzgó hazafisága is kicsinylette
e rokonságot.

Műve végén rátér a magyar betűk egyszerűsítésére
s a helyesírásra. »Épen nem ellenkezünk, úgymond, ír-
sunk módjáról, ha ezeket a szavakat így írjuk *követtség*,
feslettség. Azután írjuk *költs*, *költsek*, *bonts*, *ásits*, *tarts*.
Ekkor azt a főszabást követjük, melyet a grammatiku-
sok adnak: hogy a szószármaztatásokban a gyökérsza-
vaknak, a mennyire azt a szebb hangzás megengedi,
minden betűnket épen megtartsuk. Tehát: *irj*, *tudj*,
moss stb.«

Érdekesen illusztrálják a következő sorok, mily gon-
dos-óvatosan jár el Révai a továbbképzésben. Az *üldet*-
ről szólóban megemlíti, hogy az *üld* gyökérnek már
színe sincs. »Nem lehetne-e, kérdi, még most is az idő-
szavakból több ilyen teljes neveket származtatni, hogy
s betű helyett t betűvel végződjenek: kivált mikor nem
épen az egyenes művelést akarjuk jelenteni, hanem már
a műveltetett dolgot: példának okáért, *kötés*, azaz egye-
nesen a kötésnek művelését jelentve: azután *kötet*, azaz,
már az a valami, a mi egybe kötöttet? Hasonlóul más
az *ábrázolás*, *látás*, *vonyás*, más pedig az *ábrázolat*, *látat*,
vonyat. De hiszen ezt már alkalmasint is úgy cselek-
szik. Csak azt akarnám mondani, hogy több ilyenekre
is felbátorodjunk.« —

Révai e munkáját nem adta ki soha, de többször készült ezt tenni, mert más-más időből eredő kifejezésbeli javítások és toldalékok vannak benne. Figyelmet érdemlenek az utóbbiak közül e sorok: »Méltó ezt a különös ritkaságot nagyobb gonddal is megforgatni s megvizsgálni, mert sokat foglal magában.« Ez 1785 után került bele, mert mint tudjuk, ez időtől fogva kezdett Révai a saját jegyzeteiben a kettős mássalhangzók helyett az önformálta egyszerűbb alakokkal élni ²⁰⁾ — e toldása pedig ily betűkkel van írva. — Minél nagyobb gonddal vizsgálta azonban ő maga e különös ritkaságot, annál inkább látta be, hogy fontosságának ez az ő kidolgozása nemcsak ily összefüggésben, de alapjában sem felel meg. A saját haladása mellőztette vele e munkáját.

»A régi magyar írásmódról« mindazáltal fontos műve Révainak — nem a saját tartalmánál fogva, de igenis szerzőjének fejlődése miatt. Itt tűnnek föl először azok az elemek, melyek hivatásának fölismerésére vezették s a »nyelvművelés« föladatát vele szó szerinti értelemben vétették.

Egy új gondolat iránynyal ismerkedett meg: a magyar nyelv rokonságának nyelvészeti kérdésével. Egy új eszme villant meg agyában: hogy az ige személyragjai voltaképp névmások. Az egyik őt később a magyar nyelvészethez vezette, a második meg a magyar nyelv-tanhoz. Révaiban tehát a philologus és a nyelvész eredetét ez időben találjuk meg. S itt lép elénk az író Révainak és egy állandóan megőrzött jellemző sajátossága: ő a régiséghez kapcsolja a nyelv fejlesztését. Nem-

²⁰⁾ *Guzmics*, u. o. 16. l

csak nyelvérzékkel fog ő a nyelvműveléshez, hanem hogy úgy mondjuk, nyelvtanérzékkel is.

De megtaláljuk már itt a későbbi nyelvtudós egyik legszembeszökőbb tulajdonát is: az élő nyelvhasználat rideg és büszke megvetését. Itt hányja már szemünkre, hogy a »megrögzött szokással nem akarunk ellenkezni.« Előbbre való most már nála a tudós elmélet az élő gyakorlatnál, a nyelvtan magánál a nyelvnél.

Révainak örökké küzdenie kellett az élet viszonytagaival. Neki élni és küzdeni azonos dolgok. Ezért oly elszánt az akarata, oly hajthatatlan az energiája. S mert minden átélt napja egy-egy győzedelme — azért tartja ő többre az állandó gondolatot az élet változandó viszonyainál, az öntudatos akaratot a tunya szokásnál. Ilyen ő az életben. Nem azért lett-e ilyen — a tudományban is? . . .

III.

*Révai Gráciban nevelősködik, de hirtelen megy el;
insége.*

Nincs Révainak egyetlen munkája sem, mely elejétől végig oly nehézkes, mondhatnók: kuszált nyelven volna írva, mint az épen tárgyaltuk. Szinte meglátszik minden mondatán, hogy úgy erőszakolta ki azt elméjétől.

Révai inségben élt. Mivel tengette életét 1783 közepéig, nem tudjuk. Innét el kell hagynia Bécset — ezuttal nem tudjuk, ajánlás-e vagy a véletlen Gráciba ve-

tette, — hol Battyány Fülöp grófnál nevelő.²¹⁾ Mint Loo-son itt is eleinte jól érzi magát.

Már most szebbre derült napom, édesb, lelkem is újul,
Kezdet munkáját újra dologba veszi.²²⁾

Sorsa jobbra fordultával lelke is csakhamar visszanyeri rugalmasságát; s a mint ifjúságában az »orkusból« kiszabadulta után, Nyitráról már másokat is buzdít, úgy van itt is mindjárt fölös lelki ereje, melyből a buzgó hazafi örömet juttat társának — most Kreskayt buzdítja. Irjon ő is görög méretű verseket, lám, már

Többen is indulnak seregünkbe felérni náponként,
Kiknek majd koszorút fűzni fog a nagy idő.²³⁾

Említi Barótit, Rajnist és Tóth Farkast, kik a verselés e nemét gyakorolják, ne elégelje meg ő sem a páros rimelést, — álljon közzéjük s megleli oszlopát.

»Kezdet munkáját« említi Révai — a kiadásokat érti, melyekhez a jóízlés terjesztésére, most már fordításokat is akar toldani. Elgondolja, mennyi heverő kincse van az irodalomnak, a nyelvnek. Kiadásuk az ő célját »a nyelvművelést« szolgálnák. Faludi kiadása, tudjuk, már csak része egy nagyobb vállalatnak;

Még én is eleget szolgálom, drága Hazámat
S míg költők seregét tiszta világra hozom.²⁴⁾

21) *M. S.* 1a.

22) *Elegyes Verseik*, 90. l.

23) *U. o.* 97. l.

24) *U. o.* 90 l.

Révai boldogságának azonban csakhamar vége szakadt. Már július 11-ikén írja neki Horváth Mihály egy levelére: »Kedves Révaim! Elhiteds magaddal, hogy mostoha sorsodon nagyon megilletődött szívem. Kötelezem magamat, hogy semmit el nem mulasztok, a mi ügyödnök jobbitására szolgálhatna. Meg ne csökkenjen szived a fergeteg időben: bátorkodjál, megvigasztal az Isten. Én szeretlek.«²⁵⁾

Révai tehát hirtelen odahagyta állását s ismét magára hagyatva áll a világon, — egyedül és segedelem nélkül. Mit kísértett meg ekkor, nem tudjuk. Horváth egy leveléből látjuk, hogy bizonyítványt kér a váradi akadémiai tanárságáról, melyet ez el is küld neki rögtön, »hogy szerencsédnek legkisebb rövidséget vagy tartóztatást ne tegyek.«²⁶⁾ Bármi lett légyen a dolog — eredménytelen maradt. Deczember 25-ikén írja neki, hogy »mostoha sorsodnak szerencsés kimeneteléről függőben voltam.« Ekkor Révai már partot ért — de mit csinált addig?

A mit tudunk, az végtelenül szomorú. Grácban adós s nincs pénze, hogy fizethetne: ott hagyja zálogban könyveit és iratait — s a könyvek között voltak kölcsönözettek is,²⁷⁾ s az iratok közt volt a Faludi kéziratának másolata is!²⁸⁾

Így ment el Révai Gráczból.

De volt legalább hova mennie — Pozsonyba megy, újságot irni.

²⁵⁾ *Elegyes Versek*, 251. l.

²⁶⁾ *U. o.* 252—3. l.

²⁷⁾ *Guzmics* u. o. 11. l.

²⁸⁾ *U. o.* 14. l.

IV.

*A Hirmondó a nyelvművelés eszköze; a kiadásoknak
ujjonnan való bejelentése.*

A buzgó Ráth Mátyás alapította 1780-ban az első magyar ujságot Pozsonyban. A legelső magyarországi hirlapot a nagyhirű Bél Mátyás hatvan évvel ezelőtt szintén itt adta ki — Pozsony volt akkor az ország politikai központja, úgy szólván, fővárosa.

Az első magyar újság alapítása az ébredő szellem nyilvánulása volt. A bécsi és magyarországi írók nem izgattak hiába; lassan-lassan érdeklődött a »közönség« saját nyelve iránt, s a Magyar Hirmondó ezt az érdeklődést állandóvá tenni iparkodott és terjeszteni igyekezett. S mily jellemző! A világi Bessenyei érzi legelőször a hirlap nemzeti fontosságát, ő veszi reá Ráth Mátyást az alapításra — és a szerzetes Révai tettel szolgálja e célát és elmegy újságot írni: így találkozott a két különböző irodalmi irány közös középpontjában, a nemzeti szellem terjesztésében.

Mert Révai így fogta föl a magára vállalt kötelesség szellemét, ő az újságírást a nyelvművelés céljára használja föl.

Az 1784-ik év január 3-kán kezdi meg újságírói pályáját. Az első szám elé, mintegy programmúl, a következő beköszöntő sorokat teszi: ²⁹⁾

²⁹⁾ *Hirmondó* 1874. Új esztendőre való, 1—10, 1.

»UJ ESZTENDŐRE VALÓ.

Igen az elején,
de azután egyébre is.

»Te első napja az áldott esztendőnek! mosolyogva pillants reám! éleszsz és ébreszsz, ha csak lehet az egész esztendőre vidámabb leleményekkel, a melyek leszedegethessék a fergeteges homloknak szomorú komor ránczait. Ha megint vissza térsz, énekekkel foglak üdvözleni — nem olyanal, mint mikor rozsdás torokkal, száját egy arasznyira megtátotta szomjús falúsi mester rekegősen elrikoltja magát — meg ne ijedj előre! nem olyanal — hanem, a milyent hajdan ama méz ajakú, ama hattyú szavú, szelíd Anakreon édesen énekelgetett.

»Rajta! már érzem a hevesebb ihletést; sokkal inkább gerjeszt ez engem; hogy sem *Lieus* szent itala: melytől a költők oly sokszor, oly igen tüzesednek, a mint magok mondják: *quo me, Bacche, rapis?* — noha ugyan bizony többire nekik is a halhatatlan szájok csak zöld mázos csoportból is szűkön hörpöget — noha sokszor ők is szomjúságokat csak azon egy forrásból együtt oltják az egész négy lábú baromvilággal. —

Rajta! mert ez ám a forráság. Éledett tüzes részecskék felpattognak már fagy hidege felengedett testemből: egészen gőzölőben vagyon már lelkecském kunyhójának meghevült fedele. Rajtam már az író-paroxizmus. Igenis, ön nagysága vagyon már itt: az a fölséges író mohóság: kinek sok szép fendolgu munkákat köszönhet a világ — de sok szennyes alacsony firkálásokat is — igen, nem tagadhatni, ő vagyon itt. Irnom kell, hamar tollat ide! tollat! E mai napon lévő furcsa szemlélésimet irom.

Legelőszőr is kérdést teszek Kegyelmedhez, Nagy érdemű, Tekéntetes, Bizodalmas, Drága *Január* Uram! Kitől vette Kegyelmed ezt a nevet? — Jánustól — igen bizony! most emlékezem: magam is hallottam ezt már egykor: igen bizony, jól mondja Kegyelmed; attól a hajdanában volt híres nevezetes *János Deáktól*, kinek elől is, hától is arczája volt.

»No! jó dolog, hogy most már többé nem módi két arczával járni. Mert nézze csak az ember, egygyel is mennyi a baj. Azóta hogy fürtösen, haját porozva, képét mázolván, homlokát fényesítve jár, kél, enyeleg, hivalkodik mind a két nem — meg nem állhatom — kivált hogy a fiú sereg is oly elasszonyosodva gondosan majmoskodik — meg nem állhatom — utánok kiáltom, talán használ még, egy Hazáját szerető s hadi dandárok között is a tudományoknak anyanyelvén áldozó Igaz Magyarnak gyönyörű és érdekö verseit — talán használ még:

Ó szegény Urfiak! kik azt gondoljátok,
Hogy boldogtalan volt üstökös atyátok:
És imádván cifra poros fejeteket,
Hívságra költitek minden pénzeteket:
Hová visz vakságtok? ó ti szabad majmok!

»Édes B*! bizony csak nem hallják igaz magyar szívből fakadott intésedet a maszlagosak — azóta tehát, hogy szavamat ne felejtsem, ej! mi sok idő telik belé csak egy arczával is! Ebédig alig végezhetik. A másik arczát már délután kellenék ékesgetni: s így az egész Isten áldotta nap csak tükörbe való nézdegelés volna. Jó a tükör, jó! — de jobb az olyan, mely az embernek lelki mocskát is, híven, igazán, nem hizelkedve, nem hazudva, azon való létében megmutogatná.

»Puf neki! első január napjának szemlélésétől félre csapni tisztokra, tükörre, patvarra. — De Uraimék! még nagyobbat is tudok ám én ugrani. — Nézze csak Kegyelmetek: ihol azonnal a próbája: felreppenek egész a levegőbe, még pedig Montgolfier uramnak égi kocsija nélkül — de csak képzésemmel — ejnye! majd kisebbséget tettem volna becsületes nevében.

»Húj! de tenger kívánságok lebegnek ide fent: nem férnek el a föld színén, mind fölkapaszkodnak. Söprőkkel a sok szobaleányok: moslék dézsával a konyhamosogatók: tűz-lapáttal a kemenczefűtők: ostorral a kocsisok: egész hasokat elfogta, terjedett, nagy szórú kézdugóval az inasok: füles fazekakkal, öblös nagy tállakkal a szakácsnék: sereg kulcsosal, rakás lajstrommal a sáfárok: búbos féketőkkel megtelt lepellel a fürge komornák: kurta kardocskákkal a hetyke íródeákok; mes-teremberek, vargák, szabók, gombkötők, kalaposok, nyereggyártók, szijgyártók, kerékgyártók, mindgyártók, mind egy sorra gyártók, hhh—hadd lehelljem ki magamat — patvar vigye! nem győzöm mind előszámlálni. — Még a lajtorjás kémény söprök is ide fent repdesnek. Más-ként ezek megszokták már a magasan való mászkálást. Nagy tér hely kell nekik. Ihol egyike, a bohó! sebesebb mentében meg is döfött lajtorjája hegyével. — Feljebb hordozd, bolond!

»Ne neked! az alatt, hogy itt félre ugrék, ihol látom, hogy a csinosabb rendből is fellegesen, ide is amoda is, seregelnék. — Csenddel! csenddel! — vegyük ki, mindezek mit zúgnakbúgnak. — Bezzeg! tenger itt mind a kicsiny, mind a közép, mint pedig a fenfokon valóktól a sok különböző kívánás. Sok jó is vajjon ben-

nők; de nagyobboda rossz, helytelen, gonosz, vétkes, kár-
hozatra való. Nem tűrhetem. Azért is, a mennyire lehet,
én is éneknek eredvén, vissza kívánom. Leszálok: hall-
játok tehát már Jó Földiek!

Ehe! ehe! várj még!
Előbb köhöntek:
A torkom is ég,
Előbb hörpentek:
Mert sokat fáradtam
Magas reptemben,
Fültem és izzadtam
Heves beszéltemben.

Most csak még így kezdem
Régi pengőre:
Jobbat ígértem
De csak jövőre:
Ihol már sípolok,
E sem bodzafa,
Halljad, mit kívánok.
S ne puffadj; csak tréfa.

A prókátoroknak
Semmi pereket:
Az orvosoknak
Semmi beteget:
Temetőn állóknak
Semmi ásatót:
Szomszéd kántoroknak
Semmi búcsúztatót.

Kényőken hizóknak
Sovány abrakot:
A koczkásoknak
Mindég csak vakot:

Az iszákosoknak
Csak vizes korsót:
A morgó banyáknak
Egyszer már koporsót.

Ember megszólóknak
Megnémúlt nyelvet
A kajánoknak
Megvakúlt szemet:
A fősvény dúsoknak
Szorúlt inséget:
Hamis kalmáróknak
Mindig veszteséget.

Az árendásoknak
Vagy a mint híjják,
A vérszopóknak,
Mert azt is szíjják,
Átkozom földjőkre
Ragyát s jégesőt
Dögöt göbolyókra
És meddő esztendőt.

De csak mind magoknak,
Hogy kedvök múljék,
S becsit jószágnak
Feljebb ne verjék,
Kótyavetyés árat
Meg ne nagyítsák:
A úr földjét, várát
Többé ne pusztítsák.

Gyűlöltem sereggel,
De mit vesződöm?
Itt még öklökkel
Jól megverődöm.

Jobb lesz, tovább megyek
 A jámborokhoz,
 Innét által kelek
 A kegyesb urakhoz.

Ezeknek mit mondjak?
 Számát nem látom:
 Hogy bátran járjak.
 Egy útját tudom:
 Kivánok szívemből
 Annyi ezer jót
 Annyit én lelkemből
 És pedig állandót:

A mennyit hazudnak
 Az újságírók
 S mennyit álmodnak
 A verskoholók.
 Mi sok kevélykedik
 Kölcsön ruhában
 Mi sok hízelkedik
 A nagy udvarokban.

»Ilyen te-rem-tet-te! tehát még így is? — De így is bizony én, s amúgy is. Hiszen, lám! magammal sem bánok igen megkímélve. Csak halkal! halkal! mind jó végből vagyon ám ez. Hallja csak Nagyságtok, Kegyelmetek.

»A Kegyes Isten, mikor eme veszendő anyag-darabot, ezt az én testemet oly nemesen össze alkotta: mert hála legyen neki ingyen adományiért, sem nem épen ijesztő rút a képem, sem nem betegeskedőn megbomlott mozgó hajlékom; akkor tehát ő igen csodálatos élesztő szent erőt leheltet beléje. Az egy teljes lángolás bennem

a tudományokra, de kiváltképen a magyarságra. Erre jó régóta buzgom már, akár deákul tanuljak: akár németet, akár francziát forgassak: akár olaszba, akár anglusba, akár a régtén virágjokban volt görögökbe békukantsak: mindenünnét csak haza térek, s ej! ej! Istenem! mért nem irunk már mi is így? Az a sűrű felsohajtozásom reája. Akadok azután itt is, amott is, hasonló szikrákkal már előttem is igen gyakorta meglobbant villámlásokra: s megint jobban neki hevülök, és már mindazon parázs tüzen pörzsölődik szívem feles kívánságától.

»Mit volt mit tennem? Ihol, hogy ily viszketős kényemet féke megeresztve, jobban tölthessem: mert meg kell vallanom nyavalyámat, ez oly nagy erőt vett rajtam, hogy miatta alég is vagyok alkalmas, alég is vehetik, kivált ha erőltetnek, egyébütt hasznomat: ihol tehát, a hol természetem hajlandósága után látszatossbban szolgálhatom a közjót, *én bizony ide ülök az ujságíró polczra, oly szándékkal, hogy annak érdemét magasabbra emeljem, mivel hogy egészen az anyanyelvnek művelésére akarom fordítani.*»

És ismét: «Elnyargalok szabadjában, ugymond,³⁰⁾ valamerre terül csak előttem a széles világ: megjárók eget, poklot: de még is a földet főképen: mert ehhez legközelebb is, legkönnyebben is, férkezhethünk. S nem csak a természetieken fogok megállapodni; hanem még a fenytékes erkölcs oktatóknak is komor szabásu iskolájokba bépillantok; de csak futólag, hogy valamit ne rontsanak jó kedvemben. Mert igen síkos a feddésre ez

³⁰⁾ U. o. 10–13 ll.

a kemény nép: holott többire magok azok a képmutatók, ama régi deák versként:

»*Qui curios simulant, et bacchanalia vivunt.*³¹⁾

Csak szóval. szem előtt, sanyarú életre sohajtnak ;
S mást szól kényekről a zabolátlan homály.

»Épen úgy esik itt is, valamint hogy a vargáknak sincs soha jó lábbeliek. De befalom szavamat, hiszem másba kezdettem.

»Azután tehát haza érkezvén, az egyéb ujságokon kívül: vagy hiszem, ez is mind igen ujság lészen; úgy a mint jó órárnak fogja magával hozni:

Mert nem mindég nevet a vak ló,
S nem mindég fog szikrát a tapló.

amit szerte szélylyel láttam, hallottam, tapasztaltam, szép igaz magyarba öltöztetem, hol kurta mentésen, hol csákósan, hol bundásan: és többire hasát fogta kaczagósan: de sokszor juhász kapocscsal is csípösen.

»A jó urak, ha meg is sértődnek rajta, elengedik, azt mondván reája: *csak egy ujságíró mondja*, s nagy hahotával még tapsolnak is neki. Azonban pedig az én lelkem örülni fog alattomban, hogy célját éri. A bölcselkedést, már egyszer édes anya nyelvén szólítva, itt azután lassanként karjai közé szorosabban fogadja az én édes magyarom, s összecsocokolózik vele amugy jó egyenes magyar szívésséggel. O! be édes nyájasság ez — már

³¹⁾ »A kik úgy tesznek, mintha sok volna a gondjok és dőzsölve élnek.«

előre is olvadozik a lelkem gyönyörűségében, mint forró nyáron az iros vaj — hiszen, lám a szent bölcsesség nem mind azon szomorú kép: mosolyogva is szól.

»Igy kedveltette meg magát a mostanság szebb karban ülő nemzetekkel, le is ereszkedve, játszódba, s nem pedig mindég fenynyen jártatva, és még idegen szón, rettegető méltóságát. Egyedül azok a felvuvalkodottak, kik irigylik annak a községhez is lebecsátkozó közletését, kik csak magok akarnak *bölcseneknek* tartatni, azok harsogtatják oly ijesztőre, magában szeliden, és nyájasan mozgó ajakit. Szóló hegyre ezekkel a vázokkal! ott rettentsék inkább a seregélyeket, nem pedig itt a bölcseségre móhon kívánczó Hazánk fiait. Enyelegve is tehát, és magyarul enyelegve, mint szabadabb gyermekei, édes szent anyánknak le rántogatjuk elrejtett képéről takaró fátyolát: a míg egészen le fedezhessük, hogy egyszer azután való létében láthassuk homályunkat teljesen eloszlato arczáját.

»Erre azután felébred sok vidámabb ész: és, ha meg is támad, úgy készül hozzá, hogy sava legyen, hogy nyájás édességgel elegyítse szikrázó gondolatit. Ki marad a paraszt goromba czívódás. De ne is bátorkodjék közünkbe jönni: mert az olyant mi is azonnal gorombául, a mint ő kezdette tovább igazítjuk.

»Már is készitek egynek egy harmincz fontot nyomó *lauf czédli*t, mint erkölcsben megvesztődött rosz katonának, *propter incorrigibilitatem*: a ki már négy esztendőttől óta irgalmatlanul garázdálkodott érdemes Predeczessor uraimon. Rövid nap mulva nyakába akasztom, eléggé elhalgattatott névvel, csak magát illetve: ő megérzi; mi pedig kaczagunk. Elfuthat azután véle, ha szinte

Fetz Marókkóba is. Épen semmit se veszünk véle. Mert azonkívül, hogy szörnyű ostoba gorombaságú, még a száját se tudja jó magyarul tátani.

»Az alatt valamit nyerek abból a csendesebből, ékeesebből, nyájasabból, bár engem illesen is, mind közrebocsájtom, s azzal azután, hogy ide alkalmaztassam, egy ilyen penna-csatát előttem is búzgón kívánó jeles hazafinak verseit:

Fel lármázza pennánk perelő Hazánkat,
Mutatjuk Földünknek szép Magyarságunkat.

»Ihol tehát ilyen tarka színbe öltözködve mind ezért garázdálkodom. Sok nagy fő tetette már magát bolondnak nemes okból: mért ne követhetném én is ebben példájokat?« —

Ezek Révai saját szavai. De jól tudja ő, mily latinos az ő kora, mily hazafiatlan vélekedéssel vannak sokan a magyar nyelv irodalomra való képessége felől. Azért nem hittek benne, mert nem éltek vele. Révai keserűen fakad ki ellenük: »Nem csak az idegenek, hanem érdeklőbb fájdalomkra még a mieink is sokan azt tartják: hogy a mi nyelvünk vadon szóló darabos, mefogyott szegény, gyáva erőtlen a felségesebb elmének fenjárását ábrázolni. Irtsuk ki lassanként előbb magunk közt ezt a mocskosító vélekedést, ezután közérővel másokban is.«³²⁾

Révai nyelvművelése egyik leghathatósab eszközének, tudjuk, a kiadásokat nézi. Ezekkel akar ő magyarosságot és nemesebb ízt terjeszteni. Most módjában van

³²⁾ *Hirmondó*, 95. 1.

e mellett izgatni és praktikusabban is jár' el: már pénz-t kíván. »Ilyen szándékom lévén, írja ³³⁾ valahol tudhat-tam, hogy nagyobb bécsülőji vannak a haza nyelvnek: bátor ugyan magok még nem kívánták hirmondó leve-leinket: én azonban a nyakokra küldöm. Ezeknek a hazájokat igazán szerető jó uraknak derék dolog eszten-dött által az Isten megáldotta jó zacskóból tiz forintoc-skát kipendíteni, kivált az ilyen szép dolognak előbbre való mozdíttatása kedvéért.

»Küldök a főbb oskoláknak is: Buda-Pestre, Egerbe, Zágrábba, Nagy-Váradra, Kolozsvárra, Enyedre, Debreczenbe, Sáros-Patakra: minthogy a mint mondja egy, én is tudom kicsoda, búzgó hazafi, *magyarság* fen-írású serkentő levele vége felé, itt *azok a frizérozatlan fejű filosofusok tudnak magyarul, s egyébképen is*. Ugyan-azon mondja ezt is: *a közönséges dolgot közerővel kell fogni; mert különben hiában erőszakoskodunk*.

»Én valamit kapok, mind ide fordítom. Ha ki többet is akar küldeni egyenesen személyemnek, csak bátran tegye, s hallja, mibe fogom ide szánt pénzét bé-verní, hogy még unokája is örömmel láthassa annak bő *interessét*. Ihol én vagyok az, a ki a *Magyar Vers Gyűj-teményben* fáradozom. Messze vittem már a dolgot, és pedig micsoda készüléttel! Vannak *poétáink*, vannak hála istennek; de még sem elégségesek az egész költe-ményességnek tettében való megesmértetésére: még sem tudjuk tulajdonabbúl megkülömböztetve: micsoda a pász-tor költés, a mesés költés, a lantos költés, a vitéz fér-fiui, az oktató, a játszó. Nincs még ezekben kényesebben

³³⁾ U. o. Uj esztendőre való 13–16. l.

kimiveltetett iz érzésünk. Hogy egy uttal ebben is telyesebb világot gyujtsak : ihol magyarra fordítottam külömféle ide szolgáló darabokat, a melyeket azután közbe közbe fogok vetetetni, ugymint Rolén, Fontanelle, Battó, Voltér, s más többeknek írásaikból. Igaz! Voltér nevén meg nem kell ütközni: mert ő nem mindég tévelyeg. Költőinknek életök folyását is helyén helyén beiktatom. Méltó is őket jobban esmérni. És ez mind oly gyönyörű, hogy valakinek csak mutatom, azonnal megtelik örömmel, és sürgeti mennél elébb való kinyomtatását. Ugy ám! de én nem akarnám ezt az oly különös készületet akár hogyan is, oly szurkosan, közre bocsátani, mint eddig bánának még legjobb költőinkkel is. Nem érdemelt volna-e ama halhatatlan Nagy Gyöngyösi is egyszer már valaha szebb, és ébresztőbb köntöst, hogy most a többiről ne szóljak? Így azonnal a kényesebb kezek is inkább forgatnák, kiket már széltében hosszában ragad a francia szemfényvesztés ilyen fortélylyal is. Mert mind papirosa, mind betűje szebb sokszor csak hitványságokban is. Én erről is gondolkozom; de nincsen még elég *ilyen* reá, — (értik az urak, micsoda az, mikor az ember a hüvelykét a másik ujján jártatja). Rajta azért segítsen Nagságtok, Kegyelmetek, itt is amott is. Ha keveset is adnak egyen, egyen, nálam csakugyan többre gyűl össze, hogy azután bátrabban kezddhetem munkámat. Sok apró rakást csinál. <

V.

Révai mint ujságró.

Lássuk most, hogyan szerkesztette Révai az ujságot. Egészen új oldalról látjuk itt a komoly férfiut. Szinte meglepő élénksége, elevensége, jókedve, leleményessége. S azután mi mindenre tudja ő az ujságot fölhasználni! Terjeszt vele tudományt, sikra száll vele a babonák ellen, megkedvelteti az irodalmat s buzdít a nyelv és nemzetiség mellett. Azután mulattat: ír egy pár elme-futtatást, melyek beillenének egy mai hirlap tárczájába; elmond egy pár adomát úgy, hogy meglepetve kérdezzük: hol vette Révai e könnyed, élénk, magyaros stílust. Valóban, nincs senki e korban, ki ő vele e tekintetben mérközhetnék. A Bessenyei társai tudtak szépen fordítani — de olvassátok csak a mi eredetit irtak! Senki sem hinné, hogy Báróczi fordított munkái és eredeti előszavai azon egy tollnak termékei.

Egy mappát vagy »abroszt« mutat be, mely az iskolák állapotát tünteti föl Mária Terézia alatt. Elkezdí Bessenyei *Filosofusának* népszerűvé lett alakján, *Pontyin*, a ki a török és perzsa háború dolgán igen aggódik. »Arra mennek la, az izé vize felé, minek is híják? Nilus vize felé, arra le egyenesen osztán Perzsiának: Hiszen a törökök nagy seregből álló néppel egészen elfoglalják Perzsiát a Rajnától fogva egészen a Nilusig: nem

bolondság tartomány ám ez Sógor Uram! Ha mindegybe gondolja őket az ember.« — Azután így folytatja :

*Quid rides? mutato nomine de te
Fabula narratur.* ³⁴⁾

»De meg rólad is ám, jó Sógor! a ki így tudod Pontyiként a Gyeografiát. De minek ez az abrosz? Hiszem most már másképen vannak az iskolák állapotjok. No! ilyen kérdést nem tanácsos a tanúttak előtt támasztani, mert azonnal, nem tudom mi alacsonyvat vélnek felőlünk. Nem örömet tudjuk-e a múltakat? S nem fáj-e szívünknek, ha a valóra nem jöhetünk? Jobban gazdálkodjunk mi unokáinknak, mint mi nekünk a mi őseink.³⁵⁾«

A külföldi hírek rovatában Franciaországról szól egy ízben, itt a legnevezetesebb politikai tény — Mongolfier léghajójának első nagy kísérlete. Remeklő ügyességgel írja le azt olvasóinak.

Sárl és Róbert felemelkednek, a hidon tenger sok néző volt, köztök a kumberlandi herczeg is, kit egy francia közkatona ment meg az agyonszorítástól; a herczeg tele erszényét nyujtja neki, ez nem fogadja el — neki elég, hogy az angol királyi herczeg életét megmenthette

E bevezetés után az emelkedő léghajó fametszete következik, nyomban utána: Mi a menykő ez? — Nagyságtok! Kegyelmetek! méltó, hogy a kiktől vesszük

³⁴⁾ »Mit nevetsz? Tégy a helyébe más nevet s rólad szól a mese.«

³⁵⁾ *Magyar Hirmondó*, 3—6. l.

kenyerünket, azoknak többel is kedveskedjünk, mint sem köteleztettünk. Én kivált részemről azért is igen örömet cselekszem, hogy forrón szeretem Hazámat. Ihol ez Mongolfier uramnak égi szekere, már a levegőben való mentében. — Ezután magyarázza a rajzot; mi az, a hol az *A.* betű van, a *B.*, a *C.* stb. Épen hogy ezt irom, folytatja, ihol tiszt. Himer úr, királyi könyvlátó (censor librorum) hozzám küldeti egy hazafinak, Horváthnak, kinek jeles munkái nem csak nálunk, hanem a külsőknel is kapósak, a repülő golyóbisról irt latin elmélkedését. Vajjon nem volna-e jó ezt a darabot magyarra fordítani. Hanem nehéz volna még a keresztül kasul babonázó algebra miatt. De mivel már egyszer benne vagyok, meg is fejtem, hogyan repülhet a golyóbis. Igaz-e, hogy az olaj úszik a vízben? Ugy-e azért, hogy könnyebb a víznél? Ugyan ily különbség van levegő és levegő között. A meleg levegő könnyebb a hidegnél. Tehát a mit megtölt, azzal emelődve úszik is a hidegben. Az első tapasztalások csak hólyagokban voltak, aztán mentek nagyabbra, bizonyos keletre találgatva. *Kelet* annyit teszen Molnár urnál mint *proportió*. Ennek a halhatatlan férfiúnak a Természetiekről szólván, mindig örömet élek velősen szerzett szavaival. Ne tarkázzuk szép nyelvünket fele deák szavakkal. A mi nyelvünk olyan csodálatos magában, hogy, ha csak reá hagyják, a mit a deákba bele vezett kényeskedő tisztábban is akar közbe keverni, azt ő bizonyára is valahogyan magyar tátatokkal megrontja. Így lett *Procurator*: prokátorrá, *Incarratio*: karácsonná, *Elemosyna*: alamizsnává. Ha tehát úgy nem tűrheti az idegen szavakat, mért kelének azért helytelenül háborodni, hogy ilyen kényét

nevelve egész tisztán akarunk szólani? De e megint félre csapó rugaszkodása. Ej! ej! be síkos a tollam az oldalaslagra. Hiszem, egyebekre kell sietnem.³⁶⁾

Politikáról ez ujságban minél kevesebb szó van. A tüzes Révai nem volt politikusnak való. De azután nem is értettek még ekkor nálunk Magyarországon a politikához sehol. Midőn a Hirmondó Barczafalvi s utóbb Szácsvai kezébe ment át, több volt benne a politika — de nem volt az egyéb a háborús tények szintelen, száraz és gyakran ügyetlen elmondásánál. A bécsi magyar lapok ehhez mindenha jobban értettek — igen ám, mert Bécsben akkor *történt* is valami, nálunk Magyarországon pedig még aludtak, vagy csak ébredtek.

Révai azonban már épen csak kénytelenségből adott helyet a politikai híreknek. Egy ízben »A Német birodalomból« cím alatt ily »fontos« dolgokat közöl onnét.³⁷⁾

»Dicső érdemét a jó erkölcsnek, a kegyes érzésű ember szeretésnek, soha el nem mulatom magasztalni, s követésül ajánlani. A napokban történt Bécsben, hogy egy főtiszttségnek, csekélyebb zsolddal való, s hat apró gyermekekkel környülvétetett egyik szegény tagja nehéz betegen fekszik vala. Majd csak nem végső inségre jutott már. Ezen egyik tiszt társa igen megilletődvén, mivel magától nem segíthetett rajta, arra az áldott gondolatra talált jönni, hogy azon főtisztésnéél valami segedelem pénzgyűjtést kezd tenni. Alkalmasint előismert jó szándékával, bár kevéssel is, de ugyan csak örömet adakozának majd mind egyre. Hanem e közt egy fiatal

³⁶⁾ *Magyar Hirmondó*, 35—40. l.

³⁷⁾ *U. o.*, 101—103 l.

tiszt, egy valódi nemes szív, a többenél sokkal elevenebb érzéssel mutatta magát. A mint legelőször hallja ezt a dolgot, magát meg se gondolva, kész hamar fogja az erszényét, teljes szeretettel kivett két aranyat, az ő állapotjára nézve valójában nem kicsiny adományt, ilyen szavakkal: örömet, igen örömet szolgálok e csekélységgel, avagy talán nem annyiba került volna-e csak egy (redut) tánczos multságom is! — Te hívság után lepke módon repeső ifjúság! Látod-e a nagyságos példát? Ne merülj el annyira a gyönyörűségekben, hogy érezhessed emberszerető egyéb kötelességedet is.

»Akkor megyek én katonának,
Mikor leányok verbuválnak.

»No! a ki nem szereti a sanyarú katona életet, oly biztában, hogy soha napján fog e meg lenni, ne igen mondogassa ezt a dalolást, mert bizony még szaván foghatják. Garázda nép az a *verbunk*: hamar reá fogja ő az emberre még azt is, a miről a szegény nem is álmodott: mennél inkább tehát, ha maga is dalolja, bár enyelegve is. Már bizony *vártálnak* is a leányok, s érteni való, hogy előbb lehetett a *verbunk*. Metz várában furcsa dolog történt, a mint Straszburból hirielek. Egy ép természetű kis leánynak egy közkatona szeretője volt. Ez a szegény egyszer eme sanyarú téli hidegben éjjel istrázsát áll vala azon a kapun, mely leginkább ki volt a szörnyű kemény szélnek tétetve. S majd csak, hogy meg nem fagyott. Azon közben a szomszédból hozzá lopózik szerető leánya, és szíve megesve fagyos vitézén, annyira birta reá beszélésével, hogy végre bément a házba melegezni, s az alatt helyette a leány maradott

az ör álláson. De váratlan szerencsétlenségükre épen akkor talál vala az istrázsát látó járás lenni. Itt a leány ijedtében elnémulva, nem tudott felelni. Kisült a fütődző dolog, s a jámbor melegedő katonát fogva vitték. A haditörvénynek keménysége szerint, tudni való, hogy élete vesztével fizet: ha csak a környül állások, s a várbeli főaszonyságoknak közbe vetések nem segít a szegény jámboron. Ezek igen is érte vagynak.«

Máskor még az egész nyolcz lapot magyarországi dolgokkal tölti meg — Nemes Ugocsa Vármegyében dicsérik nagyon a sárga pordohányt; erről ir tehát ez egyszer Révai.³⁸⁾ Mi finom, enyelgő, élénk csevegés ez! Minthogy különben is könnyed az egész, álljon itt eredeti helyes írásában:

»Te másod nélkül való áldott Dohány leveletske! A' te füstötskédet szopogatva eregeti, a' Nap keleti nemzet heve' enyhülésére; az Éjszaki melegedésére; a' Henyelő idő töltésére; a' Mélyen gondolkozó komorsága' eloszlotására; a' Tudós eszmélkedése' fel ébresztésére; a' Költő lelke' fel éledésére; a' Bor ivó szomjusága' öregbedésére; a' Katona koplalása felejtésére; a' Vakoskodó szeme' erősödésére; a' Hizó vastag potrohájja' apadására; és gyakorta még a szerelmetes Kényesetske is tsúsza', vagy fog fájása' tsillapodására. O áldott leveletske! mi nagy lehet a' te érdemed? Azonbann meg vett téged még is majd mind egyre a' Szebb Nem, ugy gyűlöli, s olylybá tart, mint a' Szerelmeskedésnek vesztő| mérgét. Az olylasegy ruhát, melylybe bé vette magát a' te illatod, sok

³⁸⁾ *Magyar Hiradó* 111—112. l.

képzeldő Szép, sőt egynehány alakos Fiútska is, alacsonyág' jeléül nézi. A' te illatoddal el vegyült lehellet nem mér a ékeskedő tükör székhez, nem mér a' nemesebb ajakhoz, közelíteni. Ti nyájas Leppendékek! ti! olyly nagy ellenségi a' dohánynak! mit irtóztok anynyira tsókjainktól? Igaz! a' mi tsókjaink dohány ízűek: de kérlek, vegyétek észbe, egyéb piperés imádóitok közül sokaknak gyomrokbann, menynyi házak, menynyi göbbölyök, menynyi faluk rothatnak el temetődve. Br! — mi irtóztató lehet ezeknek lehellésök' büze? — még is hogyan nyalogatjátok! s' mitsoda mohón!«

Révai tud azonban leleményes is lenni. A jégszorulás és árvizek miatt márcziusban nem jön ujság sehonnan. Mit írjon? Épen holdfogyatkozás volt. Fogja magát, s a lap felét ennek magyarázatával tölti be: »A hold és nap fogyatkozása, a mint a köznép hiszi. Azután a mint vagyon a valóságban is.« Kedve jött ez egyszer tanítani ugymond. Előfizető uraink és aaszonyaink nagyon különbözök. Nem mind tekintenek beljebb a bölcselkedés udvarába. Ezeknek a kedvökért kötelessége néha így is irnia, kivált valahányszor reméli, hogy nagyot ronthat a balitéletekben, a vénasszony regékben, melyekért nemzetünknek bizony még alkalmas nagyrészt kaczagja a tanult világ.

S mily eredeti módon tud elbánni az éretlen tola-kodással! Valaki két hosszú ízetlen verset küld be neki közlésre. Révai a fiókjába temeti, a költő sürgeti verseit. Erre Révai közli mind a kettőt »Tudományos sepredék« cím alatt a sürgető sorokkal egyetemben; maga pedig ily megjegyzést told hozzá: »Én először a szegény jámbort szántam kikaczagtatni. Már most másodsor, mivel

oly megveszettül maga akarja, annyi mint az, teljék kedve. Lássuk mit nyer vele.«⁸⁹⁾ A következő számban egy pár komoly szóval tér vissza e dologra, s a többi közt azt mondja: »Ne tartsák a Magyar Hirmondót oly tótféjű gyáva embernek, a ki gondolóra se vévén a dolgot, akármi csömörléssel is megkínálná a magyarokat.«

VI.

Az ujság közönsége. Az írók eredménytelen küzdelme a latin nyelv ellen; erőszak kellett, hogy végleg mellőzzék. A germanizáló rendelet. II. József nem volt germanizátor; a bizonyító tények. Mária Terézia és II. József összehasonlítása.

A Hirmondó minden szerdán és szombaton jelent meg nyolczadrét alakban, rendszeren nyolcz, némelykor tizenkét lapból állott, s ezt »levélnek« nevezték. Cziméneze volt:

*A Római Császári és Apostoli Királyi Felségnek
különös engedelmével.*

A Magyar Hirmondó

1784.

BOLDOG ASSZONY HAVÁNAK

3

NAPJÁN

SZOMBATON KÖLT

I.

LEVELE.

⁸⁹⁾ *Magyar Hirmondó*, 79—80 l.

És így tovább a szükséges kelet szerint. Ára fél-
 évre öt forint volt — nagyon sok abban a szűk világ-
 ban. Révai szerkesztése alatt 200 előfizetője volt a lap-
 nak. Azt irták neki, ha a nyomtató Patzkó alább szál-
 lítaná az árát, több volna; ha pedig ő nem irná, ennyi
 sem volna.⁴⁰⁾ Paczkó át is akarta neki a privilegiumot
 adni, de Révai nem fogadta el — miből is adhatta volna
 ki ő a lapot? Neki csak annyia van mindig, a mennyit
 keres. Most hetenként hat forint jövedelme volt. Ezért
 írta ő az ujságot — írta mondjuk, mert akkor a szer-
 kesztést még nem ismerték. Az »ujságíró« írta meg az
 egész lapot elejétől végig; de Révai azért nevének még
 csak kezdőbetűjét sem tette a lap alá, mint a többi szer-
 kesztő.

Kétszáz előfizető, tán négyszáz olvasó: ez volt Révai
 közönsége. Ennyi ember érdeklődött az ujság iránt —
 hány érdeklődött ezek közt a magyar nyelv ügye iránt?

Bizony, ha a latin nyelvhasználat százados szoká-
 sával a pár búzgó magyar írónak egymagának kellett
 volna megküzdeni, nem szorúlt volna az még ki a ma-
 gyar hivatalos és társadalmi körökből, legfőlebb csak
 évtizedek multán. A nemzetnek pártharczok és véres
 háborúk által való kimerülése s az európai eszme áram-
 lattól elszigeteltsége oly megrögzötté s állandóvá tették
 nálunk a magyar nép jellemének különben is megfelelő
 conservativizmust mint sehol Európában. Irtóztak minden
 újítástól, bármily téren lépett is az föl. Ily közszellem

40) *Guzmics*, u. o. 11. l.

ellenében vajjon mit tudott volna kivívni egy pár író, kiknek közönségük alig, befolyások meg éppen nem volt?

Csak kívülről jövő erőszak lendíthetett az írók — azaz a nyelv és nemzetiség ügyén.

És ez csakhamar bekövetkezett. II. József 1784-iki május 11-ikén elrendelte a német nyelv hivatalos használatát az egész országban. A holt nyelvvel élés, mondá a fejedelem e rendeletében, bizonyos jele, hogy a nemzet tökéletesen még ki nem palléroztatott; mert ez által bizonyítja, hogy neki közönséges szokásban lévő anyanyelve nincsen; csak a deákiskolákban tanultak tudják gondolataikat írásban kifejezni — maga a nemzet pedig oly nyelven igazgattatik, melyet nem ért.

Kérdjük: nem volt-e Józsefnek igaza? Ő híven ecseteli az ország nyelvi viszonyait. A baj csak az volt, hogy ő a német nyelvet rendelte el országos használatra. De elrendelhetette-e volna a magyart? Megkérdezte ez ügyben a kancellariát; ez azt mondá, hogy a magyar nyelv hivatalos országos használatra alkalmatlan. És a kancelláriának is igaza volt.

Persze, a kancellária előre tudta, mit kell felelnie; József *egy nyelvet* akart egész monarchiájában, s ez nem lehetett más, csak a német. Nyíltan kimondá azonban e rendeletében azt is, hogy ő a nemzet anyanyelvét eltörölni nem akarja; e rendeletének csak az a célja, hogy a kik hivatalba akarnak lépni, nyilvános és a közjót illető ügyekben a holt deák helyett a németet használják. És mi nem habozunk ezt szó szerinti értelmében venni. József egységes nyelvű egyöntetű *közigazgatást* akart — de a magyar nyelvet eltörölni éppen nem akarta.

Valóban különös: Mária Teréziát dicsőítjük, II. Józsefet gáncsoljuk — pedig az előbbi *nemzeti életünket* ingatta meg, az utóbbi csak *politikai függetlenségünket* támadta meg. Hiszen bajnak baj volt mind a kettő, de melyik támadta meg a nemzet belső életerejét?

Szokássá lett e korbéli irodalmi és szellemi pangásunkat II. József rendeletével megokolni, ezt magát pedig nemzeti szerencsétlenségnek föltüntetni. Mi ezt nem tartjuk helyesnek. Ne legyünk elfogultabbak magánál a kornál, melyet sajnálni meg nem szününk.

Mert maga e kor *nem* félt e rendelettől; pontosabban szólva: mélyen fájlalta az ország politikai függetlenségének mellőztetését, de *nemzetül* magát megtámadva nem érezte.

Hadd szóljanak a tények.

Révai, az újságíró, a fejedelmi rendeletet lapja homlokán közli, s e szavakat intézi azután olvasóihoz⁴¹⁾:

»Édes magyarim! Ezen kegyelmes parancsolatnak, a mint itt ő felsége maga is mondja, az oka az, hogy született magyar nyelvünk elhagyatott, ki nem palléroztatott, és országainkban közönségessé nem tétetett; régi eleink, magyar vérből származott királyaink, bár követék volna más országok példáját, és a helyett, hogy országaikban más idegen nyelveket béhoztanak, bár magok nyelveiket excolálták, és az ország dolgainak folytatásában a deák helyett közönségessé tették volna. most mi is, mint más nemzetek, édes született nyelvünkkel dicse-

41) *Hirmondó*, 349 l.

kedhetnénk, és e sem volna akármely legszebb, s legvirágzóbb európai nyelvénél is alább való, talán minden nemzet uraságainál és asszonyságainál a francia és olasznál kedvesebb és közönségesebb volna; ez ugyan már most késő, de azért reménylhetünk még is, hogy netalám kedves maradékaink elhagyatott édes nyelvünket virágzóvá s közönségessé tehetik.*

Ime Révai igen helyesen a múltnak nemzetietlen politikáját teszi felelőssé e rendelet miatt; de bár közvetlenül a csapás után írja e sorokat, mégis utal már a jövőre, mely a mienk, ha elhagyatott édes nyelvünket virágzóvá és közönségessé teszszük. Eszébe sem jut azt hinni, hogy az ő hazafias működése, vagy bármely más hazafié immár megvolna akasztva. Vagy elment volna különben Révai még ez évben a fejedelemhez, neki egy Akadémia fölállítását czélzó javaslatát átnyújtandó?

Azt hiszik, épen ez bizonyítja, mily bátor tűzű volt ez egyszerű szerzetes férfiú — ő e javaslatával felelt a germanizáló rendeletre, a mint Dugonics meg nagy magyar matematikájával.⁴²⁾ Egyik sem áll. A magyar tudakosság könyve már e rendelet *előtt* jelent meg — Révai meg fölmegey Bécsben a fejedelem elé: hiszen már Bessenyei is tőle remélte az Akadémia fölállítását, s ő sem fél attól, hogy a császár a nemzeti nyelvet akarná eltörteni.

Volt idő — átéltük már — midőn a nemzet a germanizáló kísérlet ellen hangos szóval és nyomatékos tettel tiltakozott; midőn senki, ki hazafinak tartatni akart, hivatalt nem vállalt. József korában sem volt kevesebb

⁴²⁾ Toldy.

hazafiság a nemzetben, mint ekkor. És mégis vállaltak mindenféle hivatalt — akár ma.

De, kérdik, nem germanizálta-e József az iskolák által a népet? Nem. Révai maga mondja: az iskolák nem germanizálnak, a gyermekek tanulnak németül, s ez csak hasznukra lehet.⁴³⁾ Hazafias előszavát a Jámbor Szándékhoz pedig szintén József alatt, 1788-ban írta már meg — csakis kiadó híján adta ki két évvel utóbb. Kazinczy pedig, a tanfelügyelő, azt mondja 1789-ben iskolavizsgálóihoz tartott beszédében: »Magyarázzák meg az urak a helybeli előljáróknak, a tanítóknak és szülőknek, hogy félre érti ő Felsége szándékát az, ki azt lehetné, hogy a német nyelv terjesztésével a hazának, különösen a magyar nyelv elnyomása vétetik czélba.«⁴⁴⁾ S ha ki azt hinné, hogy a hazafias hivatalnok Kazinczy a kormány akarata ellen cselekedett, midőn hivatalos minőségében így szólott, vegye számba a következő tényt. Egy évvel Kazinczy e beszéde előtt, 1788-ban, a hivatalos állású Pászthory ráveszi a helytartót, hogy Péczelinek a Henrias fordítása miatt »a haza oltárára tett ajándékát köszönje meg.«⁴⁵⁾ Ime két előkelő »császári« hivatalnok tiszteli meg *most először* a magyar iróban a magyar irodalmat hivatalosan, s köszönetet mond neki a haza érdekében tett fáradozásaiért! 1788-ban pedig érvényben volt még József minden rendelete. —

⁴³⁾ Kézirat a Nemzeti Múzeum birtokában Oct. Hung. 7. 12–13. lap.

⁴⁴⁾ *Toldy* Kazinczy és kora, 67. l.

⁴⁵⁾ *Kazinczy*, Pályám, Tudom. Gyűjtemény 1828, XI köt. 59. lap.

Fájt a nemzetnek az ország alkotmányának teljes mellőzése, a bécsi kormányzás önkénye; fájt neki, hogy fejedelme koronáját Bécsbe vitette, a helyett, hogy fejére tette volna — ez tette őt gyűlöletessé az országban. Ányós gúnyverse is »A kalapos királyt« emlegeti a koronás király helyett. De a germanizálástól nem féltek.

Nekünk pedig, kik közel száz évi távolságról látjuk a dolgokat, el kell ismernünk, hogy mind Mária Terézia, mind II. József használtak nemzeti ügyünknek — akaratjuk ellenére. A nő segítette kiküszöbölni a régi szellemet, a férfi kiküszöbölte a régi nyelvet. A királyné nélkül lassabban haladt volna irodalmunk ügye; a fejedelem nélkül lassabban nemzeti nyelvünk ügye.

S midőn II. József meghalt, a ország most már nemzetül választhatott újra nyelvet. A latin nyelvtől elszoktatta őket már némileg a szerencsés erőszak — s így az országgyűlés foglalkozott a kérdéssel: visszahelyezzék-e a latin nyelvet, vagy a magyart hozzák-e be? Mago'k az írók egy félszázad alatt sem értek volna el ily nagy sikert.

VII.

Révai akadémiát sürget. II. József és Révai.

Révai még évközben válik meg az ujságirástól. Miért? Nem tudni pontosan. Legvalóbb színű az, hogy nagyobb hatást várt buzgalmától; a nyelvművelést elősegítő kiadások dolgában pedig Patzkótól szintén nem remél-

hetett semmit. Ezért megy el, mindenesetre korábban, mint maga is hitte. Több helyütt mondja ugyanis, ⁴⁶⁾ »hogy a Hirmondó írását azon szándékból vállalta el, hogy ott lenne az akadémiai eszmének mind elhírlélésére, mind pedig előmozdítására jobb módomból és alkalmatosságomból.« Pedig Révai a Hirmondóban az Akadémiát, vagy bár csak ahhoz hasonlókat, szóval sem említ.

Tehát Révai Akadémiát akar — ez nyelv-művelésének a kiadások mellett második eszköze. És mert ő félig nem akar semmit, s a mit akar, azért mindig tevékeny is — elmegy még az évben Bécsbe II. Józsefhez, s benyújt neki írásban ⁴⁷⁾ egy tervet a magyar Akadémia föllállítását illetően.

Bessenyei már 1781-ben írta meg *Egy magyar Társaság iránt való Jámbor Szándékát*, de ez nem jelent meg. Révai Bécsben ismerkedett tehát meg az akadémiai eszmével is, alkalmasint magánál a szerzőnél. Az ő lánglelke e tervet magáévá tette, s bár hol volt, mindenütt búzdított mellette. Ő maga mondja ez időről, hogy megfordult már néhány magyar főudvarban, s elég nyilván értette a nagyoknak egy tudós társaság föllállításáról való szándékát. ⁴⁸⁾ A mit a császárnak átnyújtott, alig volt egyéb Bessenyei könyvének kivonatánál: ő maga azt vallja, ⁴⁹⁾ hogy Bessenyei terve vitte reá a magáénak kidolgozására.

⁴⁶⁾ *Latina*, 125. l. jegyzet; — *Jámbor Szándék* »Előljáró Beszédében.« — *Planum Erigendae*. 84. l.

⁴⁷⁾ *Planum Erig.* 9. l.

⁴⁸⁾ *Jámbor Szándék*. Előljáró Beszéd.

⁴⁹⁾ »Bessenyeiáno animatus projecto.« — *Planum Erig.* 84. l.

A fejedelem és a szerzetes találkozásáról nagyon kevés az adatunk. Azt sem tudjuk pontosan, mely hónapban esett meg. Érdekes volna pedig minden szót tudnunk, a melyet a két kiváló s annyiban rokon férfi egymással váltott. Mindkettő heves, lánglelkű, erőszakos. Az egyiket azonban mérsékelték a kisszerű viszonyok — a másik korlátlan úr volt. Ha Révai születik a trónon, ép olyan lesz — de alighanem a nagy fejedelem utolsó önmeztagadása nélkül. — E találkozásról Révai csak annyit mond el, hogy a császár kegyesen (*gratioso*) fogadta előterjesztését »mint valóban a közjónak gyarapítását czélzó igyekezetet« és hozzá teszi: »De ezt az ügyet akkor egyeseknek rosszakarató törekvése megakadályozta.«⁵⁰⁾

Tehát *nem* a fejedelem, hanem egyesek rosszakarata ódázta el ekkor a fontos ügyet — így vallja maga Révai. — És ne higyjük, illemből vagy ildomoságból hártja csak másokra, mi valójában a császárt terhelné. Lesz alkalmunk látni, mily vakmerő nyíltsággal, sőt mondhatni: egyenesen túlzással panaszkodik ő Sándor Leopold nádornak 1791-ben a kormány habozásáról az Akadémia fölállítását illetőleg. Révai senkivel szemben sem hallgat el semmit -- s legkevésbbé kímélte volna József császárt, kinek meg nem bocsáthatta, hogy a magyar koronát fejére föl nem tette. Elsíratta ő Mária Teréziát, II. Lipót halálát egy hosszú versében fájlalja, I. Ferencz koronáztatását megénekli, Sándor Leopold

⁵⁰⁾ » . . . uti conatus vere tendens ad augendam Publicam Felicitatem. Rem tamen hanc tum privatorum molimine prae-peditam . . . « U. o. i. h.

nádorságát egy költeményével ünnepli — de József halálakor egyetlen panaszos szava sincsen.

Révai ez ügyben tehát nem ért el semmit, sőt úgy látszik, barátjainak sem tetszett, a mit nekik búzgóságában e tárgyról írt. »Ti engem megtámadhattok, írja,⁵¹⁾ a mint akarjátok, s a mint magával hozzá búzgóságtok, nem bánom, akár jó melegen leforrázva, akár hidegen zápor jégesővel. Mind édesen esik nekem; először, hogy tőletek jó; azután, hogy sokat tanulok is.« És azután: »Én csak bizom mégis, hogy valamire mehetünk, ha nem is a társaság neve alatt, legalább másként. Azután a miket hevesebben találtam írni egyebekről is, hiszen köztük volt csak írva.«

Nyilván való, még a tüzes hazafiságú és túlzásra és gyanúsításra hajlandó Révai is remélt, még az Akadémiaát illetőleg is — az ugynevezett germanizáló rendelet megjelenésének évében is!

VIII.

Révai Győrött. A Kölleményes Gyűjtemény hirré adatása; az előfizetések. Ellenfelei gyanúsítják; insége. A magyar Amalthea. Hogyan szerzi meg a költséget kiadásaihoz.

Révai tehát visszalépett a Hirmondótól — egy reménynyel ismét szegényebb volt. Elég keserűen érhetette őt a csalódás: annyi buzgóság, és oly kevés eredmény!

⁵¹⁾ *Guzmics*, u. a. 12. l.

De íme, saját szerzetének tagjai azzal a szemrehányással tetézik tépelődését, hogy pap léteére nem rüstelt újságíróvá lenni. Felelhetett-e ő erre egyébbel, mint büszke és indulatos megvetéssel?

És mely helytelenül buzgódtak ez ellen is egyszer

S kezdtek Révainak már legyalázní nevét :

Csak néhány alacsony lelkek, kiket ostoba sorsok

Nálunk oly ragyogó karba, nem érdem, emelt.

Hirmondót irtam : sohasem fogok érte pirúlni :

Bár mocskát e rend sepreje mondja reám.⁵²⁾

Eddig hat forintja volt hetenként, megélt belőle. De lemond erről is terve, czéljai miatt. Azután gondolkodik csak azon, merre forduljon most?

Pozsonyban nem akad semmi. Győrött lakik Rajnis, kivel Hédervárott személyesen megismerkedett⁵³⁾ s azóta a két derék ember alkalmasint folytonos összeköttetésben állott egymással. Ő hozzá megy most Révai.

A szegény Rajnis pedig épen ekkor veszette el tanári hivatalát s nem maradt egyebe, mint az akadémiai templom gondviselése után nyert csekély fizetése.⁵⁴⁾ De se baj. A miből egy megélhet, abból kettő is elteng egy darabig. Révai úgy sem igen szokott egyébhez. Elmegy barátjához.

Itt éri Horváth Mihály halálának hire. Soha sem hangoztatott Révai lantja igazabb és fájdalmasabb hangokat, mint ekkor.

52) *Elegyes Versek*, 102. l.

53) *Guzmics*, u. o. 8. l.

54) *Toldy költők élete*. I. 224. l.

Ah! oda Horvátom! jaj! mit vesz, a ki Barátját
 Veszi el? érzem igen, szívem is érte szakad.
 Érte szakad szívem, s keserű siralomnak eredvén
 Ezt az egyet zokogom holtomig én ezután. ⁵⁵⁾

Révai erős lelke azonban csakhamar fölemelkedik újra, s hozzá fog a nyelvművelés nagy munkájához, melyet a Hirmondóban már egyszer bejelentett — a kiadásokhoz.

Jól tudja, hogy »merész munkára« szánja el magát: ő egy teljesebb magyar Költeményes Gyűjtemény kiadása által »az egész házat akarja mozdulóba hozni.« ⁵⁶⁾

Hogy e kiadás miből fog állni, azt elmondja 1785-ben *A magyar költeményes gyűjtemény közre bocsáttatásának újonabb hirre adatásában.* »Bizom a Hazába, úgymond, bízom mindazokba, kik anyanyelvünknek álomba indúlt állapotát fájlalván, felszerkennek már.« Nem nyereséget óhajt, csak segedelmet kér: fizessenek elő; minden fogyatkozás és nyomtatós mocsok nélkül fogja kiadni a gyűjteményt. Azt hiszi, annyira kapós lesz ennélfogva munkája, hogy az előbbeniből való jövedelmen az utóbbik darabot mindig kifogja nyomtathatni. A könyveket könnyű papiros kötésben adja majd kézhez, hogy azonnal olvashassák; egy darab ára csak 20 krajczár; mind a három egy forint.

Ime, olcsón adja. A könyvárusok drágaságukkal leginkább ártottak eddig a hazának. Kicsiny áron, úgy hiszi, messzebb terjed a munka.

⁵⁵⁾ *Elegyes Verseik*, 100 l.

⁵⁶⁾ *Faludi Költeményes Maradványai*, F. élete és munkái, 15. lap.

Ha ki pedig magától akarna többet adni, szabad az adakozás. De ő a szabott áron is minden hónapban akar kiadni egy darabot; egy esztendőben tehát négy (pengő) forintot 12 darabot. Ez bizony oly alkú a hazával, melylyel még egy közrebocsátó se kínálta meg. Itt méltó azon vetekedni, ki szereti inkább hazáját.

Három darabbal akar egyszer kiszállani. Az első lesz Faludi. A második lesz Beniczky, Balassa, Rimai, három lantos költőnk, s egy ének a XIV. századból, az »Emlékezzünk Régiekről.« — Az első kötetben benn lesz Batteux értekezése a pásztor versekről; a másodikban ugyanez íróé a lantos költésről; az eredetinek fordításában fölhasználja mindkettőnél Rammler toldásait is. — A harmadik a saját elméjének szüleményeit adja. A maga versein kívül lesz e kötetben egy értekezése a versszerzés két különböző módjairól: a hangmérséklésről és a páros véghangzásról; továbbá egy dolgozata, melyben a magyar írásnak viszontagságait adja elő, annak könnyebb és alkalmasabb módjáról való előszándékkal.

Révai lelkes fölszólítására jelentkezett is 500 előfizető — bejelentéssel. Azaz bejelentették, hogy ők — előfizetnek; de fizetni nem fizettek egy garast is. S mint-hogy Révai, ígérete szerint, három darabbal fog egyszerre kiszállani, várják a könyveket, türelmetlenkednek, s úgy érzik, hogy a késedelmezés által jogukban szenvednek rövidséget. Győrött úgy sem állott legjobb hirben; »a házi nevelés hivataljából mocskok ragadtak nevére«⁵⁷⁾ természetes. Pálffy, Viczay és Battyány grófoknál volt házi nevelő, s sehol sem állhatta sokáig, azaz: minden-

57) *Guzmics*, u. o. 16. l.

nünnen elcsapták őt; így történt bizonyosan. Ő piarista s nem tanít s nem él szerzete tagjaival; pap létere elment ujságot írni s most, hogy onnét is kikopott, Győrött élőködik; istenes dolgok helyett világi költők kiadásával foglalkozik, s még csak reverendában sem jár — ki látott ilyet paptól?

A könyvnyomtatók is törnek ellene: nem is volt még soha nálánál veszedelmesebb versenytárssal dolguk! Gyanúsítják, roszt híret terjesztik ezek is. Horvát Ádámhoz is elhat Révai rossz híre Füredre. A derék hazafi persze tudja, mit tartson a mendemondákról s azt írja a gyanúsítottnak:

S hát fáj, ó nagy magyar! mikor ellent állnak
A magyar nyelv egét támogató vállnak?
Nem hogy Herkulesként rajtad könnyitnének,
Hogy csillagink frisebb forgással mennének.

— — — — —
Sok könyvnyomtatóknak szivét úgy sértetted,
Mikor titkaikat napfényre kitteded.⁵⁸⁾

Szegény Révai örömet bizonyítaná, hogy ő »előfizetőit« dehogyan akarja károsítani, de mikor ő maga is fizetés nélkül nevelőködik egy uri háznál, csak hogy megélhessen!⁵⁹⁾ Pedig az ember ételből italból egymagából nem élhet meg, ha kiadó, s ha oly sokat költ a drága postára, mint Révai. Ir tehát Teleki grófnak, nem ajánlhatná-e rajzitanitónak a győri elemi iskolába?⁶⁰⁾ Rátóti préposttá lett Paintner barátját pedig arra kéri, szerezzen

58) *Élegyes Versek*, 262—5. l.

59) *Guznics*, u. o. 15. l.

60) A gróf felelete: *M. S.* 72. sz.

neki akárhol akármi állást — szívesen menne el mérnöknek, lám, Pálfyék mérnökje is piarista. Ha ez nem sikerül, elmegy nevelőnek is; írja ugyan »az udvari dolgokra alkalmatlan vagyok«⁶¹⁾ — de mit csináljon! »Segíts rajtam kérlek, az élő Istenre! Tartsd jó kedvedben szegény ügyetlen fejemet. Vagyok holtig háladatos hived, a szegény Révai.«⁶²⁾

Van azonban még egy nehézség: a kinyomtatandó Faludi Gráciban maradt zálogban. Elmegy tehát Szombathelyre Szily püspökhöz, ki a kéziratok birtokában van, hogy azokat újra lemásolja.⁶³⁾ De közönségét is meg akarja nyugtatni. Egy újabb hurré adatást bocsátana ki — de nincs ehhez sem pénze. Kéri Paintnert, segítsen rajta: »Te is halhatatlanná teszed magadat!« írja neki⁶⁴⁾ a nyomorában és zavarában is tántoríthatatlan önértető férfiú.

Paintner küld neki e czélra néhány aranyat s ő kiadja *A magyar Kölleményes Gyűjtemény kinyomtatására való ujonabb segedelem-kérését*. Föl fogja gyűjteményébe venni az élő írók műveit is, írja; továbbá regényeket, színműveket, pásztor-tan és lantos verseket — és kíván egy félévre hat darabtól két forint és harmincz krajczár előfizetést.

Alkalmasint igazi előfizetést értett most már — de mit törődött ezzel a közönség? Majláth győri kanonok,

61) »... me ad res aulicas esse ineptum.« — *Guzmics*, u. o. 16. l.

62) *U. o.* 15. l.

63) *U. o.* 14. l.

64) »Immortalis eris tu quoque!« — *U. o.* 15. l.

neki még Nagy-Váradról ismerőse, ⁶⁵⁾ gyűjtött azonban számára annyit, hogy tellett a Faludi kiadásra. Segítette volna Pászthory is, ki szintén igen érdeklődött a nagy író maradványai iránt, de ő annyi rosszat hallott Révairól, hogy ily embert nem akart támogatni. ⁶⁶⁾

Révainak azonban csak később gyűlt meg baja a hatalmas és befolyásos tanácsossal — most nem törődik vele: hiszen kiadhatja végre a Faludit!

Ily fényes kiadást nem látott még idáig a magyar könyvpiacz. Bátran mérkőzhetett az bármely akkori európai kiadással. Minden lap diszes keretbe van foglalva, a nyomás tiszta, a betűk szépek, a papiros kitűnő — kissé barnás, de akkoriban egyáltalán nem volt jobb.

Révai erre kötelezve nem volt, ő azonban megtette — hazafias célja érdekében. Más okokon kívül, úgy mond, a nyomtatós szeny is elidegenítette nagyjainkat könyveinktől, legkivált költőinktől, kik legmocskosabban vetődtek ki a fűsvény nyomtatók kezeiből. Mily alávalóképen nyomtatódott mindeddig a magyar költő kar dicső feje, Gyöngyösi! Nagyjaink francia szemfényvesztéshez szoktak; úgy lehetünk tehát csak kedvesebbek előttük, ha ékesb és tetszetősb a külső szín is.

Mily praktikus tud ez a szegény szerzetes lenni! Minden iránt van neki érzéke, a mi az irodalomnak, a nyelv művelésnek ügyét elősegítheti, s meg is tesz ő mindent. Csak a maga érdekében nem tesz ő semmit, nem ért hozzá. Végtelenül impraktikus ebben e szegény szerzetes.

⁶⁵⁾ *Elegyes Versek*, 41—3. l.

⁶⁶⁾ *Guzmics*, u. o. 14. l.

Említi is, miért akarja ő a régibb és újabb költőket szennyökből kivetkőztetve, vidámabb színben bemutatni — »azzal meg akarom adni a Szentebb Karnak érdeméhez képest méltó tiszteletét, ki a haza nyelvnek kimivélé- sére és fenmaradására legfoganatosb eszközül szolgált.«

Bessenyei, a nagy nemzeti izgató, azt mondá Jámbor Szándékában: »Igen megcsalatoznak azok, a kik azt tartják, hogy a versírás a legalkalmasabb eszköz a nyelv gyarapítására. A versírás az elmét élesíti, de a nyelvet nem formálja.«

Így szól Bessenyei, ki persze nem költő, hanem író és philosophus. Révai sem költő, de azért sokkal helyesebben itél a nagy kérdéstről.

»Valaki csak, így ír ő már 1782-ben, ⁶⁷⁾ bár múltó félben is, megtekinti virágzó állapotjokat a kimivelt külső nyelveknek, azonnal tapasztalni fogja, hogy arra első és leghathatósbb eszköz volt a vers-írógatás. S minden nyelvnek ott tenyészik, mintegy melegágyban, ott nevededik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége s minden ereje.« S ugyan így gondolkodik most is.

»Meg kell azt esmérnünk, úgymond, ⁶⁸⁾ a mit, ha nem is tapasztalhatunk még annyira nálunk, de virágzóbb állapotban levő nemzeteknél láthatunk, hogy mindenütt a költők voltak a hazanyelvnek első kimivelői és előmozdítói.«

Révai különben kiadásaival még egyebet is el akar érni: a nemzet izlését is, mondja, *kényesb érzésre akarja szoktatni*, a ki még nem igen tudja, voltaképen micsoda

⁶⁷⁾ *Hirmondó*, 1782. 35. l.

⁶⁸⁾ *Faludi költ. maradványai*, I. k. 130. l.

a mesés, a pásztor, a lantos, a vitéz férfiúi, az oktató és a játszó költés — ő tehát egybe gyűjtötte, a mi csak ide való lehet s magyarra fordította, hogy *azután idővel ezekről is már egyszer anyanyelvén értekezhessék nemzetünk.*⁶⁹⁾

Révai tehát nemesebb izlést is kíván terjeszteni — látjuk, az ő nyelv-művelése felölel mindent, a mi egy népet csak műveltté tehet. Midőn kiadásbeli késedelmezése miatt a tömeg gyanúsítását kénytelen eltűrni, midőn rajztanítónak, mérnöknek, nevelőnek ajánlkozik, csak hogy megélhessen — ugyanakkor tervez ő egy időszakos folyóiratot a nemesebb iz terjesztésére!⁷⁰⁾

E folyóiratának czíme *Amalthea* lett volna; mint neve sejteti — a bőség szarúja — alighanem mindenfélet közölt volna, verset és prózát, szépirodalmi és tudományost. Kiadása őt még 1785-ön túl is soká és gyakran foglalkoztatta. Az *Orpheus*⁷¹⁾ 1790-ben azt jelenti a »literatori tudósítások« közt, hogy »Prof. Révai Miklós úr Amalthea nevezet alatt készít egy periodikus írást.« Ugyanez évben mondja ő maga a Jámbor Szándékhoz írt előszavában, hogy a Hadi és Más Nevezetes Történetek kiadói megkínálták őt elég tehetős segedelemmel, hogy minél előbb adná ki akár Magyar Amaltheáját, akár pedig Anakreon érzésében költetett verseit. És ugyancsak az előszóban írja e könyv kiadását illetőleg »Egy hazáját és nemzetét hiven szerető magyarnak erről való (az Akademiáról) Jámbor Szándékát kiszakasztottam Amal-

69) *Faludi*, u. o. 132 l.

70) *Guzmics*, u. o. 16. l.

71) *Orpheus*, I. k. 84 l.

theámból. Révai tehát mások műveit is kiadta volna e czimen. Egy évvel utóbb is megemlékezik róla,⁷²⁾ hogy van összeszedett anyaga és egész gyűjteménye egy folyóirathoz, melynek czíme: *Amalthea, a jó íz és magyarság gyarapítására*. 1815-ben végre Helmeczy Révainak Homeros fordítását közölvén, azt mondja,⁷³⁾ hogy azt a szerzőnek Amaltheájából nyerte, mely Schedius professor úrnál vagyon.⁷⁴⁾ — Mindezek után látni, hogy még az Amalthea tervével sem jöhetünk tisztába, de azért hozzá tartozik ez is e ritka férfiúnak nemzeti törekvéseihez, kit nagy czéljaitól még nyomora sem riasztott vissza.

Mert Révai valóban nyomorog. Baját tetézendő, Schogg káptalani pap ki akarja utasíttatni Győrből, mert nem hordja szerzete ruháját, s mert — adósságot csinált.⁷⁵⁾ A provinciális Königsacker meg azzal fenyegeti, hogy Szegedre, vagy pedig kolostorba fogja küldeni.⁷⁶⁾ Emellett Győrött napról napra rosszabb híre lett — nem is csoda, hiszen már a kávésnénikéknek esett áldozatul! A heves Révai egy oly verssel felel nekik, melyet ha azok elolvasnak, aligha ment el volna önkényt a városból. E vers czíme: »Mérgecs jambus a

72) »Tenet collectam et concinnatam jam multam satis segetem operis periodici, cujus hoc est inscriptio . . .« — *Planum Erig.* 85. l.

73) *Erdélyi Múzeum*, második füzet, 154 l.

74) Ha ugyan R.-nak minden kézírata a N. Múzeumba került, akkor vajmi kevés maradt hátra olyan, mit az Amaltheához tartozónak mondhatni; összesen nem több néhány költeményénél.

75) *M. S.* 1. a.

76) *U. o.*

nyelveskedő győri asszonyok ellen.« Voltakép közölhetetlen. Nincs visszatetszőbb rimbe szedett átkozódásnál. De talán hősrünk képeinek teljesebbé tételével menthetjük ízlés elleni vétségünket. A bekezdő sorok a legszeledebbek; álljanak itt mutatóképen:

Ti bőrharangok, hirt szedő s hordó csodák
 Embert nevében mardosó kutyák,
 Néktek kiáltok: ti fehér nép moesakai
 Ti undorító sunda rút banyák.

Ez a verse is gyönyörű szépen le van tisztázva az Amalthea egyéb töredékeivel együtt,⁷⁷⁾ Révai tehát ki akarta adni ezt is — a jó íz gyarapítására!

Jól mondja egyik költőnk: az asszony angyal és ördög is lehet. Szegény Révai! te e szép sort aligha ismerted volna el. . .

Faludi díszes kiadása megemésztette minden pénzét. Patzkó hajlandó olcsóbb kiadásra vállalkozni; 1876-ban novemberben elmegy tehát Pozsonyba — Königsacker megengedi neki.⁷⁸⁾ Itt Nagy Pál kanonoknál »kedves barátjánál« lakik egy ideig, kinek később ezért való háladat osságból latin költeményeinek második könyvét ajánlotta.⁷⁹⁾ A kiadásokat illetőleg terve az, hogy kiadja Gyöngyösitől *Keményt* és a *Murányi Vénust*; Faludi *Énekeit* és *Porfirogenitusát* az író *Fegyzőkönyvével* együtt; azután a *Költeményes Holmit egy nagyságos elmétől*; továbbá *három vigjátékot* egy kötetben; végül *Beniczki verseit*.

77) R. kézírata a N. Muzeumban, Oct. Hung. 7.

78) M. S. 1. a.

79) *Latina*. 69—73 l.

Meg is írja ezt Rádaynak, s kéri, küldené meg neki könyvtárából az elsőt és utolsót.⁸⁰⁾

Közben Révai többfélélt próbált, hogy kiadásait folytathassa: »*A költeményes Gyűjtemény állapotjával*« föl szólította újra a közönséget a pártolásra. De mert tudja már, hogy ebből nem várhat semmit — kölcsön kéregetett pénzen akar a dolgon lendíteni.⁸¹⁾ Persze nem kap. Erre a praktikus ember Németalföld kormányzó asszonyához, II. József nővéréhez Krisztina ausztriai főhercegnőhöz fordul, vállalja el saját költeményeinek ajánlását.⁸²⁾ Rádaynak erre nézve azt írja: »Nem lévén a hazafiaktól elég segedelem, másokhoz folyamodtam.«⁸³⁾ A hercegnő csakugyan elfogadta az ajánlást, s egy arany »numismát« küldött neki, melyen a saját és a férje képe volt. Ez a numisma tíz aranyat nyomott — ennek már hasznát is lehet venni.⁸⁴⁾

A kiadások 1787-ik év elején megindultak. *Faludi költeményes maradványait* kiadja újra egy kötetben — s ingyen küldi szét régi előfizetőinek, hogy az egész *Költeményes Gyűjteményt* egyforma alakban bírassák; kiadta továbbá *Faludi prózai munkáit*, köztök a *Téli éjszakákat* először; továbbá a *Költeményes Holmit*, a nagyságos szerzőnek, Orczynak különös engedelmével; végre a saját *Elegyes Verseit s néhány apró kötetlen*

80) *Toldy kézirata* az Akad. birtokában »Péczeli napjaim« címmel.

81) *M. S.* 24—25. sz.

82) Kempelen (francia nyelven irt) felelete a főhercegnő nevében megvan *M. S.*-ben.

83) *Péczeli napjaim*.

84) *M. S.* 24—5 sz

Írásait is, melyhez függelékül járultak másoknak is né mely hozzá iratott Darabjaik, végre némely Régiségek. Mások Darabjait hogy miért adta ki? »A magam vizsgálására cselekszem. Ha egyebeket el is ragad tőlem az irigy szerencse, legalább Barátimnak hozzám hajló jó szíveken való gyönyörködésemet nem ragadhatja.« A régiségekről meg így nyilatkozik; »Bizonytalan lévén arról is, ha folytathatom-e tovább a *Költeményes Gyűteményt*, ebbe az én kötetembe foglaltam néhány Régiségeket, hogy mutassak azokból is valamit, s légyen itt is valami jele, hogy ebben sem tartottam csak szóval a Hazát.«

A gyűjteményt azonban folytathatta. Rajnissal és Ráthtal akart kiadni 1788-ban Holmit négy nyalábocskában évenként,⁸⁵⁾ de abban maradt; egy évvel utóbb azonban megjelentek a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, mely Orczy és Barcsay verseit foglalja magában. Ez volt a gyűjtemény utolsó kötete.

E kiadásokban akadt gyámolókra: Faludi verseit a pozsonyi növendékpapság segítette⁸⁶⁾ a *Költeményes Holmi költségeit* pedig maga Orczy fődözte.⁸⁷⁾ Faludi Téli Éjszakáit Szilynek ajánlotta — de hiába; a sokfelé igénybe vett püspök nem küldött neki semmit.⁸⁸⁾

Pedig ő, mint Sándornak írja, már hetek óta nyomorog Pozsonyban. Hogy megélhessen, elzalogosította Loewénel, a saját könyvnyomtatójánál, numismáját. El fogyott ez is. Ekkor aztán egy másik jó ismerősénél,

85) *M. S.* 24—5. sz.

86) *Guzmics*, u. o. 17. l.

87) *M. S.* 24—5.

88) *Guzmics*, u. o. 17. l.

Patkó könyvnyomtatónál, elzálogosította — a Téli éjszák valamennyi exemplárjait.⁸⁹⁾

Ekkor éri a hír, hogy Győrött megválasztották rajztanítónak — az év végével elfoglalhatja állását. Königsacker megengedi neki.⁹⁰⁾ Ez kilátásnak kecsegtető — de hát hogyan éljen meg addig? Elmegy nevelőnek egy gazdaságbeli igazgatóhoz; az igaz, csak öt gyereke volt.⁹¹⁾

Ez egész idő alatt pedig még személyes ellenségei is keserítették. A mit ő tesz, nem papnak való foglalkozás, szerzetes létére is csupa világi dologba ártja magát. Révai azzal felel vissza, hogy mindezt elmondja a közönségnek.

Ezt a szegény jámbort, szorgalmas méhecskét,
Társaság szerető ártatlan lelkecskét,
Az a dongó darázs rútul háborgatná,
Szomorú napjait inséggel zavarná:
Tenné mindezeket Istennek lelkével
Mert gondolna annak az üdvösségével.

De nem takargatja a részleteket sem:

Ki nagy vétkes! mert lett természetnek híve,
Csak világi gonddal megtelt lepke szíve,
Az ekétől hátra mert a gonosz nézni,
S világ tetszésére munkáját intézni.
Minek ir újságot? alagyt? éneket?
Minek gyűjt több ilyen káros eszközöket?
Még szent ruháját is mi ritkán viseli,
Csoda hogy már helyét pokolban nem leli.

⁸⁹⁾ *M. S.* 24—5.

⁹⁰⁾ *M. S.* 1. a.

⁹¹⁾ *Guzmics*, 18 l.

Jól tudja, e had mire volna képes:

A titokkal vissza élne romlására
Szent széket inditná kárhoztatására
Hirdetne czégyeres botránykoztatónak.

— — — — —
Nem engedne, hanem tova elüzetné,
Ott is áskálódva kétségbe ejtené. ⁹²⁾

A sok üldözés és nyomorgás és munka Révait nagyon megviselték. Harminczöt éves volt ekkor, s mi lett már belőle! Leirta ő ekkor »a maga képét« ⁹³⁾ elfogódva s meghatva olvassuk e sorokat. . .

Azt hitte valaha, sokra viszi — de hazaszeretete ragadta el akkor; most már maga is neveti e hívságát; romlott testben lakozik már az ő lelke, nem üzhet ő többé ily munkát. Nem szokott ugyan még egészen bele alacsony helyzetébe; lelke néha fölébredez, s panaszra fakad — de elaludt már vérének tűzesebb ereje.

S most képzeljétek a karcsú ifjút gömbölyű arczával, piros ajkaival, szőke hajával és kék szemével — mi lett belőle! Most is magas szál és karcsú teste állása, sietve jár — most is mindig, mint azelőtt — de egészsége megromlott, ereje már gyenge, arcza hosszas, ajka egyenes, feje előre dől meggörbedt hátán, és szőke haja ritkúl búsult homlokán. De szép kék szemében most sincs áruló húnorgás, vagy álnokul szökdöső balforgás — tisztán néznek azok most is. . .

Révai lelke nincs megtörve. Csüggedetlen önérzettel néz ő a jövőbe.

⁹²⁾ *Költ. Holmi*, Ajánlás.

⁹³⁾ *Elegyes Verseik*, 170—73. l.

NEGYEDIK FEJEZET

A MAGYAR RENAISSANCE.

I.

A magyar renaissance kezdete: az irodalmi iskolák; a három irány eredete és közönsége. A magyar renaissance kiinduló pontja.

Egy jeles essayistánk azt a megjegyzést tev , hogy történet iróink nincsenek elég tekintettel a hasonkor  külföldi eseményekre, hogy nem vizsgálják, mennyiben állnak ezek s a mi nálunk történt, egymást hátráltató vagy siettet  viszonyban. Irodalmunk történetét alig lehetne ily szemrehányással illetni. Oly annyira vallanak némely idevaló tények idegen eredetükre, hogy legf l-szinesebb jellemzésük sem mellőzheti ezt hallgatással. Talán inkább az a baja irodalmunk történetének, hogy nem vizsgálja e tényeknek: a m veknek és irányoknak *hazai eredetét is.*

Azon korban, melyben Révai  lt és fejlődött, irodalmi irányokat szokás megk lt n b ztetni, melyeket a philosophiai tapasztalatok nyomán induló németek szerint mi is *iskoláknak* nevezünk. A kifejezés tal l  is, csak azt ne feledjük, hogy az irodalmi iskolában nincs mindig irányadó mester és ir nyk vet  tanítvány — hanem hogy itt legt bbesz r az irók nagyobb vagy kisebb serege egy

sajátos szellemi áramlatot követ csak, sokszor egymástól függetlenül, gyakrabban egymásra kölcsönösen befolyván.

Három ily iskola létezett ekkor Magyarországon — a francia, a klasszikus, és a népies. Az első a francziák, a második a régi klasszikusok indúlt, az utolsó pedig — itthon maradt.

Ha ez iskolák irányával meg akarunk ismerkedni, elég a szereplőket megneveznünk — nem neveiket, csak azt: mik voltak.

A francia iskolabeliek katonák, főurak és államférfiak voltak; a klasszikus iskola hívei katolikus papok voltak; a népies iskolához tartoznak egy generalis, egy ügyvéd, egy orvos, katolikus és reformatus pap, tanító, jegyző, őrmester. S a mi szintén említésre méltó, mert jellemző; a generalis földesúr is volt, az ügyvéd meg mérnök, a pap professor is volt, és az orvos nyelvész.

A francia iskola világlátott férfiai ismerték a külföld irodalmi mozgalmait és eszméit. Nem voltak mind egy helyütt — de azért közös alapon állnak valamenynyien: a nemzet egy részének elfrancziásodott műveltségének alapján. Ehhez a részhez pedig a nemzet felsőbb rétegei tartoztak. Ezek az írók tehát szintén innét kerültek ki.

Mellékes kérdés: ki ez iskola megkezdője? A feje mindenestre Bessenyei: a mozgalmat ő indította meg. Tudjuk, ez Bécsben történt; hozzá kell tenni: a francia iskola csak is Bécsből indulhatott ki, mert csak is ott fejlődhetett. Ott élt az előkelő magyarság színe java, s midőn ez az irodalomban megszólalt, nem adhatott egyebet, mint a mije volt — francia eszméket és francia

formákat. Bécsben ugyanakkor dicsőítették Sonnenfelst és Denist — de a bécsi magyar írók reájok ügyet sem vetettek.

Nézzük ellenben Révait! Nehány hónapig van csak Bécsben, s megszereti e német írókat — a francia, a nagyvilági eszmék iránt nem volt fogékonysága. A mit ellenben a két ünnepezt bécsi író mond, nem idegen, csak idegenszerű előtte; csakhamar belétalálja magát gondolataikba, kifejezéseikbe — nagyon közel állnak azok az ő világához.

Ez a világ, a klasszikusok világa általában pedig ódon, szűk és magyar volt. A hazai magyar műveltség latinos volt: deákul szólottak és irtak, a deák irodalmat alaposan ismerték. A miből ekkoriban a magyar műveltség állott, ahhoz nem kellett sem a nagy világ, sem a külföldi irodalom; de még csak a magyar társadalmi élet sem. Elsajátíthatták mindezt a szerzet falán belül is — s ha ki innét szólalna meg, ép úgy hathatna a nemzet egy részére, mintha együtt élne vele — s a szerzetes írók: a klasszikusok, ép így hatottak is reá. Közös alapon állottak tehát ezek is: a klasszikus műveltségén, s mert ez volt a nemzet egy részének, pontosabban: a tanultaknak is műveltségök, azért találtak is közönségre.

Így talált képviselőjére a hazájától jóformán elszakadt külföldi előkelő magyarság külföldön — így a tanultak, a műveltek köre itthon. De megtalálta csakhamar a nép is: az az okos, józan magyar nép, ki deákul szólván is csak magyarul gondolkodott és érzett, a deák műveltséget, hogy úgy mondjuk, ünnepi vagy divatos köntösnek nézte csak, melyben hivatalos alkalmakkor vagy mások közt jelenik meg — de ha otthon van, előveszi színe-

hagyott, gondozatlan, régi, kopott ruháját, sok helyütt nagyon is bő, más helyütt meg már szorít, kár is esett már benne — de oly kényelmes és kedves és megszokott mégis!

Ennek a népnek támadtak azután irodalmi képviselői a nép minden osztályában, a generálistól az őrmesterig, a profeszortól a tanítóig, a gróftól a jegyzőig — nyilvánvaló jelétül annak, hogy ez a nép egészséges és romlatlan volt.

Így talált a nemzet minden rétege a maga szószólóira — jóformán megbizóinak értelmében! és nyelvén szólottak ezek, közvetlenül a saját embereikhez, közvetve pedig az egész hazához. Mindenki a saját álláspontjából nézte és ítélte az egészet, és küzdött és fáradozott az egészért.

Soha Magyarországon még ily mélyreható szellemi mozgalom nem indult meg. Nem a vallásfelekezetekről, nem a költészet vagy próza egy ágáról, s nem egyik vagy másik tudományról volt itt szó — hanem magáról a nyelvről s mindarról mi vele összefügg: a nemzetiségről, a jövőről és a múltról. Ezt vitatták és fejtegették ők a próza és költészet minden nemében, a tudomány és irodalom minden ágában.

És e mozgalom a nemzet minden rétegében megindult. Először a felsőbb körökben, azután a tanultak körében, végre az egész nemzetben. Mindig így volt ez minálunk. Magyarországon az arisztokraczia ment előre mindenben s mindenütt: azelőtt ő a nemzet nevében szólott — most már a nemzethez szól. A tudós sem tartja magát különbnek a népnél, ez pedig megmutatja, hogy értette a hívó szót: ébred, serken és mozog.

És e mozgalom, mert igazi volt, meg sem szűnt többé. Habozott, ingadozott — de meg nem állapodott. Mind nagyobb köröket vont be haladásába, és mind nagyobb czélokat tervébe. Kiindult a nyelvből, és biztosította a nemzetiséget; kiindult a múltból és biztosította a jövőt.

Ez a szellemi mozgalom a mi újjászületésünk — ez a kor a magyar renaissance.

Nem képletileg értjük ezt, hanem a szó szoros, igaz értelmében. —

Az emberiség egyenlő törvények szerint fejlődik, csakhogy nem azonegy időben érvényesülnek azok minden népnél. S a mint a viszonyok különböznek, a szerint nyilatkoznak is más-másképen e törvények. Nagyjában azonban egyenlő jelenségekre bukkanunk.

A renaissance, melyről Nyugat-Európa kulturtörténete szól, nemzeti irodalmat és nemzetközi művészetet fejlesztett a népeknél. Ebben a renaissanceben nekünk, mint nemzetnek, nem volt semmi részünk. Sem nem adtunk hozzá, sem nem vettünk tőle semmit. Ez a renaissance hitújítást eredményezett a germán népeknél — ezt befogadtuk mi is, de az a szellemi mozgalom, mely amott azt megelőzte, nálunk meg sem volt.

A mi renaissanceunk, mely az irodalmi iskolákkal kezdődik, induló pontúl és czélúl a nyelvet tűzé ki, a legegyénibbet, a legnemzetibbet. Hogy ezt tevé, magyarázzák a viszonyok. De a mozgalomban, mely íme megindúl, önként kínálkoznak az európai renaissanceszal egyező vonások. Mi történt az európai renaissance korában? Főlébredt a kritikai érzék, mely a formák és tények vizsgálatán próbálkozott meg; egymás mellett fejlődött a

tudós költészet, és a népköltés; és fölébredt a történeti szellem, mely a múlt hagyományyaiból gondosan fürkészte ki mindazt, a mi a jelent tartalmazta, a jövőt biztossá tehetette.

És nincs-e meg mind ez nálunk is? Magyarországon is ébred a kritikai érzék s a prosodia kérdéseit tisztázza, a helyesírásait egyengeti. Nálunk is egymás mellett haladja tudós klasszikus és a szabadabb népköltés — és végre nálunk is gyökeret ver a történeti szellem — a történeti irodalom mintha csak most születnék meg igazán; történettel foglalkozik a tudós, az író és költő egyaránt.

Renaissanceunk e három pontjára fogunk a következőkben rámutatni. Jelentékeny része van e három rendbeli fejlődésben, a melyhez Révai tartozik: a klasszikus iskolának s mindenek fölött magának Révainak.

II.

Az ujméretű versek elsősége. Baróti nyelvrontása; a latinos szórend.

Ugyanazon évben, midőn a királyi testőrség föllállított, írta a kőszegi Rajnis József első »deák« méretű versét. A fiatal jezsuitát Sannasarnak egy verse gyullasztá lánggra, s a középkori latin költő nyomán ő is magyar nyelven próbálja Velence dicsőségét zengeni. Így született meg 1760-ban az ő verse, mely ép úgy

fordítás és eredeti, a mint idegenszerű és magyaros is egyszerre.

Neptunus vizinek kebelében látta Velenczét,
 Melyet egész tenger mint fejedelmet ural.
 Nosszano, már fitogasd tarpėjai dombodat, úgymond,
 S Marsod köfalait Jupiter égig emeld. ¹⁾

Négy évvel utóbb újra próbál ilyeneket írni, de a mint az önmaga ellen szigorú férfiú mondja »Ez csak kevés említést is alig érdemel.« ²⁾ 1773-ban készült már el *Helikonra Vezérő Kalatúza* — barátjai unszolják, adja ki; ő azonban Horatius »nonum prematur in annum« szavait veszi fontolóra »jobbitgat« művén, de késik kiadni.

Rajnis sejtette, meg fogják előzni, de nem félt tőle. Versenytársa csakugyan akadt — szerzetes társában, Baróti Szabó Dávidban. Mi sem jellemzi inkább e két férfiút, mint e téren való kezdeményezésök különböző módja. Baróti nem magától jön rá, hanem egy jezsuita társa kéri föl, próbálna Klopstock példája szerint magyar verseket írni, hogy megítélhessék: a magyar hexametek és lyrikumok a görög római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy pedig a némethez? És Baróti e társától kér »themát« és mértéket, és — »látta a dolog szerencsés sikerét.« Így mondja ezt el Kazinczy. ³⁾ Ez

¹⁾ *Rajnis József emlékezete.* Tudományos Gyűjtemény 1823, IX. k. 6–7. l.

²⁾ *U. o.* 25 l.

³⁾ *Magyar. utak.* Ered. munkái, II. k. 15–16. l.

1773-ban történt. Rajnis azonban joggal figyelmeztet Baróti e sorai:

Még eszem ágában sem volt, hogy verseket írnék,
Mig nem adott mérget kedves anyámnak halál —

ez pedig 1774-ben történt.

Ugyanez évben látta a komáromi Holló Márton szerzetes Rajnis új méretű verseit; haza érvén, elmondja a dolgot Barótinak ⁴⁾ ki csakhamar a kalauz írójának két új méretű epistolát ír:

Jobb ízhez szoktál: kertem még ültetem én most:
Kerted már kifakadt s drága gyümölcsöt hozott.
Mégis ha kívánod, szárnyára bocsátom. Ha tetszik,
Verseddel gyarló versemet egybe tehedd. ⁵⁾

A másik epistolában pedig ezeket írja neki Baróti:

Hat szál (mely az idén itten készüle) szövétnék
Már fogytára siet; már oda része nagyobb.

És e még sokkal ékeesebb sorokat:

Ládát is küldök, bérakhatd melybe. Barátom
Élj! s vakaríts egy két verset, ha léssen üdöd. ⁶⁾

Képzeltetni a szigorú Rajnis ily poétával együtt kilépni restellene. Nem is felel neki. Később személyesen találkoznak a felek s szóvitába elegyednek: —

⁴⁾ Kalauzhoz tartozó *Megszerzés*, 28—9 l.

⁵⁾ *Új mértékre vett különb verseknek három könyvei*, 170 l.

⁶⁾ *U. o.* 171—2. l.

— Már fiatal koromban ily rámára tekertem verseimet, mondja Rajnis.

— Hát mutasd meg; tedd az enyém mellé, feleli Baróti.

— Elhánytam, mondja amaz, de a versszerzésben én vagyok a király!

— Gondolnám mi király! Nem biztak ebre szalonát. Add okát: mennyivel s miért jobbak; ok nélkül senki sem hajt szavadra.

Így vittak kétszer egymással; harmadszor szembe mikép vélem, nem mere szökni velem. ⁷⁾

Baróti győztesnek tartja magát; Rajnis hideg tartózkodását gögre magyarázza, de nem bizván magához, még egy kísérletet tesz, nem birhatná-e őt együttes föllépésre. Azt írja Holló barátjának:

Intsd meg amaszt: a mit főzött, tálalja ki; máskép

Megkötöm a kerekét, s hajtok előre magam.

Nem látom, mit haboz. — ⁸⁾

S minthogy fölszólításának most sem lett sikere, föllép maga 1777-ben *Új mértékre vett különb Verseknék három könyvével*.

Míg tehát Rajnis már 1760-ban irt görög méretű magyar verseket, Révai 1773-ban, Baróti pedig csak 1774-ben — még is ez utóbbi vívta ki magának e téren az elsőséget — a magyar könyvpiaczon.

Rajnis versenyársának e türelmetlen sietségét a nyugodt önbizalom büszkeségével itéli meg: úgy tesz

⁷⁾ *Új mértékre vett különb verseknék három könyvei*, 182. l.

⁸⁾ *U. o.* 181. l.

Baróti, mint az egyszeri paraszt tett, ki hitvány lovai-
val a legjobb lovakat is megelőzi sebes hajtása által;
látja a tudatlan varga inas, örül, tapsol — de az okos
ember tudja, hogy ez csak rövid ideig tartó győzelem,
mert végre még is csak hátra hagyja a hat lovas uri
hintó a paraszt szekeret.⁹⁾

Baróti azonban meg van magával elégedve: Molnár
kísérlete óta, ő tett először nagyobb lépést e téren.
Kazinczy, midőn könyvét olvassa, lángol meglátni a hal-
hatatlan férfiút; ¹⁰⁾ fölkeresi s megigéri neki, hogy e
pályán követni fogja. A középszerű emberek leginkább
hajlandók dicsőségüket túlbecsülni — Barótit immár az
is sérti, hogy Révai a következő évben az ő hīre és tudta
nélkül lép föl.

S megbántott tüzem, úgy hallám. De te versidet eddig
Én még nem láttam s nélküled útba menék.
Nem fér én hozzám te dicsőségre rohanni,
Sem nagy Múzsádnak dűlva ragadni nevét.¹¹⁾

Így engeszteli meg őt Révai — dicséri nagy mú-
zsáját, ámbár nem is látta még verseit. Légy első! mondja
neki lelkesűlten, én hozzád képest kevesebbet adtam
közre, s az is csak ifjabbkori próbadológ. Nem tudta
még ekkor Révai, mily önkényre vitte Barótit a szorgal-
mas tehetetlenség.

Rajnis pedig ez alatt számítja a Horatius követelte
éveket; ő a kilencz évet szószerinti értelemben veszi;

⁹⁾ *Tud. Gyűjt.* u. o. 26. l.

¹⁰⁾ *Toldy, Kazinczy és Kora* 29. l. V. ö. Jegyzések XI.

¹¹⁾ *Elegyes Verseik*, 61. l.

nem mert Horatius mondja, de mert meggyőződése szerint Horatiusnak igaza van. Az irodalom Rajnisnak nem könnyű babérratás, hanem komoly életföladat. Hogyan készült a derék ember a Georgikon fordításához! Azt hisszük, mesét olvasunk. Íróasztalhoz szokott kezét ásóhoz, kapához, gereblyéhez törődtteti; háromszor veri el a jég-eső kis kertét, nincs már pénze a munkások fizetésére — ekkor maga végez mindent, mert »más, tapasztalt dologról írni, mintsem olyanról, melyet csak hallottunk vagy olvastunk.«¹²⁾ Csoda-e tehát, hogy tudva szalasztja el elsőségét s csak 1781-ben lép föl? De a mihez joga van, megteszi: hivatkozik Barótinak hozzá írt verseire s vissza követeli elsőségét. »Nyilván megtetszik, így szól, hogy már akkor elkészült a vacsorám, mikor mások a főzéshez fogtak; ámbár azután némelyek elébb tálaltak.«¹³⁾ S kimondja nyíltan, mi kifogása van Baróti ellen: tövel hegygyel összehányja a szókat, feledvén, hogy a versben sem szabad, a mit a közbeszédben meg nem türünk.¹⁴⁾

Révainak csak látnia kellett Rajnis és Baróti verseit, hogy ítéletet mondhasson fölöttük. Ir Kreskay barátjának s míg Rajnisban a nyelvművelőt üdvözli,¹⁵⁾ az utóbbiról azt mondja:

Mesterség! te nyakas csoda szer! mit gyötröd az embert.¹⁶⁾

¹²⁾ *Tud. Gyűjtemény*, u. o. 17—18. l.

¹³⁾ *Megszerzés*, 28—9. l.

¹⁴⁾ *Kalauz*, 154. jegyzet.

¹⁵⁾ Rajnisom! örvendek neked is, népünknek is, ilyen

Ritka való kincsén, s nyelvmívelése javán. *E'egly*. V. 96. l.

¹⁶⁾ *U. o.* 95 l.

Baróti pedig a mesterember türelmes szorgalmával folytatja a verselést, kiadja a *Paraszti Majorságot*, a *Kisded Szótárt*, s 1786-ban a három kötetes *Verskoszorút*. E két utóbbit elküldi Révainak Györré: szerezzon neki vevőket; a Verskoszorú különben is érdekelni fogja — benne van Révai üdvözlő verse, a saját felelete, mely eldicséri a lelkes kiadót, ki nem kíván pénzt, sőt a magáét sem szánja a hazától. ¹⁷⁾

A költő Révairól nincs e versben egyetlen elismerő szó sem. Talán ez adta az érzékeny férfin kezébe a tollat, hogy Barótiról egyetemleges ítéletet mondjon. Ha úgy volna is — magában ez ítéletben nincs sem harag, sem neheztelés, csak lesújtó igazság.

Tetszik, hogy tudod azt igenis jól, mennyire kényes
Nyelvünk, s mely vétek tétova hányni szavát.
Sok vagyon a szóban: szép gondolat általa lészen
Szébbé; szépségét általa veszi megint.

Fordult ejtegetéssel öled nyelvünket, folytatja; szinte sír nyelvünk, annyira sértegeted. Dicsértelek azelőtt: munkádat nem láttam; csak hír után magasztaltalak, annak örültem főkép, hogy magyarul irsz vala. Ámde hanyatló nyelvünket nem szabad rontanod. Ilyenekkel: »*légyen az erkölcsnek képe, tanulni, minő*«; vagy: »*érted vetnek azok ránk de ma görbe szemet*«; és: »*nem esik fájától messze gyümölcs el*« — ártasz nyelvünknek, ártasz az írói hirnévnek. Azt mondja az ellenfél, hogy mi, kik a nyelvet, főkép az újabb »ugró

17) *Verskoszorú*, II. k 60 - 61. 1

rendre«, előbbre vinnők, sovány semmire fáradozunk — s e megalázó szemre hányásban te vagy a példa.

Ő vét, nem nyelvünk ; ő feje fájon ezért.

Mért tudnak Tóth és Bolla és főkép Rajnis »a főpélda« görög méretű verseket, helyes magyarsággal írni?

És te Szabó! ha reám ezekért haragudni találnál

Tudd, hogy ezért szóltam: szép Haza ügye nyomott.

Feljegyzük nyilván az után nyomdoknak ez okból:

Hogy nyelvrontásid senki se hagyta helyén.

A később század te miattad meg ne gyalázzon

Minket is: engednünk nem lehet itt ez okért. 18)

Baróti pedig erre azt mondja: ő nem helyhezheti a szókat rendetlenül. Csekély magyar az, ki a szóknak imide-amoda fölosztásához nem ért. Ha Révai Erdélyben nevededett volna, hallgatna erről, a kákán csomót nem keresne, s nem szeleskednék feddő levelével. 19)

Révai nyugodtan felel vissza: hogy Baróti e hibáját még védeni is fogja, nem hitte volna; most már szánakodik rajta. »Vádolásom sommáját mindaddig vitatom, míg élek, míg Erdélyben és Magyarországon igaz magyarok lesznek, mert oly világos az, mint délben a tiszta ragyogó nap.« 20)

Igy támadta meg Barótit Révai is, Rajnis is. Az első a nyelv ügyét nézi csak és azért, bár határozott,

18) *Elegyes Verseik*, 103—114. l.

19) *Közölvé u. o.* 266—72.

20) *U. o.* 267—70. l.

de kiméletes hangon szól. Az utóbbi azonban soha az ügyet a személytől megkülönböztetni nem tudja. Rajnis hadakozó, támodó természet s e mellett heves és szigorú. Mint Ráth Mátyás, a Hirmondó írója elleni vitája bizonyítja, ő még a dicséretet sem tűri, ha oly módon adják, melyet az ő éles logikája helyesnek el nem ismerhet. A magáétól eltérő véleményt csak az oly férfiú részéről fogadja nyugalommal, kit alapos készültségű tudósnak ismer el. Ezért fért ő oly jól össze Révaival — ezért támadt ő ki oly kiméletlenül Baróti ellen. S nemcsak a nyelv ügye miatt; Rajnis ezzel könnyen végez. Sokkal fontosabb kérdésnek tartja ő a prosodiai elveket, melyektől az új verselésnek sikere függ.

III.

A prosodiai elvek. Molnár naturalistikus eljárása. Baróti prosodiáját a magyar hangsúlyra alapítja. Rajnis az új méret magyar eredetét vitatja; ingadozó elmélete. A prosodiai harcok.

A klasszikus iskola e három írója meg volt arról győződve, hogy az új versszerzés csak úgy terjedhet el s csak az által nyerheti meg a hozzáértők helyeslését, ha okát adják eljárásuknak. Mindegyikök tehát prosodiával együtt adta ki első művét. S minthogy más-más úton jártak, ezért más-más a prosodiájok is.

Molnár mindössze ennyit mondott a Jeles Épületek bevezető levelében: »A versek készítésében csak a ter-

mészet volt szemeim előtt; a mely szót kettőztet, meghosszabbít, azt hosszasan ejtem; a mit megrövidít, azt megperdítem én is.◀ Ez jó bevezetésnek, de nem foglalatnak; az igaz, ő csak néhány sornyi próbát közölt.

Baróti azonban egy egész kötettel lép föl — neki már körülményesen kellett eljárásáról számot adni. E számadás pedig fölötte érdekes.

»A szók mértékjeinek rövid útja◀²¹⁾ következő főpontokba foglalható:

Nem számlálja egyedül a tagokat, hanem azoknak tulajdon mértékjeire vigyáz.

Hosszú mértékjük azon magánhangzóknak van, melyek hosszán ejtetnek; továbbá:

Ha oly két mássalhangzó következik a magánhangzó után, hogy a kimondásra hosszabb idő kívántatik.

Hosszúak az *an, en, in, on* stb. kimenetű határozók és esetek, mivel az ilyen féléket a magyar hosszán ejti ki.

Ny, gy, sz, cs, cz, ty rövidek, mert az előttök való magánhangzóval csak rövideden mondatnak ki.

Az ilyenek: *egekre, darabra, karodra, garatra*, — rövidek vagy középértékünk, mert a meg nem ékezett magánhangzó a *br, dr, gr, kr, pr, tr*, mássalhangzók előtt a magyaroknál nem nyújtatik meg, hanem röviden, vagy legfőlebb középszerű idővel mondatik ki.

Azokkal a szókkal, melyek a derék magyar szájában is különböző mértékre vétetődnek, szabadon élhet a versszerző.

21) *Uj mértékre vett K. Versek*; Bevezetés.

Ebben a sorban »Vedd kezedhez pénzed, másképp fog jöni kezemhez« a *h* különböző értéke, ha jól föl vesszük a dolgot, a közönséges kimondással is megegyez.

Az elisioval bár ritkán, de élhetni, főképp akkor, ha a közönséges szapora beszédben is helye vagon: *tudn' illik; gazd' asszony; szint' annyi; od' adta* stb.

»Gondolnám, így végzi, hogy ezen prosodiával a kitett értelemben kiki is bizvást élhet. Se nem igen szabados, se nagyon nem szorongat. A mennyire lehetett, okát adtam mindennek, arra vigyázván kiváltképen, hogy se egy, se más ellenkező résznek szája ízét meg ne sértsem; hanem inkább kedvére járjak.«

Íme a legelső rendszeres prosodia. S mi itt voltaképp az újméretű verseknek alapja? — Láttuk Baróti mindenütt a magyar kiejtésből indul ki, mindenben ahhoz szabja magát, s csak a hol a kiejtés különböző, ott talál ő prosodiájában is közép mértéket. Szóval: Baróti ki a *latinos szórendet törekszik verseiben meghonosítani, prosodiáját a magyar hangsúlyra alapítja.*

Révai, tudjuk, szintén önállóan lép föl. Prosodiáját 1778-ban adja elő röviden, bevezetésül Magyar Alagyaíhoz. A mi szabályt fölállít, mind »igen közös« a latin-nal — csak az elisiót, a hangkitörlést, küszöböli ki. Megengedi azonban, hogy a caesurák, az új-hegyek, sok helyen rövid hangzásuak is lehetnek »kivált példáim lévén a rómaikban is.« A *h* Révainak még mássalhangzó; a prosodia neki magyarul: »Az hangmérséklés.«

Ismét más úton jár Rajnis — ő nem kezdte önállóan e verselést, mint Révai, de nem is indult első kísérletében Klopstock és Denis, hanem Sannasar után. S midőn később megismerkedik Molnár elvével, csak-

hamar tapasztalja, hogy az útmutatásnak etégtelen. Így ő is kénytelen prosodiáját önállón megalkotni.

Elmésen indul. A verseihez toldott megszerzésben azt bizonyítja, hogy az új méret nincs is idegen nyelvből véve, hanem hogy »a magyarok a közbeszédben is mindenféle versekkel élnek.«²²⁾ Lássunk egy pár példát:

Adonicum: Semmire kellő; egy fa nem erdő. **Alkmán*; Nem bíznak az ebre szalonnát. **Pentameter*; Eb sem rágodik csonton, ha hústra talál. *Hexameter*: Adj az ebednek aranyt, hájat fog váltani rajta. **Alkeus*: Szólj igazat, ne hazudj rovásra. *Coriambus*: Jó pap holtig tanul.

Föltűnő, hogy az anapestust a magyar közbeszéd mindig rosszul skandalja.²³⁾ De meg azt is elnézte Rajnis, hogy a példaszók nem hangzanak szóról szóra úgy, mint ő írja. A *-gal jegyzett példák ezt világosan mutatják. Az elmésen összeállított és igen gondosan megvizsgált példák tehát csak egyet bizonyítanak: hogy a magyar népnek erős érzéke van a rhytmus iránt. Tudjuk, Arany János is fejtegetett néhány példabeszédet e szempontból — de ennél többet ő, a magyar rhytmus nagy mestere, sem hozott ki.

A »szótag mérséklésben« szerinte kalaúznak a beszéd és írás módja; ha e kettő e pört el nem igazítja: a szóeredés; ha e három sem: a jólhangzás; s ha e négy sem, akkor kiki a maga tetszését követheti.²⁴⁾

22) *Kalaúz* 42–64. l.

23) L. a példákat u. o. 49 l.

24) *Mentő írás*, 9. l.

A hogy Rajnis a magyar prosodiát Kalauzában kifejti, abból világos, a mit ez elvéből úgy is sejthetni, hogy az nem egyöntetű egész. Leginkább a görög s római mértékhez köti magát, s az elisio mellőzését azzal okolja meg, hogy azt e népek is csak »ok nélkül kapták föl.« De a magyar hangsúly szabályozó volta alól sem bír menekülni, s ez ingadozását végre az önkény teljes prosodiai zavarrá teszi. Így megengedi, hogy a szó utolsó szótagja hosszú lehessen, bár magánhangzó következik utána; szabad továbbá a többtagú szó elején vagy végén a hosszan hangzó tagot megrövidíteni, vagy a röviden hangzót meghosszabítani; így lehet a *körül kívül* utolsó szótagja rövid is, vagy az első hosszú.²⁵⁾

Sokkal határozottabb Rajnis, Baróti prosodiai elvének czáfolásában. Hogy a »szólásmódja« a szótagok mérseklésére elegendő és biztos alapot szolgáltatna, kerekén tagadja. Az élesen megtámadott Baróti írói hirnevét látja fenyegetve, s megírja védőiratát: »*Ki nyertes a Hangméréséklésben?*« Ellenfelét, mint támadót mindenütt »felpe-resnek« mondja, figyelmezteti az utánok kelendő versszerzőket, hogy egynek vagy másnak tekintetéért útat ne téveszsenek — de magának az útnak egyengetéséhez nem igen járul hozzá. Ismétli előbbi elveit, és számos példával iparkodik helyességüket kimutatni. Rajnis így ír, *bírom, paizs, pípa, szünik, atig*. — Erdély azonban ellenkező módra szól, ezért veszi Baróti rövidnek. Rajnis így ír, és skandál: *alat, felet, miat, füg, job* — Baróti meg annyira ragaszkodik a kiejtéshez, hogy így ír: *bardttság, rútttság, kéttség*. Irna-e Rajnis így, ha nem

²⁵⁾ *Kalauz*, 157.—8. l.

könyvekből tanulta volna a magyarságot? S mily szigorú Rajnis! »Szár az ebéd, kínálja meg vendégeit.«²⁶⁾ Ő azonban nem akarja az úgy is szoros korlátban járó poétákat még inkább megkötni; Kedvezünk a mennyiben lehet mind a két résznek.²⁷⁾

Baróti ismét elárúlja tehetetlenségét — védelemre szorítkozik egyedül, pedig Rajnis ingadozó, habozó elvének mennyi a gyengéje; s ő ezeket még csak nem is látja. Csak egy pont iránt van neki élénk érzéke: a személyes megtámadások iránt, s e téren bár nem ügyesen, de elég szemesen forog — csak hogy ellenfele túltesz rajta e pontban is.

Miért felelt Baróti oly későn? ez Rajnis első kérdése.

A ki nyertes szerzője azt állítja előszavában, hogy már 1783-ban készült volna el e művével, de nyomtatója szóval tartotta s a kézirat nagyobb részét »elrekesztette«. Midőn Rajnis 1789-ben legközelebbi művét, a Magyar Virgilius első kötetét kiadja, egy »*Sisakos, pajzsos, kardos Mentő irást*« csatol hozzá Baróti ellen. Már a címe is szerzőjére vall — Rajnisnak voltaképp a mi korunkban kellett volna születnie, melyben az irodalmi kritikának is van már helye. Az ő korabeli irodalmi viszonyok közt azonban nem tud mit csinálni erejével, hevével. Innét művei címeknek erőszakos nyomtatékossága, innét erővel teljes nyelvének túlzó szertelensége.

A *Mentő irás* nem hiszi el, hogy a nyomtató volna oka a *Ki nyertes* késő megjelenésének. Hiszen Landerer 1784. óta kiadta Barótinak két más művét,

26) *Ki nyertes*, 76. l.

27) *U. o.* 25—6. l.

mért ne adta volna ki ezt is? Vagy más a nyomtató? Mert Baróti ezt meg sem nevezi; nevének helyén N. N. áll — de akkor még miért nem adta át Landerernek? S ha ez nem akart reá költeni, hiszen a szerző Verskoszóját is a saját költségén adta ki! A késedelmezés valódi oka egészen más volt — Rajnis súlyos betegen feködt s ekkor Kazinczy meg is látogatta; ő mondotta el Barótinak e szomorú esetet. Jó hír volt ez az ellenfélnek: örült és neki bátorodott mint amaz állatok, melyeket Phaedrus említ a beteg oroszlánról való költeményében; nem tartott már attól, hogy a kőszegi poéta megczáfolja. De íme fölgyógyúlt, s bár erőtlen a teste, de erős a lelke. Ti azért Barótinak követői, ójjátok magatokat! A kőszegi poéta békesség szerető, de jaj annak, a ki őtet megbántja!²⁸⁾

A *Mentő irás* tartalma azt akarja bizonyítani, hogy Baróti oly magyar poéta, kit poéta poétának, magyar magyarnak nem tarthat.²⁹⁾ Az utóbbít megtette már részben Révai is, kit Baróti azért »tehén úton czammogónak« mond; de mit lát, a ki azt nem látja, hogy a magyar szórend latinossá tétele valóban nagy oktalanság? Baróti deákül gondolkodik, s gondolatait szóról szóra fordítja magyarrá.³⁰⁾ És e magyartalan szórendjét Rajnis egy ügyes sorpárral nevetségessé is teszi:

Észre de vette, midőn Szolimán, a kapeza magyarnál,
Hogy szoros, és menedék nincs helye semmi sehol.

²⁸⁾ *Mentő irás*, 90. — 92. l.

²⁹⁾ *U. o.* 24. l.

³⁰⁾ *U. o.* 35 — 8. l.

Hogy rossz poéta, azt Rajnis igen elmésen és igen helyesen bizonyítja egyes verseiből — sokkal jobban bizonyítja azonban ezt maga Baróti bármely művével, s azért érdekesebb fölemlítenünk Rajnis általános ítéletét ellenfeléről: Baróti jó hazafiú, buzgó keresztény és jámbor pap, kinek szeme héjáról, mint maga bizonyítja, a kelevény csodaképen takarodni kezdett, mihelyt áhitatos verseket irt, s kit elhagyott hideglelése, midőn — s ezt ismét maga Baróti mondja — a sasvári szent szüzet meglátogatta.

A Baróti »követői« kiket Rajnis említ, az 1788-ban megindult *Kassai Magyar Muzeum* dolgozó társai. Révai megírta Bacsányinak — a kör fejének — hogy Rajnisnak vannak kifogásai a társaság ellen. Minek vették föl magok közé Barótit, a kinek inai a szükséges erő nélkül szükölködnek? ³¹⁾ Minek bizták a Milton fordítását ő reá, minthogy nem tud hozzá? De a fordítás szabályait, melyeket Bacsányi állított föl, szintén nem hagyhatja helyben.

Baróti föltette magában, hogy többé nem válaszol ellenének »mocskolódásaira« ³²⁾ — de a fiatal Bacsányi, ki ekkor elhatározó befolyással volt a régi versszerzőre, a fordításról adott szabályait védtében fölvette az ő ügyét is, és sikra szállott Rajnis ellen. »Ez az egyenes ítélet tételed, írja neki, ³³⁾ többnyire nem egyéb, hanem csak társunk ellen törekedő nehéz szivednek, és a dicsőségre

³¹⁾ *A Virgilius* 1. kötetéhez csatolt *Toldalék* 4. l.

³²⁾ *Kazinczy*, Magyarországi utak, Munkái II. 18. l.

³³⁾ *K. Magyar Muzeum* 1789, 276. l.

kelleténél felettébb vágyakodó elmédnek hirtelenkedve hozott gyümölcse.«

E támadó védelem már névleg is elejtette az elvek tisztázását: így csapott át csakhamar ez első magyar írói vetélkedés a pusztá személyeskedés dicstelen terére. Midőn Bacsányi e sorai megjelentek, Kazinczy azt írja: »Egyedül Rajnis, az ἐκίβλοϛ Rajnis az, kiről nem hiszem, hogy még egyszer ne szóljon; mert őt oly oroszlánnak ismerem, a ki a mellette szeliden átmenőket nem bántja ugyan, de a ki belékap, összetepri, s nyugodalmasan megyen tovább.«³⁴⁾ Kazinczy helyesen sejtett. Alig hogy Rajnis Bacsányinak sorait elolvasta, úgy találta, hogy foglalatjuk »gorombaság, tudatlanság s nevetésre méltó kevélység« — és csakhamar elvégezte magában, hogy e vad író deákot méltó válaszával meg fogja szelidíteni,³⁵⁾ s elkezdette írni az »*Apulejus tükörét, melyben a kassai Proteusnak képét és annak sokféle csúfos tünéseit láthatni, huszonhét jelenésben*« — de midőn a huszonnegyedikig ért, a Martinovics-féle pör miatt elfogták Bacsányit is. A nemes Rajnis félbeszakította munkáját, és soha ki sem adta. —

Ily véget ért a prosodiai harc. Az irodalom e kezdetleges korában meg volt még az írókban a fejletlenség azon járuléka, mely hiba és erény egyszerre: olyanok voltak a nyilvánosság előtt is, mint magán körükben. Helyesebb nézetet és kényesebb ízlést akartak terjeszteni, s csakhamar megfeledkeztek a nézetekről és a kö-

³⁴⁾ *Magyarországi útak*, i. h.

³⁵⁾ *Tud. Gyűjt.* 1823. IX. k. 17. l.

zönségről egyaránt. Verseghy 1791-ben »egy jó szívből költ satirában« azt mondja nekik és rólok :

Szelidség

Nélkül a tudomány bé nem hat az emberi szívre.
 Ime ! kiket most is gyengébb ízlésre vezetni
 Tiszteletérdemlő szívvel törekedtek, a mint
 A viadalt hahotálás közt szemlélni megunták,
 Szint azon útra megint seregenkint vissza menének.

IV.

A helyesírás kérdése; az elvek és elvtelenségek; a reformáló törekvések. Révai befolyása.

A prosodia különböző elveinek mérkőzésében, látuk, ismételve tértek rá az írók a helyesírásra. Nagyon természetes. Helyesírása szerint változott a szó hangméréséklése is — s innét van, hogy Rajnis és Baróti, midőn még nem civakodnak, hanem vitatkoznak, ép oly hevesen védik egymás ellen helyesírásukat, mint prosodiájukat.

E két kérdés szorosan összefügg egymással. A helyesírás kérdése később grammatikai fontosságra emelkedett — most csak prosodiai jelentősége van, de azért nem kevésbé érdekes most már.

Az íróknak ekkoriban s még jóval utóbb is voltakép nem volt semmiféle helyesírásuk. Az ékes és gondos nyelvű Báróczyról azt mondja kiadója Kazinczy ³⁶⁾:

³⁶⁾ *Munkái*. I. k. »Az olvasóhoz.«

»Egyedül orthographiájáról hittem, hogy eltávoznom szabad, mert neki orthographiája nem volt s vaktában követvén s minden figyelem nélkül hol a helyes, hol a helytelen példákat, tulajdon képét e részben ki nem nyomta.« — *Tulajdon képét*: ez volt e korbeli helyesírás egyenetlen voltának alapoka. A hány ház, annyi szokás — csak a legszembeszökőbb s gyakran a legelemibb helyesírásbeli hibák elkövetésében — az akkori helyesírásról szólunk — tapasztalhatni bizonyos lehangoló egyetértést.

A régiebb költők és írók újabb kiadásai rendesen simítva és igazítva mutatják be nekünk az eredetit — hagyján, ha csak munkáikról van szó; de így történik ez rendesen levelezéscikkkel is, s ez a mily fölösleges, ép oly sajnós. — Kazinczy különböző levelei azonban ily tényeket magyarázás tárgyává tesznek, s így sokszor meglepő dolgoknak jutunk tudomására.

Csokonai például azt írja *hallhatatlan*: halhatatlan helyett; azután *dicsősség, tölle, játtszik* stb.⁸⁷⁾ Kis azt írja: *nyelvel* e helyett nyelvvel, és *mond, kezd*: mondd, kezd helyett, továbbá: *kedvessen, szállasz* stb.⁸⁸⁾ Aranka így ír: *ítéletünk*, stb., mire Kazinczy azt írta neki, ne dicsekedjék az erdélyi magyar társaság nyelvmíveléssel, hanem tanuljanak grammatikát és orthographiát.⁸⁹⁾

Ha különben az eredeti kiadásokhoz, nevezetesen klasszikus iskolánk íróihoz fordulunk, szintén csak zavarral találkozunk — de öntudatos zavarral legalább.

⁸⁷⁾ *Kazinczy levelei Szent-Györgyihez* stb. 375—6 l.

⁸⁸⁾ *Kazinczy Kishez*, I. k. 32. l. és 346—8. l.

⁸⁹⁾ *U. o.* 17. l.

Rajnis, Baróti és Révai, iskolázott szerzetesek lévén, egyaránt ügyeltek a nyelvtanra, csak hogy kiki a magáéra. Az első *Kalauzában* terjedelmes orthographiát is közöl s keserűen panaszkodik az orthographiai bábel ellen, melyet az írók »gondatlanságának vagy tudatlanságának« tulajdonít. Kikel az *on-en-ön* kettőzése ellen, a *hoz-hezt* is csak egy *z*-vel akarja iratni, a kettős más-salhangzók használata iránt a szóeredésre figyeltet, föl-hozza végtére részletesen, hol használhatja az író kénye szerint az egyes vagy kettős más-salhangzókat: *melly* és *mely*, *kell* és *kel*, *itt* és *it* stb. — Rajnis valamint prosodiájában, úgy itt is két elvnek akar egyszerre megfelelni: a szóeredés és a kiejtés elvének, s innét nála a rendszeretlenség e téren is.

Baróti egészben Tótfalusi és Tsétsi után indul, a hol következetlen, az önállóság kedvéért tette. A múlt idő jegye kettős *t*, tehát: *szürkülltt*, *döltt*, *megnyillt* stb. továbbá pontosan: *örömmel*, *csókkal* és *rcménnyel*; de *szakatt* és *hordta*, *fövennye* és *kinnyjai*, *szanaszétt* és *séboss*. — Így irt Baróti 1777-től 1784-ig; ez azon orthographiája melytől, hogy utóbb elállott, Kazinczy sajnálta. ⁴⁰⁾ Baróti e pontbeli változásai nem érdekelnek bennünket; elég lesz megjegyeznünk, hogy ő folyton fűrt és faragott a helyesírás egyes tételein, s végre új betűk öntését tartá szükségesnek — a meglevő készle már nem is volt elegendő ujításainak megtestesítésére.

Kazinczy nem ok nélkül dicséri Baróti helyesírását — ő maga is azt követte pontról pontra, csak hogy következetlenségei másneműek. Mint Rajnis és Baróti, ot-

40) *Ered. Munk.* II. 19—20 1

tista volt ő is, ámbár ráállott Bacsányi követelésére, hogy a Kassai Magyar Muzeumban az *y*-nak kell helyet foglalnia. ⁴¹⁾

Révai helyesírása folytonos változást mutat, mely nagyjában fejlődés is; úgynevezett elemi hibákkal azonban nála is találkozunk. Így 1778-ban: *lantal, jövendeszsz*; 1781-ben is: *gombal, állitasson*. — Tótfalusi kettős *t*-jét soha nem használta; következetes maradt azonban *Elegyes Verseinek* 1787-ben történt kiadásáig a Tsétsi féle *hozz, bann, utánn* stb.-hez. Ellenben 1731-ben a rövidített alakokat használja ezekben: *annyi, melly*; míg 1784-től fogva így ír: *anynyi, melyly, olyly*, s ez alakot meg is tartja a kiadásokban és Verseiben is. — A különírást illetőleg négy rendbeli írásmódot különböztethetni meg nála:

- 1778 — Alagyták első könyve: *szállja-meg, ő-is.*
 1780 — Lantos dal Molnárhoz: *szálljameg, őis.*
 1781 — Mennykövek mivolta: *szállja-meg, ő-is.*
 1784 — Pozsonyi Hirmondó: *szállja meg, ő is.*

E példák mássára használta a többi összetételeket is a megfelelő időkben. — A második rendbeli meglehetősen el volt terjedve még tíz évvel utóbb is. Báróczy *Védelmetetett magyar nyelvének* címlapján olvasható: »A Deákság mennyire *szükségesvollarólvaló* kettős beszélgetés.« — Az utolsó sorbeli különválasztást Révai szigorú következetességgel vitte keresztül: *Ki mivelő, ki kelet, egyéb ként, rend kívül, elő mozdító, leg fogana-tosb, mind azon által, szem fény vesztés.* —

⁴¹⁾ *Kazinczy*, Pályám emlékezete. Tud. Gyűjt. 1823. XI. k. 61 l.

Valamennyi író azonban két pontban egyezett meg egymással, s a klasszikus iskolabeli triász még egy harmadikban. Az első a *ts* és *tz* használata a mai *cs* és *cz* helyett. A második az, hogy a görög és római neveket magyarossan irták; *Bakkus*, *Nimfa*, *Tzitszeró*, *Sztzipió*, *Kvintilius*, *ritnikus*, *suffikszumokat*. — A kisebb körre terjedő harmadik pont az összetett mássalhangzók egyszerűsítése volt, melyre Révainál nagyobb gondot senki nem fordított. Már 1783-ban tisztázta ő e kérdést, és husz évvel utóbb is ugyanezen javaslattal lépett föl, sőt ugyanazon betűkkel is.

A magánhangzók írásának szegletességeire is vetettek már ügyet — de kevés eredménnyel. A Pozsonyi Hirmondó 1781-ben hagyta el először az *a* és *e* fölött a hiányjeleket (*a'* *e'*), de nem talált követőkre. Ugyan e lap ajánlotta és használta ekkor az egyszerű *o-u-t* az *ó* és *ú* helyett is — hála Isten, szintén sikertelenül. Az *ö* és *ü* használata ellenében meg Baróti 1786-ban ajánlotta és használta először az ékezet elhagyását és pusztán a rövid *ö* és *ü* megtartását, szintén eredménytelenül. A Debreczeni Grammatika tette az *ö* és *ü* alakokat állandókká — noha nem ez, hanem Kalmár György a »veszprémi filologus« ajánlotta azokat először 1770-ben. Rajnis még »képtelen magánhangzóknak« mondja, s azt hiszi, akkor volnának csak szükségesek, 'ha az *ö* és *ü*-t meg kellene négyeztetni: *öööö*, *üüüü*.

A helyesírás vitás kérdésének eldöntésére Révai már ekkor elhatározó befolyást gyakorolt. 1790-ben azt mondja Kazinczy,⁴²⁾ hogy a Baróti-Bacsányi orthographiá-

42) *Orpheus*, I. k 48 49. 1

jával az írók »hála légyen az igazabb izlésnek és Révai-
nak« nem élnek már. És így folytatja: »Révai nem ho-
zódott oly véggel elő, hogy az ő említése által [Baróti]
Szabó urnak titkos dőfést adjak, hanem egyedül azért, mivel
Révai mind ujság - leveleiben és verseiben, mind pedig
az általa közrebocsátott magyar poéták munkáiban s az
oskolai könyvekben is világos jelét adta annak, hogy ő
ezen tárgyat vizsgáló szemekkel fogta.«

V.

*Révai magatartása a prosodiai harcokban; a magyar és
a latin prosodia különbségei; a h betű kérdése. Révai
a mai prosodia megteremtője.*

A helyesírás alakulására Révainak elhatározó be-
folyása volt — a prosodia vitás kérdését pedig el is dön-
tötte véglegesen. Bár a vitába ő elegyedett legkevésbé,
neki tulajdonítandó mégis, hogy az meddő nem maradt
— de nem csak ez: neki, *Révainak köszönjük a mai
magyar prosodiát is.* —

Mennyiben vett részt e vitában Révai, tudjuk. Ő
és Rajnis együtt voltak ekkor Győrött, s alkalmasint ez
vitte Kazinczyt arra a hiedelemre, mintha Révainak be-
folyása alatt támadta volna meg Rajnis Barótit oly he-
vesen, a mint tette. Kazinczy egyáltalán helytelenül itéli
meg e két férfiúnak a prosodiai harcához és egymáshoz
való viszonyát. 1789-ben azt írja ⁴³⁾ »Révai, midőn utó-

⁴³⁾ *Ered. Munk. II. k. 18. l.*

szor vele voltam, sajnálkozva beszélt e dologról, s azt állította, hogy erre a nemtelen viadalra, ha elszenvedhette volna a nyilvánosság megbántást, sohasem szállott volna. « Öt évvel utóbb azonban Kazinczyt ezt elfelejté már. »Csak Rajnis verseit kell olvasni, így ír 1794-ben Kisnek ⁴⁴⁾ s akkor lehetetlen tőle megtagadni a tiszteletet, ha szintén magát Ráthon és másokon Révainak biztatásából elmocskolta is. « És ugyanez évben ⁴⁵⁾: »Hát Rajnis mit csinál? Haragszik-e még Ráthra? és ki ellen készül most? Mert ő nincs bajvívás nélkül, kivált ha Révaival tart s általa tüzeltetik. «

Ennek ellentmondanak a tények. Guzmics Révai leveleinek alapján írja le Rajnissal való első találkozását Hédervárott 1782-ben. »Azokról szólottak, mikben nem egyeztek. « »Kényes dolog, mond Révai, de azért barátságosan és szeliden intéztük el. « Valóban csuda dolog két heves és makacs tanult között. Kétségen kívül a viszontbecsülés tévé e csodát. De Révai helyben nem hagyható Rajnis kemény tollát a Hirmondó ellen, ki Rajnis Kalaúzáat megbírálta, s azért, hogy itt s ott nem elég kedvezőleg szólott, az ingerlett költő azokat is megtámadá, miket jól mondott. Midőn Révai az eféle vagdalkozás eránt kedvetlenségét jelentené, Rajnis felelé: »Az ujságíró senkisé rendelte bíróvá; ő, Rajnis, csak tudós férfiakkal akar az ilyenekben értekezni, kik közé számlálja Molnár után Révait is. «⁴⁶⁾ 1789-ben Sándorhoz

⁴⁴⁾ *Levelek*, I. k. 6. l.

⁴⁵⁾ *U. o.* 14. l.

⁴⁶⁾ »Delicata res et tamen superata amice, et placate. « — *Guzmics*, u. o. 8—9. l.

intézett egyik levelében pedig panaszkodik Révai »Rajnis diktátorságán és görombaságain.«⁴⁷⁾

A dolog úgy áll, hogy Révai a prosodia kérdésében Baróttal teljesen ellenkezett, Rajnishoz pedig közel állott. Már 1779-ben írja amannak: ⁴⁸⁾

Mindenben versem törvényei hogy nem egyeznek
A te szabásiddal, hallom, iránta buzogsz.
Nem szerzettük együtt. S a nyelvjárása különböz,
Én is más láttam benne lerejtve, te is.

S említi itt már, hogy ő a »görögökre tekint.« S midőn később megismerkedett Baróttal verseivel, s a magyar hangsúlyra alapított prosodiájával, határozott állást foglalt ellene, s hallván, hogy Baróti Rajnis ellen készül föllépni, azt írja neki ⁴⁹⁾:

Penna csatát kezde? Vesztess vele; tiszta valóság:
Félre csapásiddal nem leszen ügyed igaz.
Nem rágtam hangmérésed törvényeit, értsed:
Ellenem azt védvén hasztalan a te heved.

S midőn 1791-ben öt akadémiai tagnak ajánlja, azt írja róla többi között: ⁵⁰⁾ »A magyar prosodiáról is írt egy elég bő, de alkalmatlan értekezést.« Rajnisról pedig írja ⁵¹⁾: »Kitűnő magyar prosodiai szabályokat állított föl; a gö-

⁴⁷⁾ *M. S.* 24—5. sz.

⁴⁸⁾ *Elegyes Versek* 61—2. l.

⁴⁹⁾ *U. o.* 113. l.

⁵⁰⁾ *Planum Erig.* »Scripsit et dissertationem satis laboriosam et molestam de Prosodia Hnngarica.« — *Plan. Erig.* 83. l.

⁵¹⁾ *U. o.* 81. l.

rög méretekért őt fogják első helyen dicsérőleg említeni. Révai tehát épen nem szorúlt rá, hogy Rajnist tüzelje — elmondotta ő maga is elég nyíltan, mi kifogása volt Baróti ellen; ép oly kevéssé szorúlt pedig az ő tüzelésére a folyton heves és csatára kész Rajnis.

Révai különben már 1781-ben nyilatkozott tüzetesen a prosodia kérdéseiről és — szokása szerént — a kapcsolatos kérdésekkel együtt fejtegette azt ily című művében: »*A verselés két különböző módjáról, a hangmérséklésről és a páros véghangzsról iratott vetekedés.*« Tudjuk, ki is akarta adni, de abban maradt — mind maig.⁵²⁾

Egyébb nyilatkozataiból s verseiből mindazáltal oly pontosan tudhatni, melyek az ő nézetei a magyar prosodiáról, hogy e mű a kérdés eldöntésére, bár fölötte érdekes volna, épen nem szükséges.

Révai, mint Rajnis is, elejétől fogva voltaképp a latin és görög prosodiából indult ki. Csakhogy Rajnis nem szabadúlhatott a magyar hangsúly befolyása alól — Révai ellenben csakhamar azokat a pontokat is megállapította, a melyekben a magyar és latin prosodia nem egyezhetnek.

Az első az *elisió* — erről már szóllottunk.

A második a *h* betű kérdése a magyarban.

Mássalhangzó-e a *h*, vagy magánhangzó? Baróti azt mondotta róla: »Én az ilyen szillabával ké-

⁵²⁾ Toldy Irodalmi Berkének I. kötetében, akarta kiadni, de azután kritikái zsengeit foglalta e kötetbe. Ma Révai műve Toldy kéziratai között az Akadémia birtokában van, de egyelőre, a kéziratok rendezetlen volta miatt, még hozzá férhetetlen.

nyemre élek — tehát hol hosszú, hol rövid. Rajnis hasonló nézetben van, csakhogy pontosabban állapítja meg a *h* kétféle értékét: »Az előtte lévő egyes magánhangzót nem késlelteti, de ha mássalhangzó áll a *h* betű előtt, akkor hosszú.«

Révai 1778-ban szintén így használja még. De *Elegyes Verseinek* előszavában említi, hogy most »A mérseklés szabásait bizonyosabban határoztam el. Legnevezetesebb az benne, hogy a *h* betűnek természetét jobban és gondosabban megvizsgálván, vastagabb lehelésnek találtam nálunk lenni, mint más nemzeteknél, s azért mindenütt, mind a szó közepén, mind a szó kezdetén, mássalhangzó betű gyanánt veszem már. Nemzetünk úgy is annak tartja. . . A Régiek is oly tulajdonságúnak találták lenni — « és idézi Sylvester János alagyás sorait. »Főképen ezen vélekedésemben lett változásom, folytatja, kimondhatatlan, mi nagy változást tett verseimben is. Úgy szolván, mind más formába öntődtek, kivált alagyáim.«

És e változások valóban a mily számosak, sokszor ép oly gyökeresek is. Összehasonlítván az 1778-iki *Alagyák első könyvét* kilencz évvel utóbb kiadott *Elegyes Verseivel*, úgy találjuk, hogy ritka az a sor, mely teljesen érintetlen maradt volna, sőt egyes alagyák majdnem egészen új alakot nyertek.⁵³⁾

Révainak e nézete meglehetősen mozgalmat keltett: az írók mellette vagy ellene, de állást foglaltak vele szemben. Először Bacsányi nyilatkozott⁵⁴⁾ — a *h* betűt ő

⁵³⁾ V. ö. p. o. 1778. IX. al. és 1787. X. al. — továbbá a XIII. al. stb.

⁵⁴⁾ *M. Muzeum*, 1788—9. I. k. 199. l.

is mássalhangzónak mondja; de föltűnő, hogy Révait nem említi. — Rajnis nem fogadja el Révai nézetét és egyenként czáfolja okait: megvizsgálta ő is, úgymond, a *h* betű természetét, s úgy találta, hogy a szó elején csak könnyű lehelés, mint a görögöknél és rómaiknál; a mi meg az írás módját illeti, világos, hogy valamint »az hivek« írásából nem következik, hogy magánhangzó, ép úgy nem »a hivek« írásából, hogy mássalhangzó: az írás tehát nem dönt; Sylvesternek meg végre nem hajt fejet, nem volt poéta, s még csak a hosszú hangot sem tudta a rövidtől megkülönböztetni.⁵⁵⁾ — Baróti is pontosabban szól ezután a *h*-ről; rövidnek veszi rendesen, de »a tehetőséget jelentőkben (potentialia)« megnyújtja és »így közép s talán legjobb úton jártam.«⁵⁶⁾

Az írók vagy versszerzők egyébiránt — Rajnis nézetét követték. Ő mellé állottak Molnár, Birsí, Tót, Berents, Bolla, Nagy János — és Kazinczy is⁵⁷⁾; valamennyi között őt, Kazinczyt, birta talán a verselésben való nagyobb könnyedség tekintete leginkább arra, hogy Rajnishoz szegődjék. Kazinczy érzi ugyan, »hogy a görög módra irt versek fentebb szépségű zengéssel zengenek, mint a kadenciások«⁵⁸⁾ — de nem hiszem, hogy volna a magyar irodalomban író, ki ő nálánál rosszabb és ügyetlenebb görög méretű verseket költeményei közé

55) *Mentő Írás*, 78—9. l. jegyzet.

56) *Orthographiai és grammatikabeli észrevételek*, 38. l.

57) *Orpheus*, 1790. II. k. 130—1. l. V. ő. epigrammját a *h*-ről *Ered. Munk.* I. k. 157. l.

58) *Levelek Kishez*, I. k. 77. l.

fölvett volna — ő még az elisiót is helyesli! Ime egy példája, az ő verselésének:

Utálja a poétát számban Baki s mondja poétát
S venni, így szól, rövid e-t nem szabad éta helyett.

Prosodiájának eredetét illetőleg Révai határozottan nyilatkozik: »Nyelvünk, minthogy hangzatosabb, a verseket illetőleg majdnem ugyanazon szabályoknak van alávetve, mint a görög és latin; az illető szabályokat e nyelvektől kölcsönöztük.«⁵⁹⁾ Ez a »majdnem«, tudjuk, az elisió és a *h* betű körül forog. — Még pontosabban szól nagy grammatikájában, hol ismétli okait a *h* mássalhangzó volta mellett; említi, csak ott van elisió, hol a közbeszéd behozta: *háladds, gazdasszony*; végre az egytagú szókat: *ha, de, te, ki, mi* stb. sem kell némelyek példájára hosszúaknak venni; »mi nem hajlunk erre igen könnyen« lehet a vers e nélkül is igen folyékony. »Hogy íróink a prosodiát illetőleg egymással meg nem egyeznek, onnét van, hogy az etymológiát vagy elhanyagolják, vagy pedig eléggé nem tanulmányozzák« mondja ugyanitt, s említi az *a e (az ez)* szókat, melyek e szerint egyaránt lehetnek hosszúak is, rövidek is.⁶⁰⁾

Hogy a prosodiai eltérések oka valóban az etymologia lett volna egyedül, vagy csak főképen is, tudjuk,

⁵⁹⁾ »Lingua nostra, quia vocalior est, iis fere regulis concluditur, quoad carmina ad pedes Graecorum et Latinorum more exigenda, quas ab his accepimus.« — *Latina*, 128—9. l. jegyzet.

⁶⁰⁾ »Quae est inter nostros de prosodia dissensio: ea ab etymologia venit, vel neglecta, vel non consentiente studio pervestigata.« — *Elab. Gramm.* I. k. 149—50. l.

nem áll. Csak Rajnist és követőit illetőleg helyes Révai-nak e nézete, de nem akkor is, ha Barótit tekintjük, a kinek iránya és elve prosodiánkat egészen más alapra fektette volna.

Ez azonban nem érinti a fődolgot, azt, hogy a mai magyar prosodiát Révai vívta ki számunkra.

VI.

A tudós költés; a dilettantizmus; az iskolák fölbomlása.

A mit Révai magasztalólag mond a francia iskola íróiról, hogy »a dülő magyarság alá hajultak támogató vállaikkal« — az áll a klasszikus és a népi iskoláról is egyaránt. Érezték, tudták ők valamennyien, hogy a nyelvet, nehogy végkép elhaljon, használni kell — még pedig úgy, hogy mindenkire szólhasson, azaz: poézisre kell használni.

Nem a hivatás, és nem is a tehetség vezette e férfiak java részét a tollhoz, hanem a hazafiság. Igazi költői tehetség alig volt köztük; a kiben — mint Ányosban és Dajkában van is igazi érzés, nem teremthet magának elég közvetlen kifejezésmódot, s nem a nyelv tehetetlensége, hanem az uralkodó formalizmus miatt, mely alól ők sem tudnak menekülni — az egyszintező szellemi áramlat az egyikre bénítólag, a másikra emelőleg hat, s így egyesülnek valamennyien közös eszközökkel egy közös célra.

Az eszköz a nyelv használata; a cél a nyelv mi-velése. Az eszköz a nemzeti izgatás; a cél a nemzetiség.

Abból a mit ezek a lelkes férfiak tettek, következtethetni arra, mit tettek volna más viszonyok között, ha az érzett szükséglet tehetségöknek előre utat és irányt nem szab vala. Az egyik historikus, a másik philosophus, a harmadik próza-író, a negyedik és ötödik philologus és nyelvész, a hatodik meg épen semmi, azaz: közönség lett volna — így pedig valamennyi — író lett, vagy költő? Nem. Hanem hazafi.

A hazafiság minden időben mást-mást követel híveitől. Egyszer élünk, máskor meg halnunk kell a hazáért; egyszer cselekvéssel, másszor részvétlenséggel használunk többet. Ebben a korban a hazafiság nem tehetett egyebet, legalább nem jobbat, mint azt, hogy tollhoz fogott.

Így lettek a hazafiak írók. S a mint e hazafiak művelt vagy tudós vagy tanult férfiak voltak inkább, a szerint csatlakoztak a francia, a klasszikus, vagy a népies iskolához; — Bécsben műveltek lettek, itthon a szerzet tudósokká, az iskola és önképzés meg inkább tanultakká tette őket.

A klasszikus iskola a tudósok egyesülete volt. Az új mértékű versek elsőségeért oly vita folyt köztök, mint akár egy tudományos fölfedezésért. A prosodia kérdését egybekapcsolják a helyesírás kérdésével, s mind a kettő fölött tudós viták és harczok folynak közöttök.

S nézzétek csak, mily jellemző öntudatlansággal vallják ők ugyanezt önnön magukról! Rajnis útnak bocsátja Kalauzát: »Nosza tehát! így szól, siess könyvecském! járjad meg a magyar világot; — elég dolgod va-

gyon! — Akárhol találsz *tudós magyarra*, nála légyen szállásod.«⁶¹⁾ — Baróti »Isteni, *versi*, tudákos és más *tudományról*« szól.«⁶²⁾ — Révai a *költés-tudomány* szót alkotja meg⁶³⁾ és megelegedéssel mondja az új verselésről: »Ez új életre ébredt *tudomány* mai napság számos kitűnő elmét kiválóan foglalkoztat.«⁶⁴⁾

A hol pedig a költés tudomány, ott a forma csakhamar fődologgá lesz. Így korcsosult rövid időn formalizmussá az európai renaissance tudós költészete; így történt ez a magyar renaissance elején is. Baróti, kiben a három közül legkevesebb a tehetség, a ki még a költői érzéknek is teljes híjával van — ő lesz természetesen az, kiben a formalizmus valódi tivornyát csap. Szinte hihetetlen, mi mindent követ ő el hexameterekben. Ír egy »Szomorújátékot« három »megjelenésben,« melyben hat játszó személy szerepel. Címe: *Zrinyi Sziget Váránál*.⁶⁵⁾ Mint máshol a játszó személyek egymás jambus sorait, akkép egészítik itt ki egymás hexameteireit. A szöveg alatt pedig szerepelnek a tudós jegyzetek; hogy kinek szól ez vagy az a hexameter, hogy a szóló mit csinál: — »A szolgálhoz« — »a fiúhoz« — »veszi az atyja kardját és megcsókolja« — »térdre esik Alapival« — »ezt felteszi« — »Kardot ránt 375 társaival.« Vagy nézzétek

61) *Kalauz*, Előljáró Beszéd.

62) *Költeményes Munkái*, III. k. 81. l.

63) *Faludi kiadása*, I. k. 132. l.

64) *Nostra vero aetate suscitatum hoc studium praeclare distincte complura excellentia ingenia.* — *Elab. Gramm.* I. kötet. 148–9. lap.

65) *Verskoszorú* 8–36. l.

Kisded Szótárát. A »közrendű szolás alacsonyosságából« akarván még Szótárában is fölemelkedni, hexameterekbe szedi szavait. Álljon itt példakép az első, egy középső s az utolsó sor:

Alkalom, ámolýgás, al, aprósodom, árbocz, alattság.
Megtöltözni, mokány, magatartás, marha, morotvány.
Zárla, zajos, zúgódni, zömök, zsákmánylani, zubony.

S Baróti, fájdalom, odákat is ír. Egy adomát szed ő sapphói s egy életképet alkeusi strófákba — hogy forma és tartalom élő egész, arról fogalma sincs.

A támadó Rajnis még nem is elégszik meg a saját ujdonkölt formalizmusával, hanem neki ront a rimbeli formalizmusnak is. »Vedd tehát jó neven verseimnek zsengejét Kegyes Olvasó! meg ne vessed azért, hogy a végső szótagocskákat nem felelgettetem úgy, mint a ritmisták, a kiket ekkorig poétáidnak tartottál. Uralkodjék, ha úgy tetszik, uralkodjék ezután is a felelő Ekhó: tiszteld a régi s mostani ritmus-szerzőket, de a poétai tudományért, nem ám a ritmusért, a mely bizonyára nem nagy ékessége a poétai tudománynak. Csuda, hogy ekkorig is annyi tudós magyarok a drága időt ily gyermek-i dologra vesztegették.«

Bár másképen, de ugyanez nyilatkozik Révaiban is. Varjasnak *e*-betűs elegiája miatt tisztelője lesz; a francia és klasszikus iskola egész különbségét a versek más-más formájában látja ⁶⁶⁾; Gyöngyösit leoninusai miatt ajánlja akadémikusnak; megérdemli, úgymond, e tisztet,

⁶⁶⁾ *Elegyes Verseik*, III. k IV. alagya, 89—97. l.

mert ő nagy szorgalommal és kettős fáradsággal szerzette e verseit, »hogy közönségünknek annál jobban tessenek.«⁶⁷⁾

És ugyan-e formalizmussal találkozunk a népies iskolában is — a mely tartalmi terjengése és izetlensége mellett a forma mesterkélt voltában látja utóbb az igazabb költészetet.

E formalizmus eltemeti az érzést valamennyiben, s csak néhány kiválóbb íróban marad meg a hiány sejtelve. Minél hozzá férhetőbb lett a poézis, annál nagyobbra vannak némelyek Anakreonnal, kit az érzelem költőjeként szóval ünnepelni meg nem szűnnek. Bacsányi szerint⁶⁸⁾ azok érdemlik meg leginkább a kikaczagtatást, kik egyre Horatiusokat, Hyppolitusokat stb. másolnak »sőt szentségtörő« kezeikkel önnön magát Anakreont illeti nem irtóznak.« Révai meg dicsekedve mondja magáról, hogy ő ültette át Anakreon szellemét irodalmunkba.⁶⁹⁾ Rajnis is fordítja a görög lyrikus néhány versét, Baróti pedig a lelketlen próza őszinteségével mondja ellenfelének e munkálkodásáról:

Azt, kivel ő bibelődik, igen jól ismerem: olyan
Szerzőtől bűnös lelkemet ójjad Uram.⁷⁰⁾

Bacsányi már 1788-ban akarja Anakreon másolót sújtani — de a másolók serege folyton nagyobbodott, a költészet puszta ügyességgé sülyedt, a dilettantizmus elhatalmasodott. Midőn Versegly 1793-ban megírja: »*Mi*

67) »Ut tanto magis placeat popularibus nostris.« — *Flan. Erig.* 74. l.

68) *Kassai Magyar. Muzeum*, I. k. 113. l. jegyzet.

69) *Planum Erig.* 85. l.

70) *Új mértékre vett különb versek*, 181. l.

a poesis, és ki az igaz poéta?« című művét, e szókkal kezdi.⁷¹⁾ »Azóta, hogy nyelvünk egynéhány esztendők előtt búzgóbban műveltetni kezdett, a magyar versszerzők annyira megsaporodtak, hogy méltán tartani lehet: netalán a poézis, minek előtte nálunk közepszerűségre emelkedhessen, a sok Hivatlanok kezei között elfajúljon . . . Ideje tehát, hogy ezt a fölséges mesterséget egyvalaki a gyalázatos veszedelemtől helyes tehetségével, sőt még fegyveres beszéddel is megoltalmazza . . . hogy az igaz poétát a Pegazuson nyargaló majomtól, a tulajdonképen való verset a sántító és melodiátlan beszédétől megválasztani kezdjék.« —

A mi az élő szervezetben az idegen testek elszaporodása, az a költői iskolákban a dilettantizmus elhatalmazása: kórság jele, mely a közelgő föloszlást hirdeti. Az iskolák fölbomlottak; a melyet élesztettek: a nemzetiség, fölébredt s az irodalmi renaissance csakhamar a politikában és társadalomban is érvényesült. A hazafinak nem kellett többé íróvá lennie; szolgálhatta a szent ügyet más téren is.

Az irodalmi renaissance eddigi alakulásai fontos nyomokat hagytak magok után: együtt véve szorosabbá tették, mondhatni szinte, megkötötték a próza és a költés nyelvét, és szorosabb határt vontak a kettő közzé; — külön-külön pedig a francia iskola idegen eszméket hozott be, a klasszikus iskola idegen formákat, melyekbe azonban nem tudott nemzeti szellemet önteni — ezt a népies iskola fejlesztette leginkább, csak hogy nem talált hozzá való művészi formát is.

⁷¹⁾ U. i. 1–2. l.

VII.

Révai költői méltatása.

Vessünk most egy tekintetet Révai költői mivoltára. A klasszikus iskola triászában kiemelkedik ő mint költő is. Baróti voltaképp aprólékoskodó philologusnak született s bármily gyarló a grammatikája, sokkal jobb mégis költészeténél. A másik két társa nélkül, latinos szórende által a magyar hexametert bizonyára tönkreteszi. Annyira beleélte ő magát a hexameter perdülésébe, hogy a technika uralkodik nála a nyelven és tartalom egyaránt.

Rajnis erős, eleven és energikus természet, van benne elmésség és magyaros íz, de művelt izlés nélkül szűkölködvén, sokszor nyers; e mellett még sincs ő minden elegancia nélkül — csakhogy a bárdolatlanság eleganciája az egyedül; van iróniája s néha föl-fölszállólik benne a humornak egy igazi árnyéklata is. Erős logikus fő, bíráló ész, csatázó temperamentum — született prózairó ő egyszóval, kinél magyarosabb ízű és könnyedébb modorú — a fordítókat nem véve tekintetbe — az egyetlen még mindig mellőzött Verseghyt és még Kármánt kivéve, egy sem volt Kazinczyig. Van azonban neki igazi költői érzéke is, sőt ha a triászban valakire minden áron rá kellene fogni, hogy született költő, a megszorult kritikus legtöbbször joggal Rajnist nevezhetné meg.

Révai volt köztök a legtermékenyebb, vagy helyesebben szólva: a legszorgalmasabb. Ő, tudjuk, mindig

dolgozott s nemcsak nappal, de mert kevés álmú volt, éjjel is.⁷²⁾ Ha belefáradt a gondolkodásba, szórakozott — azaz verseket irt.

Alagyáit ismerjük. Nincs ugyan annyi erő bennök mint Rajniséiban, de elég símák és perdülékenyek. Neki, mint maga vallja⁷³⁾ mindig nagyobb hajlandósága volt deák méretű verseket írni — de irt ő rimeseket is, melyeket ódáival együtt *éneknek* mond.

Énekeit a »magyar szépeknek« ajánlja. Költőnek mond engem a haza, így kiált föl⁷⁴⁾, de hogyan bitangolhatnám e szentséges nevet, ha valamit nem énekelnék a nők számára is? Dicsőséges állapot borostyánnal fedtetetni; de bár tiszteljenek is meg velem, ha a ti nemetek is ide nem nyújtja, megvallom, inkább szomorítani fog engem, hogy sem vigasztalni e tisztelet. Meggyaláz a jövő nyomnál, hogy oly *hideg költő* voltam, kiből elzsibbadott a szív legédesebb érzésre. Pedig jaj! mi hitvány szer a költő érzés nélkül. Tehát légyen számatokra is verseim között.«

Különös csalódása ez Révainak, melyet csak a forma iránt táplált túlságos tisztetete tesz érthetővé. Minta az alagyákban érzés nem is lehetne! mintha az ódák és rimes sorok, mert ilyenek, költői érzés nélkül már nem is lehetnének!

Pedig azok nélkül valók. Ő maga monda ítéletet maga fölött: bizony *hideg költő* Révai alagyáiban és énekeiben egyaránt.

⁷²⁾ *Guzmics*, u. o. 39. l.

⁷³⁾ *Ujonabb hírré adatás*.

⁷⁴⁾ *Elegyes Verseik*, 117—18. l.

Révaiban nincs költői érzés, hanem csak erős költői érzék — ezt a kettőt ő összezavarja. S nem csoda, hogy teszi. Ismeri kora költőit, s alig talál egyet is, ki őt fölülmúlja. Mint kiváló s nagy tehetségű emberek rendszeren, Révai is csakhamar beletanult mindenbe. Midőn soká foglalkozik egy folytában Anakreonnal azt írja: »Úgy sugja valami nekem, hogy inkább vagyok én a természet által is az ilyenekre elkészítve, mint egyebekre.«⁷⁵⁾ S midőn soká foglalkozik egy folytában architektúrával és rajzzal, elismeri, hogy ezekben »jártasabb még mint a poésisben.«⁷⁶⁾

Révai ismételve ígérte, hogy még több kötetnyi éneket és satyrákat fog közrebocsátani,⁷⁷⁾ s Horvát említ is, hogy több, idegen írókból szedegetett érzékeny darabjai vannak kézíratai között.⁷⁸⁾ Hová lettek ezek, nem tudjuk. De nem hisszük, hogy másneműek lettek volna kiadott énekeinél. Egy harminczöt éves lyrikus nem fejlődik már tovább, s a ki ezen koráig nem lett lyrikussá, ezentúl sem lesz az.

Van Révainak egy pár szerelmes verse is, melyek nincsenek könnyedség nélkül csinálva — csinálva mondjuk, mert hogy az a költői nevű *Lucza*, kihez ő szerelmes verseit írja, nem létezett, szinte magától értedődik. Révai nem volt szerelmes soha — csak a győri nővel ismerkedett meg közelebbről, s hogy ezek mily heves odára tüzelték őt, tudjuk.

⁷⁵⁾ *M. S.* 24—5. sz.

⁷⁶⁾ *U. o.*

⁷⁷⁾ *Elegyes Versek*, 118. l. és *Planum Erig.* 85. l. továbbá *M. S.* 52. sz.

⁷⁸⁾ *H. Tudósítások*, 1807. 290. l.

Révai megénekli »Lucza szépségét«⁷⁹⁾ s érdeemes nézni, mily szigorú pontossággal végzi thémáját. Az első szakasz szól szépségéről általában; a második dicsőíti homlokát és arcát; a harmadik szemét, a negyedik ajkát, az ötödik állát, nyakát és vállát; a következő mellét és emlőjét; a hetedik kezét és ujját, testét és termetét és lábát. Minthogy a költő a haját elfelejtette, a fület és orrot meg egy szerelmes versben nagyon prózainak találta, Luczának minden része immár híven le van írva, s így csak egy befejező szakasz kell még keretül, mely az elsőnek feleljen meg: megírja ezt is; tartalma: valahányszor látja, bámulja, örökös rabja neki.

Egy másik költeményében a szeretet — s nem a szerelem! — énekét dallja:⁸⁰⁾ 1. strófa: a szeretet hatalma nagy az egész természetben; 2. érzik a madarak és vadak; 3. a halak is; 4. leginkább pedig az emberek; 5. és 6. nagy a hatalma a királyon; 7. és 8. a vezéren is; 9. és 10. a bölcsön szintén; 11. és 12. a papon hasonlókép — és így tovább, a míg a költő bele nem fárad.

Ép ily pontos ő különben latin verseiben is. Elmondja egyszer Paintnernek,⁸¹⁾ kinél betegem feküdt, mi volt tulajdonkép a baja: ámbár Pointner ezt nagyon jól tudhatta e verse nélkül is. — Először is tehát az aranyér, azután vagus humor fogta el szemét, utóbb tagjait, elhat a fejébe, a térdkalácsba, a karokba, a tüdőbe; betegsége tehát ebben állott: volt láza, köhögése és pituitosa phy-

79) *Elegjes Verseik*, 128. l.

80) *U. o.* 135. l.

81) *Carmina quaedam*, 10. l.

tise. — Kár hogy elhallgatja mily orvosságot használt; nagyon érdekes lett volna az is.

Révai ügyes alkalmi versíró alagyáiban, és ügyes rímelő énekeiben. Semmivel sem több. Ha ma születik, soha egy versét kiadni nem meri; eszébe sem jutott volna neki.

De mint alkalmi költő is, kiválik ő a többi közül: az által a *hazafias vonás* által, mely valamennyi verseit jellemzi. Jószát búzdítja: nem két embered, de a két haza vár tőled valamit. Bollának elmondja egy alagyában, hogy írjon: és a haza fog nevével dicsekedni!

Hogy énekei közt egy-kettő beválik, nem csoda ily nagytehetségű és a technikában jártas író részéről. A *Szőkevény Kupidót* tartjuk legjobb énekének; a hang jól el van találva, játszi és enyelgő.

Tehát lelkem! még is vídúlsz?
Öröm napod támadott:
Szebb életre majd felújulsz,
Reménységed nyújtatott.

Ködös homály és fergeteg
Nincsen mindig az egen:
Hogy bús voltál s haló beteg,
Mondották azt elegen.

Egy másik közel jár a Himfy édes csevegéséhez:

Mi kesergő sok gondolat
Terheli bús fejemet?
Sérült szívem ott nem mulat,
Hol töltöttem kedvemet:
Mindent megún minden sérti,
Az örömszót már nem érti.
Nem találok helyemet!

Hozzá tartozik Révai költői méltatásához, hogy görög-méretű ódairóink közül időszerint ő egyike a legelsőeknek. De minthogy kevés ódát írt, e nembeli technikája is fogyatékosabb; ily nemű »énekei« tehát nem is közelítik meg »alagyáit«. Egy kéziratban maradt ódája azonban, bátran versenyezhet e kor ódaköltőjének, Virágnak is bármely ily fajú versével.⁸²⁾ Rajnist dicsőítő, tehát alkalmi költemény ugyan ez is — de az eleje, az egésznek mintegy bevezetése, magában kerék egész s Révai azt magának később épen így másolta le.⁸³⁾ A forma tisztasága, a hangulat egysége s a tartalom mélysége e verset a kor legkiválóbb költői termékei közé emelik — az ó-klasszikai nyugalom s új kori méltóság megtható vegyülete ömlik el rajta.

O igaz tükör, csoda fény, együgyű
Pusztá természet! mi keserves átok
Vagy gonosz jelben születés nyon.orgat
Annyi sok ember ?

Mennyien vagynak, kik elől homályban
Rejtezik fényed : tapogatva járnak
A vakok sűrűn feketült setétben,
S nyegnek utánad.

Ritka oly boldog sok ezer közül is,
A kinek pillant valamely szikrácskád,
Századok szülnek csak egyet, ki téged
Láthat egészen.

⁸²⁾ Az óda 1787-ből való: »egy estének szerencsés születése« mint Révai mondja. Kézirat a Muzeumban, *Révai Miscell*, 1444. X. k.

⁸³⁾ 1794. vagy 1795-ben. *Révai Miscell* IV. k.

Hogy Révai magát igen jeles költőnek tartja, természetes. Mért is tagadná meg magát épen e téren erős önérzete? Midőn kiadja *Elegyes Verseit*, elmondja a közönségnek az előszóban, hogy az Alagyák I. könyve »kimondhatatlanul tetszettek sokaknak« — mi tudjuk, kik voltak ezek. S midőn később magát akadémiai tag-nak ajánlja, megemlíti *Elegyes Verseit* s a következőkép ítéel ezekről és magáról.⁸⁴⁾ »E költeményes gyűjteményben a Haza az ő verseiből egy kiváló kötettel bir, a mely minden helyesen ítéelő állítása szerint fényesen bizonyítja, hogy szerzőjük nemcsak a közönségesebb elméknek való magyar versek szerzésében szerencsés és könnyű tollú — hanem még azok közt is jeles és kiváló dicséretet érdemel, a kik mostanában a görög és latin hangmérséklés ügyében küzdöttek.« —

A klasszikus iskola triászát mint költőket, egymás mellé állítván, azt mondhatjuk: Barótiban van technika, Rajnisban tehetség, Révaiban fogékonyság. Az első pedans profeszor, ki verseket farag. A második író, kiben költői ér van. Révai pedig tudós, ki költészettel foglalkozik.

84) »In hac Poetica Collectione Patria habet e suorum Carminum Tomulum singularem: qui omnium recte intelligentium iudicio luculenta exhibet testimonia, eum non modo in scribendis populari genis Versibus Hungaricis facilem et felicem esse; sed etiam ad pedem Graecum et Latinum exigendis inter eos, qui hoc nunc labore decertarunt, singularem et perspicuam mereri laudem.« *Planum Erig.* 85. l

VIII.

A magyar renaissance irodalmi fejlődése. Révai a történeti szellem megtestesítője.

Az iskolák fölbomlottak; a gazdagabbá lett szellemi élet más kifejezést keresett, és más irányokat is. De azért az irodalom megmarad a nemzeti és szellemi élet vezetőjének — az irodalom fejlődött.

Nem tartozik tárgyunkhoz a renaissance irodalmi fejlődését tovább is kísérni. De hogy tisztán megértsük, mily szellemi mozgalomba esik Révai utóbbi működése, hadd fessük e fejlődés képét lehető vagy vonásokban legalább.

A magyar renaissance kezdődik *Bessenyei* föllépésével s tart *Kisfaludy Károlyig*. Megindul az irodalomban 1772-ben, s a politikai és társadalmi életben 1790-ben.

Bessenyei föllépése után csakhamar három irodalmi irány vagy iskola szerepel, mely a nemzet három rendbeli rétegének kifejezése. Ez a három iskola változik, fejlődik, de meg nem szűnik — a míg a nemzet egyesülő proceszusa be nincs fejezve: azaz, a míg az arisztokracia is meg nem szűnik francziának lenni, a míg a tudós föl nem hagy egészen a deák irodalommal, a míg a nép nem művelődik a saját nyelvén nyújtotta ismeretek által. A míg azonban e proceszus tart, addig az első három szellemi irányban marad a mozgalom, csakhogy más-más alakban jelenik meg a változott viszonyok szerint. Ezek között pedig itt elengedő a legfontosabb tényezőre rámutatni, arra, hogy II. József óta nálunk a német nyelv és irodalom ismerete mind nagyobb körökbe hatott.

Ezek az irányok tehát folytatódnak — de nemzetibb alakot, nemzetibb jellemet öltenek. Terjed a műveltség és ízlés folyton, nemcsak a közönség, hanem az írók között is, s így lassanként művészbibb lesz a nyelv, művészbibb a forma. Ez a forma ismét kezd símulni a nemzeti tartalomhoz, s így emelkedik a fejlődés harmadik és utolsó mozzanatában az irodalom művészeti és nemzeti tekintetben is magasabb fokra.

Ha az e korbéli irodalom fejlődését e szempont szerint tagozzuk, megszünik, úgy hisszük, a zavar a fölött, melyik író hová tartozik, kik az ő előzői és szellemi rokonai.

A renaissance irodalmi fejlődésének sorrendje tehát a következő volna.

I.

II.

III.

1. *Francia iskola* — Péczeli — Kazinczy Ferencz.
2. *Klasszikus iskola* — Virág — Berzsenyi Dániel.
3. *Népies iskola* — Csokonai — Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy Károlylyal kezdődik az újabb irodalom *második*, az egységes nemzeti irány korszaka, s tart *Arany Jánosig* bezárólag. A fentebbi három irány módosult, nemzeti és művészeti lett, de nyomai ebben a korszakban is föllelhetők. Képviselőik: Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály és Arany János. Valamint amott, úgy itt is a népi elem diadala zárja be a korszakot. —

De talán ártanánk inkább a dolognak, ha csak e körvonalakat is legalább valamennyire pontosabban akarók kiemelni. Részletes kimutatás kellene ide, hogy e szemponttal megbarátkozzunk. Erre lehetetlen itt rátérnünk. De kiemelhetjük még egy pár szóval a harma-

dik pontot, melyben a magyar és a nyugat-európai renaissance találkozik: a történeti szellem ébredését.

A korban, melyről szólunk, a hazafiak költészettel foglalkoztak — és történettel. Bessenyei Agisával Spartába megy vissza, Hunyadi Lászlójával és Buda tragédiájával a magyar nép múltjába merül. Péczeli megírja a régi és új historia válogatott darabjait. Dugonics elregéli Trója veszedelmét és Ulysses történetét, elmondja a római és szittyiai történeteket s az ő Etelkája is Árpád idejében szerepel. Gvadányi megírja a világnak közönséges historiáját, Virág a magyar századokat, Verseghy a világnak és az emberi nemzetnek közönséges történeteit és Palóczi Horváth Hunniása szintén a múltat rajzolja közönségének. Az írók a múltból merítenek tanulságot és erőt és reményt. Ez a történeti szellem, látjuk, egyenlően mozgatja a különböző iskolákat. Oly férfiak, kiknek gyakran ép oly kevés hivatásuk van az irodalomra, mint a történetre, íme, mint a kettővel foglalkoznak.

Révainak is, tudjuk, első tanulmánya a történet volt. És lassan-lassan megérlelődött benne a kiadások és régiségek gondolata. Nem foglalkozik többé a történettel, de eltölti őt a történeti szellem s viszi öntudatlanul nyomról nyomra, előbb a régi költőkre, azután a régi nyelvre — s a hol senki sem kutatott, senki sem sejtett semmit, onnét hozza fel ő — a magyar renaissance történeti szellemének megtestesítője — a kincses, a történeti gondolatokat, melyek örök dicsőséget hoznak neki és örök fényt derítenek hazájára.

ÖTÖDIK FEJEZET.

TIZ ÉV KÜZDELMEI.

I.

*Révai Győrött rajztanító; ismeretségei; Fengler püspök.
Viszállya tanítólársaival; az ügy elintézése.*

Az 1787-iki tanév megnyíltával Révai megkezdte működését az újonnan fölállított győri rajziskolán, mely a nemzeti iskolával összeköttetvén »a jó ízlésnek gyarapítására, a kézi mesterségeknek tökéletesítésükre, és a hazabeli kereskedésnek virágoztatására rendeltetett.«¹⁾ Révait, tudjuk, nem a hivatás, hanem a szükség hajtotta ide. Az ő céljai és az iskolái nem voltak azonosak, de ő azért itt is, mint mindenütt, teljes lélekkel szolgálja a magára vállalt ügyet, tudván, hogy ezzel is a haza javát mozdítja elő.

Révai eleinte elhagyatottnak érezte magát az akkor még németes városban. Csak az egyetemi templom gondozója, Rajnis, s a Hirmondótól prédikátornak ide került Ráth Mátyás társasága élesztették,²⁾ de megismerkedik később Balogh Sándorral, a gymnásium igazgatójával, és

1) Vitéz Imre, a nemzeti iskolák főigazgatója, Révaihoz *Fényfalvi*, u. o. 208. l.

2) *M. S.* 24—5 sz.

Fábchichcsal a gymnásium egyik tanárával, ki görög méretű verseket is irt. Alkalmasint Győrött ismerkedett meg személyesen a komáromi prédikátorral Péczelivel is, kinek Zairjét már a Hirmondóban magasztalva bemutatta. Révai a hazafias íróval győri tartózkodása óta folytonos összefüggésben maradt, s midőn hallja, hogy ez a *Mindenes Gyűjteményt* megindítja, azt kívánja neki, hogy »szerencsésebb folyamatja legyen, mint az én igyekezetemnek volt.« Kéri tőle eddig megjelent műveit »én oly szegény voltam eddig, hogy munkáidra szert nem tehettem« — ő pedig elküldi neki a Költeményes Gyűjtemény eddig megjelent köteteit — cserébe.³⁾

Ugyanitt kötött Révai még egy másik új és reá nézve fontos ismeretséget. — Fengler piarista papot II. József győri püspöknek nevezte ki, s Révai egy latin elegiával üdvözli a tudós és finom műveltségű főpapot,⁴⁾ és a két kitűnő férfiú csakhamar szorosb viszonyba lépett egymással. Barátság nem fejlődhetett e különböző jelleműek között, de egymásra utalta őket a nemes hiúság az egyik, s a helyzet szorultsága a másik részről. Az Ausztriából ide került férfiú, ki művelt püspöki udvart akart magának teremteni, ki kedvelte a költészetet és becsülte az irodalmat és szeretett patronizálni — keresve sem találhatott volna magának alkalmasabb férfiakat Rajnisonál és Révainál, mind a kettő költő és író, az első azonfelül ügyes zeneszerző, a második meg ügyes festő és rajzoló — s mind a kettő örökös szükségben és folytonos anyagi zavarokban.

³⁾ *Péczeli levelei*, az Akadémia birtokában.

⁴⁾ *Latina*, 110—115 l.

Ekként Révai lassanként csak föltatálta magát a városban, de nem ott is, hol ez legszükségesebb lett volna: az iskolában. Már 1788-ban panaszkodik, hogy tanító-társai mind gyáva emberek; ⁵⁾ a következő évben pedig nyíltan összevész Haller Gábor társával és igazgatójával, Takács Jánossal is. ⁶⁾ Nem csoda. Révai, a szellemi óriás, nem volt közéjük való — hogyan férhetett volna velök össze? És Révai nagyon lelkiismeretes és szókimondó ember is: az iskolában sok volt a hiány és fogyatkozás, hiába tárja ő föl ezeket az igazgatónak — nyíltsága fejében ez nyugtalan elmének, sőt boszús és alávaló embernek mondja; Révai végre a főigazgatóságot tudósítja mindenről, mire ez őt hivatalosan részletes jelentés tételre szólítja föl ⁷⁾ — képzelhetni mennyi boszúságot szenvedhetett ő mindezekért, s mily indulatossá tehetette őt türelmetlensége és hevessége. Fölötte érdekesek e sorok a főigazgató későbbi leiratában: »A Révai Miklós rajztanító és Haller tanító által használt póriás kifejezések szinte meglepők az olyan férfiak részéről, kiknek tanító létükre még legjogosultabb fájdalomukban is jóindulatot és jóakaratot kellene tanusítaniok; e póriasságuk miatt

5) *M. S.* 24—5. sz.

6) *M. S.* 1. a

7) *M. S.* 43. sz. »Die Schuld des Zeichenlehrers Niklas Révai, dass er auf Befehl des königlichen Studien-Oberdirectors, die bei dieser Schule eingeschlichenen Mängel offenherzig angezeigt habe, kann demselben zu keiner Last fallen.« — És: »R. hat diese Eingaben, die er auf Befehl seiner Vorgesetzten verfasst hat, dem Takács alle offenherzig mitgetheilt und dieser hat ihn dafür für einen unruhigen Kopf, ja einen boshaften und niederträchtigen Menschen erklärt.« — A pécsi főigazgató hivatalos leirata

mind a két ellenfél megfeddendő. Minthogy azonban erre Haller tanító adott alkalmat az ő kétszínű magavisele által stb.«⁸⁾ Az igazgatóról pedig ez áll: »Az egész gyűlölködésnek szülőke pedig az elemi iskola igazgatójának, Takácsnak boszúság által táplált önfejűsége.«⁹⁾

Révai tehát nem volt oka e viszálynak; őt az iskola fogyatkozásai birták a fölszólalásra; tanítótársa pedig ennek fejében személyes harcot folytatott ellene, és a lelkiismeretlen igazgató boszantotta és keserítette. Az ő hazafias és érzékeny lelke azonnal általános szempontból nézi a dolgot, elgondolja, hogy az ily iskolák mily fontosak lehetnének a nemzet művelődésére s íme, hogyan fogják föl hivatásukat! Elgondolja, hogy maga a magyar közönség sem törődik a haza sorsával – cserben hagyhatták volna-e különben őt, midőn kiadásai által az alvó nyelvet akarta éleszteni? Ő az egész hazát akarta mozdulóba hozni, s az eredmény az lett, hogy nyomora ily kisszerű és ellenséges viszonyok közé sodorta. De mit is törődik ő a haza sorsával? nyelvének szomorú állapotával? Miért hajtja épen őt a hazaszeretet? »Vajha ez az érzés, írja Sándornak, nem volna bennem oly eleven! Azonnal nyugalmasabban élhetnék csak ezért is.

8) »Die pöbelhaften und von Männern, die als Lehrer auch in ihrem gerechtesten Schmerze, ein Beispiel der Leutseligkeit geben sollten, nicht erwarteten Ausdrücke, deren sich der Zeichnungslehrer Niklas Révai und der Lehrer Haller bedient haben sind zwar beiden Gegnern zu verweisen; da jedoch hiezu der Lehrer Haller durch sein zweideutiges Verfahren den Anlass gegeben hat« stb.

9) »Der durch Groll belebte Eigensinn des Normalschul-Directors Takács ist die Urquelle aller dieser Gehässigkeit«

De igen fel tudók háborodni hazánk és nyelvünk hanyatló állapotján. «¹⁰⁾

Az elkeseredett Révai külföldre készül; Gácsországban az ujonnan fölállított Zámorszky Akadémián a matematikai tanszék még nincsen betöltve: oda folya-modik s hogy ügyét sikeresebben előmozdíthassa, július 8-án fölmegy Bécsbe.¹¹⁾

Itt hajlandók voltak kérésének helyt adni, ha Buda nem ellenzi. Lejön tehát ide, s útjában — minthogy még mindig nem mondott le végkép kiadásairól, fölkeresi a péczeli könyvtárt — így készül Révai külföldre! Budát azonban hiába járta meg: Révai Pászthort ugyanez évben ellenségének mondja,¹²⁾ talán az ő befolyásán szenvedett ügye hajótörést.

Pesten szomorú kötelességet teljesít egyuttal. Julius 28-án meghalt Orczy. Révai jelen van a derék hazafi temetésén s őszinte fájdalommal bucsúztatja el egy versében.

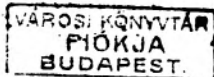
Pártfogó s irótárs volt nyelvünk ügyében,
Értékkel és tollal fáradt érdemében.

Mire visszatér Győrre, átszolgáltatja neki Balogh Sándor Vay iskolai főigazgatónak július 10-én kelt leiratát, melynek értelmében ő, a gymnasium igazgatója, bizatott meg az egész ügy szigorú megvizsgálásával, s mely Révainak teljes elégtételt szolgáltatott.

10) *M. S.* 24—5. sz.

11) *U. o.*

12) *U. o.*

A hivatalos leirat hátlapjára pedig az örvendő Révai e sorokat írja: ¹³⁾)

Feltűnt az igazság!
Melylyel az álnokság
Czégerés vétkével
Czimborás lelkével
Rút bűzébe zavarni
Igyekezett lemarni.

Pirúl most pofátok
Bédugódik szátok.
Ti ember szólásra
S hamis vádolásra
Összve ugató kutyák,
Egymás karmoló macskák!

II.

II. József visszavonja rendeleteit. A szent korona Győrött; Révai ünneplése.

1790-iki január 20-án II. József azt írta egyik miniszterének: »Én a magyar és erdélyi rendeknek panaszait egyszerre meg akarom szüntetni. Szivemből kívánom, hogy Magyarország boldogságában és a jó rendben ez által annyit nyerjen, mennyit én rendeleteim által kívántam neki szerezni minden ügyeiben.« S két nappal utóbb visszavonta ujitásait, s február 18-án útnak indult a magyar korona haza Magyarországra, és Buda várába.

¹³⁾ M. S. 24—5. sz.

A nemzet lelkesedéssel fogadta önállóságának szent jelképét, s a merre a korona ment, harangzugás és tarackdurrogás és ünnepi díszben öltöztetett nép fogadta.

A korona útjában Győrött hált meg. Kivonúlt elébe a város magyar polgársága két zászló alatt, a német polgárság külön, szintén két zászló alatt; a papság és a városi tanács ékes magyar öltözetben voltak jelen. A nemzeti iskola ifjúsága is künn állott sorban s e fölkiáltással üdvözülte a koronát: Éljen a magyar szabadság!

Volt zavar is. A nemesség az öreg templomba akarta a koronát elhelyeztetni, miután a város főbb utcáin végig vitetett. A papság ellenben a kapútól egyenesen a várba törte útját a népen keresztül, s a püspöki épületnél le akarták emelni. A nemesség azonban nem engedett: az öreg templomban van helye, így szóltak, azon az oltáron, a hol sz. László király koponyája tiszteltetik, a mely fön valaha a sz. korona már nyugodott. S így lett. Ki is tették, hogy a nép kegyelettel járulhasson a szent ereklye elé. Este pedig fényes kivilágítás volt. Legszébb volt a városház, hol két koszorús oszlop csillogott. De volt ezen kívül is sok említésre méltó kivilágítás a városban hazafias föliratokkal. A könyvtár fölött egyebek között ez állott: *A józan könyv olvasás neveli a szabadság érzését.* Igen díszes volt a rajziskola is. A közép ablakon kékes egen arany lángú nap ragyogott, melyet ily fölírás tetézett: *Napunk virradása*; alatta állott: *Egünk derülése.* A két felsőbb ablakban ragyogó lángokkal ez állt: *Törvényünk ereje; Hazánk újulása; Szabadságunk épsége; Nemzetünk élete.* —

Kell-e mondanunk, hogy mindez Révaitól ered? Ő látta el transparentekkel az egész várost; ő mondá meg mindenkinek, mit hogyan lehet legszebben csinálni. És ez nem volt még elegendő az ő hazafias szívének. A szegény elemi rajztanító jó eleve fölfogadta a magyar hegedősöket, hogy a korona hintáját kövessék a bevonuláskor, azután az apróbb ifjúságnak külön muzsikát tartatott: hadd értsék meg ők is, hogy ez nagy nap Magyarországra. S minthogy a városnak ez egy magyar bandájánál többje nem volt, oda gyűlt az ő udvarába nemcsak a polgárság, hanem a nemességnek is nagyobboda. Mindnyájan örömmel nézték őt, és többen meg is csókozták. Ő pedig magyar ruhában járt kelt köztök — később Rajnist és Fabchichot is rávette, hogy kövessék e példáját, de a püspök csakhamar eltiltá őket az új divattól ¹⁴⁾ — s azután hegedőseivel az udvari kápolna elé ment, a hol a nemesség színe és a városi tanács a koronát őrizte, s ott ismét három magyar nótát vonatott. ¹⁵⁾

Így ünnepelte meg Révai a politikai renaissance kezdetének nagy fontosságú tényét.

Később egy költeményt is irt a hazatért magyar koronának öröm-ünnepére. A multon kesergő s a jövőn örvendő lelkes hazafi szól e verséből:

Távolléted kára: nyelvünk kiveszése
Hitvány gyűlevésszel tisztünk megtelése.

¹⁴⁾ *Tud. Gyűjt.* 1823. IX. k. 31. l. jegyzet.

¹⁵⁾ *Hadi és má: nevezetes Történetek*, 1790, 2-ik szakasz 265–71. l.

S a szomszéd néphez fordúlva, mondja :

Már megkapták, úgymond, cseceze bábjokat
 A síró gyermekek, s úzik játékjokat.
 Nem báb a korona, szegény nyavalyások!
 Nem gézengúz zsibság e szent rendtartások!

S József császárról szólva :

A mi vállainkon nyugodt örökséged
 Kiért mit fizetett hideg keménységed ?
 Rútul megvetetted arany koronánkat
 Elkésérítetted azzal jó hazánkat
 Árnyékod is érzi, hogy nagyot vétettél.
 Azzal jobbits rajta, hogy a más világon
 Örülj a feltámadt magyar méltóságon.

Izgalom vagy hülés következménye volt-e — Révai megbetegedett. A győri püspök az elhalt császárért ünnepi gyászmisét készül tartani s egy díszes castrum dolorist készített ez alkalomra, de ez lassan készülvén, fölkeri Révait, segítse festeni. A beteg engedelmeskedik s még rosszabbul lesz a munkától.¹⁶⁾ Ekkor írt versében így kiált föl:

Szakaszsa a halál életem fonalát
 Magyar boldogságnak láttam már hajnalát¹⁷⁾

Fölgyógyulása után serényen s jókedvűen hozzá lát megszakított munkájához. Szive tele van nagy reményekkel, elméje nagy tervekkel; s midőn azokat ápolja s ezeket érleli, Anakreon fordításával pihenteti erejét. Leg-

16) *M. S.* 24—25. sz.

17) *Lit. Hung.* 7. Révai kézírata a N. Múzeum birtokában.

sikerültebb Anakreon - költeményeinek egyike e szép dal, melyet azért is érdekes olvasnunk, mert híven festi a különben komor férfiú derült nyugalalmát.¹⁸⁾

Ha egyszer meghalok
E köztörvény alatt,
Úgy jöttem e világra:
Már eltölt napjaim
Miként folytak, tudom;
De végem függ homályban.

Komor gondok tehát
Tőlem távozzatok,
Mert nincs időm reátok:
Mig meglep a halál
Mosolygok s tánczolok
A szép Bakkus fiúval.

Ekkor szólítja föl Streibig győri könyvnyomtató, folytassa Heltai krónikáját a kinyomás éveig. Révai nem fogadja el az anyagi haszonnal járó munkát — neki megkezdett nagy művét kell most folytatnia, mely a hazának fog végtelen hasznot hozni. A korona itthon van, a nemzet ébred — ha ez sajátjává teszi a nyelvművelés nagy eszméjét, a nemzetiség jövője biztosítva van, a nyelv virágzik, a haza megújul.

Révai megkezdi izgatásait az Akadémia föllállítása érdekében.

Egy karból kívánják édes takarmánnyal
Kényedet nevelni sok jó találmánnyal,
Haszon, gyönyörűség, nyelved virágzása,
A miket ígérnek hazád ujútása.¹⁹⁾

¹⁸⁾ U. o. Anakreon XXIV. éneke.

¹⁹⁾ U. o. A nagy magyarhoz.

III.

Bessenyei Jámbor Szándéka; Révai akadémiai izgatásai. Eszterházi József gróf és Sándor Leopold főherceg. A helytartó tanács leirata; Révai Budára megy.

Bessenyeitől vette Révai az Akadémia eszméjét és tervét egyaránt. Csakhogy a volt testőr egyikökkel sem tudott mit csinálni — a lánglelkű Révai pedig terjeszti minden nemesi »udvarban«, a hol nevelősködik vagy megfordul, elmegy vele II. József elé, miatta lesz ujságíróvá és végre fölhívja reá a figyelmet országszerte, izgat mellette a kormánynál, az országgyűlésnél, a nagy közönségnél.

1785-ben veszi Révai a tudósítást, hogy Bécsben elejtették az akadémia eszméjét.²⁰⁾ Mihelyt azonban a kiadás gondjaitól szabadúlni kénytelen, s Győrött állandóan letelepedik, megírja Bessenyei *Jámbor szándékához az Előjáró beszédet* 1788-ban. Bármely ismerősével való személyes érintkezését fölhasználja az akadémiai eszme terjesztésére. — Révai a magánkörben ugyanaz, mi a nyilvánosság előtt: a hazafias izgató, a nemzetiség ébresztője, a nyelvművelés apostola. Midőn a *Kassai Magyar Múzeum* 1788-ban megindul, azt mondja Bacsányi az Előszóban: Társaság kell nálunk is mint Francia- és Olaszországban.²¹⁾ S midőn egy évvel utóbb Péczeli

20) *Guzmics*, u. o. 14. l.

21) *U. i.* Előszó. XIX. l.

megindítja *Mindenek Gyűjteményét*, azt írja első levelében: ha volna neki is 900—1000 előfizetője, mint a bécsi *Kurirnak*, 1000 tallért fordíthatna évenként a magyar literatura virágoztatására; legjobban szeretné pedig, ha az a nyelv pallérozására fölállítandó kis társaságnak tőkepénzül szolgálna.²²⁾

1790-ben »azon örömhéten, melyen meghált nálunk a hazánkba visszatérő szentséges korona« megírja Révai a Jámbor Szándékhoz az előszót, s kiadja a munkát Bécsben a *Hadi történetek* hazafias íróinak költségén. Besse-nyei neve sehol a munkában nem fordul elő. Révai elmondja, hogy a könyv szerzője nem talált kiadót, mert e tervében a fölállítandó társaság részére könyvnyomtató műhelyt is kíván, s a fölszólított kiadó attól félt, hogy ez azután az övét megronthatná. »Talán, írja Révai, másként lehetne ugyan most ezekre az időkre nézve a tárgyról írni, mint akkor azokra a környülállásokra irt ez a jó szándékú hazafi; de hagyjuk meg szerzőjének megérdemlett dicsőségét.«

Az ország boldogságának, így fejteget e nagy hatású mű, legfőbb eszköze a tudomány (ma »műveltséget« mondanánk); ez mentül közönségesebb a lakosok közt, az ország is annál boldogabb. A tudományok kulcsa pedig a nyelv; minden országnak a maga született nyelve. A mely nemzet a maga lakószói között a tudományokat terjeszteni s ezek által azoknak boldogságát munkálkodni kívánja, annak legelső dolganak kell lenni a nyelvnek tökéletességre vétele.

²²⁾ U. i. 1789, első negyed, 4. l.

Ámde a magyar nyelv a tudománynak sem előadására, sem bevételére nem alkalmas; no hát a nyelvet kell előbb alkalmatossá tenni: igyekezni kell kiszélesítésén és pallérozásán.

Hogy a magyar a nagyobb tudományoknak ízét nem érzi, az oka, mert a maga nyelvével nem kóstolhatja. Ideje volna, hogy nyelvünk ügyét helyesen fölfogva, a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká tennők. Szükséges továbbá, hogy a magyar a saját nyelvén törvényezhessék.

Nincs azonban még kipallérozott nyelvünk. Az eddigi szerzők az idegen nyelvek tanulásával a magokét egészen elrontották; a mi meg a fordítókat illeti, bizony azok, kik ebből élnek, meggondolhatnak, hogy vannak ártatlanabb nemei is az életnek. Társaság viheti csak előbbre a nyelvet. A tekintetes és nemes magyar hazának kegyelmes és nagyságos főrendei járuljanak hozzá ily társaság megalapításához; de láthassák a tudósok is, gondoljanak ki ezek is valamit, miként állíthatnák talpra annak a nagy haszonnak minél előbb való munkálkodására, melyet az ilyen társaságtól bizonyosan várhat a haza.

E munkának nagy volt a hatása. Péczeli József tiz aranyat ajánl föl a társaság fölállítására,²³⁾ a második adakozó, Botth Ádám urasági igazgató pedig száz rhénes forintot.²⁴⁾ A Mindenés Gyűjtemény erre azt ajánlja: nevezzenek ki országszerte minden egyes megyében gyűjtőket s a társaság csakhamar meg fog alakulhatni.

23) *Mindenés Gyűjtemény*, 1790. 344 l.

24) *U. o.* 498–9. l.

Révai a Jámbor Szándék kiadásánál nem állapotott meg: sőt most indítja csak meg akadémiai izgatásait országosan.

Miután minden győri ismerőse megannyi elvtársa lett, részletesebb tervet készít és elkezdi levelezni Molnárral, Dugonicscsal, a Kassaiakkal, Teleky és Ráday grófokkal és Péczelivel. Nem ír a maga, hanem a többség nevében s oly hangon, mintha a merész terv már is sikerült volna. Így írja Péczelinek,²⁵⁾ hogy érdemei őt a társaság első rendbeli tagjává tették meg. »Meg ne vesd ajánlásunkat, folytatja, ereszkedj le hozzánk s velünk összetett válokkal, eleven buzgósággal munkálkodj ezen Társaságnak mennél előbb lehető felállítatásában.« Megírja neki, hogy Teleky és Ráday is tagok lesznek, s azokra a mozgalmakra utalva, melyek a buzgó Aranka vezérlése alatt Erdélyben is egy társaság fölállítatását czélozzák, kérdi: ne legyen-e inkább e kettő egygyé?

Révai praktikus ember. Jól tudta ő, hogy még két tényezőt kell megnyernie, ha sikert akar aratni — első helyen az udvart, és azután az országgyűlést. Igen jól ítélte meg ő a viszonyokat, midőn a kormányt: a helytartótanácsot egyelőre kihagyta számításából. Ha a szegény szerzetes országosnak állított ügyét a kormány elé viszi, nyilván meg sem kérdezik soha, mit akar ő voltaképp? Az országos ügyek elintézésére ott van az országgyűlés; egyes emberek óhajaival és honboldogító terveivel pedig a kormány nem ér rá foglalkozni.

Révai tehát Eszterházy József grófnak — a »buzgó hazafinak« mint Révai mondja — ír s fölkéri, nyerné

²⁵⁾ Péczeli levelei az Akadémia birtokában.

meg II. Lipót fiát, Sándor főherczeget a Társaság protectorának. A gróf junius 18-án tudatja vele az örvendetes hirt, hogy czélt ért. »Ily módon reménylem, teszi hozzá, hogy mind ő fölsége bele egyez kérésünkbe, mind pedig a herczeg kegyességét részünkre megnyerjük.«²⁶⁾

Erre azután Révai maga is ír az ifju főherczegnek. Az egész hazában, úgy mond, elterjedt a kellemes hir, hogy a főherczeg különös szorgalommal méltóztatik nyelvünket tanulni; kimondhatatlan, mi igen megvigasztalódott ezen nemzetünk. Az a társaság is, mely már régóta törekszik a nyelv művelése mellett a szép tudományokat is hazai nyelven kóstoltatni a nemzettel, ezért bátorodik őt Oltalmazó Fejének alázatosan kívánni s megkérni, ha ama társaság öregbedésére is helybenhagyását kimunkálódni méltóztatnék.²⁷⁾ Az aláírás így hangzik: »Alázatos engedelmes hiv szolgálói Révai Miklós s. k. és a többi társak.« E levelével együtt benyújtotta ő a Társaság tervét is »röviden és csak vázlatosan.«²⁸⁾

A siker Eszterházy gróf búzgósága folytán bizonyosnak látszott. Csakhamar, julius 30-kán, a budai helytartótanács meg is szólal. Zichy Károly gróf azt feleli Révainak: a felsőbb helyen benyújtott terv kiegészítendő s hogy »az ily Akadémiának terve készítették, világosan és pontosan meghatározva minden részében; a telek és

26) »Tali modo spero, quod et Sua Majestas Fpedito acquiesceret et una Principem optimum nobis devinceremus.« — *Péczei* kézírata; u. o.

27) *Planum Erig.* 91—2. l.

28) »... breviter et in genere solum.« U. o. 7. l.

a hely is kijelöltessék, hogy az előkészületek megtörténhessenek. «²⁹⁾

Fölkéri egyttal, hogy »azon társak neveit is, kik ezen társaság föllállításának tervében közre működtek, közölni sziveskedjék; egyttal pedig adja elő nézeteit is. «³⁰⁾ Kérdezi továbbá, nem mondana-e le a Társaság a külön nyomdáról, nem használhatná-e a budai egyetemi nyomdát?

Az utolsó kérdés elárúlja ugyan, hogy nem igen hatottak be Révai fejtegetéseibe; de az egész levél a legjobb akaratot s a legnagyobb készséget mutatja. És Révai, ki a vakációt Sándorral együtt Svájcban vagy amannak jószágán akarta tölteni,³¹⁾ e levél vétele után Budára megy püspökével egytt.

IV.

A renaissance a politikában és a társadalomban.

Ez évi június 6-kán nyílt meg Budán azon országgyűlés, melylyel történetünkben kevés vetekedhetik fontosságra és eredményeire nézve. Ez az országgyűlés a

²⁹⁾ »... clara distincta et omnibus absoluta Academiae stius modi Imago efformetur, Fundusque el Locus destinetur praeliminaria parari possint.« — *Planum Erig.* 94. l.

³⁰⁾ »... Sociorum quoque illorum, qui in plano hoc formandae Societatis operam nauarunt Nomina mihi indicare et opinionem depromere velit.« — *U. o.* 95. l.

³¹⁾ *M. S.* 24—5. sz.

nemzeti függetlenséget és a magyar alkotmányosságot biztosította, a protestánsok vallás szabadságát törvénybe iktatta, a görög nemegyesülteknek államjogot adott, az örökös jobbágságot eltörölte, több nagyméretű reform kezdeményezésére pedig kebeléből egyes választmányokat küldött ki.

Az országgyűlés többsége az úgynevezett túlzó aristokrata párthoz tartozott ugyan, mely a nemzet szabadságán csak a saját előjogait és kiváltságait értette; de volt itt egy mérsékelt aristokrata párt is, sőt — a mi első példa történetünkben — volt egy demokrata párti kisebbség is, mely teljes egyenlőséget követelt és az emberi és polgári jogok mellett lelkesedett — ehhez a párthoz természetesen a fiatalok tartoztak. Nem vívtak ugyan ki semmit, sőt még csak küzdéseik sem igen hagytak nyomot magok után, de létezésök ténye jobban bizonyítja bármi egyébnél, hogy az irodalmi renaissance íme nemcsak politikai renaissancet szült, hanem társadalmi is. Az irodalom fölébresztette a nemzet féltékenységet nyelve és léte iránt: s a nemzet siet nyelvét és létbiztosító alkotmányát megvédeni és szilárd alapra fektetni. Az irodalom fogékonyvá tette az elméket az új eszmék befogadására: az ifjúság meg volt hódítva az új szellemi áramlatnak. Így indult meg a politikai és a társadalmi újjászületés egyszerre.

Amaz alapjait ama hetvennégy törvénycikkben rakta le, a melyeket az 1790-iki országgyűlés megalkotott; emez pedig számos jelenségben nyilatkozik, melyek valamennyien azt mutatják, hogy a társadalmi élet magyarrá készül lenni. Nem is egyéb a társadalom renaiss-

sancea, hanem az, hogy magyarrá lesz a társadalom nyelvében, szokásaiban, érzelmeiben egyaránt.

Ez megindult — most először, mióta Magyarország fenáll. Nagy Lajos és Mátyás fényes udvarai nem ismerték és nem ápolták a magyar nemzeti szellemet; az aristokraczia nemzeti volt érzelmében mindig, de nyelvében és szokásaiban annál ritkábban. A műveltek és tudósok és tanultak mind vagy a latin, vagy ujabban a francia és német nyelv és irodalom befolyása alatt állottak. — A nők pedig híven utánozták a férfiakat; ők is francziául és németül beszéltek, néha latinul is, a magyar nyelvet megvetették s gyermekeiket is ily szellemben nevelték.

Most mindez mintegy varázsütésre megváltozni készül. Nők és férfiak a nemzeti viseletet teszik általánossá, sőt megbeszélik, nem gátolhatnák-e meg e viselet állandósítása által is a magyarnak idegen népbe olvadását? A társalgás nyelvévé mindenütt a magyart teszik: A magyar irodalom iránt érdeklődni kezdenek — Győrött megalakúl az első magyar kölcsönkönyvtár s a közönség mohón kap a könyvek után, s nemcsak a férfiak, hanem — ez udvarias kor elnevezése szerint — már a »magyar nimfák« is.³²⁾ Kazinczy Bácsmegyeije s Dugonics Etelkája egy nemzeti tény fontosságával bírnak — e műveket országszerte olvassák s kezdenek hinni egy magyar irodalomban is. A közönség érezni kezdi azt is, hogy az irodalom eszméltető hatással is lehet — s Bessenyei Pontyiján nevet az egész ország, de utóbb észre veszi, hogy mint Révai mondja »Mít

³²⁾ *Hadi történetek*, 1790. 2. szakasz, 67. l.

nevetsz? A mese rólad szól.« Az a szűkkörű, korlátolt, ósdi, jószívű, tehetetlen Pontyi nem egy olvasót ejtett gondolkodóba. S most föllépett Gvadányi az ő Peleskei Nótáriusával s a közönség azonnal elérte: így szövődött benső és igazi viszony az irodalom és a közönség között. S ne mondjuk, hogy az irodalom itt vagy amott »leereszkedett« a néphez, a mi azután az ízlésnek vagy műveltségnek esett volna rovására. Dehogy esett; s az irodalom dehogy ereszkedett le. Közönség és irodalom majdnem ugyanazon színvonalon állottak. S ha ez nem is föltétlen dicséret az írókra nézve, de magyarázza hatásukat — s épen e hatás az, a mi e kor irodalmát nemzeti fontosságra emelte.

S ugyanekkor indúlt meg a magyar színészet ügye is. — Kelemen László társasága először mutatja be Budapestnek a magyar Tháliát. Hogy a színészetnek nemzeti, társadalmi hivatása van, érezték sokan, de senki azt oly világosan ki nem fejtette, mint Révai:

Magyar játékszínnel rakd meg várasidat
 Hódítsd oda hazatérő lányidat.
 Ne félj, férjeiket mind oda vezetik,
 Egyszer valójában ha azt érezhetik,
 Mi furcsák lehetnek tréfás alakosid,
 Mi szívet érdeklők komor játékosid,
 Mi ékes a nyelved az éneklésekre,
 Mi erő száll azzal a gyengült szívekre³³⁾

Igaz — e több helyen egyszerre megindúlt társadalmi mozgalom csakhamar ismét lankadni kezd. Nagyon ter-

³³⁾ *Lit. Hung.* 7. sz. Révai kézírata a Muzéum birtokában

mészetes. Nincs realistikusabb és conservativebb mint a társadalom; az ő lelkesedéseinek perczei ritkák és rövidek. Ilyenkor neki lendül, rombol és épít, de csakhamar visszahanyatlik lassú, habozó járásába s örül, hogy a politika: az állam, föloldja a sokat gondolkodás és sokat tevés fárasztó munkájától. Minél kezdetlegesebb pedig a társadalom, annál inkább ilyen. Magyarország társadalma egészen ilyen volt. De megmozdult — ez a nagy vívmány; megmozdította az irodalom — ez a nagy eredmény.

V.

Kedvezőtlen fordulat az Akadémia ügyében. Révai följirata a helytartó tanácshoz; kik voltak az akadémiai eszme kifejtői. Fölterjesztése a nádorhoz.

Révai még Győrből küldött le Budára nyolczszász példányt a Jámbor Szándékból,³⁴⁾ hogy azt ott, különösen a karok és rendek közt osztogassák. Midőn tehát Budára ért, útját egyengetve látta már, különösen egyes buzgó hazafiak közreműködése folytán. Augusztus 30-kán azt írja Péczelinek: ³⁵⁾ biztatnak bennünket, több ezer forintot fognak adni évenként a tanulmányi alapból, adnak továbbá külön typographiát és lakóhelyet is;

34) *Péczeli levelei*; Révai e levele június 20-ról kelt.

35) *U. o.*

Orczy Józsefet megkérte, legyen »igazgató fejünk,« a báró elfogadta. A nagyságok, folytatja, adakozni fognak bőven, a helytartóságnál is igen nagy hajlandósággal viseltetnek hozzánk. Közöld ezeket Barótival is, így rekeszti be e levelét; ma Teleki Józsefnél ebédel; három hétig itt marad még.

E három hét alatt pedig nevezetes fordulat állott be. Épen szeptember 5-kén irtak föl a rendek II. Lipót királynak harmadszor is, hogy jogaikat nem ugyan az ő, de utódainak önkénye ellen biztosítani akarván, ragaszkodnak új hitlevél kiállítását sürgető kérelmekhez, mielőtt a királyt megkoronáznák. II. Lipót boszankodott a makacsság fölött, s e hó 20-kán újra kijelenté, hogy ő meg ragaszkodik előbbi álláspontjához, a melynek értelmében nem engedi, hogy a trónöröklés kérdése vita tárgya legyen, hogy a katonaság szervezetében módosítás történjék, vagy hogy a végrehajtó hatalomnak korlátokat szabjanak, a sérelmekre és kívánatokra is majd csak a koronázás után fogja megadni válaszáat.

A kényes ügy, tudvalevő, úgy dült el, hogy a rendek végre engedtek a királynak s csak azt kötötték ki, hogy a nádor a koronázás előtt választassék meg. De az a fordulat, mely az Akadémia fölállításának ügyében beállott, nyilván azt mutatja, hogy Sándor főherczeg az élesebbé lett viszály idejében tudósította fölséges atyját az ügyről. A király fogalmai a magyar Akadémiáról különben sem lehettek igen tiszták. Egy magyar mágnás előtt úgy nyilatkozott róla, hogy ő ellent nem mond egy ily társaság fölállításának, csak hogy úgy ne járjon ez is, mint némely olaszországi tudós társaságok, melyeknek

foglalatosságok nem lévén, végtére pasquillusok irásával töltötték idejüket. ⁸⁶⁾

September 17-kén a helytartótanács részéről Csáky József gróf irt Révainak egy rövidke levelet, melynek rendőri hangja fültűnően ellenkezik Zichy grófnak néhány héttel azelőtt kelt soraival. E levél így hangzik: ⁸⁷⁾

»22586. Tisztelendő Atyám!

A f. év július 30-kán kelt 19837. sz. rendelet folytatásául a hazai nyelv kiművelését czélzó tervre ő Felseége kegyes parancsából azt kell közölnöm Atyasággal, hogy világosan adja elő először, kik tagjai azon társaságnak, a melynek tervét Atyaságod előterjesztette; a mint ez már az említett szám alatti rendeletben is meghagyatott; — másodsor, mi módon, mikor és kinek tudtával állott össze ama társaság.

»Melyek után vagyok Atyaságnak

Budán, 1790 szeptember 17-én

jó akarója

P. Piarista Révainak.

gróf Csáky József.

Mit csinált volna Révai ezek után még Budán? Őt a lelkesedés vezette ide, hogy a haza ügyét előmozdítsa, s íme, egy titkos, tán rendfölforgató társaság fejének nézik, mely a közjó ellen tör.

⁸⁶⁾ *Decsy*, Pannoniai Féniksz, 148—9. l. jegyzet.

⁸⁷⁾ »Reverende in Christo Pater!

»In continuationem dimissae abhinc die 30ma Julii a. c. sub Nr. 19837 Dispositionis, intuitu Plani, quod ad excolendam Linguam Hungaricam tendit, Paternitati Vestrae id adhuc de Benigno Jussu Regis committendum habeo; ut isthuc genuine referat, primo, ex quibus Individuis Societas illa, cuius Nomine Pa-

Haza ment Győrre, de nem azért, hogy hallgasson, hanem hogy még hangósabb szóval követelje, a mit belátása nemzeti szükségletnek fölismert.

Egyszerre felel a helytartótanács két rendbeli levelére, s bőven előadja tervét. Arra a kérdésre, hogy kiknek a nevében szól, azt feleli, hogy huszonketten vannak, kik e tervet aláírják, bár vannak többen is, kik magokévá tették; előterjeszti az Akadémia azon tizenkét tisztviselőjének nevét is, a kikben az aláírók megegyeztek; megbeszéltek ők a dolgot kölcsönösen, némelyek közülök gyakrabban össze is gyülekeztek.³⁸⁾

A neveket Révai nem említi a nyilvánosság előtt, sőt sajnálkozását fejezi ki, hogy e tekintetben az olvasók vágyának eleget nem tehet. Minthogy azonban Révai maga mondja³⁹⁾ hogy e 22 férfiú író volt, könnyen kitalálhatni, kik? valamint azt is, kik gyűltek össze a dolgot megbeszélni — praesenter et saepe collecti. — Nyilván a győriek: Rajnis, Balogh, Fábchich, Ráth, Majláth és a Győr mellett lakó Nagy János; Révai később mindezeket tagokúl is ajánlja; a távollevők pedig, kik csak leveleik által — solum per literas — vettek részt a terv kifejtésében, hihetőleg ezek voltak: Péczeli,

ternitas Vestra attactum Planum exhibuit, constet; prout id jam in Litteris sub praecitato dato expeditis dispositum fuit; secundo: quomodo, et quando, cujusque cum praescitu eadem Societas coaeruerit. Queis maneo Paternitatis Vestrae stb. — *Planum Erig.* 95—6. lap.

38) *Planum Erig.* 60. l.

39) *U. o.* 113. l.

Kazinczy, Horváth Ádám, Dugonics, Ráday, Virág, Tóth Farkas, Kreskay, Bolla, Görög, Kerekes, Molnár, Baróti, Földi és Bacsányi. Mindezeket Révai vagy személyesen, vagy írói működésük után ismerte. A tizenkét tisztviselőt nevét is össze lehetne némi hozzávetéssel állítani. Bizonyos, hogy Orczy volt az *elnök*, majdnem bizonyos, hogy Révai volt az ajánlott *titkár*, s valószínű, hogy Ráth Mátyás volt a *typographia inspectora*, Kultsár a *színházé*, Rajnis a *könyvtárőr* — hogy Dugonics volt a *dirigens matheseos purae*, Rácz Sámuel a *dirigens medicus*, Molnár a *dirigens historicus* stb.

A második kérdésre a társaság egyesülését illetőleg azt feleli Révai: hogy az egyesülés még nem történt meg, de az országban levő kisebb társaságok mielőbb egyesülhetnének. Ily kisebb társaságok pedig: a két kassai társaság, a *Muzeum* és az *Orpheus* írói köre; a bécsi *Hadi történetek* írására gyűlt társaság, a komáromi *Mindenek Gyűjtemény* írói; a győri és több más írók társasága. Mindezek pedig nyíltan működnek, az egész világnak szeme láttára! »Bár, így folytatja⁴⁰⁾ a kijelölendő nemeseknek és más tehetősebb polgárainknak száma elég nagy és tisztességes volna, ha ezt nem akadályozná az ő szerénységük vagy abbeli félelmük, hogy az időbeli és személyes egyenlenség vizálgodást eredményezhetne.

40) »Quamquam esset nobis et Magnatum, aliorumque Potentiorum Civium nominandorum ampla satis et honorifica copia: si per eorum liceret, seu modestiam, seu metum etiam aliquem, ne iniquitate vel hominum, vel temporum in individiam adducantur. At metus is est potius, gravis omnino, et quo jam dudum acerbe maceramur.« — *Platum Erig.* 104. l.

De inkább csak minden esetre komoly félelem az és általa már régóta kínoztatunk.« S vakmerő bátorsággal folytatja hazafiúi elkeseredésében :« 41) »A magyar nének és méltóságnak ellenei nemcsak a mi nemzetünk iránt vannak méltányosság híján, de a királyi fölség ellen is vakmerősködnek : mert ezek régebben azt a kelletlen gyanút terjesztették, hogy a fölséges ház annyira ellensége a magyar nyelvnek, hogy azt elnyomni és kiirtani igyekszik. Ez pedig, minthogy a magyar nemzetnek is leendő kiirtását láttatá előre, a magyaroknak igen keserűen eshetett. Annál kegyetlenebb volt pedig ez, mert ez igaztalan és csüggesztő hír némi megerősítést nyert nemeseink magaviselete által : a mennyiben azok mintegy félve mertek csak a hazai nyelv művelőinek segítségére lenni.«

Erősítsék meg tehát mindenk előtt a társaság, a tagok is úgy neveztessenek ki, hogy lássák ezt nagyjaink s fölszabadítva a félelemtől, a magok részéről is nyíltan járúljanak hozzá az ügy támogatásához. Így azonban, folytatja keserűen, a helytartótanács második levelére

41) »Hostes Nominis et Dignitatis Hungaricae. non solum in Gentem nostram injurii, sed in ipsam etiam Majestatem Regiam temerarii, hanc pridem commoverunt ingrati suspicionem : Aulam Augustam adeo adversam esse Culturae Linguae Hungaricae. ut eam opprimere etiam et extinguere contendat. Haec res, quia et ad ipsam Gentem Hungaricam olim penitus delendam intensi conatus quondam prae se ferre videbatur speciem, non potuit iisdem Hungaris non quam acerbissima esse. Tanto autem ferocius hoc erat : quod hic rumor iniquus et animos exasperans quodam modo confirmari putabatur etiam extorto illo et late vagante inprimis Magnatum nostrorum metu : ut trepidarint Linguae Patriae Cultoribus aperte auxilio adesse.« — U. o. 10.5 l.

utalva »ők újra haboznak« — illi vero hesitant iterum — és így »a haza ismét kínosan nyög!« — vehementer ingemiscit iterum Patria. — Kérve kéri tehát a helytartótanácsot: vessen már véget a félelemnek, melyet a gonosz emberek lármája a polgárok keblében keltett. Hiszen nyilván megmutatja a benyújtott terv, hogy törekvésünk teljesen ártatlan (innocens) s hogy egyedül a közjó s a nemes tanulmányok elősegítését czélozza.⁴²⁾

November 10-kén elküldi Révai e föliratát, a melyhez hasonlót alig vett valaha a budai helytartótanács.

Két nappal utóbb megválasztotta a Pozsonyba áthelyezett országgyűlés a 18 éves Sándor Leopold főherceget nádornak. Révai egy melegen írt latin verssel üdvözli őt.⁴³⁾ Le fogod csendesíteni, így szól, a zajló habokat, ki fogod engesztelni egymással a hazát és királyát. Elmondja neki, hogy gonosz emberek mocskolódásai gyanúsították mindig nemzetét. Ismerd meg — így kiált föl — a népet magát, hatolj be nyílt szívébe! Szeresd nyelvünket s adj új dísz ruházatunknak; szégyenítse meg a te példád az elkorcsosultakat, kik őseik nyelvét megvetik.

Elküldi neki e verset — és a helytartótanácsához intézett fölterjesztésének kivonatát is. S mit vonatolt ki Révai? Azt, hogy országszerte híresztelik, hogy az Udvar a magyar nyelvet el akarja nyomni, hogy a mágnások félelemből nem is merik az írókat nyíltan támogatni, s hogy e gyanút azzal lehetne legsikeresebben eloszlatni, hogy a társaságot megerősítik. Így azonban »újra reszket

⁴²⁾ *Planum Erig.* 107. 1.

⁴³⁾ *Latina*, 115—20. 1.

a haza, s újra hallatszanak a megújított fájdalomnak sóhajtásai és nyögése.«⁴⁴⁾

Bámuló tisztelettel állunk meg e nagy alak előtt. Soha szentebb ügyet nem védtek nagyobb önmegtagadás-sal, bátorsággal és kitartással, mint Révai az Akadémia ügyét. Teljesen azonosítja magát kítűzött céljával s az akadályokat, melyekbe ütközik, lelki, egyéni fájdalmaiként érzi. A magyar renaissance nagy harczosa küzd az egész nemzet helyett, és érez az egész nemzet helyett . . .

VI.

Az Akadémia terve, célja, költségvetése és alapja; az Akadémia jelöltjei. Révai miért nem kandidálja Besse-nyeit.

Révai még ugyanez évben adja ki részletesen kidolgozott tervét a magyar tudós társaság felállításáról: *Planum erigendae eruditae societatis hungaricae alterum elaboratius*. (Második pontosabb terv egy magyar tudós társaság fölállítása iránt.) A költségeket ismét Görög és Kerekes, a Hadi történetek írói fedezik.

E mű magasan áll Bessenyeie fölé. A Jámor Szándék egész tartalma Révainál csak a bevezetés, s az is jobban van fejtegetve. Említi, hogy hazai nyelven kell tudományt és műveltséget terjeszteni. Az angolok, francziák, németek tudnak szintén zsidóul görögül és latinul,

⁴⁴⁾ ». . . iterum contremuit Patria, audiuntur denuo priora renovati doloris suspiria.« — *Planum Erig.* 114. l.

de azért náluk csak az a *domestica eruditio*, a mi nemzeti nyelven van írva. Nálunk azért idegen a tudomány és művészet, mert idegen nyelven tárgyalják. Ezen akar a fölállítandó társaság változtatni; ezért nem csak hasznos, hanem szükséges is. Fejlődik majd azután nálunk is minden, s a mi műveinket is majd lefordítják maguknak a külföldiek. Nem hiányzik a magyarban sem az ész, sem a tehetség, csak fejezhesse ki jól az író a mit érez, s meg fogunk róla győződni közönségesen.

A társaság célja a nyelvművelés. A régi és elhanyagolt szókat föl kell éleszteni, új szókat a nyelvalkatához mérten kell föltalálni és szorosán meghatározni, — *novis (vocibus) ad indolem linguae inveniendis certoque definiendis* ⁴⁵⁾ — továbbá a régi és új szóknak volta képi és ékes használatát kell kimutatni.

A tudományok és művészetek terjesztésére legjobb volna egyelőre az ó- és új-kor művelt nemzeteinek egyes kiváló munkáit lefordítani. Ezek alapján azután sokkal készültebben és szerencsésebben fog a társaság a nemzet szelleme szerint írt munkákat létesíthetni. —

Négy osztálya legyen a társaságnak: *nyelvészeti, philosophiai, matematikai és physikai*. Az elsőhöz számítja az aethetikát, történetet, földrajzt, archeológiát, festést, zenét és rajzot stb. — A másodikhoz a jog egész körét és a paedagógiát. A harmadikhoz az építést is. A negyedikhez az összes természettudományokat.

A társaság tűzzön ki évenként jutalmakat egyes kérdések megfejtésére; a jónak itélt műveket adja ki a saját nyomdájában.

45) *U. o.* 14. 1.

A társaság igazgatásának gondja lesz egy *színház*-nak is létesítésére, mely erkölcsös és jóczélú drámákat fogna teremteni; a társaság díjat tűz ki eredeti drámák megírására vagy a jelesebb és hiresebb külföldiek lefordítására; a fődolog itt egyebek közt az volna, hogy a színház a hazai nyelvet kiművelné s főkép az olyanokkal is elfogadtatná, kik hibás nevelésöknél fogva idegen szellemmel telvék.

A társaság határozatlan számú tiszteletbeli, harminczhat fizetett rendes és akárhány rendkívüli tagból áll; vannak még *alumni societatis*, fiatal kezdők, kik máris kiváló munkák által tűntek ki. Mindenkinek feddhetetlen jelleműnek kell lennie és magyarul kell tudnia; a választást kerületenként ejtsék meg, hogy minden nyelvjárásnak meg legyenek képviselői. Minden tudomány-ágnak legalább két-három alapos készütséggű képviselője legyen, ezek készítik majd az illető szakbeli műszókat, mert nem tudja ezeket jól magyarul kitenni, csak az, ki a megfelelő tudományban vagy művészetben teljesen jártas. — A protestansoknak is kétségkívül helyet kell adni a társaságban, de a világiak se legyenek a papok ellen: napról napra mind nagyobb tért hódít az a sértő nézet, hogy a papok komoly tudományra alkalmatlanok, vagy hogy »malitiosi«, mintha a ruhától mocsok szállna reájok! S nem mutatja e korunk elég példája, hogy vannak olyan papok is, kik szerény és békés emberek?

A társaság Budán vagy Pesten legyen; azon épületek egyikét, melyek a megszüntetett szervezetek után üresen állnak, engedje át e célra a kormány. A társaság épületében lakik a titkár, könyvtárőr és a nyomda felügyelője; a nyolcz osztályelnök lakásáról szintén a társa-

ság gondoskodik; legyen továbbá az épületben könyvtár, természetrajzi és találmányok tára, nyomda és könyvkereskedés.

A nyomda fölállítására különös súlyt fektet ő is, mint mindenki, ki a társaság eszméjével vagy — az irodalom érdekeivel foglalkozik. Decsy is szemökre hányja a könyvnyomtatóknak, hogy ők akadályozzák leginkább a magyar tudomány előmenetelét; minden nyomtatott árkusért még ő nekik fizet az író tíz, és még gyakran több forintot; a szerző hire nélkül a magok számára is nyomtatnak, s ezeket adják el előbb: így szedik ők az epret, a szegény íróknak meg koppan a szemök.⁴⁶⁾ Révai szerint is ártnak az eddigi nyomtatók az irodalomnak: drágítván az árakat, elriasztják a közönséget a vételtől, az íróknak meg nem fizetnek semmit. A mit a társaság ki fogna adni, abból a tiszta haszon kétharmada az íróé legyen, az utolsó harmada pedig az alap nagyobbitására fordíttassék.

e A részletes évi költségvetés összesítő tételei ezek.

Kell:

Dijazásokra	17,000	frt.
Jutalmazásokra	6,300	>
Egyébb kiadások	3,700	>
Összesen	27,000	frt.

Ez sok pénz, elismeri, de elő lehet teremteni. A tanulmányi alpból kér 17,000 frtot — a többi 10,000 frt legnagyobb részét fedezni fogják a typographia bevételei; a hiányzó részt pedig a tehetős hazafiak bizonyára össze

⁴⁶⁾ Decsy, u. o. 116—7. és 209. l.

fogják gyűjteni . . . Ime, mily kevéssé bizott még Révai az akkori közszellemben. Álmodni sem mert, hogy egy emberöltő alatt a nemzeti szellem annyira meg fog erősödni hazájában, hogy az akadémia föllállítása tisztán közadakozás útján biztosíttatik s ismét egy emberöltő múlva az ő távol születéshelye, Nagy-Szent-Miklós is gyűjt, hogy szoborral tisztelje meg nagy fiát és ezzel önönmagát is. ⁴⁷⁾)

Révai a nyelv-művelést tűzi ki a tudós társaság céljául s épen e művéből, melyben ezt behatóan fejtegeti, tűnik ki ismét és legvilágosabban: hogy az ő nyelv-művelése népművelés is. Ha a tudós társaság föllállításáról irt könyvét részleteiben is tekintjük, kitűnik, hogy a mit ő fölláttatni óhajt, nem lett volna pusztán akadémia, hanem muzeum és művésziskola, könyvtár és könyvkiadó-vállalat, színházi bizottság és könyvnyomda-társulat, sőt még irói segélyző-egylet is — szóval mindaz, mire egy nemzetnek szüksége van, ha művelődni és haladni akar; mindaz, a mi az ő korában hiányzott. —

Révai igazgatásainak az volt az eredménye, hogy a helytartótanács átküldte az Akadémia ügyét az országgyűlésnek, ez pedig kiadta a tanulmányi ügyekben kiküldött választmányának: »Adja a Mindenható, így kiált föl Révai ⁴⁸⁾) hogy e terv, mely a hazára nézve oly fölötte üdvös, újabb akadály által ismét meg ne gátoltassék.«

Révai azonban további működését nem teszi az országgyűlés határozatától függővé. A következő évben kiad

⁴⁷⁾ T. Adattár, II. k. 364—5. l.

⁴⁸⁾ »Faxit, Deus optimus maximus, ne res haec, tam salutaris patriae, aliquo iterum obice praepediatur.« — *Latina*, 125. l. jegyzet.

ismét egy kis füzetet, melyben elsorolja az Akadémia jelöltjeit és kiadja a főherceghez és utóbbi nádorhoz, valamint a helytartóhoz irt fölterjesztéseit Zichy és Csáky leveleivel egyetemben. E füzet mint akadémiai tervének kiegészítő része, folytatólagosan lapszámozva de külön czímlappal jelent meg: *Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae et Ratio facti in ea promovenda progressus*. Győrrött nyomtatott, alkalmasint a saját költéségén. A múlt év végén annyi pénze sem volt ugyan, hogy egy Péczelihez irt levelének postáját megfizethette volna ⁴⁹⁾, de most Sándor pénzt küldött neki ⁵⁰⁾ — s mit csinálhatott volna vele Révai egyebet?

E füzetében nyolcz tiszteletbeli és negyven rendes tagnak közli nevét, irodalmi működését, elmondja érdekeit, s külön megjegyzi mindegyikről, hány nyelvet tud. Az elsőhöz tartoznak a mágánok közül Gvadányi és Ráday; a papi rend közül Molnár és Majláth és Nagy János; a nemesi rend közül Barcsay, Báróczy és Kazinczy.

A rendes tagok nevei abc-rendben vannak föl sorolva. Egynémelyiknek nincsenek irói érdemei, de a praktikus Révai más okból veszi föl őket: Balogh Sándorról mondja, hogy könyvtárát és ásvány gyűjteményét a társaságnak fogja ajándékozni; Fábchich könyvtárát adja majd oda; Görög Bécsben terjeszti a társaság eszméjét és költ is reá; a rézmetszést is ő mozdította elő hazánkban először nagy költséggel. Horváth Ádám füredi mérnök sok mágnást nyert meg az eszmének s most

49) Péczeli levelei.

50) M. S. 24—5. sz.

tanul németül és francziául; Nagyváti János Pesten az ország nagyjai közt igen hathatósan terjesztette a társulat eszméjét. — Kettőt nyilván Baróti ajánlata folytán vett föl: Novák István kassai tanárt, ki most dolgozik egy magyar nyelvű jogi munkán és Simai Kristóf piaristát, ki Kassán rajztanító volt — A negyven tag közt meg van az író mind, Verseghytől Tóth Farkasig — csak egy hiányzik, a kinek maga Révai is le van kötelezve, az akadémia eszme újabb megindítója: *Bessenyei György*. —

E névsor, természetes, nem találkozott az ország köztetszésével. Bacsányi azt írja ez ügyben Rádaynak: »A tudós társaságra való candidatusokat Révai kiadása szerint, nem kétlem, látta már Nagyságod. Nagy vakmerő szelességnek tartják sokan Révainak ezen cselekedését.«⁵¹⁾ Valahányszor Bacsányi Révairól szól vagy róla hallgat, midőn szólania kellene, mindig érezzük, hogy ő a nagy férfuban versenytársát látta és örömet szól felőle, kedvezőtlenül. Nem ismerjük még eléggé Bacsányi életét, hogy jellemét és lelkét pontosan megítélhetnők. A megnyit a Révai adatok szempontjából látunk, nem szól mellette. Bacsányi uralkodni és vezetni akar; tekintély akar ő lenni ízlés és fordítás, írás és nyelvészet dolgában egyaránt. A gyámoltalan Baróti teljesen az ő befolyása alatt állott; Kazinczy csakhamar elválik tőle; Verseghyn is erőszakoskodott egy ideig. Láttuk, hogy a *h* betű mássalhangzó voltáról szólván, szántszándékkal hallgatja el Révai nevét, ki e nézetet először vallotta és bizonyította; az Akadémia dolgában is önállón kíván ő

51) Péczeli napjaim, *Toldy* kézírata.

eljárni, ő is felmegy a királyhoz ez ügyben s oly módon szól »a beadott és ujonnan kidolgozott plánumról« mintha abban Révainak sem volna több része, mint neki.⁵²⁾ Hogy tehát Révai eljárását »sokan« tartották volna »vakmerő szelességnek« alig kell szószerint vennünk.

Egy újabb író, ki a testőrökről annyi érdekes adatot kutatott föl, hogy belőlök jó könyvet csinálhatott volna, idézi Bacsányi e sorait és megtámadja Révait: »Valóban vakmerő szelességgel, pajtáskodással állítá össze Révai e candidatusok sorozatát. Erre a sok érdemetlen, névtelen, jobbára Győr vidéki candidatus mellett elégendő bizonyíték az, hogy Bessenyeit és Bacsányit, az akadémiai eszme legfőbb munkásait ajánlandó tagokul egy szóval sem hozza föl.«⁵³⁾

Oly kevesen foglalkoztak nálunk eddig Révaival s a kik tették is, oly hiányosan hordták össze s oly elégtelenül dolgozták föl még a pusztán életrajzi anyagot is — hogy hajlamunk ellenére is megállunk egy szóra Révai megtámadójával.

A »pajtáskodást« nem látjuk Révai eljárásában; a *negyven* ajánlott tag közt mindössze *négy* van győri s ezek közt a két számot tevő író, Ráth Mátyás és Rajnis. Bacsányit meg igenis ajánlja Révai; igen melegen szól róla, felsorolja egész addigi működését, s még azt s fölemlíti, hogy tud latinul és németül és ért olaszul.⁵⁴⁾

⁵²⁾ *Bacsányi költeményei*, Toldy kiadása 250—1. l.

⁵³⁾ *Ballagi Aladár*. A magyar királyi testőrség története, 255. l. jegyz et.

⁵⁴⁾ *Planum Erig.* 68—69. l.

De áll az, hogy Révai egy szóval sem említi Besseneyeit.

Hogyan lehet ezt magyarázni?

Nézetünk szerint igen egyszerűen: Besseneyei föl volt véve eredetileg a társaság tiszteletbeli tagjai közé, de neve a saját kértére maradt ki Révai művéből.

A bevezetésben ugyanis olvassuk, hogy Révai nem idézheti a tiszteletbeli tagokat mind »részint szerénységük, részint a beállható vizáلكodástól való félelmük miatt.⁵⁵⁾ Elöttünk kétségbe vonhatatlan, hogy Besseneyei is ezek közé tartozik. Hiszen Révai a Jámbor Szándékot mint Besseneyei munkáját adta ki s az előszóban magasztalva említi őt; hiszen Révai ugyane művében, melyből Besseneyei kimaradt, említi, hogy ennek terve birta rá, hogy az ügyet II. József elé vigye. S vegyük tekintetbe azt is, hogy kimaradt Révai jötevője: Fengler és kimaradt Révai barátja: Paintner — ezek is bizonyosan csak a saját kértükre — valamint, ismételjük, Besseneyei is.

Mindez mintegy magától értetődik. Révainak nem volt semmi oka síkra szállani ily módon Besseneyei ellen, kiről mindig a legnagyobb tisztelettel s a legmelegebb elismeréssel szól. S ha tán lett volna is oka, a mint nem volt — még ez sem magyarázná e tényt. Révai kandidálja Barótit, kit nyíltan vádolt nyelvrontásról, sőt ajánló soraiban sem felejtí el fölemlíteni, hogy kandidátusának prosodiája »nagyon nehézkes és alkalmatlan;« Révai kandidálja Rozgonyit, ki csak ekkor jött haza

⁵⁵⁾ »Partim ob eorum modestiam, partim ob metum etiam aliquem, ne aliquo modo in invidiam adducantur « -- *U. o.* 61. l.

külföldi útjáról, eddig nem tett semmit, sőt még azzal sem volt tisztában: vajjon philosophiára, matematikára vagy statistikára adja-e magát? És ugyanez a Révai, ki az ügyet nézi mindig, a személyt soha, — épen Besse-
nyeit hagyta volna ki szántsándékkal!

S ezek után hadd lássuk, hova tévedhet az oly író, ki a tények egészének számba vétele nélkül festi hősének lelki állapotát. »Hozzávegyült Bessenyei elkese-
redéséhez azon óriási igaztalanság, mit rajta Révai elkö-
vetett, midőn az akadémia kandidatusai közül kihagyta. Még ha reménye utolsó szála nem szakadt volna el, ugyan mi jót várhatott oly intézettől, melynek még méhében létekor vezetői a pajtáskodásnak oly hallatlan példáját adják. Ez eljárás Bessenyei önértetét a legfá-
jóbban sebzé stb. stb.«⁵⁶⁾

Révai alkalmasint azt remélte, hogy ajánlatainak nyilvánosságra hozatalával az akadémia föllállításának ügyét siettetni fogja. Fáradozása, reménye hasztalan volt. A rendek választmánya a tervezetet be sem nyújthatta II. Lipótnak — 1792-ik évi márczius elsején a fejedelem meghalt. Révai, mihelyt a hírt veszi, egy latin ele-
giát ír,⁵⁷⁾ melyet bár a bécsi Hadi történetekben és a pesti latin ujságban is kiadott, fölvelt latin költeményei közé is, hogy »e fölbuzdulással is még több jelét adjam az osztrák ház iránt való kegyeletemnek.«⁵⁸⁾
Csakhamar alkalma van I. Ferencz királyt üdvözölni⁵⁹⁾

56) *Ballagi*. u. o. 266. l.

57) *Latina*, 133–6. l.

58) »... et hac accensione plura essent meae in Austria-
cam domum pietatis argumenta.« — *U. o.* 135. l. jegyzet.

59) *U. o.* 137–40. l.

kinek a nyelv ügyét köti szívére — eredménytelenül. Midőn az országgyűlés az Akadémia ügyét sürgette, a fejedelem azt felelte: Küldessék vissza e javaslat a rendszeres bizottsághoz.

És ezzel az egész ügy el volt ejtve. Az ország csakhamar belesodortatott Nyugat-Európa háborújába, s így a nyelvművelés kérdése háttérbe szorult — sokára. Csak az írók nem feledkeznek meg róla. Verseghy egy etymologiai szótárt tart szükségesnek s úgy hiszi, hogy »az e célra föllállítandó tudós Társaság elkészíthetné.«⁶⁰⁾ A Debreczeni Grammatika megemlíti előszavában,⁶¹⁾ hogy a nyelv pallérozására s épségben tartására szükséges egy magyar tudós társaság föllállítása. De mi haszna, hogy az írók és tudósok emlegetik? Egyesek jámbor óhaja marad csak — az elfoglalt s majd kimerült nemzet nem vesz róla tudomást. De hogy tudomást vett róla, az Révai örök érdeme.

De minek külön méltatnunk Révainak e téren való elévülhetetlen érdemeit? Elmondottuk a tényeket — méltatásukat bizzuk az e tekintetben egyetlen szakavatott tollra: magára Révaira.

»Senki tőlem így szól⁶²⁾ föltűnő szemtelenség nélkül azt a dicséretet el nem vitathatja, hogy a nemzeti nyelv kiművelésére szánt magyar társaság föllállításában

60) *Proludium*, 1793. 87. l.

61) *Debr. Gram.* 1795. XXII. l.

62) »Hanc saltem laudem nemo mihi, nisi egregie impudens inficiatum erit: me in Societate Hungarica ad promovendum Sermonem Patrium erigenda, jam dudum et prae ceteris acriter enisum fuisse Certum est me aliquot Stationes splendidissimas, ubi

már régen és mások előtt igyekeztem. Néhány igen fényes állomást csak azért hagytam el, hogy minél alkalmasabb helyen lehessen ezen saját munkásságom által nyilvánossá tett s — ha nem csalódom — a hazának bizonyára leghasznosabb ügy gondozására. «

VII.

Révai az egyetem aesthetikai tanszékére folyamodik; Bécsbe megy; saecularisatiója. Viszálya a várossal; ellenségei és üldöztetése. A numismatika tanszékére pályáz. — Esztergom.

Révai nem érezte magát jól tanítótársai között; a köztük lezajlott viszály is változást óhajtatott vele. És csakhamar kínálkozott is erre alkalom. Werthes Frigyes a pesti egyetem aesthetikai professora 1790-ben nyugalmába lépett és visszatért Németországba.⁶³⁾ — Fengler püspök ösztönzi Révait, folyamodjék ez állásért, és Révai megteszi,⁶⁴⁾ de eredménytelenül; 1791-ben a német tollú, de magyar érzelmű Schedius Lajost nevezték ki ez állásra, a mi Révainak igen zokon esett. Még a következő

privatis meis rebus insigniter potuisset consuli, deseruisse tamen propterea vel maxime: ut minus impedito essem loco ad curandum et mea opera hoc Publicum, et Patriae, nisi ego fallor, sane utilissimum negotium « — *Latina*. 124 - 5. l. jegyzet

⁶³⁾ *Fejér*, Historia Academiae Scientiarum Pázmánianae, 1835, 132 és 170. l

⁶⁴⁾ *M. S.* 24 - 5 sz.

évben is panaszkodik az ország bírója ellen, ki protec-tiójával Schediust »tolta be« a katedrúra; a nádorral is szólt e tárgyban, sőt a királylyal is, de ez utóbbi »kény-telen volt ezt tenni.«⁶⁵⁾ A múlt évi vakácziót Sándor jószágán töltötte, az 1792-ikét pedig Bécsben, hol három hétig marad s az architecturái leczkéket járja; a követ-kező télen is rajzolgat folytonosan — »sine fine.«⁶⁶⁾ Nyil-ván belátta, hogy ő neki, bár akarata ellenére, egyelőre a rajz mellett meg kell maradnia, tökéletesbíti tehát ma-gát benne, annál inkább, mert e tanévben új tisztséget vállalt: a királyi akadémián is ő lett a rajztanító.⁶⁷⁾

Révait Bécsbe még egy célja vezette: elment az özvegy Károlyi grófnéhoz és 150 forintnyi asztalpenzt nyert tőle, arra az esetre, ha elagg vagy másképp szorúl-na rá. Így minden eshetőség ellen biztosítva, megírja a pro-vincialisnak: engedné meg neki, hogy a saecularisatióért folyamodhassék. Ez az engedély megérkezett Győrre 1793-iki november 3-án.⁶⁸⁾ A következő év márczius 18-án Révai már világi pap,⁶⁹⁾ és Fengler püspök őt utóbb egyháza megyéjébe fogadja.

Hogy Révait e lépésre mi vezette, nem nehéz kita-lálnunk. A szerzetes élet nem felelt meg természetének — s íme már tizennégy éve, hogy nem szolgálja szerze-tét és nem is lakik a szerzet házában. Őt a piaristákhoz

65) *M. S.* 24—5. 1

66) *U. o.*

67) *M. S.* 1. a.

68) *U. o.*

69) *M. S.* 24—5. sz. — *M. S.* 30. sz. szerint a saecularisatió 1794-iki február 7-én adatott ki Romában és a győri consisto-riumban márczius 28-án hirdettetett ki.

nem kötötte már, hogy úgy mondjuk, egyéb pusztá külsőségnél. Ha megírja folyamodását, vége ennek is — megszabadul a szerzetesi kötelékektől, melyek mindig nyomták és szorították. Szemére hányták, hogy szerzetes létére ujságot ír és anakreoni verseket költ, ifjúsága éveit sem felejté el — szóval, neki a szerzetesi élet eleitől fogva csupa bajt és kellemetlenséget hozott. Miért ne szabaduljon tehát — ha teheti?

És ne feledjük azt sem: Révai elégedetlen győri állásával — úgy az állásnak mint saját magának természeténél fogva. Hogy jobbra méltó, érezte; hogy egy helyen nem tűri őt soká nyughatatlansága, azt is érezte. Szabadulni akar a szerzettől, hogy elmehessen Győrrel is. Mint világi pap, kaphat ő akármily más állást.

Találkozik is még ugyan ebben az esztendőben. Győrrel azt írják neki, hogy exhortatornak fog küldetni valahová — a mit ő mint természetével meg nem férhető, szépen megköszön.⁷⁰⁾ Majd azt hallja, hogy győri szónoknak van kandidálva, de ebből sem lett semmi, és Révai ennek is megörült, mert szabadulni akar innét.

Volt is reá oka untig. Viszonya a rajziskolához tűrhetetlen kezdett lenni; most nem társai, hanem a város miatt. Ő az iskola érdekében megtett mindent, sőt sokkal többet, mint kötelessége lett volna. A város fölállította az új iskolát, de még a legszükségesebb rajzszeretket sem szerezte be; Révai, a szegény Révai, megvette a szükségest a saját pénzéből.⁷¹⁾ Az elemi iskola negyedik osztályának nyolcz hónapig nem volt tanítója; Révai

⁷⁰⁾ *Guzmics*, u. o. 19. l.

⁷¹⁾ *U. o.* 19. l.

magára vállalta ez osztályt is és tanította a matematikát, geometriát és történetet nyolcz hónapig minden díj nélkül.⁷²⁾ E mellett az iskolát példás rendben vezette. Bachmann királyi inspector megdicséri őt a helytartótanács nevében 1793-ban⁷³⁾ a bécsi rajzakadémia pedig 1795-ben. Ez utóbbinak elismerő sorai e szókkal kezdődnek: »E rajziskola valamint egész berendezése kitünő« — és a végük: »Csak azt kívánjuk, bár méltányolnák felső helyen a tanító ügyességét és ernyedetlen buzgalmát, és hogy ez iskola a többi nemzeti iskolák mintaképeül említessék.«⁷⁴⁾ De azért a város nem »áldozott« egy krajczárt sem az iskola érdekében.

E mellett Révai a tanácsosokkal és a polgármester családjával, de még a hajdukkal és ezeknek feleségeikkel is az iskola udvarában folytonos vitában élt.⁷⁵⁾ »Panaszt tőn a tanácsnál a rajta tett méltatlanságokért, még rosszabb lett; nyilván gúnyoltatott, mocskoltatott. Mindezek arra vitték az érzékeny férfiút, hogy iskoláját bezárá. Tettének okait elmondá a tanácsban; ez el akarván mellőzni a törvényes útat, a püspökhöz adta a dolgot. Révai ezt az ítélszéket el nem fogadta, mert a tanács vissza akart élni a püspök tekintetével. A püspök felfor-

72) *M. S.* 52. sz. és 78. sz.

73) *Fényfalvi*, u. o. 205. l

74) »Diese Zeichnungsschule ist vortrefflich, so wie die ganze Einrichtung derselben. — Es bleibt nur der Wunsch übrig, dass die Geschicklichkeit und die rastlose Bestrebung des Lehrers hoher Orten möchte bemerket und diese Schule allen übrigen Nationalschulen zum Muster aufgestellt werden.« — *U. o.* 206–71.

75) *Guzmics*, u. o. 23. l. itt »kamarások«-ról és a »város Gazdájáról« van szó.

tyant Révai ellen, hogy tekintetét megvetette. Révai a tanácsot törvényes útra igazítá: »Keressen meg engem a tanács a maga helyén; mondja ki a főigazgató, mondják ki Szerdahelyi és többi ellenségeim nyíltan a törvényszék előtt, melyek az én nagy vétkeim.«⁷⁶⁾

»Szerdahelyi és többi ellenségeim« — ez az egyetlen homályos pont Révai életrajzában. Mennyire keserítették és üldözték őt személyes ellenségei s hogy kik ezek, tudjuk — de hogy miért ellenségei, erre nincsenek tényeink.

S mily sajátságos! Ellenei azelőtt megannyi jó emberei voltak. Szerdahelyi, kit e helyen említett, a helytartótanács referense volt tanulmányi ügyekben; Révai elküldötte neki 1792-ben megjelent latin verseit, s ez felel a szerzőnek egy pár meleg udvarias sorban s többi közt azt is írja neki, hogy örömet szolgál majd Révainak.⁷⁷⁾ Balogh és Fábchich, kiket ő 1791-ben akadémikusoknak ajánl, most elkeseredett ellenségei. Az előbbi azt mondja Révairól, hogy még latinul sem tud és az iskolában még grammatikára is elégtelen.⁷⁸⁾ Már 1792-ben Révai azzal okolja meg a *Latina* kiadását: ő semmi nagyobbat elérni nem akar, csak azt akarja bizonyítani, hogy igenis tud latinul.⁷⁹⁾

⁷⁶⁾ »Querat me Senatus suo loco; loquatur Superior Director; loquatur Szerdahelyi et caeteri hostes palam in iudicio, quae sint tanta mea crimina.« *Guzmics*, i. h.

⁷⁷⁾ *Fényfalvi*, 197. l.

⁷⁸⁾ *Guzmics*, u. o. 19 l.

⁷⁹⁾ *Latina*, 8. és 9 l.

Győri és budai ellenségei kezdik most saecularisatióját gyanúsítani; azt fogják reá, hogy a király tudta nélkül és alattomos fortélylyal nyerte azt ki; e mellett azzal rágalmazták, hogy megromlott erkölcsű s kétes vallású lévén, épen nem tanítónak való. Révai Bécsbe szándékozik önvédelmére, de nincs se pénze, se embere. Kéri Paintner segítségét — épen születése napján ír neki. A boldogtalan ferfiú keserűen kifakad önmaga ellen: »Születésem szomorú napján irok, a mely bár soha meg sem lett volna — bár volnék,⁸⁰⁾ mintha nem lennék.«⁸⁰⁾

Paintner valami Kurznak ajánlja őt Bécsbe — Révai »felvergődött,« de mikor megérkezik, temetik Kurzot. »Most már csak a más világon segíthet ügyemen, Bécsben már nem!⁸¹⁾ — kiált föl a kétségbeesés fájó humorával. Most a bécsi urakhoz folyamodik, a kik a helytartótanácsához utasítják — Révai fél Budától és csak miután a királynak átnyújtotta folyamodását, jön ide jogos ügyét védelmezni. Ellenei elemi iskolára vagy káplánságra akarják kárhóztatni — Révai önérzetesen mondja, hogy többre tartja magát érdemesnek s hogy joga van a királynak is reményleni megerősítését.⁸²⁾

E közben ismételve tett kísérletet, hogy Győrt oda hagyhassa. A budapesti egyetemen megüresedett a numismatika tanszéke, melylyel a régi geographia tanítása is össze volt kötve. — Révai habozás nélkül pályáz erre

80) »Natali die mihi tristi quem fere opto numquam exstissem; fuissem, quasi non essem.« — *Guzmics*, u. o. 19—20. l.

81) »In coelis aget itaque rem meam non vero Viennae!« — *U. ö.* 20. l.

82) *U. o.* 20—21. l.

is,⁸³⁾ s Paintnertől idevágó könyveket kérvén⁸⁴⁾ hozzá fog nyomban a készüléshez. Elleneinek befolyása azonban ismét megbuktatta, s a tanszékre egy Katancsics nevű szent ferenczrendű szerzetes neveztetett ki.⁸⁵⁾ Majd meg azt hallja, hogy a következő évben, 1796-ban több változás fog történni; Révai Budára siet, hogy magát jókor jelentse. »Itt azt vevé tanácsul, hogy ha a pozsonyi exhortaturát 500 forint díjjal elnyerni akarná, folyamodnék a primás érsekhez. Megtevé a lépést; Pray segéllé őt s a herczeg kedvezni látszott. De ime jönnek ellenségei és dörgések, menykövek, kétségbeesés vonódtak össze hirtelen szegény Révai feje fölött. Révai, kiálták ezek, épen nem szolgálhat tudományos körben: mert az ifjúságnak botránkoztatója, melynek épségére most kellene leginkább fölvigyázni; mert anakreoni verseket ír; több az orthodoxiával ellenkező dolgokat kever írásai közé; kinek azért sem religiója, sem erkölcse nem lehet jó — mert csavargó, állhatatlan, ki a piaristákat elhagyta; a koronáról írt versei nyilván pártütésre mutatnak. Ezek mellett már vénhedik és az iskolai fundusnak terhére rövid szolgálatja miatt nem lehet. A normalis iskolák mellett tett szolgálatjai a várostól s nem az iskolai fundustól várhatják jutalmokat. Ha a város nem teszi, ott a püspök, patronusa, kedvelője, adakozója.«⁸⁶⁾

A város vagy a püspök! Pedig az egyik határozott ellensége, a másik meg nem igazi jóakarója. . .

83) *M. S.* 1. a.

84) *Guzmics*, u. o. 19. l.

85) *Fejér*, u. o. 132. l.

86) *Guzmics*, u. o. 21—22. l.

Révainak tehát vissza kellett mennie Győrre s hogy »tengődhessék«, kosztosokat akart fogadni. De Balogh ki tudta vinni, hogy ne kapjon, a mit annál könnyebben tehetett, mert Révai a városban gyűlölt személy volt. Midőn a rajziskolát bezárta, magához vette a könyveket és metszeteket, melyeket úgy is ő vett a saját pénzén, és a rajzokat is, melyeket ő csinált és tanítványai — az iskola pusztán állott.⁸⁷⁾ Képzeltetni, mennyire felbőszült ezen a város hivatalos része. Nem-hivatalos része pedig annál könnyebben tette sajátjává ellenségeinek róla való vélekedését, mert Fengler kedveltjének tartották — ő szenvedett püspöke miatt. Pedig a »változó kedvű és kéjű« főpap nagyon különös patronusa volt. Egy ízben azt mondá neki: »*Ich gebe dir immer wenig. Man muss den Vogel nicht überfüttern, dass er immerfort singe* — mindig keveset adok; nem szabad a madarat hizlalni, különben nem énekel többet. — Révai mélyen érzé az ebben rejlő lealacsonyítást. Most pedig, midőn leginkább szüksége lett volna reá, ez elhagyta az elkeseredettet. A püspök szüntelen szemrehányásokkal illeté, hogy miatta már annyiszor kelle pirulnia, valahányszor érdekében tett ajánlatai mellőztettek. S midőn Révai a pozsonyi exhortaturáért folyamodott s Fenglertől ajánlatot kért, ez oly módon teljesítette kérelmét, a mint nem kívánta — nem annyira ajánlá őt, mint inkább elbocsátá meggyéjéből.⁸⁸⁾ Ez a szegény Révait, ki ez egész idő alatt folyton betegeskedett is, mélyen kesé-

87) U. o. 24 l. — 1800 jun. 2-án visszaajándékozta önszántából a rajzszerketet és rajzokat is. M. S. 57. sz.

88) U. o. 22—3. l. és a jegyzet.

rité. Már egy évvel előbb írta Sándornak a várossal való viszálya fölötti boszuságában, hogy lemond minden magyarságról, mert az neki mindeddig csak bajt szült⁸⁹⁾ — most pedig végkép elkeserítve és kétségbe ejtve, azt írja Paintnernek, szerezzen neki megyét — Ausztriában. »Elhagyom, így kiált föl, hálátlan hazámat, hol szándékom és akaratom ellenére az egyik bujdosásból a másikba merülök.«⁹⁰⁾

Ekkor hallja Révai, hogy az esztergomi gymnasiumban tanárra van szükség. Fölmegy Bécsbe ez okból és azért is, hogy saecularisatiójának királyi megerősítését végre kinyerje. Paintner ajánlotta őt a befolyásos Somogyihoz, utóbb udvari tanácsoshoz,⁹¹⁾ kiből Révai csakhamar hatalmas pártfogóra talált. Balogh azonban gondoskodott jó előre, hogy Révainak újabb ellenségeket támaszson — azzal fenyegetik, hogy neki mint a többi szerzeteseknek is, ezentúl sem lesz szabad önálló végrendelkezést tenni — vagyonáról, mire Révai azt mondja: »Nem törődöm vele, hogy nem engednek végrendelkezést tenni; régóta képtelenné tett már erre a folyton belém kapaszkodó s engemet ily keményen érintő szükség.«⁹²⁾ Nem is oly jogot, hanem jogát keresi ő; eljárásának tisztaságát, ügyének igazságát akarja ő elis-

89) *M. S.* 24–5. sz.

90) »Desero ingrata mihi Patriam, in qua ex errore uno in alium immerens et nec cogitans vel invitus protrudor.« — *Guzmics*, u. o. 23. l.

91) *M. S.* 32. sz.

92) »Nihil me movet negata testandi facultas, quam dudum mihi denegavit perpetua et adhaerens mihi dura egestas.« — *Guzmics* u. o. 25. l.

mertetni minden áron. — »Elveszek inkább, ugymond, semhogy a jogtalanságot tovább is tűrjem.«⁹³⁾

S Révai makacs állhatatossága győzedelmeskedett a viszontagságokon. A helytartótanács s a királyi kanczellaria saecularisatiója ügyében melléje állottak s arról is biztosították, hogy az esztergomi tanárságot ő nyeri el.

S úgy lett. Révai ujjong kitörő örömeiben. »Vissza vagyok adva önmagamnak, a tudománynak, a természetnek, némileg már mosolygó géniusomnak; mintegy birodalmamba vagyok vissza helyezve. S képzeld még ehhez, folytatja Paintnerhez írt levelében, a kellemes helyet, a hegyeket, völgyeket, a berkek édes magányát, a patakok és madarak vidám csevegését, a mellette folyó nagyszerű Dunát, Budának és Pestnek közelségét s mennyi minden, a mi nem jut most az eszembe! Oh én kedves esztergomi magányom! Mit nem fogok én rólatok énekelni — hisz oly sokkal tartozom nektek sorsom miatt!«⁹⁴⁾

A sokat hányatott és üldözött férfiú végre megpihenhet.

⁹³⁾ »Pereo potius quam iniqua amplius feram.« *Guzmics*, i. h.

⁹⁴⁾ »Ipse mihi redditus sum, studio, naturae genioque meo admodum arridenti, quasi regno meo restitutus. Adde loci amoenitatem montium, convallium, nemorumque dulce recessum; jucundos rivulorum, aviumque strepitus; praeterfluentem ingentem Danubium; Budaequae Pestique vicinitatem, et quae non vacat omnia memorare. O dulce secessum Strigoniensem! quae ego de vobis canam, tam bene de me, meaque fortuna meritis.« — *U. o.* 26. l.

VIII.

*A Martinovics féle mozgalom. Latina. Angulorum
Trisectio.*

Mindeddig, mondhatni bátran, sem nemzeti sem kiválóbb politikai esemény Révainak figyelmét el nem kerülte. Az utóbbiakat illetőleg elmondá nézeteit, óhajait — az előbbieken meg oly tevékeny részt vett, mint bárki más e korban. Voltak nálánál befolyásosabbak, de nem volt egy sem lelkesebb és lelkesítőbb, buzgóbb és buzdítóbb mint ő.

E viszontagságos évei azonban a beteges férfit folyton önnön magára utalták — azt sem tudta mindig, miből tengődjek; lelki erejének java részét elfoglalta megtámadott jelleméért és világi-papi állásáért való küzdeése, és fogyasztotta és emésztette az elkeseredés és kétségbeesés. Az a férfiú, kinek minden tettében egyetlen óhaja és célja a haza jóléte volt, végre külföldre akar menni — kell-e több e ténynél arra nézve, hogy megértsük, mért terjed figyelme és részvéte kisebb körre, mint azzalott?

Pedig Magyarországot ez időben nevezetes események foglalták el. Bécs e közben indította meg a háborút a francia nemzet és a magyar demokrata párt ellen.

Az 1790-ben megindult politikai és társadalmi renaissance lassan-lassan nevezetes foglalásokat tett, és a külföldi, nevezetesen a francia eszmeáramlat nálunk is

egyre többeket vont körébe — s a mi e ténynek jelentőséget kölcsönöz: — az ifjú nemzedéknek komoly, törekvő, művelt és hazafias tagjait. Arról, ki magát utóbb e párt titkos fejévé tette, kimutatta Fraknoi, hogy nem volt sem ideális gondolkodású, sem hazafias érzésű. De Martinovics kétséges jelleme nem vet árnyékot azokra is, kik vele szövöttek. Ez az egész mozgalom természetes eredménye volt az irodalom befolyásának, általánosabban: az eddigi fejlődésnek. Hogy Martinovics lett vezetője és feje, csak azt a régiényt bizonyítja, hogy a számító becsvágy és a hiú egoizmus mindig ki tudják zsákmányolni az idealizmust és a lelkesedést. Martinovics nélkül e mozgalom nem fajult volna el az elméleti jakobinizmusig, és Thugut nélkül senkinek sem jutott volna eszébe e mozgalmat összeesküvésnek bélyegezni. A magyar természettől conservatív. A franczia forradalmat csinál, hogy új alkotmányt teremtsen — a magyar azért, hogy a régít megvédje.

A megindított vizsgálat bele vont az »összeesküvésbe« négy író is, kiket természetesen elítéltek. Bacsányit ezért ítélték el, mert önvédelmében veszedelmes elveket árult el; Szentjóbít, mert valamikor a társasághoz tartozott; Kazinczyt, mert a bűnös kátét magának leírta; Verseglyt meg azért, mert elolvasta. Mind e négy férfiú pedig szerette a hazát, s nem volt egyikben sem annyi politikai gyűlölet és tetterő, hogy forradalmat csináljon.

Révaiban valóban több volt meg ezekből, mint mind a négyben együttvéve. Hogy mégis a Martinovics-féle pörbe, vagy — mint akkor országszerte nevezték -- »szerencsétlenségbe« nem keveredett, úgy hisszük, a vélet-

lenen kívül leginkább ez időbeli viszontagságos életének tulajdonítható.

Révai nem ért reá francia eszmékkel foglalkozni — a mi ideje és ereje maradt, azt a tudománynak szentelte.

Sok nem maradt, és nem is tett sokat. Barátainak unszolására összegyűjté latin verseit; 1789-ben megírta már hozzájuk az előszót, 1792-ben végre kiadta *Latina* czím alatt.

Igazi költői tehetséget ezekben is hiába kerestünk. Hogy jól kezeli a latint, azon sem csodálkozhatunk, hiszen jó formán második anyanyelve volt neki. Az elegiák technikájában ügyesebb itt, mint a magyarban — folyékonyabbak már azért is, mert a latin szókötés sokkal szabadabb a magyarnál. Ódáiban azonban még anynyi ügyességet sem mutat, mint a magyar nyelven írottakban — ritka az olyan ódája, melynek ne lenne egy-egy oly versszaka, mely csak formailag bevégzett egész, míg nyelvileg még csak vesszővel sem választható el a következőtől — egyszerűen folytatása ez az előbbi mondatnak. Horatius ódáiban is van ugyan néha ily versszak — de nem ily sűrűen s azután, itt — Révaiban van. A mi a költőnél megengedett szabadság, az a versírónál technikai fogyatkozás.

A mit az egész idő alatt teremtett, mindössze egy nem egészen harmadfél lapnyi értekezése, melyről később fogunk megemlékezni. Esztergomban azonban vissza volt adva, mint mondja, maga magának és a tudománynak és vasszorgalommal látott ismét csakhamar a munka után. S alig tölt itt egy évet, kiadja egyetlen mathema-

tikai kis munkáját »*Angulorum trisectio et consecraria circuli quadrati*« cím alatt Bécsben 1797-ben.

Nagy kedvet érzett magában többször, így szól az előszóban, matematikai problémákkal foglalkozni; de elnyomta azt benne hivatala, mely inkább arra vitte, hogy a rajzmesterséget és magát a műépítést — ipsam architecturam elegantiozem — tegye magyarjai előtt közönségesebbé éjjeli tanulmányaival és nem megvetendő rajzolásbeli ügyességével. Vajha, így kiált föl, azt, mit e két nemben ernyedetlen szorgalommal egybe gyűjtöttem, valamikor a világ elé bocsáthatnám! Midőn, így folytatja, a győri rajziskolát sok viszontagság után oda hagyta, a kényelmesebb helyen lassan-lassan visszatért testének és elméjének ereje s ezzel a régi ösztön, hogy ő is próbáljon valamit a legnehezebb dologban, mely sokak ítélete szerint megoldhatatlan volna.

Révai a czímlapra neve után hozzá teszi: csanádi magyar, Hungarus Csanadiensis. Ebből is, de az előszó közölt helyeiből is kitetszik, hogy ő e művet inkább a külföldi tudós világ számára írta. Ezért választotta a latin nyelvet. Várt is hatást e művétől, de csalatkozott. Nem igen vették azt figyelembe — sem külföldön, sem Magyarországon.

Pedig e kis munka megérdemli a szakértők osztatlan figyelmét ⁹⁵⁾. Határozott matematikai tehetség lép elének, melynek gondolatja menetét érdekeltséggel követjük elejétől végig, bár oly úton halad, mely nem vezet sehová.

⁹⁵⁾ A következő adatokat t. barátomnak, *Éberling József* matematikusnak köszönöm.

A tárgy, melylyel Révai foglalkozik, régi. Már a görögök is fejtegették — ők is akarták már a körnek három egyenlő részre osztását, és másodsor: a kör négy-szegűsítését egyedül a körnek és vonalzóval segítségével megoldani.

E két problémát azonban ily segédeszközökkel megoldani lehetetlen. Tudták ezt már a görögök is, kik hyperbolával és parabolával fejtették meg. Ujabban talál-
tak erre más módot is — de a matematikusok tudják, hogy körrel és vonalzóval megfejtetni nem lehet. Az első problémát nem, mert harmadfokú egyenlethez vezet, melyet körrel és vonalzóval szerkesztetni nem lehet. A másodikat szintén nem, mert a π a Ludolf-féle szám, irracionális.

Révai visszatér a sokat hányatott kérdésre s azt hiszi, hogy megoldotta. Csalatkozik — az első pontban ugyanis oly aránylatot használ, melynek jogosultsága nincsen kimutatva; a másodikra nézve pedig az előadott szerkesztés a kör területét csak megközelíti. (Näherungs-construction.) —

Ezzel a matematikai művével Révai munkásságának egy korszaka záródik be. Eddig »nyelvművelés« volt a célja, s ennek szolgálatában volt ő költő és újságíró és kiadó és nemzeti agitator. Változó munkásságának minden egyes ága azonban egyre közelebb hozta új céljához, mely az előbbinek: a nyelvművelésnek csak megszorítása, mondhatni, folytatása volt. Révai lassan fejlődött. A mihez fogott, teljes erejével tette, lánglelkének egész hevével tette — s épen ez késeltette fejlődését.

Azt mondjuk: fejlődését. Mert mi Révaiban azt látjuk a mi lett, s nemcsak azt a mi volt. A mi nagysá-

gát teszi, azt keressük folyton, első ifjúságától fogva mindaddig, míg fényének delelő pontján nem áll, és sokszor csodálkozunk, hogy erre oly későn akadunk. E természetes hajlam gyakran teszi türelmetlenné az olvasót, a mint bizalmatlanná teszi eleinte az ily fejlődés kutatóját önmaga iránt. De a tények végre is legyőzik a hajlamokat s nem marad hátra egyéb — meglepetésnél. Ilyenkor, mintegy hősrünk iránti öntudatlan előszeretettől, analógiák után nézünk. S nem hiába. Kantban senki sem sejtette ötvenhét éves koráig a »mindent összezúzó« philosophust. — Révai negyvenöt éves, midőn voltaképi tehetségének tiszta öntudatára ébred.

Negyvenöt éves csak — de már egy évvel előbb érzi, hogy egészsége meg van törve.⁹⁶⁾

Egy volt esztergomi tanítványa így festi Révait ez időből: —

»Karcsú és elég magas termet. Hosszas ábrázat, elől kopasz, hátul ritka szőke egyenes hajjal fődött fő. Épen nem sűrű szemöldök, beesett kék szemek. — Jó-kora horgas sovány orr, vékony ajkak, beálló áll, kevésse görbedt hát. Járása eleven, az arcban gondot és boszúságot jelentő vonások. Az öltözetben tisztaság, az ételben finnyáság és mértékletesség. Bort ritkán ivott, erősebb italokat soha. Társalkodni csak nagyokkal és tanúttakkal szeretett. Szüntelen dolgozott. Azt akarta, hogy tanítványai se heverjenek soha. Azért az iskolai leczkéket a szabott órákon kívül egy-kettővel megtoldotta. E végre gyertyatartókat vitetett az iskolába, és téli napokban este felé ilyes világnál is tanítgatott. Szoros rendet

⁹⁶⁾ M. S. 31. sz

szabott mindenben. Szünnapokon rajzolni tanított, néme-lyeket a maga házánál. Sétálni pedig az egész iskolát maga vezette néhányszor, és a rövid gyermekjáték után a klasszikusokat magyarázta.«⁹⁷⁾

Ilyen volt ekkor Révai. Oda van ifjúságának nyers tüze, oda férfikorának vállalkozó ereje is. Az élet harcza már-már megtörte testének erejét — de szelleme azon erős a milyen volt: megmaradt lángelméje, meg hazafisága, meg önérzete.

⁹⁷⁾ *Guzmics*, u. o. 39. l.

HATODIK FEJEZET.

RÉVAI NYELVÉSZETI FEJLŐDÉSE.

I.

Hogyan lett Révai nyelvészszé.

Mathematikai művének kiadása után Révai fejlődésében egy új korszak kezdődik — más czelokkal és más eszközökkel. Ír ugyan verseket ezentúl is, ki is ad néhányat — ráért szórakozni és hálálkodni. Komoly foglalkozása azonban nem ölel föl ezentúl több tárgyat vagy több tudományt, hanem csak egyet. Belátja, érzi, hogy a nyelvművelés nagy czélját nemcsak *több* rendbeli, hanem *egyféle* munkássággal is elő lehet mozdítani. Ide vonzza őt hajlama, fejlődése, belátása — egy szóval: tehetsége. Célja nem többé a nyelvművelés, hanem maga a nyelv.

Révai nyelvész lett. —

Hogyan lett azzá?

Irodalmi működését iskolai könyvek szerkesztésével kezdi s minthogy minden tárgyra készít egy-egy iskolai könyvet, ír magyar nyelvtant is. 1779-ben azonban említi már a régi magyarság kincseit s nyelvünk titkait — ez Révai nyelvészeti fejlődésének első

nyoma; ez évtől számítja ő maga is nyelvészeti kutatásait, midőn 1799-ben említi, hogy husz éve immár, hogy nyelvtani megfigyeléseit folytatja. ¹⁾ Csakhogy ne feledjük: visszafelé nézve, minden más színben tűnik föl — az esetlegest hajlandók vagyunk szándékosnak, a mellékest lényegesnek tartani. Mert Révai ez időben nem »fogalmozott« még a magyar nyelvvel, különben maradt volna nyoma; elmélkedett róla, ennyi az egész.

Két évvel utóbb megfogamzik benne a kiadások eszméje és láttuk, hogyan szövődik ez össze a régiségekkel. Majd a magyar írásmódot akarja egyszerűsíteni s e célból történetileg kívánja fejtegetni a magyar írásmód fejlődését. Így kerül a sor a Halottas Beszédre — ismét csak, hogy úgy mondjuk, külső oknál fogva, de nem nyelvészeti célból. Révai író levén, helyesen akar írni — így kerül a helyesírás elveinek tisztázásához. Révai írja a Hírmondót, és fordítja Batteuxt — így vet ügyet a magyar próza színvonalára. Deák méretű verseket ír s vizsgálja a prosodiát — így kerül ő a *h* betű mássalhangzó voltának megállapításához.

Ezen időszertinti céljai tehát oly neműek, hogy figyelmét mellékesen nyelvi vizsgálatokra is irányítják — mellékesen, de folytonosan is.

A kiadások kényszerült befejezése után e mellékes nyelvi vizsgálatok mindinkább előtérbe lépnek — kezd már rólok szólni is, eleinte ugyan inkább csak elvétve, de később már határozottan.

¹⁾ M. S. 52. sz.

1790-ben említi egy latin versében, hogy a pannonlantnak akar halhatatlan dicsőséget szerezni, s ekkor szól először prózájáról is:

Ausum plura satis docet et sermone soluto
Aucta meis studiis Hungara Cognitio. ²⁾

Ugyanez évben adja ki tervét a magyar tudós társaságról. Itt csillámlik föl másodszor határozott nyelvészeti tehetsége. 1783-ban ismeri föl először a magyar nyelv fejlődésének egyik legfontosabb tényét: hogy az igeragok névmások. Azóta tovább szötte gondolatainak sorját, általánosabbá tette az ekkor fölvetett kérdést. Azt kutatja: mi minden szükséges ahhoz, hogy a nyelv művelése biztos és sikeres legyen? Felelete: föl kell éleszteni a régi szókat; — igenám, de e czélből föl kell őket előbb keresni is. Uj szókat, így folytatja, a nyelv alkátának megfelelően kell képezni; — igenám, de nem kell-e ez esetben előbb tudnunk, miben áll a nyelvnek alkata? A harmadik eszköz, így végzi, a régi és uj szók volta-képi és ékes használatának kimutatása. S hogyan történhetik ez?

Révai szerint három dolog által: nyelvi fejtegetések és nyelvi megfigyelések és végre anyaggyűjtés által. »Bő anyagot kellene az egész hazában összegyűjteni s az ország minden részében a közhasználatot s a népies dialectust szorgalmasan, figyelemmel s éles ítéllettel kell megvizs-

²⁾ »Hogy többet mertem, eléggé mutatja az, hogy folyóbeszédben is törekedtem a magyar tudományosságunk öregbítésére.« — *Latina*, 130. l.

gálni.«³⁾ S ha mindez megtörtént, mondja Révai, akkor irassék meg a magyar nyelv grammatikája és teljes szótára.

Elteltekintve ezuttal e gondolatok helyes és érdekes voltától, minden esetre azt bizonyítják, hogy Révai többet foglalkozik most a nyelvvel, mint bármikor azelőtt, hogy immár magát a nyelvet tette elmélkedéseinek tárgyává. Nem többé mint idáig: a nyelvet *is*; de még mindig nem: *csak* a nyelvet.

Midőn 1791-ben az akadémia jelöltjeinek névsorát kiadja, ajánlja magát is és, mi nála természetes, saját magáról ír legtöbbit. E sorok mindenképen igen becses adalékot szolgáltatnak úgy jellemének, mint fejlődésének megítéléséhez. Elmondja ekkor mivel foglalkozik: »Kiválóbb tanulmányai: a Nyelvtudomány, még pedig első sorban a hazai nyelvé; azután a Paedagogia, Physika és Mathematica.«⁴⁾

Nyelvészeti fejlődése ezentúl gyorsabb lendületet vesz. A következő évben ily című műve készült: »Brevis Institutionum linguae ungaricae Adumbratio«,⁵⁾ melynek tartalmáról, fájdalom, nem mondhatunk még semmit.

³⁾ »Ampla ad hoc materia per totam Patriam colligenda, diligenter, curiose et acri cum iudicio explorando singularum Regni Partium usu communi et dialecto populari.« — *Planum Erig.* 14. l.

⁴⁾ »Potiora sunt ejus studia: Philologia, et ea imprimis Patria; denique Paedagogia, Physica et Mathesis.« *U. o.* 86 l.

⁵⁾ Toldy azt mondja Révai életrajzában (213. l.) »1792-ben a magyar nyelv tanmódjáról irt egy vázlatot, mely nem tudom kijött-e?« S a jegyzetben hozzáteszi: »Kéziratai közt csakugyan találtak egy a nemzeti muzeumban ily címmel: Brevis Insti-

Ez időtől fogva, úgy látszik, főkép nyelvi vizsgálatok foglalták el idejét — sok, igaz, nem maradt a folyton üldözöttnek és folyton nyomorgónak.

1795-iki mártius 20-án a bécsi *Hirmondó* — a Hadi történetek új czímen való folytatása — egy Toldalékkal jelent meg, mely első helyen egy hosszú verset közöl, aztán egy cím és aláírás nélküli rövidke értekezést, s végül néhány vegyes hírt. A kis értekezés, mely két és fél lapnyi, Révaitól ered⁶⁾ — öt év alatt ennél többet nem írhatott; ez azonban fontos nyelvi kérdéssel foglalkozik.

»Sokan felakadtak, úgy kezdi, a már elég szerencsésen behozatott Tsétsi János orthographiáján, mely az etymológián épült. Isten neki! ezen nem annyira akadok fenn. Hanem azért haragszom, hogy a *szenvedő időszevakban*, in *verbis passivis*, a harmadik személyt oly szörnyű solecismussal írják. Mi az? *iratasson, olvastasson*, s több e féle. Az Erzsébet gyűszűje *eladatasson* és *elosztassék* a szegények között. Már mért *eladatasson?* ha jól következik reá az *elosztassék*. Ez jól vagyon, de az *eladatasson* nem. Úgy megrémülök, hogy magamon kívül vagyok, ha azt az *eladatassont*, *parancsollassont mondatassont* hallok.«

tutionum stb. Budae typis Unio, 1792. Ez-e az?« — Honnét vette Toldy az első adatot, nem tudom s így tanácsosabbnak tartottam mellőzni. Magához e kézírathoz pedig, mely R. nyelvészeti fejlődésére egyben-másban nagyobb világot fog vetni, még nem férhettem. A pontos idézet minden esetre bizonyítja, hogy Toldy látta, s ezért nem haboztam e tényt a szövegbe is fölvenni.

⁶⁾ *Hirmondó* 1795. márczius 20. Toldalék, 396—98. l.

Ezután közli a szenvedő és ikes ragozás schémáját, úgy a mint vele később nagy nyelvtanában is találkozunk. »Teregette! így folytatja, *eladatasson, elosztasson, hívatasson*, s több ilyen csoda úgy-e? Haragszom. De majd azt mondják sokan, *haragudjon ő kegyelme* nem gondolunk vele. Mégis ha azt mondanák, *haragudjék ő kegyelme*, örülnék neki, mert Pázmán, Károlyi, Káldi, Sylvester János, Pesti Gábor után mondanák.«

Ezek után az óhajtó mód schémáját közli szintén úgy mint később s így folytatja: —

»Tudom *Verseghy* is botorkázott ebben, de többet nyomnak előttem a régi magyar írók, a kiket felljebb említék, s több mások is, a kiket most nem említék, *Verseghy Pro ludiumjánál*. A többi apró grammatisták tekintetbe sem jöhetnek. Bizony csak jó volna, az igen igen régi könyveket elő venni, szorgalmasan általolvasni. Jó azokban a conjugatio, ha mindjárt az orthographiájok nem a legjobb is. Az a kézzel írott régiség, melyet Sajnovits is Koller is hibásan adott elő, bizony jobb conjugatiót mutat, a későbbiek is jobbal szolgálnak. Én ezt a különös régiséget izenként és a mint bizom, szerencsésen fejtegettem. Vajha közre bocsáthatnám! Tanúlhatnának belőle a mi grammatistáink.« Idézi ezután a Halottas Beszédből az *ennék*, Szt. Margit életéből a *haraguvék* s Heltaiból az *áldoznék* szót, s azután így végzi: »De a mostani grammatista azt tanítja *áldozna!* *áldozna!* Nem érek többre.«

E pár sor mindenképen igen érdekes. Révai »haragszik« azokra, kik az övével ellenkező nézetet vallanak; annyira »megrémmül« az ilyen állításokon, hogy »mágán kívül« van; lakonikus rövidséggel biztosítja ol-

vasóit, hogy ő az ilyenek miatt »haragszik.« Azután a sorok végén a fölkiáltó jelekbe fektetett, vagy mondhatók: a dióhéjba szorított epés gúny és indulatos türelmetlenség, mely csak azért nem fakad ki, mert szerző »nem ér többre« — íme a későbbi nyelvész Révai, a ki ellennézeteket megtámad. A sok üldözés elkeseredetté tette, a sok ellenség gyanakodóvá, a nyomasztó szegénység érzékenynyé, és a folytonos betegeskedés epéssé és türelmetlenné. Így indul meg Révai nyelvészeti pályáján.

Fontosak is azonban e sorok Révai fejlődését illetőleg. A régiséget mint tekintélyt itt idézi először — s nem használja többé, mint 1783-ban, fejtegetéseinek ékesítésére, hanem eszközüül s bizonyít velök a korabeli grammatikusok ellen. Két pontban teszi ezt: a szenvedő alakot és az ikes igéket illetőleg — ugyanezt a két pontot vizsgálta ő 1783-ban már, ekkor még mint két külön, egymástól független pontot — most tudja már, hogy e kettő összetartozik: a conjugatio szempontjából. S a mit most megállapít, ahhoz ragaszkodik ő ezentúl állandóan s későbbi működésének java részét e két pontnak megállapítására fordítja.

II.

A nyelvtan Révai előtt. Pereszlényi; a Proludium; a Debreczeni Grammatika.

Imént közlött soraiban Révai, láttuk, a grammatikusok ellen fordul — ő, a nagy grammatikai ujtó pontosan ismerte mindazt, a mi nevezetesebb e téren az ő föllépéseig történt.

Nem is volt az oly kevés, a mint rendszeren hiszik s nem is oly rossz, a mint rendszeren mondják. Grammatizáltak eleget s nem is eredmény nélkül — csakhogy kevés volt a tulajdonképi fejtegetés: nem igen törődtek az elvekkel és kevés gondot fordítottak az anyag teljességére vagy csak bőségére is.

Az újabb magyar nyelvészetet egy nagyérdemű írónk Tóthfalusival kezdeti meg.⁷⁾ Alig hiszem, hogy akadna nyelvész, ki ezt helyben hagyhatná. Tóthfalusi megállapítja ugyan Tsétsivel hosszú időre a magyar helyesírást — de ez minden érdeme. Vitatkozhatni ugyan a fölött: van-e egyáltalában a nyelvészetnek jogosan köze a helyesíráshoz? Akárhogy düljön el azonban a kérdés, tény, hogy a helyesírás — nem nyelvészet.

Az újabb magyar nyelvészet Pereszlényinek 1682-ben megjelent *Grammatica Linguae Ungaricae*-jével kezdődik. Ez nagyjában a latin nyelv után indul ugyan, de nem ragaszkodik is hozzá mint Komáromi Csipkés. Élénk érzéke van a magyar nyelv sajátosságai iránt; egynémely dolgokat megállapít végleg, másokban nagyérdemű kezdeményező s még tévedéseiből is az tetszik ki, hogy grammatikai gondolkodású elmével állunk szemben. — Ő szól először al-, föl- és középhangokról és eredeti s származtatott fő- és melléknevekről. Ekkép lesz ő megkezdője a szónak gyök- és képzőre való fölosztásának. Geleji is említi ugyan a »schémákat«, melyekre nem ügyelni »nagy otrombaság«, de Pereszlényi tárgyalja először e fontos tényt tisztán nyelvészeti szempontból. Megemlíti a főnévi képzőket: *igazság*: *igazból*, *vadász*:

⁷⁾ *Toldy*, *Corpus Grammaticorum*, Előszó XV. 1.

vadból, kulcsár: *kulcsból*; a melléknévi képzőket: *ó, ú, as, os, lan*, s megfelelő párjaikat; említi az igékből lett főneveket: *ás, at, mány, lom*, képzővel; s végül a részesülőkből s igék multidejéből *ó, t, ott, a, andó*-val: *látó, járt, költ* ember, szél *kergette* polyva, *látandó* vagyok. Egy függelékében említi a *ka, cska, csa* kicsinyítőket is.

Fölötte érdekes a ragok tana. A *b, g, j, k, m, p, r* végű nevek *j*-t vesznek föl: *dobja, rugja*; az *l* végűek *lly*-t: *hallja*; a *d*: *gy, adgya*; *t*: *tty, mulattja*; *s, sz* és *z* pedig kettőztetnek: *hozza*.⁸⁾ Ugyanez állásponton áll utóbb Verseghy is — a különbség köztök csak az, hogy az utóbbi ugyanezt tisztábban fejt ki.

Az ige gyökeréül Preszlényi is, mint már Molnár, az egyes szám harmadik személyét veszi — így tettek Verseghy, így Révai is. A közép igékben — in verbis neutris — a gyökér *játsz* és nem *játszik* — így tanítja Révai is. Pereszlényi négy igeragozást különböztet meg; az első és második a mai tárgyias és tárgyatlan alak; a harmadik a szenvedő — e háromnak schémáját akár Révaiban olvasnók. A negyedikhez néhány közép ige tartozik, melyekből nem lehet szenvedő; ide tartoznak 1. melyeknek harmadik személyük rendes: *szolgál, él*; 2. a harmadik személy *ik*-be végződik: *aluszom, -ól, -ik*; 3. ha *en*-be végződik: *leszek, -esz, -en*. Ez íme Pereszlényi igeragozásának egyetlen pontja, melyet a Révai nyelvtanának szempontjából zavarosnak és — a 3. rendbeli igéket vevén tekintetbe — helytelennek mondanánk. Végre a *lesz* ragozása szerint említi

8) *Corpus Gramm.* 444—5. l.

grammatikusunk a következő igéket: *teszek, veszek, jövők, szövek, megyek, hiszek*, mi éles grammatikai tekintetet árul el.

Érdeemes lesz végezetül megemlítenünk, hogy Pereszlényi a magyar nyelv idegen eredetű szavaira is vet már ügyet; említi, hogy az *István* görögből lett, az *ispitály* és *istrázsa* pedig csehből; — s hogy ő nemcsak az élő hanem az irodalmi nyelvre is hivatkozik, idézi több helyütt a biblia fordítást és Pázmányt is.

Pereszlényi nyelvtanából tanult a grammatikus Révai legtöbbet — e kimagasló művet ezért is érdemes volt terjedelmesebben bemutatnunk. Pereszlényi utódait hallgatással mellőzhetjük. Sem Tóthfalvi, sem Kövesdi, sem Tsétsi őt még csak meg sem közelítik, a nyelvtan ügyén nem lendítettek semmit. Kövesdi a szenvedő alakban dőzsöl, bár sokkal mértékletesebb, mint Komáromi Csipkés, kinek *vergöldögeltethetek* alakja is van; az ikes igéket nem ismeri, *evék, ivék* nála a tárgyatlan, *evém, ivám* a tárgyias alak: így fejtegette azt később tőle függetlenül Verseghy is — e két pontja jellemzi leginkább az *Elementa linguae hungaricae*-t, mely minden esetre nyelvtan. Tóthfalusi és Tsétsi azonban az orthographia kérdésével foglalkoznak egyedül.

Pereszlényi műve óta csakis a Verseghy 1793-ban megjelent *Proludiuma* jelez nevezetesebb haladást a magyar nyelvtanírás terén. Ő az első, ki a főnévi, melléknévi, igei és határozói képzőket pontosan és teljesen igyekszik felsorolni.⁹⁾ A szenvedő alak második személye nála is *ol-el* ragot vesz föl; ugyanez alak vala-

⁹⁾ *Proludium*, 53—56; 59—60; 64. l.

mint a óhajtó mód harmadik személye nála *on-en*. Az *ödik-ödik* alakot külszenvedővé tétetni nem engedi.¹⁰⁾ Az ikés igéket mint ilyeneket nem ismeri. A helyesírást nem fejtegeti, de a ragok módosulásait, mint említők, úgy adja elő mint Pereszlényi.

Ugyanazon évben, midőn Révai az ikés igék külön ragozását először vitatja — bár külön mint ilyeneket még ki nem emeli — jelent meg Bécsben a *Debreczeni Grammatika*, mely minden előzőjét nagyban fölülmúlta teljességre és hatásra egyaránt.

Görög és Kerekes, a Hadi történetek írói, húsz aranyat ajánlottak föl egy magyar nyelvtan megírására; Nunkovich szerb püspök hozzá adott még harminczat s így tüzetett ki Magyarországon 1790-ben az első tudományos pályadíj.

Öt pályamű érkezett be; ezek megítélés végett Erdélybe küldettek a kolozsvári s nagy-enyedi tanárokhoz, a honnét azután Debreczenbe kerültek. Itt a bírák hármat jónak találtak, s a mi jegyzetet bírálat közben írtak, azokat az egyik nyelvtanhoz hozzá akarták toldani Végre abban állapodtak meg: készítsenek magok egyet, melyben a magyar nyelvet nemcsak historiai, hanem philosophiai módon is előadnák. A jutalompenzben a leendő írók nem kívántak magoknak részt. — Görög és Kerekes az ajánlatot elfogadták, de az ötven aranyat mégis kiosztották, huszonhatot kapott a legjobb, Földi Jánosé; a többi huszonnégyet egyenlően osztották föl Kerekes Mihály debreczeni lakós, Benkő László nagyenyedi theologus, Gyarmathy Sámuel és Veres Mihály gyulafehér-

¹⁰⁾ *Proludium*, 40. 1.

vári pap között, a kinek Kassai József volt segítségére.¹¹⁾ — Az átdolgozók voltak: Domokos Lajos törvénybíró, Szikszay György predikátor és Benedek Mihály superintendens.¹²⁾ — A kiadás költségeihez végre Szécheny Ferencz gróf 300 forinttal járult, a többit a Hadi történetek írói fedezték.¹³⁾

Így jött létre ama grammatika, melyről tévesen hiszik, hogy nyelvünknek ártott volna. A nyelvtan lehet akár jó, akár rossz — a nyelvnek azért se nem árt, se nem használ egyik esetben sem. Ép oly joggal mondhatnók, hogy a fény tüneményének régi elmélete ártott a fénynek, a hajós-mérnök pontatlan mérései ártanak a tengernek és a természetrajz a természetnek. A Debreczeni Grammatika csak Révai nyelvtani elméletének dialát késleltette.

De van benne különben tévedés és zavar elegendő, főképen az igetanban. A mit ma tárgyias és tárgyatlan ragozásnak mondunk, ott segítékes és ragasztékos forma, mi magában csak ügyetlen elnevezés volna, de egybe állítva a »harmadik formával«, az igeragozást már elejétől fogva összezavarja. Ez a harmadik forma a csonka, melynek első személye például: *szertetek*, másodika: *szertetel* — a harmadik szerencsére hiányzik. E szerint második személyek volnának tehát: *ötöl, kerülöl, hallöl, irol*, a mi ugyan »sok igékben szokatlan, ámbár ez a következtetéssel épen nem ellenkezik.«¹⁴⁾ Van továbbá

11) *Debr. Gramm.* Előszó.

12) *Kazinczy*, Magy. régiségek és ritkaságok XXX–XXXI, 1.

13) *Debr. Gramm.* Előszó.

14) *U. o.* 87. 1.

három aligmult ideje: *fogok vala, fogék, és fogék vala*. Az ikes igék itt középszenvedők. A szenvedő alak a *tat -tet* miatt »csupa' zürzavar«; ¹⁵⁾ az *ódiék -üdiék* ellenben ily bajt nem okoz, ez legyen tehát a szenvedő alak formája is — így nyert tudományos szentesítést és tekintélyt egy oly alak, melyet akkoriban az élő nyelv használt, melylyel Révai is élt valamikor ¹⁶⁾ s a melyet, mint láttuk, Versegly támadott meg először.

III.

A nyelvtudomány állapota Révai korában: a zsidó és a magyar nyelv rokonsága.

Így állott a magyar nyelvtan ügye, midőn Révai egész erejét a nyelv vizsgálatának kezdé szentelni. Előzői használtak neki mindenképen: a régiek positive, az újab-
bak negative — amazoktól, különösen Pereszlényitől sokat tanult, ezek ellenében meg síkra szállott és tanaikat czáfolván, belemélyedt a vitapontok legapróbb részleteibe.

Révai azonban nem volt csupán grammatikus, hanem nyelvész is. Mint ilyen is, színvonalán állott ő korának és tudományának.

Milyen volt e színvonal?

Midőn a legtágasb értelemben vett nyelvtudomány Európában a XVI-ik században megindult, minden kivá-

¹⁵⁾ *Debr. Gramm.* 114. l.

¹⁶⁾ *Hirmondó*: kinyomtatódott; 14. l.; temetődtek el, 22. l. stb.

lőbb klasszikus philologus tudott héberül is. Így állt elé a kérdés: vajjon e két nyelvcsoport nem szintén rokon-e egymással, valamint a latin és a görög nyelv az? A kérdés eldöntésére nagy befolyással volt az, hogy a kereszténység is magáévá tette a biblia azon hagyományát, mely szerint az emberi nyelvek egy közös nyelvből, őseredeti nyelvből erednek. Melyik volt azonban ez ősnyelv?

A septuagintához idők jártával még három görög fordítás csatlakozott, melyek egymástól eltérően, szükségessé tették, hogy magát a héber eredetit tanulmányozzák. S miután Reuchlin a héber nyelvet az európai tudományba behozta, lassan-lassan alkotó része lett az a keresztény tudománynak, a protestantizmus pedig — a bibliára nagy súlyt fektetvén — ezt az irányt jó sokára megállapította. Hogy tehát a bibliának igaza legyen, elfogadták az ősnyelv föltevését, s minthogy a biblia nyelve a héber, elfogadták, hogy a héber az ősz nyelv.

Ez a nézet általánosan el volt terjedve s oly mély gyökeret vert, hogy Leibnitz hiába küzdött ellene. Nem is volt még e kornak módjában e föltevést tudományosan megdönteni — mint ellenfelei, Leibnitz is csak philosophált a nyelvről, de mégis tények számbavétele alapján. A nyelveket ő két főágra osztja s ez ágak egyikét ismét két részre: szittyára és keltára; az elsőhöz tartozik szerinte a szláv, a török, mongol, finn, lapp és magyar nyelv is. Leibnitz azonban csak néhány tudóst térített nézetéhez — a nagy többség tovább is vitatta, hogy minden nyelv a héberből ered. A XVIII-ik század irodalma azonban megtanította az embereket arra, hogy a bibliát is elfogulatlanul, bíráló szemmel, szóval tudományosan vizsgálják, s így ingattatott meg a héber ősnyelvi voltának

alapja. De valójában csak akkor kezdette e nézet hitelét a nyelvtudományban is veszteni, midőn a sanskrit nyelv tanulmányozásából kitűnt, hogy e távol ázsiai és a legfőbb európai nyelvek egymással rokonok.

Ez pedig jó későn, csak Bopp föllépése után történt, e század első negyedének végével.

Nem csodálhatni tehát, hogy a magyar nyelvészek is, így már Sylvester és Tsétsi nyelvünk »napkeleti« voltát emlegetik. Verseghy külön is tárgyalja a zsidó és magyar nyelv rokonságát.¹⁷⁾ Senkiséem használta föl azonban korának e tévedését rendszeresebben és, mondhatni, tudományosabban, mint Révai. Hogy a zsidó és magyar nyelvek rokonok, előtte föltétlenül bizonyos, kétségbe vonhatatlan igazság. A hasonlatosságot kérdés tárgyává tenni, neki annál kevésbbé juthatott eszébe, mert épen a héber nyelv képzésének analogiája vezette őt a magyar nyelv titkának megoldásában — teljes sikerrel mint ő hitte, ritka szerencsével mint mi mondjuk.

Tudjuk, Révai már 1783-ban találta ki, hogy a magyar igeragok névmások. Örök bizonyossága marad ritka nyelvészeti tehetségének, hogy ezt függetlenül és teljesen önállóan fedezte föl. Nem hallott még ekkor Horne Tookeról, ki először állítá, hogy minden végzet eredetileg jelentős szó — s nem is gondolt még ekkor a héberre. De minthogy e nyelvet ő is értette¹⁸⁾ s nyelvészettel foglalkozván, mint e korban annyian, ő is azt hitte, hogy a magyar nyelv mivoltának tudományos megállapítása a héber nélkül lehetetlen — ezért foglalkozott szorosán a

17) *Proludium*, 48—50 l.

18) *Planum Erig.* 86. l

héber philológiával is. És Schroedert, Vatert, Loeschert stb. tanulmányozván, arra a gondolatra jutott, hogy a magyar és héber igeképzés teljesen azonos módon őrtenik. S a mit 1783-ban csak sejtett, most bizonyossá lett előtte — elindult a héber nyelv nyomán s a mit talált, azt alkalmazta a magyarra. »Hogy az igék hajlításában, mondja ő maga¹⁹⁾ az igékhez járuló személyes ragok személyes névmások, már régóta sejtettem; valamivel körülményesebben tanulhattam ki ezt régiségeinkből, számos bővült és pusztá személyekből. De még nem voltam ezzel eléggé tisztában, a míg a héber nyelv tanulása valamivel merészebbé nem tett. Mert ennek nyelvtanai határozottan tanítják, hogy a személyragok valódi személyes névmások.«

Révai megismerkedett Sajnovits munkájával is, mely a magyar és lappnyelvet túlozva mondja azonosnak — *idem esse*. Tudjuk, Révai hazafisága is röstellerte a halszagú rokonságot. Baróti²⁰⁾ és Rajnis²¹⁾ elfogadták — de az ő bíráló eszének, az ő nyelvészeti érzékének több kellett.

S nem is hitte most sem, hogy nyelvészettel foglalkozik. Őt a héber nyelv foglalja el teljesen. S még

¹⁹⁾ »In verborum per personas inflexione terminationes quae addi solent, pronomina esse personalia, quod dudum supicabar, aliquanto uberius didici antiquitatis nostrae studio. ex personis nonnullis auctioribus, et adhuc rudibus. Nondum vero idem in omnibus tam clare vidi. Sed Hebraeae me Grammaticae hic paulo audaciorum reddid erunt. Distincte enim docent, quae verbis accedunt ad formandas eorum personas, ea reuera pronomina esse personalia.« — *Elab. Gramm.* I. 40. l.

²⁰⁾ *Uj mértékre* stb. 137–8. l.

²¹⁾ *Kalauz*, 75. l.

1800-ban is, midőn Somogyinak megmutatja nyelvtani vizsgálatainak eredményeit — az *Antiquitates* kéziratát — így ír: »Ti most láttok, de balgatagság fog benneteket elborítani s aligha fogjátok érdemeinket kellően méltányolni. De mit csináltok? — kérditek; arabokat csináltok belőlünk? — Be fogjuk bizonyítani, hogy nem ugyan ezek, de a többiek mind amaz ősrégi héberektől vagy inkább chaldoktól származnak, kiknek, mielőtt Ábrahám a chald *Urba* költözött — igen egyszerű s egytagú szavaikért, kiváló, csodálatos nyelvök volt. E nyelv hagyományait leghívebben őrizték meg az arabok és — a min csodálkozni fogsz — a mi magyarjaink. Oly nagy megegyezés van köztük, hogy a kettőnek ugyanazon származását senki sem fogja tagadni, hacsak nem esztelen. Meg fogod látni, ha Isten engedi, hogy az általam kifejtett magyar szavak közül több mint ezer rokon a héberrel, chaldal, syrral s arabbal. Sőt még tovább is megyek s kimutatom, hogy a mi nyelvünk természete egészen héberes.«²²⁾ — A finn rokonságot tehát még ekkor sem említi!

Igy ír Révai, midőn grammatikája főbb tanait már írásba is foglalta, midőn *Antiquitates*eihez az előszót már

²²⁾ Vos nunc videtis, sed postea stupor vos obruet, et nostris meritis vix dignam redditis mercedem. Sed quid agitis? Arabes ne nos facitis? Non hos quidem, sed utrosque ostendimus descendere ab hebraeis illis primis vel potius chaldaeis, quibus ante Abrahami migrationem in Ur Chaldaeorum simplicissima fuit lingua, monosyllabis vocibus insignis et miranda; cujus reliquias arabes fidelius retinuerunt, et quod mireris, nostri etiam hungari. Tanta est consensio, ut easdem utrorumque origines

rég megírta s újra átnézte s Mártonfi püspöknek ²³⁾ már a censurán átesett kész kötetet küldi — igaz, csak kéziratban. Ha Révainak elég pénze lett volna e fontos művét most már kinyomtatni, nyilvánvaló volna minden olvasója előtt e tekintetbeli fejlődése. Így is azonban világos, hogy Révai a héberből indult ki s midőn később a finn rokonságot elfogadta — nem változtatott elvein és eredményein semmit, hanem csak azt kereste a rokon nyelvekben, a mi mellettök bizonyít. S csoda-e, hogy az ő nagy szelleme és éles esze megtalált mindent, a mit keresett?

IV.

A pesti és bécsi kéziratok. Révai és Kulcsár. — Komárom. Nyugalmaztatásért folyamodik. Sopronyban lakik, utóbb Bécsben.

Bécsben fogamzott meg Révaiban a kiadások eszméje, onnét hozta az Akadémia eszméjét, onnét nyelvészeti első benyomásait — onnét egész nyelvészetét. Révainak minden újabb bécsi útja egy-egy foka az ő nyelvészeti fejlődésének is. Oda ment ő 1789-ben, 1790-ben

nemo neget, nisi insanus. Videbis, modo Deus faveat, mea opera evoluta vocabula hungarica, amplius mille hebraicis, chaldaicis, syriacis et arabias cognata. Ego vero etiam ultra progredior: totam linguam nostrae indolem doceo haebream. — *Guzmics*, u. o. 29—30. l.

²³⁾ *Hazánk*, I. k. 359. l.

is a korona lehozatala előtt, ²⁴⁾ s midőn hat évvel utóbb saecularisatiojának ügye szintén oda vitte, s a sok üldözés keserítette és kétségbe ejtette — ugyanekkor ráért ő a bécsi codexet, a magyar biblia fordítást, vizsgálni ²⁵⁾.

Esztergomban megpihen — de mihelyt elég erőt érez magában, leró egy régi kötelességet hajlamai: önmaga iránt, megírja 1797-ben matematikai művét s azontúl tisztán nyelvészettel foglalkozik.

Most már az évközi rövid iskolai szüneteket is új czélja érdekében használja föl és a következő év májusában, tehát a pünkösdi vakációk alatt, lemegy Budapestre, hogy Jankovich az ő kézíratait neki »reversalis mellett« használatra átengedné. Ez az ügy azonban nem dűlt el azonnal s Révainak nem volt már miből élnie — de segített magán: a belvárosi plebania templomban »misézgetett és gyóntatgatott« ez idő alatt. Fölmegy ez évben Bécsbe is — alkalmasint a nagy vakációt tölti ott ²⁶⁾.

Esztergomban együtt tanároskodott Kulcsárral a *Hazai Tudósítások* utóbbi derék szerkesztőjével. Kin múlt, nem tudjuk, de a két férfiú nem fért össze. Révai leveleiből csak annyi adatunk van e »pörről«, hogy Kulcsár Amberg József német grammatikust buzdította föl ellene, adná fel őt a consiliumnál. A megtámadott Révai erre a consiliumnak »vastagon irt« s ezért ha igaza volt is, megpirongattatott. Nem felejtí azonban el, hozzá tenni:

²⁴⁾ M. S. 1. a.

²⁵⁾ Révai, A magyar deáki történet. Tud. Gyűjt. 1833. II. k. 78. lap.

²⁶⁾ M. S. 1. a.

a fődirector neki nem jóakarója ²⁷⁾ — Révai ismét csak másokban keresi a hibát.

A pör vége az lett, hogy mindketten elhagyták az esztergomi gymnasiumot. — Kulcsárt fölmentették a tanítástól, Révait pedig áttették Komáromba. A bizonyítvány, melyet új rendeltetése helyére magával visz, fölötte hízgelgő Révaira nézve. Az igazgató elismeri, hogy nagy eredménynyel oktatott, s magasztalja feddhetetlen viselkedését ²⁸⁾.

Révai, mihelyt szerét ejtheti, ismét elmegy Bécsbe, hol a bibliafordítás kéziratát másolja. Ez idő alatt a szt. István templomában mondott misékből »éldegelt« mint maga írja ²⁹⁾. Komáromba kelletlenül megy vissza; csak néhány hónapig volt itt s már érzi, hogy a város, »nem kedvez egészségének« — a télen kétszer is volt nagy beteg ³⁰⁾ s így elhatározta, hogy nyugalmaztatását kéri.

Bécsbe ment tehát kész folyamodványával -- tartalmasabbat ennél alig nyújtottak be valaha ily ügyben. Révai kéziratái közt föltűnően sok a folyamodvány — de ennél érdekesebb nincs köztök egy sem.

Nyugalomdíja ekkor 300 forint volt, az egész neki később járandó összegnek két harmada; kéri az utolsó harmadnak, tehát még 150 forintnak kiszolgáltatását. Említi, hogy ő már többször nyújtott be kérelmet ez ügyben: most utóljára teszi. Nem érdemli-e meg? Nem követelheti-e joggal? Négy és fél évig tanároskodott ő

27) *M. S.* 24—5. sz.

28) *M. S.* 69. sz.

29) *M. S.* 24—5. sz.

30) *Hazánk*, i h.

a piaristáknál; tizenkét évig a nemzeti iskolákban Nagy-Váradon és Győrött; amott félévig akadémiai tanár is volt; három évig tanított Esztergomban s egy évig Komáromban. Eléggé szolgált tehát e téren a közügyet.

De vannak neki írói érdemei is — tudja az egész haza. Kiadta Faludi maradványait és Téli éjszakáit, a saját Elegyes verseit, a Költeményes holmit, és Két nagyságos elmének szüleményeit. Azonkívül még a saját költeményeiből három kötet várja készen a sajtót, de egyelőre nincs módja azokat kiadni.

Foglalkozik ő nyelvészettel is; mi hasznos működés ez, kitűnik, ha tekintetbe veszik, milyenek mai grammatikáink. »Ma ugyanis épen úgy írnak tudósok és tudatlanok nyelvtanokat mint verseket.«³¹⁾ Ő azonban új úton jár — győződjenek meg róla: benyújt ím folyamodása mellé több értekezést; tartalmuk 1. Forma Conjugationum, numerorum, temporum et cumprimis personarum. (A hajlításoknak, számoknak, időeknek s különösen a személyeknek alakja.) — 2. Fasciulus de pronomibus possessivis, origines et formatio. (A birtoikos névmásokról, eredetükről és képzésükről.) — 3. De infinitivis et participiis. (A határozatlanokról és igenevekről.) Van neki ezeken fölül kész műve is: *Antiquitates*, volumen primum (Régiségek első kötet), mely már kész s át is van nézve.

Ez a nagy és szakadatlan munkássága megtörte egészségét. Három betegsége van. 1. aranyérben szenved;

³¹⁾ »Scribunt nempe grammaticam hodie, ut et poemata, docti indoctique.«

2. szembaja van a sok nappali és éjjeli munka és a tizenkét évi rajztanítás következtében; szemei most már majdnem állandóan vérrel teltek, alig lát; 3. rheumatológiája van a karokban, a fejben s a szemekben, ezenfölül nagy köhögés bántja. — Nem ő mondja ezt, olvasák el a mellékelt orvosi bizonyítványt; ez elmondja, hogy baja sokszor ágyhoz szegzi s főkép a fejét támadja meg, mely már egészen kopasz, s a mi legveszedelmesebb: a sok tanítás s ezzel összekötött sok beszélés a tüdőt támadta meg; az orvos azt rendeli neki, hogy teste elgyengülése következtében a tanítással hagyjon föl.

Ő nem dicséri magát — de olvassák meg a komáromi igazgató bizonyítványát; kitűnik abból, hogy köteles tárgyain kívül a magyar nyelvet, rajzolást és szépírást is tanította, s hogy jóllehet sokat volt beteg, mégis pontos és szorgalmas volt; hogy Esztergomból hozott jó hírnevét erényes élete és feddhetetlen erkölcsé által megőrizte és öregbitette is.³²⁾

Bécsben voltak neki jóakarói. »A magyarság az oka, írja Mártonfinak, hogy pártomat fogják. Deák iskolára, így mondanak ők, találunk embert, de a kik a magyar nyelvben annyira mentek volna, mint Révai, nincsenek oly sokan. Megkiméljük tehát őtet, nyugalmát szerezzük, hogy inkább itt szolgáljon a míg él. Ne öljük meg az iskola terhével. Az Isten segítse őket jó szándékjokban! Ha boldogulok, Sopronyban veszem lakásomat, hogy Béctől se legyek messze a censura miatt, Hazámtól se szakadjak el egészen.«³³⁾

³²⁾ *M. S.* 44. sz. másolata 62. sz.

³³⁾ *Hazánk*, 359. l.

E levelet Révai Rátótról írja 1800. augusztus 27-én, hol Paintner barátja prépost volt. Már juniusban vált meg Komáromtól³⁴⁾ s folyamodásának benyújtása után a budai császárfürdőbe ment, hol fölgyógyult; innét Füredre szándékozott, de a savanyúvíz ártott volna nyavalyájának. Ezért ment Paintnerhez — nála és Zirczen jól érezte magát; de alig hogy fölüdült, csakugyan elment Sopronyba.

Szeptemberben itt lakik már, egyelőre ifjúkori barátjánál, a már említett Tóth Farkas gymnasiumi igazgatónál. Hogy állandóan a városban maradhasson, csakhamar külön lakást és kosztosokat fogadott; két uraság biztára fiát, fejenként 300 forintnyi fizetés mellett; ígértek külön eleséget is s a rajztanításért külön fizetést.³⁵⁾

Az év vége felé Révai folyamodványa kedvezően intéztetett el. De a nyugalomdíjt azért nem kapta meg — Szerdahelyi s többi ellenségei úgy intézték a dolgot, hogy a pensió kifizetését húzták, halasztották. Ő pedig a mi kevés pénze volt, ez idő alatt növendékeire költötte s a legnagyobb szükséggel küzdött. »Kérlek, írja Paintnernek,³⁶⁾ annyira szegény vagyok, hogy még reverendát sem szerezhetek magamnak, hogy vele egyéb rongyaimat eltakarhassam.« Azt ajánlják neki, engesztelje meg Szerdahelyit egy versével. — »Ha bennem a szív,

34) *Guzmics*, u. o. 26. l.

35) *U. o.* 28. l.

36) »Obscuro te, tam sum egens, ut ne vestem quidem talarum mihi procurare possim, qua floceos reliquos tegerem.« — *Guzmics*, u. o. 29. l

feleli,³⁷⁾ megmozdúlni nem tud, nem is fogok hizelgést színlelni. Múzsámat sem akarom annyira lealjasítani, hogy érdemetlenek kegyelmét koldúlja.«

Végre megnyeri pensióját, a barátjai részéről nyert segedelemmel ez épen elegendő — eddig csinált adósságainak lefizetésére. Mit csináljon? Az élet Sopronyban nagyon drága volt, szabadúlni siet kosztosaitól. »Igen elnémúltam, írja³⁸⁾ a szörnyű nagy drágaságon levő elrémültömben is: mely itt főképen Sopronyban annyira felment, hogy a bécsit is sok dolgokban felül haladja. Bezzeg megjártam az urfiaknak tartásokkal! Kárát láttam már annyira, hogy egynehány esztendőkre egészen megromlottam volna: ha jókor el nem állottam volna tőle. Itt a nagy urak sokat ígérnek, de kevésben állják szavukat. Engem ugyan többé már reá nem szednek. A magamé vagyok már és úgy maradok.«

De nem maradt az soká: újra kénytelen kosztosokat fogadni. Már Bécsre gondol, s hogy ott megélhessen, Görög és Kerekes mellett — ujságot akar írni, de ezek levelben lebeszélék róla.³⁹⁾ Ekkép alkalmasint huzamosb ideig maradt volna itt mégis, ha nem hat közre még egy körülmény, hogy Sopronytól elsiessen. A királyi helytartótanács Tóth Farkast és Révait kérte föl Vályi, budapesti egyetemi tanár magyar nyelvtanának megbírálására. Révai »nem akart a dologba mélyen ereszkedni; nem akará

³⁷⁾ »Si adfectus in me loqui non potest, simulare blanditias non novi. Nec tam vilem volo esse musam meam, ut favores ab immerentibus emendicem.« — *Guzmics*, i. h.

³⁸⁾ *Huzánk*, 361. l.

³⁹⁾ *M. S.* 24—5. sz.

találmánya titkát időnek előtte kifejezni, hogy fáradozásaival mások kérkedjenek.«⁴⁰⁾ Azzal mentette tehát magát, hogy roncsolt egészsége helyreállítása végett Badenbe megy⁴¹⁾ — s elment Bécsbe.

»A mikre szenteltem életemnek végső napjait, írja innét Mártonfi püspöknek ugyanez év október elsején,⁴²⁾ azokat Bécsben inkább tehetem. Egészen a magamé vagyok: a bibliothekákban tölthetem minden időmet; a nyomtatásban is könnyebb módom van itt, mint Magyarországnak akármelyik városában. Én ugyan ezzel sietek már, hogy a közelgető halál velem együtt el ne temesse sok fáradsággal készült munkácskáimat. — Nagy örömöm telik abban is, hogy itt Bécsben csak egy héten is több magyarokkal nyájaskodhatom, mint Sopronyban a héczek között egy egész esztendeig. Nagy a részről is az én örömöm, hogy itt Bécsben kegyes párfogóimnak kebeleiben inkább ujulok, mint Magyarországnak, az én igen mostoha anyámnak kebelében épülhettem.«

Levelét e sorokkal fejezi be: »Ha méltoztatol terhes foglatosságid közt engem egykét sor írásocskáddal boldogítani: már ide utasítsd kegyes leveledet, im Bischofgassel, beym silbernen Schiff, im 4-ten Stock. Látd, micsoda magasán lakom, kevés jövedelmeim nem engedik, hogy alacsonyabban lakhassam. De jobb úgy magasabban lennem, hogy közelebb érhessem a menyországot. Isten veled Édes Barátom! Kegyes Pártfogóm!

40) *Guzmics*, u. o. 30. l.

41) *U. o. i. h.*

42) *Hazánk*, 362. l.

Szeressed téged holtig tisztelő és igazán szerető szegény Barátodat.«

Bécsben Révai ekkép jól érezte magát. Forgách gróf leányát oktatta a magyar nyelvben, a miért havonként három aranyat kapott; e mellett volt 300 forint nyugalomdíja s ha épen megszorúlt, nyitva állottak neki »valamint a könyvtárak, úgy több barátinak és jótevőjinek kebeleik.«⁴³⁾

Nyitva állottak a könyvtárak: Révai dolgozhatott kénye szerint — ez volt reá nézve a legfontosabb.

V.

Az Ilias fordítása; Carmina quaedam; német ódája. — Beregszászi és Gyarmathy. A török nyelv rokonsága; mi vezette erre. — Adelung.

Révai azonban nem feledkezhetett meg oly könnyen — a nyelvművelésről. On revient toujours à ses premiers amours, főkép ha még nem estünk tőlök nagyon messze.

Révai nagy munkába kap: az Iliást kezdi fordítani. Be akarta-e végezni? nem tudhatjuk. 1801-ben készült kéziratának címlapján megemlíti, hogy az »az I. II. III. könyvet foglalja magában«, de csak az első készült el, mely 1815-ben meg is jelent.⁴⁴⁾ — E fordítás nem igen szerencsés. A vers technikájában Révai, daczára a hosszú

⁴³⁾ *Guzmics*, u. o. 30. l.

⁴⁴⁾ *Erdélyi Múzeum*, 2. k. 154. l. s. k.

szüneteknek, jártasabb most mint azelőtt. De hiányzik az egészben az epikai hang — inkább versebe szedett krónikának tarthatnók, mint eposnak. Megemlíthetjük azt is, hogy az Iliásból 456 sor Révainál 577-et tesz. Neki a műfordításhoz nem volt sem hivatása, sem tehetsége.

Ugyanez évben adta ki a legutóbbi időkben írt latin verseit *Carmina quaedam* (Néhány vers) cím alatt. Fölvette ide az ujszázadot üdvözlő ódájának német fordítását is »a püspökömnek azután a bécsi atyafiaknak is kedvökért«⁴⁵⁾ mint mondja. Kitetszik ebből, hogy Révai jól tudta kezelni a német nyelvet, de annyi ritkábban használt szót halmoz, oly keresett ékességgel fejezi ki magát, hogy kitetszik, hogy az mégis idegen nyelv maradt rá nézve. E német fordításon kívül fölveszi még a kis füzetbe Paintnernek és Mártonfinak hozzája írt magasztaló verses sorait is.

De dolgozott — ez a legfontosabb. A bécsi könyvtárakban megtalálta ő mindent, könnyebben mint akárhol.

Két fontos magyar nyelvészeti mű jelent meg ekkoriban — ezeket tanulmányozta Révai. Az egyik Bergraszási műve volt, mely 1796-ban Bécsben jelent meg e cím alatt *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit der morgenländischen, nebst einer Entwicklung der Natur und manchen bisher unbekannter Eigenschaften*; — a másik Göttingában jelent meg 1799-ben a magyar Scaligertől, Gyarmathy Sámuelttől: »*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticè demonstrata.*«

⁴⁵⁾ *Hazánk*, 360. l.

A mit az első vitatott, nem volt előtte új: ő is, tudjuk, az egész magyar nyelvet a héberből akarta származtatni. De a második igen nagy, sőt döntő befolyással volt reá. Gyarmathy könyve figyelmeztette őt Rudbeckre és Hagerre, ez győzhette csak meg Révait a finn rokonságról s 1800-ból közlött nyilatkozata után bátran mondhatjuk, hogy csak ekkor, tehát egy évvel utóbb és Bécsben ismerkedett meg e művel.

E mű hatását Révaira pontosan meg lehet határozni: elfogadta a finn rokonságot és megtanulta az éjszaki nyelveket. 1791-ben, tudjuk, Révai magyarul és németül beszélt, francziául és olaszul eléggé értett s a görög és zsidóban is eléggé jártas volt, Boldogréti azonban már dicsekedve említi, hogy Révai tud magyarul, latinul, görögül, francziául, olaszul, tótul, ráczul, oláhul, s érti a napkeleti és éjszaki nyelveket is.⁴⁶⁾

E hatás továbbá abban nyilatkozott, hogy lemondott teljesen arról, a mit azelőtt tanított, hogy nyelvünk természetesen egészen héberes. Gyarmathy vonta el tehát őt attól, hogy nem esett ő is nyelvtanában Beregszászi túlzásaiba.

De tudjuk, nyelvtanának nagyrésze 1799-ben már kész volt, habár csak vázlatosan is; az *Antiquitates* első kötete ekkor át is ment már a cenzurán: említi, hogy az már teljesen kész és át is nézte.

Mit csinált tehát Révai Gyarmathy művének hatása után?

Azt, a mire őt ugyancsak Gyarmathy figyelte. Ez azt mondja művének előszavában⁴⁷⁾, hogy a tudni-

⁴⁶⁾ *Boldogréti*, Versegly megcsalatkozott okoskodása, 136. l.

⁴⁷⁾ *Affinitas* stb. XII. l.

vágyó olvasó sok olyant fog találni Beregszászi művében, a mit nyelvünk keletről kölcsönzött — mit vett nyelvünk az éjszaktól, annak kimutatása az ő művének főadata.

És e műben közölve van a híres Schlözernek is egy levele, melyben azt írja a szerzőnek: »Legyen rajta, hogy kutatásait a közönségnek minél előbb bemutathassa, főkép azért, hogy nemzete tudósainak becsületét megmentse.«⁴⁸⁾ Ez is sokat nyomhatott Révai szemében. Schlözer bizonyára nemcsak a művet, de az előszót is helyesli. A mit pedig ez mond — az az egyetlen, a mi Révai zavarán segíthet.

Megmarad mindaz, a mit eddig fejtegetett a kizárólagos héber rokonság alapján — de ki kell azt bővíteni a finn rokonság tekintetbe vételével is. Kutatnia kell tehát: vajjon az igeragok is névmások-e? S mindaz, a minek mását eddig hasonlítás útján megtalálta a zsidó és arab és chald és perzsa nyelvben: azt meg kell találnia az uj rokonságban, az éjszaki nyelvekben — is.

És Révai csakugyan így járt el. A mit ezentúl talált, azt egyszerűen hozzáírta ahhoz, a mit már azelőtt megállapított. A héber nyelv azonban neki ezentúl is »elsőrendű rokonságnak« tetszett⁴⁹⁾; nagy grammatikájában is, Sajnovits és Gyarmathy összehasonlításait említvén, így szól: »Örömet jártam én is azon az ösvényen, s húzamosabban, leginkább keleti fáklyák fénye mellett,

⁴⁸⁾ »Eilen sie diese Ihre Untersuchungen ins Publikum zu bringen, hauptsächlich um die Ehre der Gelehrten Ihrer Nation zu retten!« — *U. o. i. h.*

⁴⁹⁾ *Fényfalvi*, 44. l.

hogy a már bizonyos nyelvrokonságból mindkettőnek megerősítésére kölcsönös támasztékokat találhassak.«⁵⁰⁾

De Révai semmiben sem pusztá másoló. Bármit kölcsönzött ő idáig mástól, nemcsak magáévá tette önálló gondolkodása által, de bővítette is kiváló élelműsége által. Így tett a Gyarmathy művével is.

Ez a munka tagadja a török-tatár nyelveknek a magyarral való hasonlatosságát. Révai elfogadja rokonoknak ezeket is — s így ő lett az első, ki a magyar nyelv rokonságának egész körét állította és fejtegette.

Csakhogy ez nem történt *elvi* szempontból. Hogy a magyar és a török nyelv rokonok, azt Révai állította; de hogy a török és a finn nyelv is rokonok, hogy e nyelvek *egy* családot képeznek, azt Révai nem tudta, nem is sejtette. Azért hasonlítgat a törökkel, mert e nyelvet is ismerte. S nem is az *éjszaki*, hanem a *keleti* nyelvekhez sorozza azt.⁵¹⁾

Ez sokat levon ugyan a tény becséből, de nem érdességéből is. Minden esetre érdemes kutatnunk, mi vitte Révait a török nyelvnek is kutatására?

Révai Győrött Rajnissal volt együtt; — mennyi vitapont lehetett e két támadó és vitatkozó természetű

⁵⁰⁾ »Eandem inire semitam et mihi placuit, et longius etiam in ea progredi, accensa praesertim ab orientalibus face: ut, ex linguae affinitate jam certa, mutua eruerem subsidia ad utrasque certius figendas.« — *Elab. Gramm.* I. k. 51. l.

⁵¹⁾ *Szegedelemkérés*, 1806, 11. l. ekképen hirdeti kiadandó szótárát: »vocabula Hungarica cognata *Orientalibus*, cum primis Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabicis, *Turcicis* item, et Persicis. Quibus intersecta sunt etiam *Septemtrionalia*, Lapponica, Fennica et Esthonica, utrisque affinia.«

férfú között, részben tudjuk, részben elképzelhetjük. Vitájuk a *h* betű fölött már tisztán nyelvészeti volt. Hozzá járúl, hogy Rajnis elfogadta a finn rokonságot, Révai nem. Amaz sokfélével foglalkozott, sok nyelvet tanult meg s »némileg jártas volt a törökben« is, mint Révai róla mondja, midőn akademikusnak ajánlja.⁵²⁾ Hogy Rajnis sokszor összevethette vitatkozásaiban a törököt a magyarral, több mint valószínű, mert Révai maga is később így szól: »Számos segédeszközt nyújtanak az ázsiai nyelvek is a hazai nyelv művelésére, mert ez is ázsiai eredetű. Ezért tehát sokszor igen szükséges azok közül néhányat ismerni, főleg a hébert és a törököt.«⁵³⁾

A magyar — és a héber — és a török — ez a három benső összefüggés nélkül élhetett még ekkor Révai elméjében: azután elszunyadt egy időre végkép. De ime, most Gyarmathy műve felkölti e gondolatát újra — s Révai fejtegetvén *Antiquitates* eiben az *ysa* szót, azt már a török *iszsze*-vel veti össze s így ír: »Ezen szavunk is közös lehetett hajdan a törökökkel, mert a történetírók bizonyítása szerint, velük egy eredetűek vagyunk; sőt ma is sok szavunk él az ő nyelvükben.«⁵⁴⁾

52) *Planum Erig.* 82. l.

53) »*Multa praeterea subsidia repeti possent ad excolendum imprimis Sermonem Patrium ab Asiaticis quoque Linguis: quod et nostra origine Asiatica sit. Quare et harum aliquarum, imprimis Hebraeae et Turcaicae, notitia in nonnullis necessaria esset.*« — *U. o.* 28. l.

54) »*Et istam quidem olim communem cum Turcis habere potuimus: quid, ut Historici quidem volunt, et origine cum iis communi sumus; et multa vel hodie nostra apud illos supersunt vocabula.*« *Antiquitates*, 82. l.

Még egy nyelvész volt Révaira nagy hatással — a német Adelung. Már Versegly az ő Proludiumját »ad systema Adelungianum« — Ad. rendszeréhez — alkalmazta. Adelungot említett nálunk ekkor mindenki, ki tudósna akart tartatni, s Kazinczyna minden magyar nyelvész a »magyar Adelung« volt — előbb Révait tiszteli meg e névvel, 1817-ben már Pápay Sámuel is.

Révai maga így nyilatkozik ⁵⁵⁾ e nagyhirű nyelvészhez való viszonyáról: »Én ugyan mielőtt Adelungot olvastam volna, ezen rendszerhez csak azon fáklyácska világánál jutottam, mit nekem a mi nyelvünknek s a napkeletieknek tanulmányozása gyűjtött — oda jutottam továbbá a mienknek az éjszakiakkal összehasonlítása által a természet vezetése mellett. Azután pedig, hogy láttam, hogy oly ritka tudományú férfú elvei is megegyeznek az enyéimmel, szándékomban még jobban megerősödtem.«

Adelung azt tanította, hogy a nyelv minden szavát alkotó részeire kell fölbontani, hogy meg kell különböztetni bennök az eredetit a származottól, a lényegest a mellékestől. A pusztá analogiák után induló etymologia

⁵⁵⁾ *Elab. Gramm.* II 1060. l. »Ego vero, antequam Adelungum legissem, illa tantumfacula, quam mihi accendit orientalium linguarum studium, et facta cum his, nostrae, et septentrionalium comparativ, spente mea perveni ad hanc rationem, naturae ductum secutus: sumque postea inpropositio meo tanto magis confirmatus. Viri tam rari scientia adeo cum meis principiis conspirante.« — V. ö. *Versegly* moskolódása, 54. l.: »Igen megörült rajta [Révai] s feltételében még inkább megerősödött: hogy később ezen az uton találta Adelungot is, azt a legjelesebb német nyelvtanítót, csak egyedül az útnak jóságáért s ugyan a zsidó nyelvtanítóknka példájok után «

nem vezet semmihez: csak a zsidó nyelv járt a helyes úton — ezt kövessék más nyelvek is. Így — szólott Adelung; tetteiből azonban nem látszik ki egyéb a XVIII-ik század szokott nyelvészeti eljárásánál, mely abban állott, hogy a fogamilag hasonló szóknak csak hangzásbeli hasonlatosságát kutatták. Így állítja ő *Mithridates*ében a sanskrittal rokon nyelveknek a perzsát, a latint, a szlávot, de még a sémi, sőt a török, magyar stb. nyelveket is. Adelungnak az összehasonlító nyelvészetről fogalma sincs.

Említi ő a régiséget is: vizsgálja a góth nyelvet — de csak szótári és régiségi szempontból. Adelungnak a történeti nyelvészetről sincs sejtelme.

Révai azonban dicsőíti Adelungot, foglalkozik műveivel, egyet át is dolgoz — úgy járt ő Adelunggal, mint ez a saját útbaigazítójával: Adelung hivatkozik Meinerre, ki neki útját egyengette: Révai meg Adelungot magasztalja ugyanezért. Így tulajdoníthatná művészete nagyságát a műépítő a kőművesnek, a szobrász a kőfejtőnek.

Ez az egyetlen pont, melyben Révai magát kelle-ténél — kevesebbre becsülte. És miért tette? Mert Révai saját már idézett szavai szerint, a magyar »annyit tulajdonít a külföldieknek,« mert a magyart »a rabság alá szokott könnyű hiteladás« jellemzi.

VI.

A Theresianum. — Vályi meghal. Révai folyamodása az egyetemi magyar tanszék ügyében. A helytartótanács ajánlata egy grammatika megírása ügyében. Révai meghívása.

Mialatt Révai szorgalmasabban és eredményesebben dolgozott mind valaha, bécsi barátjai nem szüntek meg őt tettel és tanácscsal támogatni. Kerekes rá akarta venni, folyamodnék a Theresianumhoz a magyar nyelvi oktatás elnyeréseért — ez az intézet hihetőleg akkor is évente keresett ez állásra új erőt, csakúgy mint ma. Révai hajlandó volt pályázni, de Somogyi lebeszélte — csakhamar azonban arra szólítá föl, venné át gyermekének nevelését. »A háladatosság engedni parancsolt, bátor az alkalmatlanságok tudva voltak.«⁵⁶⁾

Ekkor halt meg Vályi, a budapesti egyetemen a magyar nyelv tanára. Budai barátai biztatták Révait, folyamodnék a fejedelemmel e tanszék elnyeréseért. Révainak tetszett az ajánlat, megírja folyamodását, melylyel immár harmadszor készül kísérletet tenni: nem juthatna-be ő is az egyetembe?

Erejét, így kezdi Révai, azon foglalkozásnak szenteli ő egyedül, mely a megürült egyetemi tanszék betöltésénél megkívántatik. Nemcsak az ifjúságnak volna ő nagy hasznára, mely hallgatná — hanem patriae universae, az egész hazának.

⁵⁶⁾ *Guzmics*, u. o. 31. l.

Több rendbeli kiadatlan költői művein kívül készen bírja ő már »több kötetben a hazai nyelv valódi alkatának, ha nem csalatkozom, legbehatóbb vizsgálatát.«⁵⁷⁾ S így folytatja: »Már régóta és nem méltatlanul vetik szemünkre orthographiánk következetlenségét. Szemünkre fogják vetni s teljesen méltán, szabályaink ingadozását, visszásságát, miket mostanában írónk önkénye néhány év óta rohamosan fogadott el. Ha ez a veszedelmes buzgóság tovább is így tart, a hazai nyelv tisztasága lassanként szörnyű barbárságba fog átmenni.«⁵⁸⁾

Íme, ily hangon indítja meg Révai a nyelvharczot Verseghy ellen — a királyhoz irt folyamodásában! S csakugyan: ez nagyon udvarias, fölötte szerény és igen türelmes hang ahhoz képest, a melyet tőle csakhamar, bár nem többé meglepetéssel, de még is megütközéssel fogunk hallani.

Révai okát is adja állításának s most említi először a finn nyelveket is. »Beláttam úgymond⁵⁹⁾, hogy e

57) »... in voluminibus pluribus genuinam Linguae Patriae indolem ex ipsis visceribus, si opinione mea non ludor, penitus erutam « — *M. S.* 49. sz.

58) »Dudum et merito objicitur nobis inconstans orthographia; objicientur et non fixa immo jam praepostera plane digna Praecepta; quae modo praesertim, ab annis aliquot, Scriptorum nostrorum intemperantia ingenti nisu obtruduntur. Patrii quidem sermonis puritate, si iste perversus durat fervor in monstrosam barbariem sensim abeunte.« *U. o.*

59) »Sensi haec vitia inde esse: quod Scriptores nostri proprium Linguae Patriae genium non noscerent; neglecta nimium quae haec plurimum faceret, antiqui Sermonis nostri cognitione; neglecto et orientalium Linguarum, Finnicarumque auxilio. Tanto huic malo opportune occurri posse putavi: si his omnino subsi-

hibák onnan származnak, hogy íróink nem ismerik a hazai nyelv szellemét, hogy elhanyagolják — pedig ez nagyon fontos — régibb nyelvünk ismeretét, el a keleti és finn nyelvek segítségét is. Ennyi és ily nagy bajnak azáltal véltem elejét vehetni, ha általában mind ama segítő eszközökkel élve, főleg azokat, a mikben a mieink nem bírnak megegyezni, különféle kutatásokkal valamivel szorgalmasabban megvizsgálom; s ha már kellő vitatkozás után az igazság el lenne döntve, akkor egy hazai grammatika állíttassék össze, mely végre egészen biztos törvényeket szolgáltatasson.«

»Már ez körülbelül huszadik éve, így folytatja, hogy e végtelen tengeren hajóra szálltam. Sok fáradsággal szerkesztettem össze észrevételeimet, miket kettős nevezet alatt fogok kiadni, ha Isten s Ő Felsége kegyessége engedni fogja« — s megemlíti az *Antiquitates*-t három s *Disquisitiones Grammaticas*-t (Grammatikai Vizsgálatok) négy kötetben.

Ha pedig nem nyerné el az állást, legalább járuljon hozzá Ő Felsége »kegyes adományozással ezen munkáimnak már-már megjelenő kiadásához«⁶⁰⁾.

diis adhibitis ea cumprimis, de quibus inter nostros non convenit, variis disquisitionibus paulo diligentius excuterentur; et cum satis fuisset disceptatum, veritasque satis eluceret, tum enim vero Grammatica Patria concinnaretur legibus tandem certissimis circumscripta. Jam prope vigesimus labitur annus, ex quo passa dedi vela ingens hoc mare ingressus. Multo labore congestas habeo Observationes duplici titulo edendas, si Deus et Vita Sacratissimaeque Majestatis Clementia faveat.« — *M. S.* 49. sz.

⁶⁰⁾ »... pensionis beneficio ad hos labores meos, sensim jam edendos.« — *U. o.*

Somogyi azonban nem tanácslá e lépést — s Révai nem küldötte el folyamodását. Úgy találja, hogy a *honestum otium* neki mégis legkedvesebb, melyben nyugodtan dolgozhatik ⁶¹⁾. Eközben a helytartótanács Tóth Farkas véleményét kérte ki Révai felől; s az ő meleg ajánlatára csakhamar beérkezett egy hivatalos fölszólítás: írná meg Révai a magyar grammatikát, de ugyanazt a módszert kövesse — *methodum eandem sequatur* — melyben Meidinger olasz és francia nyelvtana van megírva; s ha elkészült, bocsássa a helytartótanács ítéllete alá ⁶²⁾.

Révai hajlandó az ajánlatot elfogadni, de megmarad a mellett, hogy a tanárságért nem folyamodik. »Ha azonban, írja Paintnernek ⁶³⁾, a helytartótanács a maga jószántából szólítana föl, nem tudnám visszautasítani. Lásd, mit mond rólam Tóth. Talán jobb gondolatra vezethetné a tanácsot, arra, hogy engem magára a tanári székre is meghívjon. De én mégis inkább óhajtozom a nyugalom után, melyet meg kezdettem ízlelni.«

Ellenségei azonban most is »nyomták.« Az egyetem Dugonicsot, a referens, Szerdahelyi, Czinkét »iparkodtak a magyar Kathedrara tolni.« De mellette volt Bécsben Somogyi, Budán a helytartótanács — az eredmény nem volt többé kétséges.

⁶¹⁾ *Guzmics*, u. o. 31. l.

⁶²⁾ *M. S.* 38. sz.

⁶³⁾ »Si tanen consilium, proprio motu me provocaret, recusare non possem. Vide quid de me Tóthius nugetur. Hoc fortasse Consilio mentem meliorem posset injicere, ut me provocet ad ipsam etiam cathedram. Ego tamen quietem, quam gustare coepi, praeopto.« — *Guzmics*, u. o. 31—2. l.

Budapesten ekkor híre terjedt Révai halálának. Midőn Kulcsár ezt meghallja, ír Tóthnak, szerezné meg neki Révai commentárját a Halottas Beszédhez és Ruth Könyvéhez — ezekért s a nagy férfinak bármi csekély jegyzetéért örömet adna két száz forintot⁶⁴⁾.

Révai azonban régóta nem érezte magát oly jól, mint ekkor. Jól esett neki tudnia, hogy becsültetik, s midőn Paintner neki nagy jövőt jósol, Révai nem szerénykedik, hanem azt feleli: »Vajha kedveznének a te szeretnednek a menybeliek és meghallgatnák kívánságodat«⁶⁵⁾.

1802-ik évi augusztus 16-án⁶⁶⁾ Révai beiktattatott a budapesti egyetemen mint a magyar nyelv és irodalom rendes tanára.

⁶⁴⁾ *U. o.* 32. l.

⁶⁵⁾ *U. o.*

⁶⁶⁾ *Guzmics*, u. o. 84. sz.

HETEDIK FEJEZET.

A MAGYAR NYELV RENDSZERE.

I.

Beköszöntő fölolvasása. Betegsége. -- Műveinek kiadását sürgeti; mennyi nyereségre számít. — A veszprémi káptalan és Marczibányi segélyezése. — Megjelennek az Antiquitates és az Elaboratio Grammatica. Miért írta ezeket Révai latin nyelven.

1802-ik évi november 8-án tartotta Révai a budapesti egyetemen beköszöntő fölolvasását »*De praejudicio communi et noxio, natis hungaris studium linguae patriae non esse necessarium*« — azon közönséges és ártalmas előítéletről, mintha a született magyaroknak a hazai nyelvet nem kellene tanulniok. — Annyira meg van ő győződve elveinek egyedüli helyességéről, hogy a rövid bevezetés után tárgyára térvén, ez ép oly merész, mint őt jellemző szókkal kezdi:

»Nem tudunk magyarul! Mert úgy beszélni magyarul, a mint a legtöbben közönségesen beszélnek, nem érdemli meg a tudás nevezetét!«¹⁾

¹⁾ »Nescimus Hungarice. Sic certe Hungarice loqui, ut vulgo loquimur preliquo, non est dignum hoc sciendi nomine.«
Prolusiones, 5—6. l.

Még ez év december havában írja meg nagy nyelvtanának előszavát, s készül nyelvészeti műveinek kiadásához. E szakadatlan munkássága közben megújul régi baja — sokkal hevesebben mint ezelőtt. »A halál belém vágta már kaszáját, írja Mártonfinak²⁾, csak azt várom, mikor ránt le egészen a talpamról.« Az aranyér dagasztja szörnyű fájdalmak után megfakadt, de rossz útát vágott magának s ő fistulát kapott. Az orvosok megakarják metszeni, de ő ettől irtózik, élélhet még a sippal is jó ideig. »A jó Isten csak annyi időt engedjen már, hogy kiadhassam munkáimat!«

Azonban egyre rosszabbul lesz, s már végrendelkezést tesz irományairól: Takácsot rendeli örökösül, s megbizza azzal, hogy dolgozatait halála után adja ki.

Szombathy orvos azonban kigyógyítja — »Oly jól érzem magamat, írja ekkor az örvendező Révai³⁾ mintha halhatatlan volnék, vagy mintha újra születtem volna. A halhatatlan férfiú bennem nem a beteget gyógyította meg, hanem az elveszettet mintegy új teremtéssel állította helyre — önmagának, a barátoknak, a Hazának!«

Mihelyt hozzá láthat a munkához, műveinek kiadását kezdi sürgetni, s mint ez időben írt leveleiből kitetszik, jóformán mindenütt: »Nagyon biztattak, hogy a felségnek kegyelmes rendelése szerint a közönséges erszényből veszem segedelmemet a kinyomtatásra. Csak

²⁾ *Hazánk*, u. o. 363. l.

³⁾ »Immortaliter valeo, quasi renatus. Vir immortalis non me aegrotum curavit, sed perditum nova creatione recentissimum restituit, mi ipsi, amicis, Patriae « — *Guzmics*, u. o. 37. l.

1000 forintocskával fenyegettek. Megürültem neki, s noha meg nem fogtam még a madarat, már is mellyesztettem. Jól biztomban adósságtétellel kezdtem a kiadást. Azonban jelentik: hogy azt a szegény közönséges erszényt igen meglíkasztotta a francia háború, az ánglus és más ezer szükség! megjártam volna a tánczot minden pengő eszköz nélkül: ha Paintner barátom rajtam nem könyörült volna. Sok dús magyar nagyságnak szégyenére az ő kész adakozása neki ragadta el a halhatatlan dicsőséget. «⁴⁾

Révai tehát elesett az ezer forintnyi segedelemtől, melyet a fejedelem neki az egyetemi nyomda alapjából rendelt, de ennek pótlására az az ajánlat tétetett neki, hogy a nyomda ki fogja adni művét s fizet is a szerzőnek ívenként 6 forintot s a műből kap 50 példányt.⁵⁾ Révai nem állott reá — azt hitte ő még ekkor, hogy kiadandó művei neki ép annyi dicsőséget, mint anyagi hasznot fognak hozni. Pedig inkább keserúséget hoztak neki, s hogy nem vesztett anyagilag, csak annak tulajdonítható, hogy nem volt mit és miből vesztenie.

A különben praktikus Révai a saját műveinek sikerét mindig nagyobbnak képzelte, mint a milyen valósággal volt. Hogyan számított ő s mennyire csalódott azután, érdekesen mutatja a következő egybeállítás, melyet magának készített, midőn nyelvészeti munkáit — melyeknek egy részök meg sem volt még írva, s nem is íratott meg soha — szándékozott kiadni.⁶⁾

4) *Hazánk*, u. o. 364. l.

5) *Guzmics*, u. o. 35. l.

6) *M. S.* 13: sz.

A kiadandó munkáknak neveik	Árok	Az előzetők számok	Adakozások	Jótevők adakozások	Nyomtatás költsége	A 100-tól 5 frt jutalom	Tiszta nyereség
Elab. Grammat.	6 frt.	1,000	6,000 frt	1,100 frt	2,300 frt	150 frt	4,650 frt
Antiquitates	5 „	1,000	5,000 „	410 „	1,700 „	150 „	3,560 „
Vocabula Hung	5 „	1,000	5,000 „	—	1,700 „	150 „	3,150 „
Compend. Gramm	2 „	2,000	4,000 „	—	1,340 „	225 „	1,435 „
Magyar Deákság	5 „	2,000	10,000 „	—	3,780 „	225 „	6,695 „
Összesen	23 frt	—	30,000 frt	1,510 frt	10,820 frt	1050 frt	19,640 frt

Milyen jövedelmezőnek tartotta Révai a magyar tudományt! Számítja már a művei után járó tiszta nyereséget, pedig egyelőre még az *Antiquitates*-eket és a *Grammaticát* sem adhatja ki!

Paintner közbenjárása a veszprémi káptalan főbb agjaihoz fordult segedelemért. — »Az első esztendővel, írja ekkor Kapuvári odavaló kanonoknak,⁷⁾ igen sokat kell küzködnöm: mert nehezen bírhatom pusztá szegénységemet. Jól mondják, hogy a költözködés mindannyi tűzzel való megégés. Sokat költöttem Bécsben a hivatalomra szükséges orientális és finnus drága könyvekre. Fel kellett magamat valahogyan ruháznom is. Sokat evett meg lejtövelem. Sokat kíván gyarló egészségem megerősödésére a fürdés s a szükséges orvoslás. Új gazda létemre holmi ingó jószágocskát is kell szereznem, amin ülhessek, irkálhassak s megnyughassam.« Látni való, neki magának nincs pénze a kiadásra, ezért kér — igenis, kér, de nem koldúl. »Valamit adandanak, írja nemes önérzettel,⁸⁾ azzal

⁷⁾ A levél másolata az *Akadémia* birtokában van; *Toldy* kézírataival került oda.

⁸⁾ *U. o.*

a Hazának tesznek áldozatot; ugyan a Hazza szolgájának csüggedő terhes állapotján oly készséggel könnyebítvén, és ötet hivataljának nehéz kezdetén ugyanannak kellemesebb folytatására felébresztvén.« A kegyes adományt pedig küldje a főtiszteletű kanonok úr pósta útján szállására: In der Ungargasse, bey Adalbertus Römer Hafner Meister, Nro. 421. in oberem Stock. — Mennyit kapott mindössze, mutatja a táblázat.

Az Antiquitates első kötetét Paintnernek akarta ajánlani,⁹⁾ ki neki külön a nyomtatás költségeire is küldött 60 forintot. De később az ajánlás elmaradt. »Nevettem s képzelheted magadnak, mi igen jóízűen nevettem — magyarázza ezt Révai Mártonfinak,¹⁰⁾ hogy Marczibányit. udvari tanácsos és gazdag magyar földesurat bántani kezdette az irigy bánat: mert hogy egy német nevű szegény Prépost lett a magyar igyekezetnek e mostoha időkbén oly jeles pártfogója. Boszút állott rajta; s nekem a második darabnak mennél előbb való kinyomtatására 500 forintot adott. Hallom, hogy még mások is buzognak, hogy Paintnert megtorolják. De ugyan Paintner is úgy örvend ezen, hogy majd kibújik a bőréből.«

1803-ban kiadhatta tehát végre Pesten első nagy művét, mely e czím alatt jelent meg: *Antiquitates Litteraturae Hungaricae, Volumen I. quod complectitur duas allocutiones funebres, genuinae veteri pronuntiationi restitutas et commentario grammatico illustratas. Monumentum inter manuscripta hungarica, quae sciuntur, omnium vetustissimum. Studio et opera Joannis*

⁹⁾ *Guzmics*, u. o. 35. l.

¹⁰⁾ *Hazánk*, u o. 364. l.

Nicolai Révai, presbyteri sec. dioec. jaurinens. Linguae ac Literaturae Hungaricae Professoris publ. ord. in Regia Scientiarum Universitate Pestinensi. — Magyar irodalmi régiségek. I. kötet, mely két, a régi igazi kiejtés szerint közölt és grammatikai magyarázattal ellátott Halottas Beszédet tartalmaz, a melyek valamennyi ismeretes magyar, kézirat között a legrégebbek. Révai Miklós Jánostól, a győri egyházmegye saecularizált papja, a magyar nyelv és irodalomnak nyilvános rendes tanára a pesti királyi tudományos egyetemen. —

S még ugyanez évben jelent meg második munkája: »*Elaboratior Grammatica Hungarica. Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata.* — *Dua volumina in totidem Tomos subdivisa. Volumen I. Tomus I. II.* — Bővebb magyar grammatika, a hazai nyelv igazi természetéhez híven alkalmazva s a rokonnyelvek segítségével bőven megvilágosítva. Két kötet ugyanannyi részre fölosztva. Első kötet. I. és II. rész. — A harmadik rész 1805-ben május végén¹¹⁾ jött ki. Később új czimlapokkal s némi megtoldásokkal bővítve kiadta újra e három részt két kötetben s a czimlapra ezt írta: *Tribus voluminibus comprehensa* — az egész mű három kötetből áll. — A harmadik kötetet azonban már nem adhatta ki s nem is jelent meg az soha.

Révai e két művét latin nyelven írta, mert mint nagy nyelvtenának előszavában mondja, más nyelvű polgáraink inkább értik a latint, mely a nyilvános iskolákban, gymnásiumokban és akadémiákban különben is még

¹¹⁾ Boldogréti, 77. l. jegyzet.

mindig a tudomány nyelve. A különböző nemzetiségű ifjúság is könnyebben él a latin műszavakkal és a latin nyelvvel. De ajánlatos egyáltalában a komoly férfiaknak, kik grammatikáról írnak, hogy a mi kevésbbé ismert nyelvünket más ismereteknek segítségével fejteggessék — az ismeretlen nyelv, ha ismerthez hasonlítottatik, könnyebben fogható föl — s vajjon micsoda nyelv ismeretesebb iskoláinkban a latinnál?

De a mit ő magyar nyelvről ír, annak a külföldiek miatt is nagyobb tért kíván szerezni. Hadd szünjenek meg végre a rágalmakkal szomszédos igazságtalanságok, melyekkel egynémelyek nyelvünket illetik — hadd lépjenek végre helyökbe helyes és igaz itéletek nyelvünk dicséretére és ajánlására. — ¹²⁾

E két mű korszakos jelentőségű a magyar nyelvészetnek — általánosabban: a magyar tudományosságának terén. Soha Magyarországon még nem jelent meg mű magyar embertől, mely eljárásában ily módszeres, fejtegetéseiben ily tudományos, eredményeiben ily örök becsű lett volna — mint Révai e két munkája. Ő általa, Révai által, lépett föl először a magyar tanultság mint igazi tudomány — Révaiban követel magának először helyet a magyar ész, a magyar szorgalom az európai tudományos nemzetek körében — Révai által nyúlt bele először a magyar tudomány az európai tudomány fejlődésébe.

Csakhogy Révai tanítványok és követők nélkül dült ki — a külföld meg a latinul írott műveket sem olvasta, minthogy a magyar nyelvről szólottak. Így hang-

12) *Elab. Gramm. Praefatio, XV—XVI. 1.*

zottak el a pusztában Révai tanai — idehaza ép úgy, mint külföldön.

A tudományok történetének tiszte azonban jóvá tenni, a mit az élet elmulasztott — föl kell vennie Révai nagy nevét a nyelvészet nagy hőseinek gyér számába.

II.

E művek ellenzést keltenek. Versegthy. — Révai tanítványai; hogyan írnak ezek mesterökről. — Kik voltak a vitáiratok szerzői?

A grammatika előszavában Révai fölhívja a szakértő férfiakat, bírálják meg nézeteit, hogy tudja, mit kelljen változtatnia vagy mellőznie.

»Óhajtom azonban, így szól,¹³⁾ e munkám felől hozzáértő férfiaknak szigorú s helyes ítéleteit hallani. Mert jól tudom, hogy ember vagyok, a ki véleményében tévedhet is. Én maga után az igazság után törekszem s nagyon óhajtok tökéletesbűlni. A biztos, kikutatott dol-

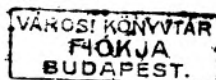
13) »Interea, de meo hoc opere lubens experiar Virorum, qui hoc intelligent, severiora et recta judicia. Probe enim meminim et me hominem esse; qui ad opinionem minus probabilem labi possim. Veritatem ipsam assequi et meliora edoceri ultro volo. Certis enimvero et exploratis, firmum praebeo assensum. Verum eam, quae et ipse mihi videor conjectura tantum assecutus esse, pro veris non obrudo, sed examinanda propono. Quare, si qua futura sunt, quae mutanda, rejicienda, vel addenda esse videbuntur; ea equidem curis secundis, et, si necessum sit, tertiis etiam, ut cuncta emendata prodeant, quam fidelissime providebo.« — *Elab. Gramm. u. o. XIV. 1.*

gokhoz ugyanis szilárdúl hozzá csatlakozom. De azokat, a miket magam is csak hozzávetésekből származottaknak ismerek, nem fogadom el kész igazság gyanánt, hanem a megvizsgálás tárgyává teszem. A miért is, ha szükség lesz valamin majd változtatni, visszavetni, vagy hozzáadni, kétszeres, sőt ha szükséges háromszoros gonddal fogok örködni, hogy minden hiba eltávolíttassék.◀

Azonban jó soká nem szólalt föl nyilvánosan senki, — bár elegen lehettek, kik tanait helytelenítették. Hiszen a Debreczeni Grammatika még mindig tekintély — s eddig az egyetlen tekintély volt. Révai pedig nyíltan síkra szállott ellene. Takácstól hallja is, hogy sokan elégedetlenek vele. »Nehéz felhők gyülekeznek, írja erről Paintnernek;¹⁴⁾ a tied ijesztően és panasztemelően, az enyém a tied által előidézve. E viadalban öklelődzések lesznek és menyköveket fogunk enni. Én már hallottalak titeket, ti is hallgassatok meg engem, mily új és régi fájdalommal bánkódom. Kérlek, ha barátaim vagytok, ne bánjatok velem méltatlanúl. Én már elmondtam a magamét. Akármi következék is ezután, mélyen fogok hallgatni s nem fogom tűrni, hogy föltett szándékomban engem valaki háborgasson.◀

Hallja, hogy többen nyíltan készülnek ellene föllépni, különösen pedig — Rajnis. Révai erre azt mondja :

14) »Nubes gravidæ concurrunt, tua terrificans et expostulans, mea per tuam incitata. In hac pugna fiunt coruscationes, eduntur tonitrua. Ego vos jam audivi, et vos me audite, quo dolore doleam, novo et antiquo. Obsecro vos, si amici estis, ne viliter mecum agatis. Ego jam elocutus sum mea. Quidquid porro sequatur, altum tacebo, et me in proposito meo labore turbari non patiar ◀ — *Guzmics*, u. o. 38. l.

»Bátran megtámadhatsz; sziklaként fogok állani s mitsem fogok felelni. Talán válaszolnak majd helyettem tanítványaim. Én nem akarok veszekedésekbe elegyedni.«¹⁵⁾

Rajnis azonban meggondolta magát s támadás helyett barátságos levéllel kereste föl őt.¹⁶⁾ Nem lépett föl senki — az a nagy tudományos készültség s alapos forrástanulmány, mely Révai művében jelentkezett most először iródmunkában ily gazdaságban és tiszteletet parancsoló bőségben — ez, úgy látszik, elriasztotta az ellenvéleményűeket. Nem akadt szakférfi, ki Révai fölszólítását magához intézettnek merte volna venni.

De akadt csakhamar. 1804-ben hazajött végre a külföldi börtönökből a Martinovics-féle mozgalom miatt elítélt Versegly, a Proludium tudós írója, és folytatta nyomban írói és nyelvészeti működését, mintha akár szórakozása kedvéért kereste volna föl Kufsteint, Grácztot és Brünnt. Megírta Rikötiját és Szarvas Gergely víg életét — föl is kereste Révait, ki neki átküldé Budára az Antiquitatest:¹⁷⁾ s foglalkozott Révaival, foglalkozott a nyelvészettel.

És ő volt az egyetlen, ki Révai fölszólítását magára értette — az egyetlen, ki szakembernek tartotta magát. Talált ő az Antiquitatesben és a Grammaticában eleget, mi neki nem tetszett, mit ő helyesnek el nem ismerhetett. Tehát írt ellene — nem külön, hanem mint tudósok szokták. Egy német nyelven írt magyar grammati-

¹⁵⁾ »Tuto me impetas, stabo ut rupes; nil rescribam. Fortasse discipuli mei pugnabunt pro me. Ego vixis modo involvi nolo. — *Cuzmics*, i. h.

¹⁶⁾ *U. o. i. h.*

¹⁷⁾ *Fényfalvi*, 11. 1

kát adott ki, s itt említi czáfólolag Révainak egyik-másik elméletét — azután írt egy magyar könyvet: *A tiszta magyarság, avagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések* cím alatt, s ebben bővebben foglalkozik ellenfelével — Révai nevét azonban egyik művében sem említi. Ezt az akkori irodalmi szokás szerint tiltotta az illem. A ki a személyeskedés vádját ki akarta kerülni, annak akkoriban így kellett tennie — és Verseghy így tett.

Révai pedig, mint láttuk, arra a pusztá hírré, hogy mások ő ellene föllépni készülnek, siet kijelenteni, hogy ő nem fog felelni — ő úgy áll majd mint a szikla a zajló habok között — talán felelnek majd helyette tanítványai — és kérve kéri az ellennézetű barátokat, ne bánjanak vele méltatlanul.

Hát nem akart Révai tudós vitatkozást? Nem hivta föl ő maga a szakértőket »szigorú és helyes« ítéletre? Vagy e fölszólítása a tudós szerénység álczája alá rejtett fenyegetés volt-e csupán? —

Révai elolvasta Verseghy művét, s így ír róla Mártonfinak: »Nem elég nekem a nagy drágaságban szorongató szegénységemmel küzködnöm: más veszett indulatú ellenségem is támadott. Verseghy Ferencz, egy szédült fejű, zavaros tudományú, patvaros Paulinus Barát kikelt tanításom ellen embertelen mocskolódásokkal. Nem méltó arra, hogy személyemben vetekedjem vele: de a Nyelv, a Nemzet Méltósága csakugyan megkívánta a penna csaát. Háborunk vagyon tehát — kikeltek jól elkészült, tanítványaim három erős haddal.«¹⁸⁾

18) *Hazánk*, u. o. 368. l.

Valóban »háború« volt ez. Révai tanítványai »erős haddal« indultak neki az ellenségnek.

Az első ez volt: *Versegthy Ferencznek tisztaságai kérdéső tisztátalan magyarsága. Melyet nyilván való egyenes okokkal tisztán megmutat Révai Miklósnak hív tanítványa s igaz jó barátja Világosvári Miklósf János.* Ez még ugyanazon évben jelent meg mint a Versegthy műve: 1805-ben.

A következő évben jelent meg a másik kettő: *Versegthy Ferencznek megcsalatozott illetlen mocskolódásai a tiszta magyarságban. Melyet valóságok szerént nyilván megmutat és méltán megdorgál Révai Miklósnak buzgó hív tanítványa s igaz tisztelője Fényfalvi Kardos Adorján.*

A harmadik végre ez: *Versegthy Ferencznek megfogatozott okoskodása a tiszta magyarságban. Melyet a józan okoskodásnak törvényeiből kihozatott igaz okokkal megbizonyít Révai Miklósnak hív tanítványa és szerető barátja Boldogréti Vig László.*

Valóban hív tanítványai, szerető barátjai voltak ezek mesteröknek. Az első, Miklósf, így szól róla.¹⁹⁾ »Révait támasztotta az Isteni Gondviselés a szörnyű fer-telembe dült Szegény Nyelvünknek felsegéltetésére. Bátor szívvel, dologgyözéssel, sok tapasztalással, belató nagy észszel, s a jót a rosztól megválasztó józan itélettel jeles-kedik Halhatatlan Tanítónk, Győzethetetlen Vezérünk: s e földön találtatható egyik boldogságunknak tartjuk; hogy tőle tanulhatunk, s alatta vitézkedhetünk. A Haza-szeretés, az a Nemes Erkölcsi Jóság, a Társaságban min-

¹⁹⁾ Miklósf, 90. l.

den nagy dolognak rúgó ereje, gyullasztotta fel a mi Kedves Révainkban a Tiszta Ékesszószeretést. Erre tekintett az Országlás, mikor reá bízta: hogy ő a Közönséges Tudományoknak Főoskolájokban, mint egy erős fellegvárból, a Magyar Nyelvet védelmezze.«

A hang pedig, a melyen ezek ellenfelökről szólnak, világosan rávall a hittéritis irodalmi korszakára, a midőn a könyveknek szintén voltak e vitairatókéihoz hasonló czímeik: Okuláré egy hályogos szemű Káломista prédikátor orrára, vagy — Tök, mak, zöld tromfjára Pósa-házinak veres tromf.

Fényfalvi így ír Verseghyről: ²⁰⁾ »Az igazat ki kell már egyenesen mondanunk, más az ő bibéje. Csak tettegett gyanú, csak szín, csak patvar, a jó szívű Révaira fogatott embertelenkedő keménység. Hogy a szánakodásra hajló Közönség előtt valamiképen igazságosnak tessenek, mocskolódó, és szünet nélkül csúfolódó bánása: ezzel fedezi nyilván kitörő indulatait, a kevély megáltalkodást, a rágó irigykedést. Igen elragadták ezen vétkes hibái, hogy még magát sem kémellené szégyene megújulásával, csak hogy másokat is legyalázhasson: kik a nyelvtudásban nem hagyják helyben vakoskodó tévelgését; s a világ előtt ezen igyekezetben nálánál dicsőségesbben jeleskednek. Bizony világosak már, tagadhatatlanok, s hijában hímeztetnek hamis ürtügygyel, a titkon rágódó valóságos sérelmek, a mocskolódásokra izgató főokok. A Nagy Közönség, az országlás, melynek hatalmával akarná ő rémitő éktelenségeit támogatni, méltán megbúsult méltóságának sérelmén. Kárhoztatja a tévelgőnek

²⁰⁾ *Fényfalvi*, 12—13. l. és 164. l.

Érdemes Tanítónkra, reánk, és annak Mennyei Tanítására irigyül hányatott mocskolódásait. Tapsol örömeiben nemes eltökéllésünknek: hogy megutálván az ámitót, állhatatosan hallgatunk valósággal győző Kedves Októnkra. Kit nyomós ideig tartson a Kegyelmes Isten jó egészségben, boldog állapotban, Hazánk Nagyjainak kedvökben: hogy Nyelvünk titkait, felséges tulajdonságait, igaz eredeti épségét, a mint kezdette, oly szerencsésen minden részeiben teljesen megmutathassa; Gondos Nemzetünknek tisztán megtért fő kincséből áradó vigasztalására, s fenmaradó örök dicsőségére!«

E tanítványok kiléte iránt még a kortársak sem voltak tisztában. Kazinczy, ki minden irodalmi mendemondát tudott s ha nem tudta, kitalálta, de mindkét esetben terjeszteni szerette — Kazinczy azt írja benső barátjának, Kisnek: »Nem lehetetlen, hogy ezen nevek alatt maga Révai lappangott.«²¹⁾ Másutt meg védelmezi Révai jó hírnevét — e tanítványok ellen. Elismeri, hogy »igen jól esett volna, ha az a három írás soha nem iratott volna« főképen pedig a Fényfalvié, melyet »a szebb érzésűek kezekbe venni is undorodnak« — de tehetni-e ezért őt, a mestert, felelőssé? Révai is megtámadta Verseglyt — »ő azt elevenséggel cselekedte ugyan, de római nyelven és móddal és nem bántó szándékkal.«²²⁾

Arra a föltevésre, hogy Révai maga írta volna e három iratot, alkalmasint a Hazai Tudósítások vezették a közönséget. Révai nekrológiájában ugyanis itt egyebek között az is áll, hogy »Több munkáit, melyeket nem

²¹⁾ *Levelek*, Kishez I. k. 203. l.

²²⁾ *Kazinczy Régiségek* XXXVI. l. és XXXVIII. l.

saját neve alatt eresztett napfényre, itt nem említhetem. «²³⁾ De Verseghy maga sem tudta bizonyosan a szerzők nevét — Sággy Ferencz, ki életrajzát írta meg, azt említi: »Úgy vélekednek, hogy mindenik név alatt maga Révai rejtőzik.« S hozzá teszi, hogy Miklósi maga Révai, Boldogréti pedig Révainak egy igen jeles tanítványa, de a mester ezt is »kénye szerint alkalmaztatta.«²⁴⁾ Úgy látszik, szándékosan hallgatja el az író nevét. Mert ezt ismerték — Horvát István volt az, Révainak valóban hív tanítványa és szerető barátja — elmondotta ő azt később maga is.²⁵⁾ Fényfalviról azonban Sággy maga sem tud semmit.

Senki azóta e dolgot nem feszegette. Irodalmunk történetírója, Toldy Ferencz, megemlíti Révai életrajzában, hogy Boldogréti nem más, mint Horvát. Miklósi könyvéről már csak azt mondja »mely közönségesen magának Révainak tulajdonítatik«; Fényfalviról csak annyit tud, hogy ez »álnév alatt Ferenczy János, a Közönséges Geographia szerzője mondatik lappangni.«²⁶⁾

Nem csoda, hogy Toldy, Révai életrajzának legelső és legutóbbi megírója, nem találta ki a szerzők kilétét, minthogy Révai kortársai sem tudták. Beszélhet-e úgy ember maga magáról, a mint Révai tette volna, ha ő volna Miklósi? S írhat-e egy Révai oly élvezhetetlen stilussal, mint írt Fényfalvi?

Pedig Révai a Miklósi; és Révai a Fényfalvi is.

²³⁾ *H. Tudósítások*, 1807, 290. l.

²⁴⁾ *Sággy*, Verseghy Ferencz maradványai és élete, 174—5. l.

²⁵⁾ *Fejér*, u. o. 203. l. jegyzet.

²⁶⁾ *Toldy*, Költők élete, I. k. 217. l.

Nagy nyelvtanának új címlapos kiadásához Révai egy 78 lapos függelékot csatol Versegly ellen »*Adjectae vindiciae justissimae de secunda verborum forma indeterminata*« cím alatt. És elmondja — a szövegben, hogy ebben Miklósi könyvének »majdnem legnagyobb részét szerzőnek tulajdon szavaival« használja föl.²⁷⁾ S ha utána nézünk a dolognak, azt találjuk, hogy valóban benne van a Miklósi könyve, két helyet kivéve: a 34—61 lapot, mely kivonata a harmadik formáról — az ikes igékről — szóló tannak, és a 87—118 lapot, melyben az ikes ragozásnak schémája van előadva. E két toldalék nyilván azért nem került a nagy nyelvtanba, mert az ott el van már mondva a maga helyén; Miklósi könyvében meg e helyek szükségesek, hogy a kis vitázó munkát önállósítsák.

Már pedig fölvette-e volna Révai egy tanítványának fejtegetéseit a maga nagy művébe, mely meggyőződése szerint neki halhatatlanságot fog biztosítani?

De maga a név: *Miklósi János* — Révainak neve. Atyja, tudjuk, *Miklós* volt; ő tehát Miklósi. Bér-málási neve, melyet használt is latin művei homlokán mindenütt, *János* volt; ő tehát a Miklósi János.

Lássuk ezután Fényfalvit. E munkában a 165—219-ik lapig teljesen magán természetű levél-kivonatok és bizonyítványok vannak, annak föltüntetésére, mily nagy és előkelő urak Révainak barátjai, ismerősei, jóakarói. Ez Révaira vall. De hátha ő csak megcsinálta volna a levélkivonatokat s úgy adta volna oda a bizonyítványo-

²⁷⁾ »... partem vero maximam verbis prope iisdem Latine redditae.« *Elab. Gramm.* II. k. 981. l.

kat tanítványának, hogy azokat fölhasználja? Nem lehetetlen. De íme, Toldy azt mondja Fényfalviról »bizonyos, hogy a sajtó alá maga Révai írta le« s hozzáteszi a jegyzetben »Kézirata a nemz. muzeumban«. ²⁸⁾ Tehát Toldy látta — Révai kéziratára lehetetlen rá nem ismerni, lehetetlen máséval összezavarni. Már most föltehető-e, hogy a folyton beteges Révai, ki éjjel nappal dolgozik, hogy műveit elkészítse, folyton nyomoz és kutat, hogy e művek mind olyanok legyenek, a milyeneknek ő azokat akarja — hogy e Révai egy munkát, mely nyomtatásban 164 lapot tesz — le fogna tisztázni? le fogna másolni? Ez lehetetlen.

De ha kit mindezek az okok nem győztek volna meg állításunk igazságáról, íme olvassák, mit mond Révainak hív tanítványa és szerető barátja, Horvát István.

Fejér a pesti egyetem történetében elmondja — különben ép oly pontatlanul mint hibásan — mit írt Révai. Itt olvassuk a következő sorokat:

»Magától Horvát Istvántól, Révainak kedves tanítványától hallottam, hogy a Verseghy Ferencz ellen való küzdelemben Révai két vitázó munkáját tanítványainak neve alatt adta ki.« ²⁹⁾

Íme egy új adat Révai jellemzéséhez. Nem mocsolja ez őt be — korántsem. De igenis leszállítja ide közénk, halandó emberek közé a halhatatlant, őt, kinek szintén voltak gyengéi, kit az élet elkeserített, a sok

²⁸⁾ Toldy, u. o. 217. l.

²⁹⁾ »Opera duo Polemica in certamine grammatico contra Fr. Verseghy, quae per Révayum, nomine discipulorum edita fuisse, ex ore grati ipsius discipuli, Stephani Horvát comperi« — Fejér, u. o. 158. l.

nyomor és betegség kiméletlenné és, hogy úgy mondjuk, szellemileg idegessé tett. »Hol vagyon az megírva, mondja igen helyesen Kazinczy Révairól, hogy az igazán nagyokat azért, hogy erőtlenségek ő benne is találtnak, tiszteletünkre méltónak nem kell tartanunk? lettek volna-e ők ily nagyok, ha nékiek a természet csak abban a mértékben adta volna meg a gyengeséget is, a melyben azt azoknak a mindennapi embereknek adja, kik inkább azért jók, mert nem lehetnek igen rosszak? s a hol az igazán nagy ember elhajlik az útról, az ő elhajlása egy-e a púlyák elhajlásával?«³⁰⁾)

A ki Révai tanait fejtegeti, mindenütt talál elevenre — kinek? Soknak, mindenkinek. Elevenére a nyelvésznek, az írónak, a pusztá olvasónak is. Vannak ennek is, annak is kedvelt nézetei, egyéni meggyőződései, melyeknek támadását, de még csak feszegetését is nem veszi szívesen. S mindenki természetesen a nyelv lényegének hajlandó tartani azt, a mi tán csak egyéni fölfogás. Ez is, az is emberi dolog. De e tudományt csak emberül — emberi észszel űzhetjük. Azonegy dolgot vitatták Révai és Verseghy, s mily zajos volt az elméletek harcza! Azóta sok év múlt el, de az ő vitakérdéseik maig is azok. Azért, mert nemcsak az élet s nemcsak a tudomány kérdései azok — hanem az életnek is, meg a tudománynak is — egy szóval: mert az élő magyar nyelvnek kérdései.

30) *Kazinczy, Régiségek, XXXVII. 1.*

III.

A nyelvtan segédeszközei. Révai a nyelv történetét teszi a nyelvtan alapjává. — A nemzeti elem Révai fölfedezésében. — A régiség haszna; túlbecsülése.

Honnan eredt a nyelv?

E kérdésre való felelet-adással kezdi meg Révai grammatikáját. E nagy mű legelső mondata ez:

»Az Isten, a dolgok teremője, az embert a többi állatoktól főképp azzal különböztette meg, hogy fölruházta őt oly tehetséggel, minél fogva képes ízült hangokat adni, hogy gondolatait másokkal is közölhesse.«³¹⁾

Ezután fejtegeti a »szóllás módját« mint ma mondjuk: a nyelvjárásokat vagy tájnyelvet, de Adelung után indulva, ő is csak az irodalmi dialectusokat említi: a dunáninnenit és túlit, az erdélyit, s főképp a székelyt — a göcsejít, a palócz és csángó nyelvjárásokat nem is említi. Szól azután a nyelvtan anyagáról: a szókról, betűikről, hangsúlyukról és nemeikről s említi, hogy a szók eredetiek vagy származottak. Fölosztja ezután a nyelvtant helyesolvasásra, hangmérséklésre, helyesírásra, szóvizsgálásra és összehelyheztetésre, végül syntaxisra. — A nyelvtan általános törvényei: *consuetudo*, a szokás; *ana-*

³¹⁾ »Deus, rerum parens, hominem a ceteris animalibus eo maxime separavit, quod ipsum praeditum esse voluerit facultate sonos articulatos edendi, ad ea, quae mente concepisset, horum ope aliis indicanda.« — *Elab. Gramm.* 12. l.

logia, hasonlóság; *etymologia*, szóvizsgálás; és *euphonia*, jóhangzás.

Mindez a korabeli különböző nyelvű grammatikák szokott eljárása, szokott meghatározása. Ezentúl kezdődik Révai sajátossága és eredetisége.

Melyek a nyelvtannak segédeszközei — *grammaticae adminicula*?

A következő három: »I. A hazai nyelvnek behatóbb ismerete, még pedig ép úgy a mai, mint a régi nyelvnek. — II. A keleti nyelvek tanulmányozása. — III. Szorgalmas átkutatása az éjszaki nyelveknek, mint a melyek velünk rokonok.«³²⁾

E három pont Révai kifejtett fejlődésére vet világot: a harmadikat nyilván csak később írta hozzá az első kettőhöz. Voltakép csak két alapelv van itt fölállítva: — a nyelvtan segédeszközei

I. A nyelv történetének ismerete.

II. A rokon nyelvek tanulmányozása.

Mi vezette Révait a régiséghez, tudjuk. Eleinte a költői régiségeket tanulmányozta, azután a prózaikat. Amazokon erősödött prosodiája, emezeken grammatikája. Már mint nyelvművelő támasztotta Révai — még pedig valamennyi között az első — azt a követelményt, hogy a régi nyelvből yett szókkal kell az irodalmi nyelvet bővíteni. Így vezette őt nyelvművelése a régiséghez. S

³²⁾ »I. Penitior linguae patriae cognitio, cum hodiernae, tum etiam antiquae. — II. Studium linguarum orientalium. — III. Diligentior perscrutatio linguarum septentrionalium, nostrae affinium.« *U. o.* 35—6. l.

minél inkább lép azután fejlődésében a nyelvészet az előtérbe, annál nagyobb fontosságra emelkedik a régiség is — most már önmagáért, nyelvészetileg. Az irodalmi nyelv ingadozását és a grammatika zürzavarát nem lehet semmivel sem inkább megszüntetni, mint — a régiséggel. Ez mondja meg, milyen a helyes ragozás és hajtogatás, mit kell kétség esetében jónak tartanunk s mit kerülnünk. Csak a nyelv múltja igazíthat el jelenéncz útvesztőjében.

Révai Antiquitateseinek előszavában majdnem szóról szóra találjuk mindezt a saját szavaival elmondva. Ez előszót négy évvel írta a mű megjelenése előtt — innét van, hogy fejlődése menetének nyomai megosztozkodnak még benne a kivívott új tannak fejtegetésével.

»E kiváló gyönyörűséggel, így szól³³⁾, nem közönséges haszon van összekötve. Ezt leginkább azok értik

33) »Est vero honestissimae huic voluptati et utilitas conjuncta minime vulgaris. Hanc illi comprimis intelligunt, et aestimare norunt : qui excolendae linguae patriae, amore, ac studio incensi, eius indolem penitus perspectam habere contendunt, ac propterea crebras in ea observationes, per omnem, quoad regredi possunt, aetatem, curiosius instituunt. Hoc enim pacto, et de vocum inflexionibus. derinationibusque, et de genuina eas construendi ratione. leges Grammaticae figi posunt certiores : quod, non modo usus melior, a praepostero pulchre discretus, sed et rationes ipsae, quibus iste usus innitur, ex intima linguae indole erntae, et clare evolutae in promptu sint, ad coercendas opiniones vagas, et incertas. Accedunt praeterea vocabula copiosa, ad augendam linguam patriam, ex his monumentis postliminio restituenda : quae posterorum incuria, non sine gravi iactura, iam dudum exoleverunt ; partim peregrinis in eorum locum adoptatis ; partim prolixioribus, pro iis. quae olim brevitate placebant, affectatione adscitis. « — *Antiquitates*, Praefatio, 4—5. 1.

és tudják, kik a hazai nyelvművelésének szeretetétől és tanulmányától lángolva, annak alkatát minél behatóbban igyekeznek megismerni, s épen ezért gyakran teszik azt vizsgálódásuk tárgyává és pedig annak minden korában és minden idejében. Ily módon ugyanis — mind a szavak hajtogatása és ragozása, mind azoknak rendes természetes elrakása felől biztosabb nyelvtani törvényeket lehet fölállítani: hogy az ingadozó és bizonytalan vélemények korlátozására necsak a visszástól megkülönböztetendő helyes használat, de egyszersmind az ennek támasztékul szolgáló módok is kikutatva és tisztán fejtegetve legyenek. Ehhez járul továbbá még számos szó, miket emlékeinkből kiszedve, a hazai nyelv bővítésére régi jogukba kell visszahelyeznünk, minthogy az utódok gondatlansága folytán nagy kárunkra elavúltak, mivel mesterkéltésgből helyettük részint idegen szavakat használtak, részint a hajdani rövidségük által tetszetőseket hosszabbakkal váltották föl.◀

Révai fejlődésének e szoros menete magyarázza csak, miért nem volt ő reá is befolyással a korabeli magyar nyelvészet ellenkező iránya? Verseghy azt mondá *Proludium*ában: nem lehet nyelv dolgában a régi könyvekre hivatkozni — mert tele vannak sajtóhibákkal³⁴⁾; a Debreczeni *Grammatica* meg³⁵⁾ egyenesen a Halottas Beszédnek rontva, azt állította, hogy írója magyar »nem lehetett«, másképen nem írná *zumtuchel*, hanem *zumutuchel*, s nem írná *halalnec* e helyett: *halalnac*.

³⁴⁾ *Proludium*, 78. l.

³⁵⁾ *Debr. Gramm.* 146—7. l.

Révai azonban, úgy szólván, újra fölfedezte a nyelv történeti anyagát — s megírta egyszersmind történetét is.

De Révai ez irányban nemcsak a magyar, de a korabeli európai nyelvésztől sem tanulhatott semmit. Senki még a nyelv régiségeit nyelvészetileg föl nem használta, sem nem kutatta. Említették a philologia történetét a klasszikus nyelvészek rendesen, a héber nyelvészek ritkábban — de a nyelvet nyelvészeti czélból senki, módszeresen, tudományosan nem kutatta senki, elvi szempont magaslatáról nem nézte azt senki.

A magyar nyelvészek az irodalmi régiségekről azt sem akarták elismerni, hogy kétségbevonhatatlan tények; Révai ellenben belátta — hogy megoldandó problémák. Ki kell mutatni, hogyan változott a nyelv; a régi alakban is rá kell ismernünk a mai alakra. Elemeire kell bontanunk az egészet s fejtegetni, fejteni a részeket.

Így lesz a régiség az egész nyelvtannak *alapjává*. »Minden okaimat, mondja Révai világosan³⁶⁾, és minden segítő eszközömet, mikkel nyelvünknek tanulásában többre jutottam, kiadni óhajtom, mielőtt ezen alapokra fektetett nyelvtanomot kibocsátanám, hogy azok a tudós világ ítélete alá essenek.« S midőn az ikes igék megtámadói ellen kél ki, megtalálja a saját eljárását jellemző általános kifejezést is: »Nem ismerik ezek, hogy egy szóval kimondjam, *nyelvük történetét*, mely pedig igen bőséges

³⁶⁾ »Omnem itaque rationem meam, omnia praesidia, quibus mihi in linguae nostrae studio ad meliora pertigisse videor, ante, quam ipsam darem Grammaticam istis fundamentis superstructam, in lucem publicam emittere avebam, literati orbis iudicium subitura.« — *Elab. Gramm. Praef. XI—XII. 1.*

és számos szabályokat szolgáltat³⁷⁾. A nyelv története tehát az, mely a nyelvben a legbiztosabb szabályokhoz vezet. A nyelv története tehát a nyelvtannak alapja.

Révai Grammatikájában a régiség hasznáról készül-
vén szólni, így kezdi: »Tanulmányozóinak a munka e
neme csodás gyönyörűség mellett hihetetlen hasznot is
nyújt.«³⁸⁾ — ez a fölfedezők ismeretes hangja. Gondola-
tuk, elméletök, eljárásuk, találmányuk mindenek előtt
lelki gyönyörűséget szerez, s azonfölül hihetetlen hasz-
not is hajt! Így szólnak ők mindnyájan — a szellem
nagy hősei. A lángész naivitásával gyönyörködnek önnön
elméjük teremtményében, s a lángész energiájával túloz-
zák annak hatását, eredményét. —

Háromféle hasznát említi Révai a régiségnek. Le-
gyen szabad nekünk a sorrendet annyiban fölcserélni,
hogy a második helyen említettel kezdhezzük.

Az elsőt ismerjük: »A nyelvkincs ily módon nagyon
gyarapodik s a hazai nyelv természetességéről és csorbí-
tatlanágáról nagyon gondoskodik.«³⁹⁾ Ez a pont nem tu-
dományos, de a mi előttünk — hadd mondjuk ki ha-
bozás nélkül — ép oly becses: ez a pont Révai új gon-
dolatában a nemzeti, a magyar elem.

37) Fugit hos, ut verbo complectar uno linguae historia,
quae copiosa apud nos quoque exstat, et certissimas suppeditat
discernendi regulas. — *Elab. Gramm.* II. 948. l.

38) »Habet enim illa, praeter delectationem, quam sui stu-
diosius miram adfert, utilitatem quoque in hoc laboris genere in-
credibilem.« — *U. o.* I. 37. l.

39) »Linguae thesaurum hoc pacto multum augeri, ac ge-
nuinae patrii sermonis integritati praeclare consuli.« — *Elab.*
Gramm. I. k. *U. o.*

Midőn a magyar renaissance megindítói a nyelvet ismét használni kezdték, csak akkor érezték, mily ügyetlenné és ügyefogyottá tett e hosszú heverése. Írtak tehát, hogy a nyelvet éleszszerék és fejlesztészerék, írtak, hogy írjanak. S mindegyikük át volt hatva a föladat nemzeti voltától — s nem akadt ezek közt egy sem, ki a nyelv felsége előtt meg ne hajolt volna. Ez úttörő lelkes sereg egyik hőse: a nyelvművelő Révai, leszállott a nyelv múltjába, kutatta a nyelv történetét, hogy a nyelv gazdagabb és ékeesebb legyen. Ekkép ő a nyelven belül teremtette meg a renaissancet — ő egyedül.

Ebben a pontban találkozik a nyelvművelő Révai és a nyelvész Révai. Ez a pont az ő fejlődésének tudományos kifejezése, s ezzel egyszersmind a tulajdonképi nemzeti elem az ő fölfedezésében. —

A régiség másod rendbeli »hasznának« kifejtésében Révai az általános elv magaslátára emeli a nyelv történetét. »A mi a különböző szokásokat illetőleg vita tárgya, ugyanis hogy melyik bírósza bb — erről sokkal pontosabban lehet itélni, midőn annak különböző folyamait s annyi időn keresztül egészen napjainkig való állandóságát mintegy tükörben. világosabban és pontosabban kiemelve láthatjuk.« ⁴⁰⁾

Helyes-e ekkép a szokást inkább a régiséghez, mint az élő nyelvhez fűzni? alkalmasa bb helyen fogjuk vizs-

⁴⁰⁾ »Quod de consuetudine diversa quaeritur, quanam sit potior, tum de ea multo rectius decerni poterit: cum, et motus ejus varii, et constantia, in tanta temporum ad nostra usque deducta serie, tanquam in tabula, clarius, ac certius distincta proponetur.« — *Elab. Gramm.* 37. l.

gálni. Itt a fő az, hogy Révai e pontban a nyelv történetét tudományos tekintély erejére emeli s ítélő bírónak teszi. —

Harmadik helyen így szól:⁴¹⁾ »Hozzáadom még, hogy a hajlítás azon helyes törvényeit illetőleg, melyeket az ember az etymologia útján nyer, a régiség is szolgál becses fölvilágosításokkal s hogy új ösvények fölfedezésére vezet.«

De minthogy e fejtegetései a régiség fontosságát nyomósan és terjedelmesen vitatják s eljárására különben is világot vetnek, lássuk az érdekes pontot Révai tulajdon előadása szerint: ⁴²⁾

⁴¹⁾ »Addo jam illa, quae homini etymologo, de rectis inflexionum legibus sollicito ab antiquitate acceduntur lumina, et quae deteguntur semitae.« — *Elab. Gramm.* 37–38. l.

⁴²⁾ »Terminationes, quae vocibus ad inflexionem accedunt hodiernae sunt pleraeque contractae, et plurimae sono multam mutatae. De contractis nonnullae, quo altius antiqua repetimus, eo auctiores comparent, et rudi adhuc formatione; hocque suo, ut ita dicam, cultu simplices, decorae tamen a vetustatis lege, ultro sese manifestant: unde sumtae sint, quid separatae proprie valeant, quid affixae praestant accomoda significatione.

»Si a primordiis ad ista ultima, quae hodie vigent per aetates sensim regrediamur: mira in iis, et varians observatur euphonia. Nam ea continenter operosa, ut loquentium erant organa, ut mos invaluit, sonos illarum aliquo interjecto modo auxit, et mutavit; modo eodem interjecto imminuit, duosque in unum contraxit: dum denique nostra nata est pronunciandi svavitas; quam consuetudine firmatam, putamus optimam. Si quid prisco more, olim aequae jucundo, proferri audiamus, aut legamus ipsi; vel laedimur illico, vel certe ridemus

»Sed quia similia sine causa ita poni ab antiquitate non poterant; satius est ea, cur ita sint, attente rimari; et obser-

»A hajlításakor a szavakhoz járuló végződések mai alakjukban már többnyire összevontak s majd mindnyájan nagyobb fokú hangváltozást szenvedtek. Minél régibb emlékeinket nézzük, annál bővebb és kezdetlegesebb alakban látunk igen számosat az összevontak közül; ezen egyszerű, úgy szólván műveletlen alakjaik, miket a régiség előttünk oly tiszteletesekké tesz, világosan kivallják, honnan kerültek, mi önálló értékük s minő változtatott jelentéssel bírnak összetéve. —

»Ha legelső emlékeinktől a mai közbeszéd-
divatig az egyes korokat megfigyeljük, csodálatos és különféle euphoniával találkozunk. Ez ugyanis folytonos tevékenységgel részint a beszélők szervei szerint, részint a minő szó kapott lábra, azon végzeteknek hangjait valami közbevetés útján bővítette és megváltoztatta; majd ugyanoly módon megkisebítette, kettejét egybe rántotta össze: míg végre létrejött a mai kiejtésmód, melyet — a szokás által is meglévén az erősítve — ma már a legjobbnak tartunk. Hogyha valami régieset, a mi abban az időben pedig csak oly jó és helyes volt,

vatas mutationum leges, de illis olim tam nudis, ac manifestis, ad explicandas vocum inflexiones transferre, quo fiant et istae jam certae neque praebeant imposterum, ut antea praebuerunt; tam frequentem errandi occasionem.

»Equidem sic ista sumere jam dudum consuevi. Et vero, siquid homo candidus, sine jactantia. de laborum suorum successu memorare potest: quid-quid ego, vel in hac ipsa Grammatica mea, de vocum inflexione, clarius, ac melius tradere non vane mihi videor; id quidem a diligentiore antiquitatis nostrae studio ortum duxisse, sensimque postea et aliis adminiculis firmatum esse, aperte profiteor.« — *Elab. Gramm.* 38—39. 1.

hallunk vagy épen magunk olvasunk, azon vagy épen megütközünk, vagy legalább nevetünk.

»De mivel a hasonlók ily helyzetbe ok nélkül nem juthattak a régiségben, czélszerűbb lesz e helyzet okait figyelemmel vizsgálni s az egykor oly egyszerű és világos változási törvényeket kikutatva, ezeket a szavak hajlításainak megmagyarázására rá alkalmazni, s itt is bizonyosságra jutva, az előbbeni gyakori tévedéseket kikerülni.

»Én magam, így zárja be e sorait, már régóta követem e módot. S ha nem kérkedés munkák sikeréről őszintén szólni: én azt tartom, hogy én magam bármit is világosabban s jobban adtam elő ezen nyelvtanomban is a szók hajlításait illetőleg: mire nézve nyilván vallom, hogy ezt a mi régiségünk szorgalmasabb tanulmányozásának s egyszersmind azután más segítő eszközöknek is köszönhetem.«

Röviden és velősen foglalja mindezt később e szavakba⁴³⁾: »Az ékesszószeretésnek (philologia) derékfeneke, az első és a legszükségesebb segedelem: a hazai nyelvnek története, a régiségtudás, a régi szerzőkkel való megismerkedés.« Verseghy összes tévedéseit pedig épen ennek hiányából magyarázza: »Feneketlen alkotmányából, így szól,⁴⁴⁾ mikor ezt a megvettetett derékfeneket büszkén mocskolja: szükségessépen a következők, hogy szélyel kapodosó hitvány okaival leszakadjon s elmerüljön méltó szegyenében.« —

⁴³⁾ *Fényfalvi*, 66. l.

⁴⁴⁾ *U. o. i. h.*

Nagyon természetes, hogy Révai is a fölfedezők szokott hibájába esik: hogy túloz. Annyira elfoglalja őt új iránya, új gondolata, hogy mindent ennek szempontjából néz és ítél. E túlzás lehet egyszerűen tévedés — de ha a tárgy igaz lényegét érti félre, lehet hiba is. Révairól ez utóbbi áll.

Midőn *Antiquitates*eseiben a palócz és dunántúli nyelvjárást említi, azt mondja: tiszteletre méltóknak találja őket, mert sokban »húségesen megőrizték a tiszteletre méltó régiség maradványait.«⁴⁵⁾

Nagy nyelvtanában a népnyelvről általában ezeket mondja:

»Valóban behatóbban kell megismerkedni nyelvünkkel, nemcsak azon alakjában, a mint az a magokat művelteknek tartó körökben található, hanem a mint az a köznépnél is létezik, kiket a finnyások úgy lenéznek. S pedig nagyon jogtalanul és bárdolatlanul. Mert az elfogulatlan inkább tisztelni kénytelen a köznépet, mivel nála véli föltalálhatni a régi szokások iránt tanúsított bizonyos vallásos ragaszkodásánál fogva, a fönséges hajdankor emlékeit híven fentartva.«⁴⁶⁾

45) »Palótzis autem et plebi Transdanubianae . . . injuria fit a delicatulis: quos usu tantum hodierno contentos, in retro actas linguae nostrae aetates, et fata superiora, piget respicere. Mihi vero potius veneratione digni esse videntur: utpote apud quos . . . venerandae Hungaricae antiquitatis reliquiae, fideliter, ac sincere conservatae habentur.« — *Antiquitates*, 101—2. l.

46) Sane penitius cognita esse debet lingua nostra, qualis ea et hodie viget non modo in iis, quae pro cultioribus habentur, regionibus, verum etiam apud illum ipsum, quem delicatuli despiciunt, vulgum nostrum. Injuria hoc fit, et valde imperite.

De ez nem von le semmit Révai halhatatlan érdemeiből. Melyik fölfedező nem tévedett? melyikök nem hibázott? Nem mondá-e Grimm, a hangtörvény fölfedezője, hogy minden egyes hangnak megvan az őt létrehozó műszertől függő sajátos tartalma, mely a szóban mindenütt meg is találta önálló kifejezését? És nem bizonyítá-e Bopp, az összehasonlító nyelvészet fölfedezője, hogy a malaji-polinesiai és a kaukazusi nyelvek az indogermán családhoz tartoznak?

Az ily túlhajtások kétségtelenül árnyékok — de a fénynek árnyékai.

IV.

Schlegel Frigyes. Grimm Jakob. Révai és Grimm összehasonlítása. — Révai a történeti nyelvészet megalapítója. — A nyugateurópai és a magyar renaissance.

A mit Révai a régiségről és hasznáról, a nyelv történetéről és fontosságáról mond, mind ismeretes ma már. Közel hatvan éve, hogy a nyelvész ez elv nyomán halad, hogy a nyelvészet e módszert magáévá tette. Ezek az elvek és fogalmak azóta általánosak lettek s ma már az ujkori műveltségnek teszik egyik elemét.

Nam, qui ulteriora hic spectant, vulgum potius veneratione dignum esse judicant: quod apud hunc, prisci moris tenacitate magis religiosa, putent Augustae antiquitatis quadeam quasi tabularia fideliter conservata inveniri. — *Elab. Gramm.* 36—7. l.

De Révai fejtegeté ezeket először. Ő volt az első, ki ezeket hirdette és alkalmazta is. És ezek az elvek azóta tisztultak, de nem bővültek; ez a módszer azóta pontosabb lett, de nem változott.

A nyelvészet eddigi története szerint Schlegel Frigyes »*Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*« című művében lép föl először a történeti módszer az összehasonlítóval karöltve; e munka 1808-ban jelent meg. A történeti nyelvészet megalapítója meg Grimm Jakob lett volna e műve által: »*Deutsche Grammatik*«, mely 1819-ben jelent meg.

Révai Antiquitatese pedig már 1799-ben készült el s már 1803-ban jelentek meg egy időben az ő nagy Grammatikájával. Őt évvel előzte meg tehát Schlegelt, és tizenhat évvel Grimmet.

A mi Schlegelben inkább elmés kezdeményezés dolga volt, az Grimmben a módszeres eljárás főadata lett: megírni a — német — nyelvtant történeti alapon, vagy mint ő mondja: megírni a történeti nyelvtant.

Ugyan ezt tette Révai is — de nem így, nem is tehette így. Grimm magyarázza az ó-főlnémetet, ó-szászt és angolszászt, a közép főlnémetet, a közép alnémetet és közé pangolt, a új főlnémetet — stb. stb. A német nyelv egy negyven milliónyi néptörzsnek nyelve, mely más-más viszonyok között más másképen fejlődött, — és szerencsésen fejlődött: neki már a goth nyelvtől kezdve vannak irodalmi maradványai.

A magyar pedig legfőlebb egy nyolcz milliónyi néptörzs, mely azért sem tudja bizonyosan, kik voltak elődei, mert nem maradt tőlük egyetlen útbaigazító nyelvi

adat sem -- melynek legrégebb irodalmi maradványa legfőlebb a XII-ik századi nyúl vissza.

De nem annál nagyobb dicsősége-e Révainak, hogy mindemelett úgy jár el, mint a sokkal szerencsésebb német tudós? Ő is fejtegeti és magyarázza a nyelv történetét — ő nem történeti nyelvtant, hanem az élő nyelv grammatikáját írta meg, de a történeti módszer szerint, melyet ő teremtett meg először.

De nem fedezte föl Grimm a hangtörvényt, mely útbaigazítója, alapja a nyelvészetnek? A nyelvészetnek — melyeknek? Az összehasonlítóknak! A betűk változásának történeti ismerete nélkül az összehasonlító nyelvészet nem tehet egyetlen biztos lépést sem; a szoros értelemben vett történeti nyelvészet — el lehet nélküle. Hiszen Grimmnek *Grammatikéje*, mely a történeti nyelvészetet megalapította volna, a hangtörvény *nélkül* jelent meg először! —

A német nyelvészek, kik e tudomány módszerének fejlődését vizsgálják, nemzeti önérzettel szokták kiemelni, hogy a nyelvészetnek az indusoktól eredő természet-tudományi, és a görögöktől örökölt philosophiai — két hagyományos módszerét a germán szellem gazdagította két újabb módszerrel: a történetivel, és az összehasonlítóval.

A történeti nyelvészet megalapítója azonban Révai. A történeti módszerrel a magyar szellem gazdagította a tudományt.

Láttuk, hogyan történt és értjük, miért történt.

A nyugat-európai renaissance országról országra haladt, s a mit fölvirágoztatott itt, a minek lételt adott amott, az előbbre vitte az akkori egész civilizált Euró-

Pá. Olaszországban megújította a művészetet, Franciaországban az irodalmat, Németországban a vallást.

A magyar renaissance, mely a nyelvből indult ki, megújította a nyelvészetet.

Ámde Európa kultur-népei nem voltak hozzá szokva ahhoz, hogy a műveltségnek és tudománynak mi magyarok is lehetünk nemcsak fogyasztói, de terjesztői, de öregbítői is. Ekként, Európa közepében élvén, még is elvontunk szigetelve Európától. Ez az elszigeteltségünk volt oka, hogy a nyelvtudósok nem tudták meg, mily lendületet adott a nyelvtudománynak a magyar szellem.

De a műveltség története föl fogja jegyezni a majd nem páratlan tényt, hogy a hosszú aléltóságából föleszmélt magyar nemzet rövid idő alatt megújította nyelvét és irodalmát, fejlesztette alkotmányát és biztosítá nemzeti-ségét — föl fogja jegyezni, hogy a népnek, melynek nyelve a hírneves német történetbölcsele állítása szerint ekkor már kihaló félben volt — hogy ennek a népnek rövid harmincz évi szellemi mozgalom elég volt arra, hogy nemcsak a saját nyelvét, hanem hogy Európa nyelvészetét is fejlessze.

És föl fogja jegyezni a nyelvészet története a Révai nevét legnagyobb hősei közé; el fogja mondani, hogy e férfiú, kit nyugodt fejlődésében folyton megakasztottak az üldözések és elnyomások és küzködések, ép úgy mint nemzetét is — ki rokontalanul és szegényül élt, de lelkesedéssel küzdött és vas-szorgalommal dolgozott, ép úgy mint nemzete is — hogy e férfiú, egy maroknyi nép fia, Európa tudósainak új eszméket hirdetett és új utat jelölt ki; — hogy pedig ezeket tekintetbe nem vették, az nem

kisebbiti sem a magyar szellemnek, sem a Révai nevének dicsőségét — hanem csak lassította e tudomány-
nak fejlődését.

V.

A rokon nyelvek; Révai nézete a héber és finn rokonságról. A betűváltzás törvénye; Révai összehasonlító módszerének bírálatja. — Versegly a régiség és összehasonlítás ellen. — Révai és Versegly összehasonlítása.

A nyelvtan második segédeszköze Révai szerint: a rokon nyelvek tanulmányozása.

»A rokon nyelvek, úgy mond⁴⁷⁾ a kétségek megoldása s a szabályoknak biztosabb megállapítása körül, a tanulmányozóknak nagy könnyebbségére, gyakran kölcsönös segítséget szolgáltatnak.« S fölhozza, mi eredményre vezették őt a rokon nyelvek tanulmányozása a magyar grammatikát illetőleg: —

I. Az igék személyragjai személyes névmások.

II. Ugyanezen személyes névmások továbbá nevekhez is járúlnak a birtok kifejezésére.

III. Hozzá járúlnak a mi nyelvünkben a személyes névmások a névutókhoz is, miként a nevekhez szoktak.

⁴⁷⁾ »Linguae cognatae, in solvendis dubiis, legibusque certius figendis, magno discentium commodo, saepe mutuum suppeditant opem.« — *Elab. Gramm.* 39. l.

IV. Ezen segédeszközökkel gyakran képesek vagyunk szerencsésebben megfejteni egyes szóknak valódi jelentését. A számos példa közül csak épen a leginkább közkeletben levőket említem föl, melyek bár hangzásuk rokon, jelentésükre különbözők — s miket az átvitt beszédmódok nem magyaráznak meg mindig eléggé.◀⁴⁸⁾

Az utóbbi esetre fölhozott példák közül lássuk az elsőt — melyet mintegy tipikusnak vehetünk Révai ez irányban való eljárására nézve.

Nyulat süt — elsüti az álgyut — lesüti szemét,
a *süt* itt mindegyikben azonos hangzású, de mily különböző az értelme! Az egyik latinúl: *leporem assat*, a második: *explodit tormentum*, az utolsó *dejicit oculos suos*. »A rokonnyelvek segítségével pedig be fogjuk látni, hogy e szavak rokonhangzásuak ugyan, de különböző eredetűek s így tehát különböző jelentésűek is.«⁴⁹⁾

48) »I. In verborum per personas inflexione terminationes quae addi solent, pronomina esse personalia.

II. Eadem porro pronomina personalia, etiam nominibus adnexa esse, ad indicandam horum possessionem.

III. Adnectuntur in lingua nostra pronomina personalia prorsus eadem et postpositionibus ratione, qua ipsis nominibus

IV. Subjungo quaedam de vocum quoque vera significatione saepe his adminiculis feliciter eruenda. De quarum numero tales dumtaxat adducam: quales in lingua nostra recurrunt non paucae, sono similes, significatione tamen diversae; et quibus explicandis rationes translate loquendi non semper sufficiunt.◀ — *Elab. Gramm.* 40)—42. l.

49) »At vero linguarum cognatarum adminiculo discemus: haec, sono, similia, origine tamen sua diversa esse, ac propterea etiam significatione.◀ — *U. o.* 42. l.

Sü ugyanis annyi mint: *assatio, incensio*; amaz kiavúlt, de hogy régente élt, bizonyítja a *sü-l*: *assatur incenditur*; a másik *sü-t*: *assat, incendit*. »Meggyőzőbb azonban a bizonyítás, ha valamely rokon nyelv nyújt segédkezet.«⁵⁰⁾

Segít pedig az arab nyelv, melyben megvan a *schuj*: *assatus fuit*, annyi mint nálunk a *sü*. Más értelemben, de már mint cselekvő ige, meg van a finnben is: *synt: accendit, incendit, sytyn, accendo, incendo*. »A miért is *nyulat süt, elsüti az álgyut*, oly szóval vannak kifejezve, mely az eredeti gyökéralaktól, *sü*, származik.«⁵¹⁾

A másik *süt* meg van a héberben: *schot* és a syriai *schat*-ban *discurrit oculis, despexit*, átvitt értelemben: *contempsit*: »Ez a mienknél kezdetben bizonyára *söt* volt, az *o* zsidóhangzóval megegyezőbbben, a kényesb különbség később elhanyagoltván.«⁵²⁾ A *söt* is eredetileg »sane« azt jelentette, hogy: *oculis discurrit*; a *le* igekötővel megtoldva: *lesöt, oculis decurrit, despicit*. »Később az *ö ü*-vé lett, *lesüt*, hogy jobban elüssön a másiktól: *süt*«⁵³⁾ Így lett: *lesüti szemeit, dejicit oculos, despicit*.

⁵⁰⁾ »Sed firmior est probatio, si hanc et cognata lingua aliqua juret.« — *Elab. Gramm.* 43. l.

⁵¹⁾ Quare *nyulat süt, leporem assat, elsüti az álgyut*, proprie *incondit tormentum, Latine explodit, sunt expressa verbo, de primigenio semine sü derivatio.* — *U. o. i. h.*

⁵²⁾ »Fuit hoc nostris principio certe *söt*, *o* vocali Hebraicae tanto proprius, ad discrimen delicatius, quod postea neglectum est.« — *U. o. i. h.*

⁵³⁾ »Postea, vocali *ö* in *ü* mutata, *lesüt*, ad majorem differentiam ab altero *süt*: *assa, incendit.*« — *U. o. i. h.*

»Ha tehát e szónak valódi eredetét s jelentését kifejtettük, mi akadályozza, így kérdi ⁵⁴⁾ hogy vele egymágra is élhessünk? Bátran és helyesen fogjuk mondani: *lesüt a magasról*, és átvitten: *lesüt másokat*.«

Magát a nyelvrokonságot természetesen ő is, mint e kor minden nyelvésze, történeti elmékedések alapjává teszi.

»Hogy a héber nyelv, így szól, ⁵⁵⁾ a mint a Szentírásban fönmaradt, nem az ős-eredeti, elég világosan bebizonyította számos kiválóan tudós férfiú. Eleinte ez is egyszerűbb volt s az, a melyiktől származott, bizonyára a leg-egyszerűbb. Emezt Noé utódjainak idejénél feljebb vinnünk nem szabad.

»Ez utódoktól mások származván és sokaságuk nagyobbodtával mind szélesebben terjedvén el, az első nyelv lassanként megváltozott. Így jött később létre a héber

⁵⁴⁾ »Evoluta nihilominus vera hujus verbi origine et significatione genuina, quid prohibet eo nos etiam solo uti? Tuto dicemus et proprie: *lesüt a magasról*, despicit exalto; et translate: *lesüt másokat*, despicit alios.« *Elab. Gramm.* 44. l.

⁵⁵⁾ »Hebraeam linguam, qualis in Sacribus Codicibus superest, non esse primigeniam, jam ad evidentiam demonstraverunt complures viri eruditi. Principio fuit et ipsa simplicior et de qua haec ortum duxit, ea certe simplicissima. Hanc proximis Noachi posteris altius repetere non licet.

»Ex istis alii nati, et multitudine in crescente latius dif-fusi, linguam primam sensim mutarunt. Sic nata serius Hebraea, et ejus sorores potius, quam filiae, Chaldaea, Syriaca et Arabica. Eodem prorsus tempore sic natae aliae reliquarum gentium linguae innumerae. Ut gentium fuerant novae propagines, ita et linguarum novi ortus.

»Jam de his quae reperiuntur linguae, non modo fere eadem habere vocabula, pronunciatione tantum mutata; sed similem etiam ea inflectendi ac derivandi rationem; syntaxim quoque

nyelv s ennek testvérei inkább mintsem leányai: a chaldaei, syriai és arab. Épen ugyanezen időben keletkeztek a többi nyelveknek számtalan nyelveik is. Valamint a nemzeteknek lettek új sarjadékaik, úgy lettek a nyelveknek is új származottaik.

»Az ismert nyelveknek nemcsak ugyanazon szavaik is vannak, bár a kimondás által változtatott alakban, de még a hajlítás és származtatás módjaiban is hasonlítanak egymáshoz; a rokon syntaxis is nyíltan vallja a rokonságot, még pedig annál közelebbinek, minél inkább egyeznek meg a most említettekben. De még maga a nemzetiség sincs tisztába hozva, következőleg az eredet sem bizonyos.

»Mégis a mi nyelvünkben az időkornak bizonyos utalásai kimutatják, vajjon egybe lehet-e azt a héberrel foglalni. A mi nyelvünk ugyanis szavainak egyszerűbb alakjával, ama bizonyosan őseredeti alakjával, a hébernek ma is fölötte áll: hogy csodálatra méltó legyen a

similem apertam produunt cognationem eamque tanto propiorem; quanta in his, quae modo dixi, magis conveniunt. Sed ipsa generatio nondum clara est, proinde neque origo certa.

»Aetatis quaedam tamen indicia in nostra sese manifestant, si Hebraea conferatur. Nostra enim vocum simpliciore forma, illa certe primigenia, Hebraeae et hodie praecellit, ut miratu digna sit in gente nostra primordiorum tanta tenacitas, post tot etiam migrationum, rerumque vicissitudines, et in isto in quo est modo, situ. Videtur illa mihi nata esse de matre seniore, quam sit Hebraea: de una certe earum sororum, facie non una, sed simili tamen, ad quarum numerum, et Hebraeae mater referri debet.

»Ab Hebraeis itaque non descendimus. Linguae tamen cognatio intercedit, qualis est inter neptes, ortas ab avia ex filiabus diversis.

mi nemzetünknek oly nagy szívóssága a kezdet iránt, annyi vándorlás, viszontagság után s mostani helyzetében is. Én azt hiszem, hogy a mi nyelvünk a hébernél idősebb anyától származott: bizonyára azon nővérek egyikétől, kiknek arczuk nem egy s mégis hasonló s a kiknek sorába tartoznia kell a héber nyelv anyjának is.

»A héberektől tehát nem származunk, de nyelvük s a mienk közt mégis oly rokonság van, a minő egy nagyanyának különböző leányaitól eredt unokái közt.

»A Finnekről pedig azt tartom, hogy ők ugyan velünk egy közös ős törzsből eredtek s keleten lassanként mind több és több nemzetségekre oszlottak szét, de ezeknek legtöbbször a vándorlások viszontagságai s a hatalmas nemzetek uralma már egészen elnyomta.

»Csakis a magyaroknak és finneknek jutott jobb sors: emezek igen hamar éjszakra szorultak, amazok későbbben, miután keleten működtek, Európa szelidebb tájékaira jutottak.

»Jam de Fennicis gentibus illud teneo: eas quidem de eadem. qua nos esse stirpe prima, in oriente sensim in plures propages latius diffusa. Sed quarum plerasque migrationum vicissitudines, potentiorumque gentium imperia, jam penitus oppreserunt.

»Nobis tantum Hungaris. et Fennis. meliora obtigerunt fata: alteris in septentrionem maturius retrusis: alteris serius, post res in oriente gestas in mitiores Europae regiones deductis.

»Neutri itaque ab alteris descendimus; sed utrique ab altiore origine communi.

»Linguarum cognatio certa est. Quae sunt in domesticis, eeu primigeniis, ac propriis vocibus discrimina: ea, et temporum, et regionum tanto intervallo, climatumque diversitate, facta sunt.«

— *Elab. Gramm.*, 46—8. 1.

»A kettő közül tehát egyik sem származik a másiktól, hanem mind a ketten régibb közös eredettel bírnak.

»A nyelveknek rokonsága bizonyos. A mi különbséget hazai vagy őseredeti és sajátlagos szavak mutatnak, azt az idő- és térbeli nagy távolság s az éghajlat különbsége okozta.«

Ezek alapján fejtegeti azután Révai a magyar nyelvet a rokon nyelvek segítségével. E fejtegetéseknek láttuk egy példáját. Hogy már alapjukban el vannak hibázva: természetes; a rokon nyelvek ez időben megállapítva és osztályozva nem voltak még — Révai tehát, kora befolyása alatt, hasonlított a héber és arab és a többi sémi nyelvekkel is.

De magukban e hasonlításokban sincs neki biztos ka-laúza. Nem ismeri a betűváltozás törvényét.

Az Antiquitatesekben mindössze egy pár igen érdekes nyomára akadunk a betűváltozásnak. Említi, hogy a finn *p* a magyarban *f*; a betűk »ugyanazon műszerbeliek és rokonhangúak« a *p* tehát *f* lesz és viszont; ⁵⁶⁾ továbbá, hogy a *w* lesz *f*; ⁵⁷⁾ hogy a *h* »némelyekben *ch*-ra, többekben *k*-ra változott«; ⁵⁸⁾ végre, hogy »*b* *v*-re változott, tehát ugyanazon műszerbeli betűre.« ⁵⁹⁾

Nem szabad azonban mind ennek bármily tudományos értéket tulajdonítanunk. Hányszor vét Révai hason-

⁵⁶⁾ »... ejusdem praesertim organi et soni proximi«. — *Antiquitates*, 219. l.

⁵⁷⁾ »... in aliquibus mutatum sit in *ch*, in pluribus in *k*.« — *U. o.* 60. l.

⁵⁸⁾ »... *b* in *v* mutato, in ejusdem scilicet organi literam.« — *U. o.*, 76. l.

⁵⁹⁾ *U. o.* 83. l.

lításaiban a hangváltozás elemei ellen! Így lett volna szerinte az assimilatióból — dissimilatio: a magyar *kegyd*-ből lett volna a *kend*.⁶⁰⁾ »A rokon nyelvekben tehát, így magyarázza, igen elterjedt és régi szokás az *n* betűt más kettősbetű helyébe beszűrni.«⁶¹⁾ — ennek pedig épen az ellenkezője áll.

Vagy kiemeljük-e, hogy Révai az egyik nyelvnek képzőjét összehasonlítja a másiknak gyökével⁶²⁾ — hogy egy magyar indulatszót is finn igéből származtat⁶³⁾ — hogy még egy német szóra is⁶⁴⁾ ráfogja, hogy a lapból lett?

Összehasonlításaiban nincs, de nem is lehetett sem helyes elv, sem tudományos módszer. Elmésen találgat és sokszor meglepően hozza össze a legtávolabbit — el is találja néha a helyest, tudományos értéke azonban ekkor sincs.

De örök bizonyossága kiváló nyelvészeti tehetségének, hogy a történeti módszeren kívül az összehasonlító is értékesíteni törekedett s hogy ebbe is mélyebbre hatott, mint kortársainak bármelyike. Ő nemcsak szókat és ragokat, hanem alakokat és ragozást hasonlít össze — szóval az egész nyelvet az egész nyelvvel. Az össze hasonlító nyelvészetet — szorosabban: a rokon nyelvek-

⁶⁰⁾ »*Elab. Gramm.* II. 768. l. — V. ö. a lapp: *ka/g* s a magyar: *kell* u. o. 697. l. stb.

⁶¹⁾ »Stat ergo usus per affines linguas latissimus, idem et vetustissimus, *n* literam substituendi in locum alterius de geminandis.« — *U. o.* II. 769. l.

⁶²⁾ *U. o.* II. 674. l.

⁶³⁾ *U. o.* II. 710. l.

⁶⁴⁾ *U. o.* II. 768. l.

kel való összehasonlítást pedig mint a grammatikai vizsgálódásnak második alapvető és lényeges segédeszközeit — ő határozta meg először, ő követelte és követte először.

Révai éleleszű ellenfele, Versegghy, volt az egyetlen, ki őt teljesen értette, ki belátta, hogy e két segédeszköz megingatásával megdől Révai rendszere is.

A régiség ellen Herder nézeteivel küzd: Az emberiséget, úgymond, magányos emberként kell nézni: volt gyermek ideje, ifjú kora, férfi esztendeiben kezd csak az ész bimbózni s gyümölcsöt csak vénségében hozhat. Nyelvünk is »gyermekségében vegyettál akkor, midőn nemzetünk Európában letelepedett; ifjú gyanánt heveskedett és forrott a reformatiónak alkalmatosságánál amaz írókban, melyeket a polemika szült; és csak harmincz esztendőttől lehet mondani, hogy férfi korához illő józan csinosítások és kellemetes törvények alá vették. A kik tehát a régi magyar kézírásokat és könyveket akarják a tiszta magyar beszédnek és helyes orthographiának mustráivá tenni, fölfordítják a rendet, és azt akarják velünk elhitetni, hogy nyelvünk sokkal tökéletesebb volt gyermek korában, mikor a tót és deák nyelvekkel való szövetkezés által, ha nem is romlani, legalább virágzásában gátoltatni kezdett, mint most férfi korában a józan filológiának szépítései által lehetne. Csak a magyar nyelvnek volt volna különös privilégiuma arra, hogy culturája fölfordult rendű legyen, azaz: hogy akkorában, midőn magyar Grammatikáról senki sem gondolkodott, filológiabeli nyomazásokról senki sem álmodhatott és a nemzeteknek culturája bölcsőben feküdt, a tökéletességnek legmagasabb pontján ragyogott legyen? Ne tegyük magunkat az ilyen állításokkal nevetségé-

sekké s legyünk egy kevéssel figyelmetesebbek a természetnek szokott járására, mely parányi magból kicsiny kezdetből csak lassankint visz tökéletességre mindent.

»A régi kézírások és könyvek még akkor sem lehetnének a mostani nyelvnek mustrái, ha bizonyos volna, hogy azon nyelven irattak, mely akkorában az egész nemzetnél közönséges volt; mivel tudjuk, hogy a nyelv a culturával együtt majdnem mindenik században érezhetőképen megváltozott, s mivel nevetséges volna azt kívánni, hogy most magyarul úgy beszélyünk és írjunk, a mint a régiek beszéltek és írtak. Szeretném látni annak a prédikátornak a dicsősségét, ki most egy holt test felett így kezdene prédikálni: *Latiatuc feleim zűm-tüchel mic vogmuc*, sat.; vagy annak a könyvnek a divattyát, mely e halotti beszédnek orthografiájával a világra jönni merészelné.«⁶⁵⁾

Ez érdekesen és szellemesen van fejtegetve, de hibás alapból indul ki. Verseghynek nem volt történeti érzéke, ő a nyelvet bölcséleti szempontból nézi: ezért Révai újításának fontosságát meg sem értette.

Az összehasonlítás ellen is síkra száll — s itt éles szemmel veszi észre Révai eljárásának alapgyöngéjét s klasszikus egyszerűséggel és világossággal emeli ki főtételét: »Elhagyom én, úgymond⁶⁶⁾ az efféle származtatások bajnokirul amaz átallyában való jegyzést, hogy egy betüből két vagy háromféle betüt, vagy ellenben többféle betükbül egyet deriválnak, minden állandó törvény nélkül, ammint eszekbe jut.« És ismét⁶⁷⁾: »Az

⁶⁵⁾ *Verseghy*, Tiszta Magyarság 6—7. l.

⁶⁶⁾ *U. o.* 15. l.

⁶⁷⁾ *U. o.* 107. l.

efféle enyelgéseknek bajnoki minden törvény nélkül hány-nyák, vetik és metamorfizállyák, ammint eszekbe jut, a betüköt, hogy a tűzből vizet, a tevéből lovat deriválhassanak.«

Verseghy ezen ellenvetésének súlyát meg alkalmazta Révai nem értette meg. Amaz lényegében bölcséleti tehetség, emez meg nyelvészeti tehetség. Verseghy meszebb lát, de Révai élesebben; amaz többnyire az általánost taglalja, ez a részleteket is. Verseghy mélyebben hatott be a nyelv mivoltába — Révai a nyelvészetébe.

A magyar tudomány története pedig jogos büszkeséggel említheti mindkét fiát. Egyetlen európai nemzet sem dicsekedhetett ez időben két ily kiváló nyelvészszel, mint a milyen a nagy Révai és az ő méltó ellenfele: Verseghy.

VI.

Az összetett mássalhangzók egyszerűsítése. Révai helyesírási elvei. A helyesírási vita. Révai etymologikus kiejtése. Kazinczy a szófejtő orthographiát diadalra juttatja.

A nyelvtan fősegedelmének vizsgálata után áttér Révai magára a nyelvtan előadására. Az orthoepiával kezdi, melyből érdekes kiemelnünk, hogy a: *c, q, x* és *y* mint önálló betűk nála a magyar *abc*-ben nem szerepelnek; úgy írjuk tehát: *kvártély, Artakszerkszesz, Feliksz, Tzitzero*. S minthogy nálunk *ch, ph, th, rh*

sinsen, senki sem fogja összezavarhatni *Paphus*-t a *Paphus*-sal. ⁶⁸⁾

E fejezet végén fölemlíti, hogy Ráth Mátyás által vezetett a mássalhangzók egyszerűsítésének megfontolására ⁶⁹⁾ s közli is az 1783-iki értekezésében javasolt betűket:

Óomb, Çat, Çöng, Łuk, Ńár, Ťuk, Şem, Zeb.

éafrang, papuç, ġom. faġ, łuk, nadál, pont.

βag, veββö, zenge, mozár, roz.

Prosodiáját ismerjük, Révai csak öt lapon át tárgyalja, azután áttér nyelvtanának harmadik részére: a helyesírásra.

»Az orthographiának, így kezdi, ⁷⁰⁾ első és legbiztosabb elve az *etymologia*, de nem kell elhanyagolni a közhasználat által megerősített euphoniát sem, hogy általában kikerültessenek a kemény és kellemetlen hangok.

⁶⁸⁾ *Elab. Gramm.* 83—85. l.

⁶⁹⁾ *U. o.* 134. l.

⁷⁰⁾ »*Orthographiae principium primum et certissimum est etymologia; quae tamen non omnem euphoniā negligat, communi consensione firmatam, ad vitandum sonum omnino durum et ingratum.*

»*Ubi etymologia deficit, in vocibus tantum primitivis, alterum succurrit orthographiae, principium recta consuetudo.*

»*Veterum Monumenta MSS et libri typo descripti quia mirum in modum variant, orthographiam directe docere non possunt.*

»*Vulgi pronuntiatio, quia vaga et vitiosa est pro orthographiae principio, quod utique fixum, et sincerum esse debet, haberi non potest.* — *U. o.* 152—3. l.

»A hol az etymologia nem elégséges, mint csak ős régebbi szavainkban, az orthográfiának másik elvül szolgál a *közhasználat*.

»Régi emlékeink, kéziratok és nyomtatványok, útmutatóul nem szolgálhatnak, mert roppantúl különböznek egymástól s változóak.

»A népnyelvi kiejtés különböző és romlott, így tehát a orthográfiának pontos és szilárd elvül nem szolgálhat.«

Ezek azok elvek, melyek mai magyar helyesírásunkat végleg megállapították — egyelőre. Az etymologikus és phonetikus elv fölötti vita napjainkban megindult újra, mint már Révai idejében, s körülbelül ugyanazokat a szempontokat és okokat érvényesítették most is, mint akkor.

Az írók helyesírási küzdelmét ismerjük — most a nyelvészeké indul meg. Akkor a prosodia kérdései forogtak szóban, most a nyelvtanéi. Amaz heves volt, emez elkeseredett — mindkét esetben nem a tárgy, hanem a személyek miatt. Rajnis heves volt, Révai már indulatos. Baróti csűrőssel-csavarással védi ügyét, Verseghy nyomás okokkal.

Verseghy elvei, melyeket egy franczia grammatika után idéz, ezek⁷¹⁾: »Valahány különös cikkelyezett hang van a nyelvben, annyi különös betűkkel kell azoknak kifejezésére élni.

»Egy egy betű soha se jelentsen többféle hangot, és egy hang soha se fejeztessen ki többféle betűvel.

»Ugy írjunk, a mint beszélünk.

⁷¹⁾ *Tiszta Magyarság*, 23. 1.

Az ellentétet csak e különböző elvek alkalmazása tünteti föl világosan. Így fogjuk csak megtudni, mit vétettek Trója falain belül is, kívül is.

Az orthographiai harcz leginkább a *j* és *y* körül forogván, elnevezték a feleket jottistáknak és ypsilonistáknak. Révaiék így írtak: *kivánja, imádja*; Verseghyék pedig: *kivánnya, imádgya*. Amazok vigyáztak a szó tövére, emezek a szó kiejtésére.

Az etymologikus helyesírás mellett megtettek már Geleji Katona, Tsétsi és Tótfalusi jóformán mindent. Újabb elvi okot Révai sem tud fölhozni — Verseghy sem variálhatta igen az ő elveit. A harcz grammatikai oldala tehát csakis abban áll, hogy egymásra — következetlenségeket iparkodnak kisütni.

Miért írja Verseghy: *ad-gya, mond-gya*? Ő a kiejtésre sem hallgat, mely így van: *agy-gya, mon-gya*. Azután mikor az ő elvök szerint *gygy-t* kellene írniok, *dgy-t* írnak, mint ebben: *nádgya*.

Verseghy erre azt mondja: »A ortografiának csak ezt az egy tökéletlenséget vethetik szemére; még az ő ortográfiájukban pözsögnek a hibák és a belőlök származó alkalmatlanságok. Szemrehányásokra én csak azt mondom még, hogy csak a szokásban levő ortografiák közül választottam azt, melyben legkevesebb hibák vannak; mert a közönséges szokás ellen a legtökéletesebb ortografiát az egész nemzetnek parancsolni, nemcsak nem egy filologusnak, hanem még a régi és új írók egész seregének hatalmában sem áll. Ha az etimologia és a régi szokás méltán arra kénytelenítik a jottistákat, hogy jottával írják e szókat: *tudja, látja, vonja, nádja, lenjesat*. jöllehet másképp ejtik; szintolyan jussal kénytelenít

hetik őket arra is, hogy jottával írják e szókat is: *rázja*, *szidalmazja*, *veszjük* sat., de máskép ejtsék. (72)

És Verseghy elnevezte a Révai helyesírását »féltótos és félnémetes«-nek (73), Révai pedig azt mondá a Verseghyéről, hogy az nem is »orthographia, hanem cacographia.« (74)

A mi azonban Révai szellemének energiája iránt a legnagyobb elismeréssel, de állításának veleje iránt a legnagyobb idegenkedéssel tölt el — az, hogy ő az etymologikus helyesírás szerint akarja a kiejtést is szabályozni. Már Boldogréti kérdezi Verseghytől, (75) kinek beszédje szerint akar ő írni? A tudatlanokat nem követheti; kénytelen tehát a tudósokra szorúlni, kik úgy beszélnek valóban, a mint munkáikban írnak, és viszontag úgy írnak, a mint beszélnek.

Ez csak körülírása annak, a mit Révai mond: Vulgi pronuntiatio vaga et vitiosa est: a népnyelvi kiejtés különböző és romlott. Példái meglepő módon magyarázzák állításának velejét. A *ravasság*, *imátság* neki »inkább henyén mint kellemesen« (76) van mondva. S hivatkozik füleire, hogy ő *imád-ja* s nem *imád-gya* szót hall. »Az én jó füleim az én *imád-ja* alakomnál keményebbnek érzi az ő *imád-gya* alakjukat: pedig ők azt így akarják írni és kiejteni.« (77) Ha *j*-vel fogjuk írni e szót: *áldja*,

72) *Tiszta Magyarország*, 25. és 23. l. 2

73) *U. o.* 26. l.

74) *Prolusio*, I. 9. l.

75) *Boldogréti*, 122. l.

76) »Magis pigre quam blande.« — *Elab. Gramm.* 33 l.

77) »Bonae certe aures nostro *imád-ja* durius esse percipiunt illorum *imád-gya*: ut hoc illi scribi et pronuciari volunt.«

úgy szól, »akkor törekedni fogunk azt helyesen ki is ejteni.«⁷⁸⁾ És e különös sorokban:⁷⁹⁾ »A mely kiejtés az írást hibássá és rosszszá teszi, maga is hibás és rossz. Ilyenné pedig azáltal válik, hogy a beszélők némely tisztán kiejtendő betűknél műszereiket lomhasággal használják mint ezt már mind magunk eléggé kimutattuk, mind pedig ellenfeleinknek, ha méltányosak akarnak lenni, be kell ismerniök.

»A mi kiejtésünk tehát megegyezvén a helyes kiejtéssel s a régiség használatával, a helyes. Legrégibb

⁷⁸⁾ »Itidem recte enunciare conamur.« *Antiquitates* 310. l.

⁷⁹⁾ »Quae pronuntiatio scriptioem invehit vitiosam et perversam; ultro intelligitur et ipsa vitiosa et perversa esse. Talem autem fieri loquentium segnitie organa rite adhibendi ad quoque literas genuine exprimendas, iam satis et nos exposuimus, et ipsi adversarii, si aequiores esse velint, ultro fateri debent.

»Nostra ergo pronuntiatio, par ipsi rectae scriptioni, aequae recta est, probata et veterum usu. Antiquissima exempla, ut sunt scripta, ita sunt etiam pronuntiata: *látjátok, temetjük, szakaszja; vonja, kívánja, kinja, falja, csodálja; tudja, módja, mondja, gondja.* Haec et alia, sic et nos tuto proferimus, et sic proferenda docemus.

»Qui istam pronuntiationem, ingratham, et audita horrificam dictitant, fastidio suo saepe immoderatus expresso, eodem id vitio factitant: quo aures malo fidium concentu adsvectae, rectum tolerare non possunt. Nostra pronuntiatio in his quidem exemplis. *tudja, módja, mondja, gondja*, sono est aperte leniore; quam adversariorum sit pronuntiatio in suis illis, vel vulgi morem excedentibus, formis certe violentioribus: *tud-gya, mód-gya, mond-gya, gond-gya.* Litera *d* cum *j* multo amicus convenit. Conveniunt cum ea et reliquae *l, n, t*, etiam sociae liquescentes *ly, ny, ty*, pariter et *gy*, sono ite facili; ut nulla opus sit corruptione: *falja, csodálja; vonja kívánja; látjátok, temetjük; anyja, atyja; naggya, hagyja.* — *Elab. Gramm.* I. k. 163—4. l.

példáink úgy mondtak ki, a hogy leírva vannak: *látjátok; temetjük, szakasztja, vonja, kívánja, kínja, falja. csodálja; tudja, módja, mondja, gondja*. Így ejtjük ki mi ezeket és másokat s így kiejtendőknék is tanítjuk.

»A kik az ilyen kiejtést, gyakran igen erős kifejezésekkel, kellemetlennek s rosszhangzásúnak mondják, azok e hibába azért esnek, mert hallásuk a rosszhoz lévén szokva, a jót nem tűrheti. A mi kiejtésünk e példákban: *tudja, módja, mondja, gondja*, valóban lágyabb hangzású, mint a hogy ellenfeleink még a közhasználatnál is hibásabban ejtik: *tud-gya, mód-gya, mond-gya, gond-gya*. A *d* betű a *j*-vel sokkal jobban fér össze. Összeférnek vele az *l, n, t* is. Úgy lágyított társaik: *ly, ny, ty* és pedig oly könnyű hangzással, hogy semmi rontásra sincs szükség: *falja, csodálja; vonja, kívánja; látjátok, temetjük; anyja, atyja; nagyjá, hagyja*.«

Ime — Révai az etymologikus, vagy népszerűbben, a »művelt« magyar kiejtésnek bajnoka! — —

Révai azonban minden túlzása mellett is megmarad nagy tudósnak. Ő tudja és vallja is, hogy az orthographia a nyelvre nézve igen mellékes dolog. A nyelv lényegének és tisztaságának nincs is voltakép köze az orthographiához. »A helyesírás nem fődolog a nyelvben, mondja Révai,⁸⁰⁾ ha fogyatkozása vagyon is, azzal nem rontja a nyelvnek valóságát.« Irhatja valaki: *háborodjam*, vagy: *háborod-gyam*, vagy akár: *háborogy-gyam* »megmarad a nyelvnek épsége.« Más helyütt meg úgy szól:⁸¹⁾ »A helyesírásnak dolga csak apróság. Ha meg

⁸⁰⁾ *Fényfalvi*, 88—9. l.

⁸¹⁾ *Miklósfi*, 63—4. l.

lehetne ennek is tökéletessége, ékesítené a nyelvet és igen ajánlaná: de ha meg nem lehet, a képtelenül viszálykodó megátalkodás miatt, annak belső valóságát nem rontja.«

Így szól a vitát befejezőleg Verseghyről és az orthographiáról — Révai. De ekkor Kazinczy a kérdést magaévá tette, s a mi a tudósnak »nem fődolog« és »csak apróság« az nála főfődolog és első rangú elvi kérdés lett.

Kazinczy volt ekkor az írók közt a legbefolyásosabb, nem ugyan tehetségénél vagy termékenységénél fogva, hanem műveltsége és tevékenysége következtében. És Kazinczy, tudjuk kitűnően ismerte a német irodalmat — ez volt az ő ideálja, ennek gazdagságát és mozgalmasságát szerette volna az ő buzgósa meghonosítani mi nálunk is.

A német irodalomnak azon kora pedig, melyet Kazinczy különösen tisztelt és utánzott, a Wieland kora volt. Ekkor pedig Németországban is nagy helyesirási viták folytak. Klopstock 1778-ban a divatos német orthographia helyébe egy szorosán phonetikus helyesirást akart tenni. Javaslatát nem igen talált pártolókra, de nagy mozgalmat keltett: mindenki más-másképen kezdett írni. Ekkor fölszólt Adelung s energikusan védelmezte a régi és szokott helyesirást. Fölszólt Wieland is, panaszkodott az orthographiai javítások járványossá tétele fölül és szintén a régi, az etymologikus helyesirást védelmezte.

Nálunk is szólott a »magyar Adelung«. Fölszólt tehát Kazinczy is. Nagy kiterjedésű levelezésében mindenütt kiváló helyet foglalnak el helyesirási magyará-

zatai és tanításai. Elve: »Nem a henyé szokást kell követni, hanem a grammatikai származtatásokat.«⁸²⁾ És ebben az irányban hatott ő fáradhatatlanul, s hogy helyesírásunk megállapodott alakot nyert, hogy a Tsétsi-Révai-féle helyesírás lett általános, nagyrészt Kazinczy fáradozásának eredménye.

A régi *ts* és *tz*-nek *cs* és *cz* által való helyettesítése Kazinczy műve. Révai így szól e betűkről.⁸³⁾ »Az összetett *tz* és *ts* helyett, mely ma általánosan el van fogadva, sokan a régi *cz*- és *cs*-hez tértek vissza. Az a kérdés, melyik összetétel a jó, szerintem nem nagy fontosságú. A hangok jelei ugyanis önkényesek. Hogy náluk jobbat is használhatni, vakmerő, vagy szelidebben szólva: könnyelmű eltávozás a közszokástól s némi régiséget negédeskedés.« Kazinczy azonban nagyon fontosnak tartja; vitatja, hogy nagy a különbség köztök s hogy »Révai halálig védte a *ts* és *tz*-t, és mégis az igazság vallástételre szorította a *papucban* és *frissitsben*.«⁸⁴⁾ Csakugyan tény, hogy Révai az *Antiquitatesben*⁸⁵⁾ a *frissits* szóban nem helyettesíti a *ts*-t uj egyszerű betűje

82) «Non usus negligentium sequendus est, set derivationes grammaticae.» — *Levelek Szentgyörgyihez*, 17. l.

83) »Pro combinatis *tz* et *ts* hodie usu communi receptis nonnulli resumunt vetusta *cz* et *cs*. Disceptatio, quae propterea suscitatur, utra combinandi ratio melior sit, mea quidem opinione, non est magni momenti. Signa sonorum sunt utique arbitraria. Quod his aequius objici possit: est temeritas, vel, ut mitius dicam, levitas recedendi ab usu communi, et quaedam antiquitatis affectatio.« — *Elab. Gramm.* I. 173.

84) *Levelek Kishez*, I. k. 292. l.

85) *Antiquitates*, 56. l.

által, mint a *papucban*. És Kazinczy oly behatóan magyarázza Kisnek a dolgot tovább is, mintha első rendű nyelvészeti problémáról volna szó: »A *cs*, így folytatja, olyan egyszerű mint a *gy*, a *ts* oly compositum mint a *dj*, s ha jó a *tsets*, jó a *djöndj* is.«⁸⁶⁾ Más helyütt prosodiai fontosságát emeli ki a különbségnek: »Egyszerű hang lévén a *cs* hangja, e szók: *makacs*, *csacsog*, *fecseg*, pyrrhichius lábakat tesznek (v v). De ird *ts*-vel *cs* helyett s az első szó jambussá változik (v —), a többi trocheussá (— v); a *ts* által festett hang mindenkor kettős.«⁸⁷⁾ Itt Kazinczy határozottan téves grammatikát hirdet ugyan, de az író közönség megszokta Kazinczy orthographiai tekintélyének meghódolni — s így ébred föl a régi *cs* uj helyesírásunkban.

Az orthographia apróságain soká el lehet vitatkozni, szólhat is hozzá mindenki — ezért lettek Révai grammatikájának e fejtegetései oly népszerűek Kazinczy által. A közönség a *j* és *cs* használata vagy mellőzése szerint osztályozta az írókat. A *j*-t kálomista orthographiának mondották, az *y*-t meg Pázmánynak tulajdonították.⁸⁸⁾ »Y. úr, írja egy helyen igen elmésen Kazinczy, a *cs* és *cz*-vel élést pópista módnak nevezi. Ha a *ts* és *tz* kálvinista, úgy Lutheránus Kulcsár lesz, mert ő *ts*-t ír és *cz*-t.«⁸⁹⁾

⁸⁶⁾ *Levelek Kishez*, I. k. 293. l.

⁸⁷⁾ *Régiségek*, 145. l. jegyzet.

⁸⁸⁾ *Kazinczy*, Kishez I. k. 290. l.

⁸⁹⁾ *U. o.* II. k. 264. l.

VII.

A rendhagyó igék és az óhajtó mód ragozása. — Az ikes igék; nem Révai kezdette először sürgetni állandó használatukat. Ez alak elleni vetségek okai; Verseghy az ikes igék ellen. — A nyelvszokás; az ellenfelek túlzása. Miért lett az ikes használat állandó?

A Révai előtti magyar nyelvtanokban az alaktan egészben teljesen és pontosan ki volt fejtve. De az ige-tant illetőleg legnagyobbak az eltérések, legnagyobb a zavar. Révai grammatikai nagysága épen e pont tisztázásában fekszik. Senki ő előtte még csak megközelítőleg sem hatott be oly mélyen e tárgy fejtegetésébe, s valamennyi addigi grammatikus együttvéve még csak távolról sem oly tudományos készültséggel, mint ő. Révai a nyelvész annyi, mint a történeti nyelvészet megalapítója; Révai mint grammatikus annyi, mint az ige-tan tisztázója és hosszú időre megállapítója.

Pereszlényi óta ő fejtette tovább először az úgynevezett »rendhagyó« igéket. Fölosztja *gy* enyészítő, *sz-* és *v-*enyészítőkre s a másod rendbeliekhez számítja azokat is, melyeket ujabban némelyek két tőjű igéknek neveznek különösen (haragszik, haragudik). E pontban Révai óta alig haladtunk.

Az igék ragozásában különös súlyt fektet Révai az óhajtó módbeli tárgyas alak többes számának első személyére; az *ók-ök* rag az egyedüli helyes: *látók, kérők,*

— így mondá az egész régiség, így mondja Erdély. Már Geleji katona is küzdött az ánk-énk ellen s a kizárólagos ók-ök mellett;⁹⁰⁾ Komáromi Csipkés azonban ez utóbbi alakot nem is említi; Pereszlenyi pedig idézi mind a kettőt⁹¹⁾ Hiába küzdött Geleji és hiába Révai — az írók nagy többsége e pontban ma is az élő nyelvre hallgat inkább, mint ő reájuk.

Szerencsésebb volt Révai az igék egy másik pontjában, grammatikai működésének ide esik súlypontja. — az ikes igék tanát értjük.

Révai szerint az igitan így oszlik föl. Két alak van: határozott, és határozatlan; ez utóbbi ismét kétféle: puszta és bővült gyökű. *Verborum indeterminata forma secunda radice aucta* — az igék bővült gyökű második határozatlan alakja — tehát röviden: az ikes ige.

Először, tudjuk, 1795-ben szólott róla a Hirmondóban, de nem önállón s nem is elvileg; el sem nevezte itt őket. Csak a szenvedő igealak schémája mellé tette ezeknek is schémáját. Az Antiquitatesben azonban már bőven s kimerítően foglalkozik velök⁹²⁾ — e nagy művében Révai egyáltalában a grammatika összes kérdéseit tárgyalja; mai szigorúbb tudományos követeléseink szerint nem és volna szabad többé ily módon írni commentárt. Úgy tesz ő itt, mint Aristoteles középkorbeli commentárorai tettek: minden megmagyarázandó fogalmat fölhasználtak mesterök egész rendszerének előadására. A ki az Antiquitatest figyelmesen átolvasta, nem is talál

90) *Corp. Grammaticorum*, 321. l.

91) *U. o.* 476. l.

92) *Antiquitates*, §. 79. és § 90.

már elvileg ujat a Grammatikában; s ha ki ezt olvassa először, nem igen talál olvasni valót az Antiquitatesben. Révai például az *odut* magyarázata alkalmából majdnem az egész igetant mondja el, s a *helhezic* szó alkalmat nyújt neki az egész helyesírás megvitatására.

»Az igéknek második határozatlan alakja bővült tövel, mely a másik kettőtől különbözik, így kezdi nagy nyelvtanában az ikes ige fejtegetését,⁹³⁾ tiszta, hazai s igen régi, állandó használatú — ma immár szomorú sorsra jutott. A múlt századnak körülbelől közepe táján kezdett megromlani a mieink vétkes gondatlansága miatt. Idő folytán e hiba mindinkább nagyobbodván s terjedvén, végre annyira el lett hanyagolva, hogy főleg mostanában a legtöbben összezavarják a határozatlan alak elsejével, sokan még megis támadják s egészen el is vetik.

»Ezt merte mindenekelőtt igazán ferde észjárással, a Proludium szerzője. Más hibákat hozott ismét be a nagy Debreczeni Grammatika.«

⁹³⁾ »Verborum forma indeterminata secunda, radice aucta, distincta a reliquis duabus, genuina, vere domestica, usu antiquissimo, et perpetuo stabilita, triste hodie et iniquum experitur fatum. Corrupti coepit fere circa medium seculi proxime elapsi, culpabili nostrorum incuria. Successu temporis, errore crassiore sensim latius propagato, ita demum neglecta est: ut, nunc praecipue, a plerisque temere confundatur cum forma indeterminata prima; a nonnullis vero impugnetur etiam, ac tota rejiciatur.

»Et hoc quidem alterum, adverso revera calamo prae caeteris ausus est Auctor Proludii. Alia porro vitia intulit Magna Grammatica Debretzinensis.« — *Elab. Gramm.* II. k. 885—6. l.

• Már e bevezetés sajátságos s meglepne, ha nem Révai írta volna. Így nem ír grammatikus egy nyelvtani alakról, hanem csak politikus pártbeli meggyőződéseiről. Látjuk, Révai oly dologról kezd szólni, melyhez szive ép úgy hozzá van kötve, mint elméje. S ekként előre sejtethjük, mily hangon fogja Révai a kérdést tárgyalni. Révai oly férfiú, kinek barátjának lenni is terhes lehetett. Ellenfelének lenni valódi szerencsétlenség volt.

Révai úgy szól az ikes alakról, mint a ki először akarja azt ismét jogaiba visszahelyezni. Tény azonban, hogy ujonnan való használatát sürgetni nem Révai kezdte először. »Egy tudós hazafi, így ír Verseggy,⁹⁴⁾ a ki a magyar filológiában szinte oly járatlan volt, mint én, mások példája után indulván, engemet is arra az útra csábított, melyet maga járt. Csak azután tértem vissza tiszamelléki magyarságomhoz.« Hogy micsoda útra csábította egy tudós hazafi, azt elmondják a következő sorai:⁹⁵⁾ »Ifjú koromban engem is elragadott példájok; de minekutána e harmadik formában az írás között, számtalanszor megütköztem s egytálatyában magamat a filológiabéli nyomozásokra adtam, úgy néztem e pretendált harmadik formát, mint a közönségesen uralkodó analogiának méltatlan sérelmét.«

Ki lehetett e tudós hazafi?

Nem lehet kétségtelenné tenni, de minden körülmény és adat a mellett szól, hogy Bacsányi volt az.

⁹⁴⁾ *Tiszta Magyarság* 174. l.

⁹⁵⁾ *U. o.* 96 l.

Verseghy »ifjú korában« a *Kassai Múzeum* dolgozó társa volt s tudjuk, mily erőszakos természetű szerkesztő volt Bacsányi. Philológiával sokat foglalkozott ez időben. Föltétlenül tűzte, hogy az *y*-t fogadják el a *j* helyett; Rajnisnak javítja a *gerjedezek* és *megelégednék* használatát: mind a kettő nem lehet jó, mert emez első, amaz meg harmadik személy⁹⁶⁾. Verseghynek egy igen folyékony nyelvű fordítása ugyanitt »Az antiparosi barlang« cím alatt pedig valóban — az egyetlen népi: *vakarodgy* kivételével — híven követi az ikes igeragozást. S ha ilyenekből is szabad tán következtetni — Bacsányi a »Tiszta Magyarság« saját kézi példányában⁹⁷⁾ azon sorok mellé, hol a tudós hazafiról az van mondva, hogy a filológiában járatlan volt »!! *N. B.*« áll — ily erős színezetű megjegyzést e könyvben többet nem talál.

Bárhogy álljon azonban ez ügy — az ikes igék elvi fejtegetését a nyilvánosság előtt Révai kezdette először. És nem fordított ő egyetlen nyelvi kérdés tisztázására sem annyi türelmes munkásságot és epés indulatoságot, mint épen erre. »Mi azt tanítjuk, hogy az igéknek határozatlan alakját vallásos buzgósággal kell megkülönböztetni« — mondja egy helytt igen jellemzően.⁹⁸⁾

Huszonkilencz sűrűen nyomtatott lapon át⁹⁹⁾ mutatja ki Révai magyarázat nélküli pusztá tényekkel, hogy az ikes igét használták a legrégebb időktől egészen Faludiig. De a lelkiismeretes kutató idézi a forma iránti

96) *M. Múzeum* I. k. 324. l.

97) *A Múzeum* birtokában.

98) »Nos verborum formam indeterminatam religiose distinguendam esse docemus.« — *Elab. Gram.* II. 939. l

99) *U. o.* 889—918. l.

vétségeket is »*enormia sermonis vitia ex corruptione secundae formae indeterminatae*« — rendkívüli beszédbeli hibák, melyek a második határozatlan alak megromlásából eredtek — cím alatt; ¹⁰⁰⁾ ott szerepelnek Pázmány, Mikes, Telegdi; Faludi e soraiban —

Rút forgó szél indula
Csak álom volt elmula —

nem bocsáthatja meg neki Révai a jó rimet. Idézhetne, úgymond, élő írókat is, de »kellemetlen dolog volna másokat, még élőket is megneveznem; még mai íróink közül is sokan, kik a hazai nyelv ismerésével büszkélkednem, egy oldalt sem képesek írni számos ilyen hiba nélkül. ¹⁰¹⁾

Ha Révai idézte volna mindazokat az élő írókat, kik az ikes ikég ellen vétettek, vajjon idézte volna-e — önmagát is?

Mert tehette volna. Íme:

1779: <i>gerjedel</i>	—	Elegyes Versek	II. k.	V.	alagya.
1781: <i>helyre hozol</i>	>	>	III.	>	II.
1782: <i>bátorkodj</i>	>	>	III.	>	V.
1783: <i>el viszel</i>	>	>	III.	>	VII.

¹⁰⁰⁾ *Elab. Gramm.* 931—35. l. és 952—54. l.

¹⁰¹⁾ ... »ingratum est nominare alios, qui adhuc vivunt, saepe inter Scriptores hodiernos linguae patriae cognitione non ultimos jactant: cum tamen vel unico hoc orrore nullam habeant paginam non saepius inquinatam.« — *U. o.* 934. l.

- 1783: *kellenék* — A Régi magyar írásmódról.
 — ¹⁰²⁾ *nézzel* — Elegyes Versek > XII. ének.
 — ¹⁰²⁾ *dímodok* > > > XV. >
 — ¹⁰²⁾ *úsz* > > > XVIII. >
 1790: *munkálkodj* — Levele Péczelihez, Akad. kézírata.
 1801: *fáradozok* — Levele Mártonfihoz, Hazánk 361 l.

Miért vétenek oly sűrűn az ikes ige ellen? kérdi Révai. És így felel rá ¹⁰²⁾: »Mindazon hibáknak, melyek nyelvünkben megerősödtek, a főoka mindenesetre a hanyagság s a grammatikai tudománynak bizonyos lenézése, mely régóta ama téves előítéletből eredt, hogy a magyar az anyja tejével szopja be hazai nyelvét, s a mindennapi használat által teljesen megerősödvén, ez mindenre elégséges. Hiába vannak azon nemzetek példái,

¹⁰²⁾ R. alagyái homlokán mindig megnevezi szerzésök évét és helyét; énekeinél ezt nem teszi.

¹⁰³⁾ »Princeps causa vitiorum omnium, quae in lingua nostra invalescunt, est utique neglectus, et quaedam dedignatio studii grammatici malo praejudicio jam dudum nata: quod Hungarus linguam vernaculam cum lacte materno imbiberit, et usu quotidiano firmatam penitus teneat eaque ad rem omnem valeat. Frustra sunt exempla gentium, quarum linguas accuratius ediscit. Non advertit animum ad Germanos. Et isti, nati scilicet Germani, linguam certe Germanicam a pueris loquuntur: ipsam nihilominus grammaticae perdiscunt multa cum diligentia; antequam calamum ad scribendum arripiant; antequam ad munia publica, vel privata accedant.

»Antea in socholis nostris diligenter nobis inculcatum audivimus: quod sint Latinae conjugationes vocis activae et passivae; interea vero nihil unquam de nostris... Verba Hungarica formae indeterminatae nudaе, subscripta. Latinis paradigmatis vocis activae, ut eorum significatum darent, id mali sensim attu-

kiknek nyelvét pontosabban tanúlgatja. Nem figyel a németekre. S ezek, tudniillik a született németek, a német nyelvet már gyermekségüktől fogva beszélük ugyan, de azért azt nem kisebb szorgalommal tanulják grammatikailag, mielőtt írni kezdenének, mielőtt nyilvános vagy magán hivatalba lépnének.

»Ezelőtt az iskolában eléggé belénk verték, hogy a latin igének van cselekvő és van szenvedő alakja, de a mi igéinkről mit sem hallhattunk. . . . A pusztán határozatlan alakú magyar igék a latin cselekvő ige-példák fölébe iratva, hogy ezeknek adják jelentéseiket, általunk úgy betanúlgatva azon rosszat eredményezték

lerunt: ut altera illa verba, activa nempe, et neutra formae passivae, ad horum analogiam. inflecterentur a pueris, praesertim de natione alia, Germanis, et Slavibus; quorum consuetudine et nostri in idem vitium pronius trahebantur. Utrique postea, e scholis ad munia publica promoti, saepe cum populo agere debuerant, et hunc demum erroribus suis implicuerunt. Principio adhaesit in his purior populus; pedetentim cessit postea et multa consuetudine, et quadam auctoritate: ut istos doctiores utique, proinde et linguae patriae peritiores reputans, ipse sibi in errore esse videretur. Quo factum est, ut in ipso etiam populo serperet hoc vitium . . .

»Nunc tandem institutio linguae patriae in scholas nostras lege introducta est. Utinam vero lex ista universos aequaliter teneret: ne Hungari veteri suo praesudicio huic se institutioni subducerent! Sic enim juvenus nostra, magistrorum fideli opera, mature melioribus imbuta, cum aliis, tum vero his vitiis in omni sermone propter verborum frequentiam tam crebris, tam enormibus, inciperet demum modum aliquem ponere: sensimque finem adferret: et ipsum adeo populum ~~pedetentim~~ traduceret in consuetudinem avitam et sinceram.« — *Elab. Gram.* 936—9. 1.

lassanként, hogy a cselekvő igéket s a szenvedő alakú középigéket is ezeknek mintájára hajlították a gyermekek, főleg a németeknél és szlávoknál, s kiknek hibájába mi is annál könnyebben estünk bele. A kik azután az iskolából közhivatalokra lépve a néppel többszörösen érintkeztek, hibáikkal ezt is megméltelyezték. Kezdetben ugyan még a jóhoz ragaszkodott a nép, de a hosszas használatnak s némi tekintélynek engedett: azt hitte ugyanis, hogy ezek, mint nálánál tudósabbak, a hazai nyelvet is jobban értik s így ő a hibás. Így csúszott be a nép közé is e hiba.

»Most már végre a hazai nyelvnek tanítása az iskolába törvény által van behozva. Vajha ez a törvény egyenlően kötne le minden magyart, hogy ezen tanítás alól régi előítéletük miatt magukat ki ne húznák! Így azután a mi ifjaink, a mesterek hű fáradozása által korán jobbakat tanulva, úgy más hibáknak mint ezeknek, melyek a beszédben az igéknek gyakorta előfordulása miatt oly gyakoriak s oly rettentőek, végre határt kezdene vetni s lassanként véget is vetne azoknak: magát a népet pedig visszavezetné a régi helyes szokáshoz.«

Révai tehát — hogy egyelőre e fölülte érdekes fejtegetésnek csak legfeltűnőbb pontját emeljük ki — Révai az ikes igealak mellőzését németesnek és tótosnak mondja. Ellenfele Verseggy meg épen a vele való élest tartja tótosnak; ő szerinte ez alak »hihetőképén a tót nemzettel való közlődésből már régen támadt, s a könyvszerzőknek gondolatlansága által nagyon elterjedt.« És ezt így magyarázza: »A tótok nem tudván elegendőképén e két magyar formát [a határozottat és határozatlant] megkülönböztetni, inkább választották még az

egyenes formában is, mikor magyarul beszéltek, az *m* betűt, mely náluk az első személyt formálja, mint a törvényes *k* inflexiót. Így beszélnek ők magyarul többnyire, még most is: *én is tudom magyarul; adnám én az úrnak egy lovat.* Hogy az efféle hibákat a velek élő magyarok könnyen fölkaphták, kiki átlátta.◀¹⁰⁴⁾ Ez is benne van Révaiban — bizonyítékul az ellenkezőre! »Ez a hiba, így szól ő,¹⁰⁵⁾ a vegyesajkú népek szokása szerint csúszott be; s valóban ott jelentkezik sűrűbben, a hol vegyesebb a magukén kívül a saját nyelvünket is beszélő nép. Ők ugyan észre veszik a mondatok igéiben a határozott szerkezetet, de a különbözős okát módját behatóbban megfigyelni nem képesek: s ezen zavarban azután leginkább a gyakortább előforduló pusztá határozatlan alakot veszik mintául.◀

Révai tehát az ikes igealak mellőzésében csak két-félét lát: megátalkodott rosszakaratot és hallatlan tudatlanságot. »Kissé élesebb hangon, úgymond,¹⁰⁶⁾ szólottam ezekről, hogy kiűzhessen azon méltatlan makacskodással

104) *Tiszta Magyarország*, 96—7. 1

105) »Irrepsit porro hoc vitium et intermixtarum gentium onsvetudine: idque re ipsa ibi cumprimis regnat, ubi major est diversitas populorum, qui praeter linguam suam et nostram loquuntur. Notant utcunqve verborum constructione determinatam; alteram, quo sit discrimine accuratione subdivisa, non adeo observant: et in hac confusione proclivius arripiunt analogiam frequentioris formae indeterminatae nudaе.◀ — *Eleb. Gram.* II. k. 937—8. 1.

106) »Eram, in his depromendis paulo acrior; ut exagitarem illam etiam latentem superbiam, cum indigna conjunctam pertinacia; qua nonnulli has objectiones non ponunt propterea, quod de veritate ambigerent, sed ne se hactenus errasse faterentur . . . Tam

párosult gögösséget, melynél fogva sokan nem azért nem teszik az ellenvetéseket, mintha az igazságról nem kételkedének, hanem azért, hogy azt ne kelljen vallaniok, hogy eddig hibáztak. . . . Igen távol állanak az olyan emberek a becsületességtől s a jó polgár kötelességétől, a kik nem a hiba megvallását tartják jónak, hanem a rosszban megátalkodást, mert gonosz hibát pártolnak s ez ügyet közönséges dolognak tartják s bármi alábbvalót is inkább kedvelnek.◀

A második pontra nézve pedig így szól: ¹⁰⁷⁾ »Ezeknek vastag tudatlansága a nnál kiállhatatlanabb, mert azt, a mi saját hibájuk és így csakis magán visszaélés, népszerűnek állítván, nagy jogtalanságnál másokra is rá fogják. Mi a napnál fényesebben be fogjuk bizonyítani, hogy a bővebb alaknak általunk védett használata a *közönséges*; hogy az *egész nép* ajkáról jött át a tudós nyelvbe s *közmegegyezéssel* lett elfogadva; továbbá, hogy ez alak *ősi, igen régi és állandó használata* ma is föltalálható Magyarországon s főleg Erdélyben a hazai szo-

longe absunt isti ab indole hominis ingenui, bonique civis officio: qui errorem fateri non putat probrosum esse; sed perseverare in errore malitiam; impium vero errorem tuendo, rem communem et charissima quaeque inferiora habere.◀ — *U. o.* II. 952. 1.

¹⁰⁷⁾ »Crassa horum ignorantia eo fit insolentior, quod errorem suum, *abusum* revera *privatum*, et *popularem*, gravi tamen injuria aliis audeant affingere. Jam ostendimus luce clarius, *usum* quem nos tuemur formae auctae, *esse communem*; ex ore *populi universi* venisse in linguam eruditam *consensione universali*; eundem in sua hac possessione *avila, antiquissima, perpetua*, hodieque sustineri potiorum constantia, nata de fideli domestici moris tenacitate, de genuina et certa scientia cum in Hungaria. tum veroque maximum Transilvania.◀ — *U. o.* II. 948—9. 1.

káshoz ragaszkodó és tisztult, biztos tudománynyal bíró jobbainknál.«

Verseghy nyugodtan szól Révai kifakadásai ellen: »A sértő tonus soha sem hiheti el az emberrel még az igazságot is, hanem fellázítja inkább ellene, mivel nem tartja lehetségesnek, hogy a szelid igazságnak mardosó tanítói legyenek. A hevesség bizonyos jele annak, hogy a disputálónak vélekedése rossz lábon áll.« A vita tárgyára nézve pedig úgy vélekedik, hogy Révainak »arra valóban senki sem adott hatalmat, hogy az egész nemzetnek nyelvet csináljon, hanem kötelessége csak azt hozza magával, hogy az élő nyelvet előadgya, és a józan észnek csendes vezérlése szerint okosan tisztogassa.«¹⁰⁸⁾ Verseghy, grammatikai ellenokainak egyenkénti tárgyalása után¹⁰⁹⁾ az egész vita alapvető kérdésének megvitatására tér — a nyelvszokás kérdésére. »Auctorunk megvallván, hogy a régi könyvirók közül vannak, kik az *ik* végzésű verbumokat nem az ő tótos formája szerint, hanem regulaliter conjugállyák, megvallván tovább azt is, hogy a most élő nemzetnek egyik része az *ik* végzésű verbumokat regulaliter, a másik része pedig a tótos forma szerint conjugállyá, szükségképen megvallja azt is, hogy e verbumoknak contugátiójára nézve már rég üdötől fogva kétféle a szokás. Most tehát az a kérdés támad köztünk: micsoda bíró választhattya meg nekünk, melyik szokás e kettő közül a helyesebbik?«¹¹⁰⁾

108) *Tiszta Magyarság* 175. l.

109) *U. o.* 96—114. l.

110) *U. o.* 170—1. l.

Valóban: ez a kérdés veleje. Eldöntése határozottan a nyelvészet föladata — s tegyük hozzá: legkényesebbjeinek egyike. Révai a nyelvszokást illetőleg a következő főpontokat vitatja.¹¹¹⁾

»I. A mit a közszokás rontott el, azt nem is javíthatjuk a közszokás nélkül.

II. Az etymológiából is kiviláglik, hogy a régiek folytonos, meg nem szakított szokása jobb az újabbnál, mely a régitől föltűnőbben eltávozik.

III. Azok közül, a miket a hosszas és általános szokás vegyesen használ, ha az etymologia csak az egyiket fejt ki teljes alaknak, a másikat pedig hibásnak bélyegzi, ítéletét mint a leghelyesebbet kell elfogadnunk s a hibásakat általában elvetvén, egyedül a helyeseket kell a közhasználatban megtartanunk.«

S mit látunk ezzel szemben?

Révai panaszkodik, hogy az ikes igék mintegy félszázad óta tűnni kezdenek, s ezt a *dedignatio studii grammatici*, a grammatikai tanulmányok megvetéséből, magyarázza — mintha a grammatika tartaná életben a nyelvet vagy egyes formait, mintha a grammatika a nyelv

111) »I. Quae sunt consustudine depravata, eadem non sine consuetudine corriguntur.

II. Veterum consuetudinem. diurnam, non interruptam, meliorem esse recentiore, quae a veteri insolentius deflectit, confirmabit etiam etymologia.

III. Quae consuetudo diurna et universalis, variantia promiscue usurpat: si etymologia horum altera tantum recta esse evoluat, altera vero vitiosa demonstrat, aequissimo ejus arbitrio, alteris reiectis, omnino vitiosis, altera recta sola erunt in usu retinenda.« — *Elab. Gram. I. 29–31. l.*

volna! A latin ige rossz tanítás-módjából magyarázza a magyar ikes ige használatának tünését! Szerinte ez alak elhanyagolása az iskolában kezdődik, s innét terjed azután a nép közt is! Tanítsák jól az iskolában, úgymond, s a hibás használat meg fog szünni. De nem tanítják-e ma jól az iskolákban mindenütt? Nem vigyáz-e ma az írók legnagyobb része félték gonddal, nehogy ez alak ellen vétsen? És még sem szűnt meg a hibás használat.

Révait a régiség uj elve a régiség föltétlen bámulójává tette — ő miatta mellőzi a nyelvészet egyik' sarkalatos tételét: *az élő szokást*. A újabb írók, mondja, egy helyütt¹¹²⁾, mintegy 50 év óta »nem tudom melyiket mondjam, tudatlanságból vagy vakmerőségből — de alkalmasint mind a kettőből, tudatlanságból és vakmerőségből« az ikes igéket iszonyatosan (horrendum in modum) eléktelenítik — itt a szokást már nem is említi többé.

Verseghy helyesebben itél e fontos kérdéstről¹¹³⁾: »A nyelv eránt való vélekedésekben a most élő nemzetnek közakarátját ösmerem én legfőbb, legbátorságosabb és egyetlenegy bírónak; feltalálni ezt ama közönséges szokásban, mely a hasonló szókkal hasonló esetekben egyenlőképen bánik és a filológiában analogiának nevezetik.« És pontosabban e sorokban¹¹⁴⁾: Az ész azt parancsolja, hogy a közönségesen bevett és az analogiának törvényeiben fekvő szokást kövessük, ne pedig az egy-

112) . . . »vix scio, utram dicere debeam, ignorantia an temeritas, certe utraque simul conjuncta, et ignorantia et temeritas.« — *Prolusio* I. 7—8. l.

113) *Tiszta Magyarság* 11. l.

114) *Magyar Grammatika* 1817, 8. l.

mással ellenkező rideg szokásokat, melyeknek erőszakoskodásai a művelt és csinos nyelvhez illő rendtartásnak talpszépségét nem eszközölhetik.«

Az ikes igék kérdésében azonban Révai és Verseggy egyaránt túloz. Verseggy elejétől fogva hibásnak és tótosnak mondja az ikes igék használatát; Révai hibásnak és tótosnak újabb elhanyagolását. Amaz a régi nyelvszokást sem ismeri el jogosnak — ez csak a régít tartja annak.

Felejtí mind a kettő, hogy a nyelv élő egész, s ezért egy-egy alak szervezetéhez hozzá tartozhatott azelőtt, de hogy idők jártával kiveszett.

Az irodalom — ezt ne feledjük — megállapítja a nyelv használatát, a nyelvtan a nyelvformákat. Ezért conservatív mind a kettő, főkép az utóbbi. Ez hajlandó azt hinni, hogy minden változás: romlás — pedig lehet fejlődés is. A nyelv egyszerűsége, egyszerűsítésre törekszik — ez látszik legalább sok alakban, ez az ikes igékben is. Mintegy száz éve, hogy a hanyatlás, a föloszlás procezusa megkezdődött — mit tehet ez ellen a nyelvész? Értjük, hogy küzd ellene — s Révai nagy eredményyel küzdött, nagyobb, mint nyelvész valaha! Csakhogy az élő nyelv erről tudomást nem vett: a procezus tovább foly. A nyelvésznek pedig az *élő adatokat* ép úgy számba kell venni, mint az *írottakat*. Sőt több: itéletet kell mondanía ez adatokról, e tényekről. Hiába itt tekintélyre hivatkozni! A nyelv nagyobb a tekintélynél: hatalom az, mely meghódítja, ki önkényt nem hódol.

De szólhatni-e itt általáhan tekintélyről? élő, ható tekintélyről? Nem; csak történeti nagyságról. Aristoteles is tekintély *volt*, s mi ma? Csak klasszikusa a philoso-

phiának. A tudomány az örök igazságot keresi a változó tények alapján. S itt minden egyes tény fontos. Hát még ha a tények nagy száma nem egyezik az elvvel!

És Révai nem történeti grammatikát akart írni, hanem történeti alapon az élő nyelvnek grammatikáját. S ha neki az ikes igékre nézve nem volt elegendő ötven év élő használata — nekünk százhusz már elegendő lehetne — mire nézve? Nem arra, hogy akár az akademiától akár az irodalomtól az ikes igealak mellőzését követeljük, mint már megtörtént; jó, legyünk conservatívek; kötelességünk azoknak lennünk a nyelv érdekében. Csak-hogy ne feledjük: a minden áron való conservativizmus tulajdonképen reactio, mert szintén föl akarja forgatni a viszonyokat a múltnak érdekében; ezért egyszersmind radikalizmus is s ép oly káros, mint ez — elzárja az irodalmat éltető forrásától: a nyelvtől.

E százhusz évi proczeszus elegendő lehetne arra nézve, hogy indulatosság nélkül vitassuk meg a kérdés nyelvészeti oldalát; hogy elismerjük, hogy itt a nyelv egyik *nyílt* kérdésével állunk szemközt; hogy eltűrjük, ha az egyik vagy másik költő, vagy akár író nem is akar ez alakkal élni. —

Révai sikert aratott az ikes igék kérdésében — nem annyira okai miatt, hanem azért, mert Kazinczy e pontban melléje állott. Levelezéseiben nem szűnik meg barátait és ismerőseit az ikes ige helyes használatára figyelmeztetni. »*Kérkedik* és így *kérkedjél*, írja Kisnek, ¹¹⁵⁾ nem: *kérkedj*. Nagy vétek a Grammatika ellen,

115) *Levelek Kishez* I. k. 351. l.

mely bünt magam is követtem Egyveleg stb.« S hozzá teszi, Révaira utalván: »Az, a kitől itt tanulom, hogy olvassz van jól s az olvasol rossz, ezt a vétket meghagyni bizonyosan nem fogja« — de használja és védi azért a *bánsz* alakot, *bánol* helyett,¹¹⁶⁾ és a *nyugodj* és *aludj* alakokat is.¹¹⁷⁾

Tény ugyanis: nehezen tanultak bele az írók! Úgy jártak mint maga Révai: megmegbotlottak, ha megfeledeztek a szabályról. Verseghynek 1818-ban írt *Felelete* szerint azért fogadták el »a mértékletes könyvszerzők, kik inkább a tárgyra, mint a nyelvnek tisztaságára vigyáznak«, mivel czivakodni nem akartak; de még a védők is mind a közbeszédben, mind nyomtatott írásaikban oly szembetünőkép eltávoznak az alaktól, hogy saját szájukból és munkáikból világosan látni, hogy a harmadik formát tökéletesen nem ismerik; vallja meg akárki, ha olvas vagy hall-e e forma védőitől ily második személyeket: *bánol, botlol, illel, lakol, ugrol, válol?*

A ki az ikes ige fölött akkor megindúlt vitát s a korabeli írókat olvassa, azt a benyomást nyeri, hogy valamint Révait Kazinczy támogatta, úgy ezt is kellett még valakinek támogatni arra nézve, hogy az ikes igealak diadalra jusson. Mert Révainak okokban és támadásban bővelkedő fejtegetése és Kazinczynak nagykorú munkássága és folytonos sürgetése valóban elegendő lehetett volna arra, hogy a magyar írók egy oly alakkal éléshez szokjanak, melyet a közbeszédben ők maguk sem használtak rendszeren? Bizonyára nem.

¹¹⁶⁾ *Levelesése Kisfaludy Károlylyal s körével, kiadja Kazinczy Gábor, 234. l.*

¹¹⁷⁾ *U. o. 31. l.*

Hozzájárult azonban az általánosan megindult nyelvújítás. Ez szoktatta az írókat az ujnak és szokatlannak keresésére, a ritkának s ezért fültünőbbben hangzónak alkalmazására. — Kazinczy működése és a nyelvújítás terjesztette szellem szerezték meg tehát Révai ikes alakjának a teljes diadalt.

VIII.

A szenvedő alak. Révai egyetértésben Verseggyvel. — Révai korának legnagyobb grammatikusa és nyelvésze.

Még egy szenvedélyes vitája volt Révainak az ige-tanban, melyre nézve Verseggy egyetértett vele: a szenvedő alak kérdését illetőleg, melyben a Debreczeni Grammatika ellen száll síkra.

Ezt is fejtegette már az *Antiquitates*ben¹¹⁸⁾ s nagy nyelv-tanában, de a kérdés és harc mibenlétét legvilágosabban a »Magyar szép toll« című kézirati munkájának következő sorai tüntetik föl.¹¹⁹⁾

»Kikeltem győző okokkal a Debreczeni Nagy Grammatikának iszonyatos újítása ellen, a Magyar Deákság Régiségeinek első kötetjökben, azután főképen a bővebb nyelv-tanításban: hogy abban a tanult urak szőrszálhasogatással kerestetett hamis homálnak eltávoztatására, a szenvedő igéknek *et, at* és *tet, tat* közönséges, régi, gyökeres igaz, saját formáló szavacskaiktól elállottak: s azoknak helyükbe az *öd, ód*, nem ide tartozó, egészen külön.

¹¹⁸⁾ *Antiquitates* 257—70. l.

¹¹⁹⁾ A kézirat a N. Muzeumban; az idéztük hely le van nyomtatva Boldogrériban is, 275—9. l.

büző értelmű, s csak a maga helyén alkalmas formáló szavacskát, színre ugyan engedelmes ajánlással, de igazán mégis csak nyelvrontó erőszakkal tolják.

»Az ilyen igék, *egybe vonódik, egybe fonyódik, bétévődik*, a szenvedést a dologra fordítják, a melyektől vezetettnek, mint személyeiktől. Magokra fordul, visszatérő szenvedő igék ezek (reciproca, reflexa verba passiva): a mit szenvednek személyeik, azt magoktól szenvedik, nem külső erőttől. Azért jól mondá Káldi: *megszáradott a bőröm, és egybevonódott.* (Job. VII. 5.) Hasonlóul helyesen ejti a kézzeliratott régi szentírás: *a tövisek egymással egybe fonyódnak.* (Nahum I. 10.) Jó ez is, *bétévődik az ajtó*, mikor az magától esik: ha külső erő járul hozzá, az emberi kéz; akkor *az ajtó betéttetik.* Nincsen-e elég eszünk, hogy ezeket úgy érvük föl, a mint maga a nyelv veszi? A hamisan okoskodó újítók után csak vakon s oktalanul induljunk-e el? A hol külső erőttől vagyon a szenvedés: oda ezek az igék, a magától való belső szenvedéssel, nem illenek. Vagynak a külső erőttől való szenvedést jelentő helyes formáink: azoktól el ne csábíttassunk színes okon épült állatásra.

»Mások ezen újításnak hiányosságát általlátván, azon jobbítani akartak, éles elméjükkel játszódva: s még ennél is iszonyúabb tévelygésnek eredtek. Úgy járnak, valakik a nyelvvel nem tanácskoznak annak saját dolgában. A külső erőttől való szenvedésnek jele megkivántatik; tehát úgy mondanak ők, ezek az igék így formáltassanak: *bétét-let-ód-ik, egybe von-at-ód-ik, egybe fony-at-ód-ik.* Mennyire mentek az ilyenekkel? Megvagyon ezekben a külső erőttől való szenvedés is. Azután hallatlan rémitő csodák ezek a mi tiszta nyelvünkben. Más rendet tart

ez a formáló szavacskákban; ha ugyan szükséges mind a kétféle szenvedést jelentenie: az *öd, öd*, előre megyen; utána következik a *tet, tat.* —

Íme ezek főpontjai a magyar nyelv rendszerének, a mint azt Révai megalkotta. E főpontok vitapontok voltak már az ő idejében is, de az ő nagy szellemének és nagy tudományának — ha nem is közvetlenül — sikerült azokat hosszú időre megállapítani. És megállapította Révai a magyar tudományos grammatika módszerét is örök időre. És megállapította végre a történeti nyelvészetet is — öntudatosan, tudományosan.

Saját eljárását így adja elő: ¹²⁰⁾ »Én nyelvünket mindenek előtt úgy véltem kifejtendőnek, a mint az ön-magában van s teljességgel azon módon, a mint az lassanként kifejlődött. S hogy ezt minél sikeresebben teljessem, szükség volt nemcsak mai nyelvünket, hanem annak legrégibb alakját is vizsgálnom — s az így szerzett észrevételekkel a rokon nyelveket is szorgalmasan összevetve, lassanként magába nyelvünknek eredetébe is behatolni.«

Révai beváltotta nagy programját nagy és elkeseredett harcok között. Midőn Grammatikájának második kötetét befejezni készül, utolsó előtti mondatával szeréhez fűzi a legyőzött Hektort a diadalmas Akhilles:

¹²⁰⁾ »Ego linguam nostram ante omnia ita sumsi explanandum, ut est ipsa in se, et eo prorsus modo, quo se ipsa sensum efformavit. Et hoc quidem ut felicius potuerim praestare: necessum erat, me totam linguam nostram, non hodiernam tantum, sed antiquam etiam, quam altissime repetitam, penitius perscrutari; et perpetuis observationibus in ea fortis, affiniumque linguarum diligentia collatione, pedetentim ad ipsam ejus originem penetrare.«
— *Elab. Gram.* I. 7. 1.

»A legjobb ügybe vetett bizalom s a bátorság állhatatossága, így szól¹²¹⁾, eléggé serkent és erősít, hogy az ellenkedők ellen síkra szálljak s támadásaikat visszaverjem. Verseghy, ezeknek vezére s a nyelv megrontására indított mozgalomnak fejedelme, ám védje őket s a grammatikában is szerencsétlen sorsú lévén, mind eszével mind tollával bátran visszaélhet: hamar utól fogja azonban érni a hiú embert a megérdemlett gyalázat.«

Az utolsó mondatban önmagáról szól:¹²²⁾ »Én pedig e viszontagságos időben bő vigasztalást találok helyes törekvésemnek öntudatában: s ha a jelenkor nem is hajlik részemre mindenben, legalább a késő utódok tisztelni fogják hamvaimat. Késő jutalom ez, de nagyon bizonyos — és nem árthat meg neki az irigység sem.«

Ugy van. A hálás utókor hervadhatatlan babért nyújt nagy szellemének — kora legnagyobb grammatikusának és nyelvészének: Révainak!

¹²¹⁾ »Causae optimae fiducia, et virtutis constantia, satis me erigit et confirmat; ut contra audentior ire, hosque impetus retundere possim. Versegius, horum Dux et factio in corruptenda lingua motu insigni Princeps, tueatur ipsos: ac fato suo infelicitiam etiam in grammaticis abutatur et mente, et calamo: hominem vanum celere pede merita consequetur ignominia.« — *Elab. Gramm.* II. k. 1056. l.

¹²²⁾ »Ego vero, in hac temporum iniquitate, abunde me solior recti studii conscientia: et, si mihi praesens aetas non usquequaque favet, cineres saltem meos venerabitur grata posteritas. Serum est hoc praemium sed certissimum, et non obnoxium invidiae.« — *U. o. i. h.*

NYOLCZADIK FEJEZET.

A NYELVUJÍTÁS.

I.

Milyenek voltak a magyar nyelv tanítói. — Révai egyetemi tanári állása; minő egyetemi reformokat kíván a magyar nyelvoktatás ügyében; hallgatóinak száma.

Révai azt írja Fényfalvijában¹⁾: »A mi nyelvünk magában tiszta, hibátlan, alkalmas minden meghatározásra, felséges, mennyei: csak a nyelvtanítások tisztátalanok, hibásak, tétovázók, alacsonyok, egy szóval rozszak, kiváltképen az utóbbiak irtóztató mértékben rozszak; mert olyanok írják, kik eddig csak *halloták*, s csak úgy *tudják*, nem pedig *tanulták* a nemzeti nyelvet.« Ilyenek voltak a grammatikusok — hát még azok a magyar tanítók, kik nem írtak nyelvtant!

Péczei keserűen panaszolja róluk: »A grammatikában olyan tanítók tétettetnek, a kik semmit se tudnak magyarul, s nagy részént a gyermekek úgy fordítanak s úgy tanúlnak meg valamint könyv nélkül, mint a szajkók.«²⁾ A tüzes Révai pedig Ferencz királyhoz írt ala-

1) *Fényfalvi* 74. l.

2) *Mindenes Gyűjtemény*, 1790, 6. sz.

gyájában ugyan ekkor ezeket mondja a Haza képeben:

... Partita quibus committitur ardua cura,
 Rebus ut est horum mens inimica meis!
 Hi, tanquam nil det coelum mihi mite bonorum,
 Natisque ingenium deneget omne meis:
 Hi cathedras opplent peregrinis saepe magistris,
 Quoque magis doleam, deteriore nota.
 Faecem, parce mihi, vestra regione rejectam,
 Cogor et invito moesta fovere sinu *)

Voltaképen ezen nem is csodálkozhatunk. Az 1790-iki országgyűlés nyelvtanításbeli határozata után sok magyar tanító kellett egyszerre s a hatóságok, mint látjuk, nem voltak igen válogatósak a kinevezendő tanerőket illetőleg. Talán nem is lehettek még ekkor. De 1805-ben is találkozunk még ily panaszszal. »Tudjuk, és nyilván tudjuk, mondja Horvát István,⁴⁾ kik választatnak magyar nyelvtanítóknak. Nem áll-e ezeknek nagyobb részők tótokból, horvátokból, németekből, kik magok is csak imígy amúgy vakogják nemzeti nyelvünket? Hát ha sokszor a bor, búza s egyéb kereskedés hozzá járúl az ilyen csekély magyar tudományhoz! Innen történik, hogy a

*) »A kikre megosztva van bizva e nehéz gond – mennyire ellenkezik azoknak gondolkozása az én ügyemmel! Ezek a tanszékeket leginkább idegen tanítókkal töltik be s hogy még jobban fájjon, az alábbvalók fajtájából, mintha az én szelid egem alatt s emmi jó nem léteznék s az én szülőtteim egészen tehetségtelemek volnának. A ti országtokból kivett söpredéket — ne sértselek szavammal — kénytelen vagyok akaratom ellenére is ápolni szomorú keblemen.« — *Latina*, 140. l.

4) *Boldogréti*, 51—2. l.

magyar tanítóktól oly kevés magyar könyveket, oly kevés tiszta magyarsággal élő ifjakat lát, s oly kevés hasznot veszen a gondos haza: noha őket jó reménység fejében fertályonként szorgalmatosan fizeti. A mi időnkben szokássá lett már, hogy akármi ifjak, ha a könnyű élésre egyéb módot nem találnak, magyar tanítószékkért esedeznek, akár legyenek arra alkalmatosak, akár nem. Rosz hazafiak az ilyenek, mert hiába fizettetik magokat a hazától: rosz ezeknek az erkölcsök, mert eleget nem tévén kötelességöknek, azért fizettetik magokat, a mit meg nem cselekesznek.«

Ilyenek voltak a magyar nyelv tanítói — de nem csak személyök, hanem tárgyuk miatt sem volt igen tekintélyök. Olyanoknak nézték őket az iskola tanító testületében, mint körülbelül ma a torna — vagy ének-tanítókat. Így volt ez a népiskolákban, így volt a középiskolákban — és így volt az egyetemen is.

Azt hinnők: Révainak mint egyetemi tanárnak előkelő állása volt, mely kielégíthetette volna az olyant is, kiben több ambitio volt volna, mint Révaiban. És íme, Révai nincs megelekedve. Panaszolja, hogy »maguk az egyetemi tanárok, kik mindenféle nemzetségűek, a hazai nyelvnek többnyire gyűlölői, a hazának ellenségei.«⁵⁾ Saját magáról meg azt mondja Somogyi jóakarójához írt levelében,⁶⁾ hogy ő az egyetemen »csaknem utolsó Professor,« hogy — de lássuk e fölülte érdekes levél egyrészét szószerint.

5) ... »in ipsa Universitate Professores plerosque de varia gente collectos, esse Linguae Patriae osores, esse hostes Patriae « — *M. S.* 105. sz.

6) *M. S.* 106. sz.

»Méltóságos Úr

Kegyelmes Úram és Pártfogóm!

»Valamint elejéntén, úgy szeretem most is hivatalomat s gyönyörködöm benne: noha már kezdetben láttam, azóta is hova tovább mind inkább tapasztaltam annak szinte a megvetésig való alacsonyágát. Mert a magyar iskola mindenütt igen rosszul áll, a gymnasiumokban, az Akadémiákban, de legrosszabbúl az universitásnál. Engem azonban igen táplált a reménység, s még most sem hagyott el: hogy azt felemelem idővel s illő méltóságába helyeztetem, a Hazának kivánsága szerént.

»Erre a volt előbb szükséges: hogy megmutathatnám, mennyire terjednek annak tárgyai, mi nyomósak, mi szorgalmat s mennyi időt kívánnak. Ki kellett továbbá tanulnom az akadályokat. Tudom már ezeket is, tudok többeket, nyomósan szólhatok mindennek elháríttatására, derekán foghatom a dolgot. Érdemes előljárom Vályi András beléjek kapott több ízben, dicséretesen búzgódott, de mindig elnyomatott: mert nem volt, most sincs, soha sem is leszen a fölséges Helytartó Tanácsnál, a hova mozdította ügyét, Igaz Hazafiúi Oltalom; nagy volt az universitásnál is a hidegség, a mely utoljára gyűlölséggé vált, a sok válaszádsokkal és csudákkal. Olvastam ezeket az archivumban s elrémültem rajtok, de meg nem ijedtem. Érte voltam, hogy tehetségemről jó vélekedést indítsak a collegákban, azután hogy őket megnyerhessen a mennyire lehet.«

Így ír Révai 1805-ben, miután három évig volt már új állásában.

Mit kér itt Révai Somogyitól? Alkalmasint a királyhoz benyújtandó folyamodásának támogatását, mely e levéllel egy napon — május 26-án — kelt. Úgy látszik, sem az egyiket, sem a másikat nem küldötte el.

E folyamodásában ⁷⁾ előadja, hogy alig van hallgatója — neki, a nemzeti nyelv és irodalom tanárának! Hogy tárgya ne tartozzék a philosophiai karhoz, melynek három évi folyamában ugyis annyi a rendkívüli tárgy, hogy a magyar nyelv számára idő sem marad. Tétessék át tárgya a jogi karhoz, ne hagyják meg rendkívüli tárgynak, hanem tegyék köteles tárgygyá, még pedig mindenkire nézve két éven át. Legyen legalább 60 órája évenként; a maximum legyen 68 órája. Az első év előadásainak tárgya legyen nyelvtan, a másodiké irodalomtörténet és stílus; mindkét évben pedig azonfölül magyar chrestomathia, mely ó-, közép- és ujkorbeli írókból volna összeválogatva.

Láttuk, Révai panasolja, hogy nincsenek hallgatói. Nem is igen voltak. Az első évben volt tizenhárom hallgatója, a másodikban huszonhárom, azután kilencz, a negyedikben huszonegy, az utolsóban nyolcz. ⁸⁾

Íme Révai hatása az egyetemen.

⁷⁾ M. S. 100. sz.

⁸⁾ M. S. 95, 96, 97, 93, 92. és 91. sz.

II.

*Révai Budapesten; hogyan él. A drágaság; szegénysége.
Mártonfi pártfogása.*

Magánélete is ép oly sanyarú és küzdelmes most, mint volt azelőtt.

Fizetése mindössze 600 forint volt,⁹⁾ — 1805-ben javítottatott csak kegyelem útján további 200 forinttal.¹⁰⁾ Ebből kellett a folytonosan betegeskedő férfinak megélnie — a már akkor is drága Budapesten!

»Valami zsidó, őrmény, rác, és német pénzfosztó, vérszopó, uzsora és fősvénység lehet a magyar világon: annak a lángja mind itt vagy on Pesten — így ír ő Mártonfi püspöknek 1803-ban.¹¹⁾ — Hiában adott! az Isten elég jó bőséget. Mindennek az ára éktelen nagy. Még csak a kenyérből is alig lakhatik jól a szegény ember. A fának egy öle 15 forint volt, 1 a haza hozatása, 1 a vágatása, és azon felül a borral való annyi, hogy megfuldást kívántam a gonosz embereknek. Hallatlan dolog! hat öl fám 104, az az *Száz négy* forintomba telt. Bezzeg, ha fölmehettem volna a mennyei palotába; ott ingyen való fűtés mellett jól melegedném most, boszúság nélkül.«

Egy 1804-ben kelt elküldetlen folyamodásában azt mondja:¹²⁾ »Csekély jövedelmem alig fedezi mindennapi

⁹⁾ *M. S.* 84. sz.

¹⁰⁾ *M. S.* 82. sz.

¹¹⁾ *Hazánk* u. o. 365. l.

¹²⁾ »Res meae tenues aegre sufficiunt quotidianis vitae necessitatibus.« — *M. S.* 99. sz.

szükségleteimet — az egyetemi tanárnak alig van anyyia, hogy megélhessen!

Ez év január elsejére egy folyamodvány hátlapján készített egy havi költségvetést.¹³⁾ Általános dolgokkal kezdi:

Kell a háztartásban: Tehénhús és aprólék, disznóhús és aprólék, baromfi és eleség, zöldség, bor, öntött gyertya, konyha-gyertya, orvosság, mosás, edények, ruházat, szolgálat, ajándék, alamizsna, posta.

Azután áll:

2 háló süveg	2	frt — kr.
6 keszkenyő	5	» 24 »
2 »	1	» 48 »
	7	frt 22 kr.

Ezután következik egy részletesebb összeállítás:

Tobák	1	frt 12 kr.
Papiros	1	» 3 »
Uj esztendő az inasnak . . .	1	» 3 »
Ismét	2	» — »
2 háló süveg	2	» — »
8 keszkenyő	7	» 12 »
Adósság	5	» — »
Könyvkötő	1	» 3 »
Uj esztendő másnak	—	» 14 »
Borotválás	—	» 8 »

¹³⁾ M. S. 82. sz.

Még jó szerencse, hogy már 1799 óta parokát hord¹⁴⁾ — hajnyírásra legalább nem igen kell pénz.

Fölötte érdekes az imént említett »baromfi és eleseg« egy fönmaradt részletes kimutatása:

Otthon való baromfi tartás				Eleségvétel a tartásra			Baromfi szaporodás	Baromfi tojása		
Annak megjelöltetett ideje	A baromfi vétel jobb húsrá, szaporodásra, tojásra			Annak neve	Az ára		Annak száma	Annak száma		
	Annak neve és száma	Az ára			frt	kr.				
		frt	kr.							
1805 Februar.	4 Tyúk	1	28	Árpa . . .	—	24	—	70		
				Kukoricza	—	28				
Martius	—	—	—	Árpa . . .	—	26	—	80		
				Kukoricza	—	30				
Aprilis	—	—	—	Árpa . . .	—	30	Tsibe 7	50		
				Kukoricza	—	30				
				Köles . . .	—	15				
Május	2 Liba	1	18	Árpa . . .	—	25	Tsibe 12	50		
				Kukoricza	—	30				
				Köles . . .	—	21				
				Kendermag	—	36				
Junius	5 Liba	2	54	Árpa . . .	1	—	—	20		
	1 Tsibe			—	6	Kukoricza			1	40
						Kendermag			1	—
Julius	2 Tsibe	—	86	—	—	—	Tsibe 10	—		

14) M. S. 1. a.

E táblázat oly gondosan van csinálva és oly gyönyörűen írva, mintha sajtó alá rendezte volna. Bizonyos meghatottsággal szemléljük a szegénység e pontosságát. — Látszik, Révai szükölködésének, inségének nem a rossz gazdálkodás volt az oka, hanem az, hogy nem volt neki sem mivel, sem miből gazdálkodnia.

Nagyon természetes ennél fogva, hogy insége képezi leveleinek állandó tárgyát.

»Nem írtam, mert szüntelen zürzavarban voltam, írja Mártonfinak.¹⁵⁾ Először nyughatatlan lakásom miatt, melyet végtére el kellett hagynom. [Ekkor a váczai úton 246. szám alatt lakott; innét el sem költözött többé. Azután a jövődőről való aggodás felvitt Somogyi status consiliarus urhoz, a ki magánál tartóztatott. Harminczhárom napokat töltöttem nála, minden gond nélkül, mintha paradicsomban lettem volna. Csak az az egy bajom volt, hogy igen megkivántam nála a könnyű életet, milyent élnek nálunk a dús papok, példának okáért a váradiak. Ezen te meg nem ütközhetel; mert tudod jól, hogy a szegény ember megúnja végtére a sok fáradozást, a veszett üldözést, s a többi nyomorúságokat, a melyeken én mentem által. Jobbízúen esnék már, hivatalom mellett, a melytől meg nem akarnék válni, a bizonyos falatocska, a tömöttebb erszénykéből. A mostani nem elég a pesti zsidók telhetetlenségöknek. A pogányok már a véremet szívják s a bőrömet nyúzzák. — Sed ea redeat oratio, unde digressa est. Vissza fordúltamban a Pesti Pokolba, elfogták utamat néhány jóakaróim, s jó barátaim: Zsolnai, a veszprémi prépost; Paintner, a

¹⁵⁾ *Hazánk*, u. o. 365—6. l.

rátóti prépost; Dréta, a zirczi apáturság administra-
tora. Mindenütt jól megtömték, mint a hízni való ludat.
Már féltettem magamat, hogy visszajöttömben elkapnak
a pesti zsidók jó husomért. De szerencsére hideglelés
jött reám, s csakhamar megapadtam.«¹⁶⁾

A következő évben ismét ír Mártonfinak s azzal
kezdi, bocsássa meg neki, hogy frankó nélkül kellett
levelét elküldenie. De nem tehet róla. »Gonosz időt
élünk; szűk a pénz, az is csak papiros, mindennek az
ára égbekiáltó. Én a fényes hivatalban egészen elveszek.

.....
Az Isten áldjon meg jótéteményeidért! Rajtam ugyan
igen sok ízben kimondhatatlanul segítettél. Mikor leszek
oly boldog, hogy ne panaszkodjam?«¹⁷⁾

Egy évvel utóbb — 1806-ban — ismét ír Márton-
finak s keserű humorral írja a Révai Miklós után e czi-
meit: Koldusházi Apátur és Pusztafalvi Prépost.

»Csakugyan megmarad, írja neki,¹⁸⁾ rajtam kö-
nyörülő jó szíved. Vettem mindjárt új esztendő után
a hozzám küldetett kegyes ajándékokat, az ötven forin-
tot. Azonnal reád mondtam a tenger áldást oly szíves
buzgósággal, mint mikor az inséggel küzködő szegény,
megújúl valamely kegyes vigasztalónak váratlan adako-
zására. Hosszú életedért, állandó jó egészségédért, sze-
rencsés állapotodért s teljes boldogságodért forrón kö-
nyörgő óhajtásaim egyenesen felhatottak az égbe: a
melyekre most is azonképen felgerjedek Dicső Neved-

16) *Hazánk.* 367. l.

17) *U. o.* 367—8. l.

18) *U. o.*

nek örvendetes napjain. Nemcsak Erdély, de az én udvarom is ünnepléssel tölti ezt a nagy napot: noha körös körül és hegyettem a szomorúság fellege borong még ebben a vérszopó telhetetlen rácz, görög és zsidó városban. A télen köszénre szorúltam. Ártott gyenge egészségemnek: csakugyan fát kellett mégis vennem és mi igen égbe kiáltó, pogány áron! Ölet 27 forinttal kellett fizetnem, mely azután a hazahozatással, a felvágatással 30 forintra ment. Ha jobb kenyeret akarok enni, czipócskámnak az ára fél forint: s ha jobb borocskát akarok inni, annak is fél forint az itczéje. Nem tudom, mi ize lehet a borjú húsnak, oly régen nem ettem már belőle. Fontonként nem adják: czímere, vagy egy negyede, 7 forint. Nagy konyhákba való ezüst falat, nem az enyémbé. Képezheted a többi éktelenséget. Áldjon meg a jó Isten teljes bőségu paradicsommal: mert jobb a te szívetek, könyörültök a szegényeken, adakoztok tehetségtek szerint.

»Édes Mártonfim! Fényes Méltóságodban is barátságosan hozzám hajló édes régi Mártonfim! Emberség példája! élj boldogul, jó erőben, Nemzeted, Hazád és Egyházad javára, s örök dicsőségére! Szeressed, ápolgassad ezek után is Téged igazán szerető és mélyen tisztelő, háláadatos régi szegény barátodat.»

1807-ben, január 7-kén, néhány hónappal halála előtt, utolsó levelét írja nemes pártfogójának. »Kegyelmes, Nagy Méltóságú, Fő Tiszteletű Püspök Ur! Kegyes Uram! Jótévőm, Pártfogóm! Vettem leveledet kedves ajándékkoddal. Vettem s olvastam sűrű könyvhullatásim között. Akkor többet nem tettem zavaros állapotom miatt: a melyre legottan terhes betegség is következett,

a szörnyű köhögés hideglelés változásokkal. Sirtam, Édes Mártonfim! sirtam azonközben is, beteges ágyamban. Sirok most is ezen leveletem irtomban. Felkeltem erőlködve is, hogy el ne késsem válaszómmal. Édes Mártonfim! meg nem feledkeztél rólam, bátor nem is jelentettem magamat. Eszedbe jutottam Szegény Barátod! Vigasztalsz, segítesz, ápolgatsz. . . .

»A múlt nyáron inséges állapotomban igenis eszedöképen Paintnerhez folyamodtam, hogy segítene szegény fejemen. Megbántottam szerencsétlen kéréssel. Dühödő haragjában mocskolt mindeneknél, pap társainál, a professorok, sőt asszonyok előtt a társaságokban: fenyegetőzött, hogy bolond kérésemet megbünteti örök megvetéssel és engem többé soha nem méltóztat levele. Ilyen a német ember. Édes Mártonfim! Magyar vagy te: azért édes nekem a Te Barátságod. . . . Minden jótéteményét keményen megfizettette velem a dicséreteken kapkodó emberke. Oly könnyű állásokban voltam, hogy a Fő Direktorságban segítő eszköz lehettem. Édes Mártonfim! ebben való fáradságommal kellett az utolsó fillérig mindent pogányúl lefizetnem. Nem elégedett meg velem, hogy sokfelé írtam dolgában: megkivánt minden beszélgetéseket, a hol csak szóval folytathattam ügyét. Irágalmatlanul megfárasztott. Ő Fő Direktorrá lett, ennélfogva kanonokká is — s engem farba rúgott.

»Édes Mártonfim! a pesti pogány fősvénység elnyeli 800 forint fizetésemet és még más 800 forintot is meghúz rajtam, akárhol vegyem, adósággal, koldulással, béres munkával. Fáradozásimban nem segít a Király, nem segít a Haza. Az egészségem is teljességgel megbomlott. El kell vesznem a zsidó földön. Nyugodalomra és ha-

lálra kérdzem: talán meghagyják 600 forint pénziócskámát. Ezzel hozzátok kívánkozom. Kérlek, engedj valahol helyecskét valamelyik jószágodon; rendelj valami segedelmeckét élelmem és melegedésem könnyebbségére; hagyjad, hogy csendesesen húnyhassam bé szemeimet a te állhatatos barátságodnak Édes Oltalma alatt. Már nem élhetek soká. Ha Hazámban kell meghalnom, kétsze fogok meghalni; hamvaim sem nyughatnak kegyetlenkedő mostohámnak fagyos kebelében. Meg ne vesd kérésemet. Haldokló barátod esedezik. ¹⁹⁾ —

III.

A magára hagyott irodalmi mozgalomnak központjával a nyelv lesz. Nyelvművelés és nyelvujtás. — Barczafalvi ellen Kazinczy.

A magyar renaissance a nyelvből indult ki, és czélja a nemzetiség volt. Hatását tapasztalta a haza, politikai és társadalmi téren egyaránt. Csakhogy a politikai viszonyok a francia háborúk kezdetével ismét mostohábbak lettek és a társadalmi élet is a nagy lendület után ismét elhanyaglott. Ekkép az irodalom és a nemzet között még mindig a régi viszony állott csak fön: amaz volt az adó, emez az elfogadó. S mert az irodalom ekkép éltető talaj nélkül, mintegy magától fejlődött, vagy — a dolog másik oldalát föltüntető hasonlattal: — mert nem

¹⁹⁾ A levél másolata az Akadémia birtokában.

a társadalmi élet, hanem az írók független tevékenysége fejlesztette az irodalmat tovább: ezért a mozgalom csakhamar új alakot öltött — egyre szűkebb és szűkebb körben forgott, míg végre arra ébredt, hogy maga körül forog.

Az új irodalmi mozgalom célja és központja a nyelv lett.

Így hatott vissza a politikai és társadalmi hanyatlás az irodalomra. Így fejlődött nálunk Magyarországon oly mozgalom, mely páratlanul áll az irodalmak és nyelvek összes történeteiben. Így fejlődött a nyelvújítás.

Midőn a magyar renaissance megindult, a nyelv szegény volt és tehetetlen. Hiszen ki volt zárva a törvényhozásból és a társas életből, az iskolákból és a tudományból. A renaissance hősei a szegény nyelvet gazdaggá és fordulatossá, a magával tehetetlent ügyessé és simulékonnyá ügyekeztek tenni. Szóval: művelték a nyelvet. Habozás nélkül vallották, hogy a nyelvet bővíteni kell; mint magától értetődőt hirdették, hogy szavaink éktelen hosszú voltáról tenni kell. Maga Révai is hangoztatta az első rendbeli követelményt s Versegly boszús megvetéssel említi a »középkori zabkultúrát,« mely a szókat a bánhatatlanságig megnyújtotta. Íme: így szólottak s a szerint tettek még azok is, kiknek mindig élénk grammatikai érzékek is volt, s kik később az ország vezér grammatikusai lettek.

Mindezek azonban mit tettek voltakép? Ők a nyelvet, mint magok mondják, művelték. Ők — s ezt is magok mondják — nyelvművelők voltak.

Nyelvművelők, de nem nyelvújítók.

Ő nekik a nyelv még csak eszköz volt, de nem cél. Ők még a fogalom számára keresték a szót és nem a szó számára utólagosan a fogalmat.

Abban az évben, midőn a klasszikus iskola Révai Elegyes Verseinek kiadásával elérte tetőpontját, hogy azután gyors fölbomlásnak induljon — abban az évben, 1787-ben, jelent meg Barczafalvi »Szigvárt klastromi története.«

Ez a nyelvújításnak előre vetett árnyéka volt.

Szigvárt megbotránkozást keltett. Kazinczy volt az első, ki ennek élénk kifejezést adott: »Én a szószerzést általjában tilalmasnak nem állítom: de azt kívánám meg: 1. Hogy az ujonnan talált szó azt, a mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja. — 2. Hogy bizonyos gyökértől jöjjön. — 3. Hogy magyar hangzású legyen és a nyelvnek analogiájához alkalmaztassék. — 4. Hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő. — Ide tartozik már az, hogy az olyan dolgokat, a melyek magyar nevezeteket szorosán nem kívánnak, megszokott nevezetek alatt hagyjuk meg. Csak nevetséget indított azzal a Fordító, midőn a nemzetet *aprósdinak*, a concertet *muzsikadalomnak*, az ecclogát *galagánának*, az orthographiát *írásnágnak*, az ethicát *erkölcsedeleménynek* nevezte. Különben ez a cselekedete a Fordítónak sokkal szenvedhetőbb lett volna, ha nem mulatságra írott, hanem valamely philosophia munkában élt volna velek. Teli vannak ilyenekkel a *Rácz* orvosi munkái; teli a kanonok *Molnár* physikája s a *Dugonics* algebraja és geometriája s még is ezekben nem sok helyt botránkozik meg a legkényesebb fül is: de rómant fordítani s a gyönyörűségekre szolgáló dolgokat is

idétlen nevekkel mocskolni el, megengedhetetlen vakmerőség.«²⁰⁾

Ez volt még ekkor az írók és a hozzáértők közvéleménye. Kazinczyban a nyelv művelés szólalt föl a nyelvújítás ellen.

De a szellemi mozgalom csakhamar előtérbe tolt az új czélt és új irányt s valamint azelőtt mindenki — tudós és tudatlan, mint Révai mondá — verseket írt, úgy csinált ezután mindenki szókat. Akkor a versekkel a nemzetiséget élesztették, most a szókkal a nyelvet ékesítették.

IV.

Révai a nyelvújítás ellen; elitéli a purizmust; a szócsinálás is fölösleges. Egyetemleges ítélete a nyelvújító írók fölött.

Révai, ki múltjánál és meggyőződésénél fogva tartozott a régi, a nyelv művelő, párthoz — szükségképen ellenkezett az új mozgalommal. És az ő harczias, heves, epés természete csakhamar őt is kivitte a porondra.

Már az Antiquitatesben fölszólal azok ellen, kik az idegen szókat a magyar nyelvből ki akarják küszöbölni. Fölötte jellemzők e sorai a hazafira és nyelvészre egyaránt: ²¹⁾ »Helyesen állítják a Debreczeniek

²⁰⁾ *Kassai M. Museum*, I. k. 185—6. l.

²¹⁾ »Bene monent Debrecinenses in Magna sua Grammatica: quod tantam adoptaverimus vocum peregrinarum copiam; ac

az ő Nagy Grammatikájukban, hogy a miért oly nagy csoport idegen szót vettünk föl s ázsiai nyelvünk oly kevés őseredeti szóból áll — azért épen nem kell pirúlnunk. Valamint sem a rómaiknak, sem az angoloknak, sem a francziáknak, sem a németeknek nem kell, nem lehet szégyelniök, hogy nyelvük úgy tömve van idegen szókkal. Ezen helytelenül belénk öntött szégyenérzet épen olyasmit késztet szégyenlenünk, a mivel dicsekednünk illenék. A mi nyelvünk ugyanis a legrégebb s kétség kívül azon időkorból való, midőn még nem voltak mesterségek, kereskedés és semmi új még fölfedezve nem volt. Így tehát sokkal helyesebb a mi őseink szokásait továbbra is követni, s a ma már nyelvünkhöz alkalmazkodott idegen szókat kész örömet ezután is meghagyni nyelvünkben, mintsem mocskos új szókat nem a nyelv természete szerint hálátlan ügyekezettel kovácsolni.◀

Így itélé el Révai a nyelvújításnak egyik ágát, melyet később *purizmusnak* neveztek el.

nostra proinde lingua Asiatica paucis constet primigeniis vocibus: ea de causa nos pudore suffundi non oportere. Quemadmodum, et Romanis, et Anglis, et Gallis, et Germanis ceterisque pudori non est, neque esse potest; sermonem patrium tot peregrinis vocibus refertum habere. Hoc enim pudore nobis inepte offuso, earum certe rerum nos puderet: de quibus nos potius gloriari deceret. Linguam nempe nostram esse vetustissimam, procul dubio prima illa natorum hominum aetate simplici ortam: quando nullae ad huc artes erant, nulla commercia, nulla nova inventa. Atque ita sane multo praestabilius est, morem majorum nostrorum et porro sequi, accomodatisque jam ad usum nostrum vocibus peregrinis datam civitatem prompto gratoque animo concedere; quam voces inficetas non ad indolem linguae effictas, ingrato nisu obtrudere.◀ — *Antiquitates*, 89—90. l.

Egyetemi beköszöntő beszédjében meg egyáltalában tagadja, hogy nyelvünk annyira szegény volna, mintha szókat kellene csinálnunk. »Nem nyelvünk hiányos, mondja klasszikus rövidséggel,²²⁾ hanem mi voltunk és vagyunk hiányosak. Inkább vallják meg azok vótküket, kik ezáltal sarokba szoríttatnak, hogy ők, a mit magyarul kifejezni kívánnak, saját hanyagságuk miatt nem tudják magyarul kifejezni, ne pedig a nyelvnek rójják föl hibául.« És hozzá teszi kíméletlen modorában: »Mert a mikor magyarul beszélünk avagy irunk, magyarul is kell gondolkoznunk.«²³⁾

Így itélvén el Révai a nyelvujtás irányait, nem kíméli a nyelvujtók eljárását sem. Nagy nyelvtanában az elvi szempont magaslátáról néz ő le reájok; keresve sem találhatni megsemmisítőbb és kegyetlenebb ítéletet róluk, mint Révai e soraiban:²⁴⁾

»Ezt a nyelvet nem magok az írók teremtik: az ő érdemök másban határozódik. Az írók ugyanis boldo-

²²⁾ »Nihil deest linguae nostrae, nos illi defuimus, nos illi desumus. Culpam isti suam fateantur potius, qui sic ad angustias rediguntur: se quae exprimenda poscuntur; Hungarice exprimere non scire sua negligentia; non vero linguae vitio eo Hungarice non posse exprimi « — *Prolusio* I. 11. l.

²³⁾ »Dum enim Hungarice loquimur, aut scribimus: oportet nos etiam cogitare Hungarice « — *U. o.*

²⁴⁾ »Non ipsi scriptores crearunt hanc linguam: aliud est eorum de hac meritum, inde hoc nomen ortum ducit Scriptores enim, in regione beatiore, quam cives vitae cultioris studio ad statum evehunt florentiorem, in horum lingua communi, sese una evolvente, hoc tantum praestant: quod eam, secundum naturam omnino suam, intimamque proprietatem, collata opera adjuvent.

gabb tartományban mint polgárok tudós törekvéseikkel az államot akarják virágzóbbá tenni; az ő nyelvükre nézve annyi áll, hogy azt kifejtvén, teljesen saját természete és benső hajlama szerint vállvetve iparkodnak segíteni. Tulajdonképen nem ők maguk művelik a nyelvet, csak mindazt összegyűjtik és szép egészbe fűzik össze a nemzet számára, a mi általánosan jó, szép és kiművelt van a nyelvben. Az ő példaik tanítanak másokat is, mint kelljen mindent, a mi a nyelvben szép és jó léte-

Proprie non ipsi excolunt linguam; sed colligunt tantum, quod est universe bonum, et pulchrum, quodque in lingua adest jam excultum; idque inde sumtum proponunt nationi in quodam toto pulchre connexo. — Eorum exempla et alios docent, illud ipsum bonum, ac pulchrum, quod revera adest jam in lingua, imitatione ad rem natam accomodare. — Atque hi non possunt alii esse, nisi qui, praeter sufficientem rerum cognitionem, habeant et suae linguae cognitionem eruditam, atque una sint et pulchri sensu praediti. — Singularia horum vitia, quae habere debent, cum sint individua singularia, facile possunt detegi comparatione plurium hujus modi scriptorum: neque labemur unquam errore, si id, de quo est omnium, aut saltem potiorum consensus, pro usu habeamus universali et optimo

»Periculosa est illa quorundam scriptorum persuasio, in qua sibi stulte placent: *linguam nempe nostram vivam adhuc, in sua esse manu, se esse hujus factores*. Nam et sensu corrupto esse possunt; et linguae peritia, quae requiritur, destituti: quare facile sunt ab eo recéssuri, quod est in lingua pulchrum, rectum, universale. Et vero scriptor hujusmodi, elatus arrogante hac persuasione, ignorata, vel contemta linguae natura, et proprietate ad effectas arbitrio suo analogias ipse sibi linguam creat, abhorrentem a sensu communi; monstrosamque hanc sobolem suam insigni impudentia obtrudit patriae nimium patienti. Graviter sunt, et saepe, hujus aures obtundendae voce meliore.« — *Elab. Gram. II. 942—4. l.*

zik, a körülmények szerint fölhasználni. De erre csakis azok képesek, a kik a körülmények kívül saját nyelvüket is tudományosan ismerik s egyszersmind szép érzékkel is bírnak. Ezeknek is vannak egyes tévedéseik, mert ők is csak egyes egyének; de azokat könnyen beláthatjuk, ha több ily rendbeli írást hasonlítunk össze: és soha sem fogunk tévedésbe esni, ha azt, mire nézve mindenki, vagy legalább legtudósbjaink megegyeznek, általános és legjobb használatúl fogadjuk el.

»Veszedelemes némely íróknak azon öntetszelgő meggyőződése, hogy a *mi még élő nyelvünk az ő kezükben van s hogy ők ennek képezői*. Mert ők mind romlott érzékűek lehetnek, mint pedig a nyelvnek szükséges ismeretét már elveszthették s így könnyen eltávozhatnak attól, a mi a nyelvben szép, helyes és általános. És az ilyen, e kérkedő meggyőződésben levő író nem ismervén vagy megvetvén a nyelvnek természetét és sajátságát, saját lénye szerint alkotott analógiák után maga alkot magának nyelvet, olyat, mely a közhasználattól rettenően eltér, s e szörnyű szülőtteit bámulatos szemtelenséggel tukmálja rá a szerfölött türelmes Hazára, melynek füleibe igen gyakran ércszóval kell bele harsogni az igazságot.«

Mindebben a nyelvművelő Révai szólal csak föl. A mit ő itt elmond, a mint ő itt itél, azt elmondá és a szerint itélt már Kazinczy is — 1788-ban.

V.

Révai a nyelvtanujítást is nyelvrontásnak bélyegzi. Révai mint nyelvőr ; fölszóllalása az újságok rossz magyarsága ellen. — Veszprém, a dunántúli orthologai székhelye, nyelvrontásról vádolja Révait.

A nyelvész Révainak külön kifogásai vannak a nyelvujítás ellen — nyelvészetiék.

Az ő grammatikája hozza be újra az ikes igéket; az ő grammatikája küzd a debreczeni nyelvtan szentesítette új szenvedő alak ellen. Mindezeket a régiség alapján teszi. A nyelv épségét Révai szerint tehát nemcsak a nyelvujítás támadja meg, hanem a nyelvtanujítás is. Nyelvrontók azok is, ezek is.

Révai nyelvujítás elleni harcza tehát kétféle: ő küzd az írók ellen és a grammatikusok ellen — ugyanazon az alapon, ugyanazért a célért.

Így lesz az ő szemében Verseghy is nyelvujító — az a Verseghy, ki nem talál elég kemény szókat a nyelvujítók megbélyegzésére, kik szerinte a nyelvnek Herostatusai, a kik gyűjtogatják a nyelvnek, nevünk, létünk, nemzeti characterünk legszentségesebb forrásainak és oszlopának tiszteletreméltó templomát.²⁵⁾

Révai következetessége azonban szükségképen sújtja őt is, valamint a Debreczeni Grammatikát. »A nyelvész,

²⁵⁾ *M. Grammatica*, 32. l.

így szól ő Adelunggal, ²⁶⁾ nem törvényhozója a nemzetnek, hanem csak összegyűjtője az ez által alkotott törvényeknek. Mindenben tiszteli a nyelvbéli használatot, de ezt nem téveszti össze a nyelvbéli hibákkal, melyek szintén közönségesek, főleg mikor könnyen kimutathatni, hogy a nemzet saját törvényét tudatlanságból, figyelemhiányból vagy gondatlanságból sértette meg.«

A magyar széptollról irt kéziratban maradt művében pedig összefoglalja már a mindkét rendbeli nyelvrontókat: a nyelv- és a nyelvtanujtókat. ²⁷⁾

»Ártalmas következéssel rettent az írónak maga elvéltében gögösködő hiúsága: hogy az ő kezében vagy on a nyelv, ő annak az alkotója. Mert, veszett izlésű, s a nyelvben is nem eléggé járatos lehet: s azért könnyen eltávozhatik a szépségestől, a közönségestől. Az ilyen elhitt író, mikor maga akar teremteni, megveti a nyelvnek tiszta hibátlanságát, keveri a szolás módjait, s ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet kohol magának. Harsányan kell az ilyennek oda kiáltani Adelung állítását: az író, az ő író létével nyelvet nem alkothat, nem is ékesíthet; mert minden írónyelv nem egyéb, nem is lehet egyéb, a megékesült tartományban társalkodó életnek nyelvénél.

²⁶⁾ »Grammaticus non est legislator nationis sed collector tantum legum ab ea factorum. Veneratur linguae usum in singulis ejus partibus: sed eum non commiscet. cum linguae vitiis, utut ista communia sint; praesertim cum facile conjici potest, a natione legem propriam violatam esse ignorantia, defectu attentionis, vel incogitantia.« — *Elab. Gram.* II. 944. l.

²⁷⁾ *A magyar deákcság* II. k. 9—11. l. — A N. Muzeumban.

»Oly buzgón akarom nyelvünk hibátlanságát: hogy többször kikelek mostani íróink ellen; ámbátor úgy érje e miatt szegény fejemet a sok rút szidalom, mint a jég-eső. Felesen közülök bírnak ugyan jó ízléssel, bővelkednek mindenféle szép tudománnyal, jeles dolgokban foglalatoskodnak, írásaikban mindazon magyar szavakkal élnek, azokat a nyelvnek tulajdon szólása szerént veszik: azonban ezt csaknem mindnyájan megszeplősítik egy néhány, de szüntelenül azonképen előforduló, hibás szó-hajtogatásokkal és helytelen szókötésekkel. Némelyek pedig, ime gáncsokon kívül, még a szószármaztatásban is, magok fejből költ leleményekkel, új képtelenségeket szaporítanak. Apróságnak, s magokra nézve szükségtelennek tartják a gondosabb nyelvtanulást. A pusztá szokáshoz ragaszkodnak: s mikor annak magával meg nem egyezhető ellenkezésén fenakadnak; ide s tova haboznak, s a nyelv ellen tusakodnak. Zavarják a jó szokást a roszzsal; megvesztegetik a jó szokáson gyarapodott hasonlóságot. Nincsen velős okos megállapodott egyezésük. Ezekben mi ugyan ő utánok el nem igazodhatunk.«

Révai már grammatikájában mutat rá egyes hibákra; említi, hogy az *önként* helyett: *önképen*-t kellene mondani — hogy az *önön magad* rossz a *tennen magad* helyett²⁸⁾ — hogy az *egy* sűrű használata germanizmus.²⁹⁾ Mióta azonban egyetemi tanár, szigorúbban fogja föl nyelvtanirói tisztét — Révai nyelvörösködik.

»Édes anyánk a Haza; ennek nyelve közös kincstünk s megbecsülhetetlen örökségünk. Nekem is igazságom

²⁸⁾ *Elab. Gram.* I. 383. l.

²⁹⁾ *U. o.* 409. l.

vagyon hozzá, mint akárkinek közülünk, mert magyar vagyok. Azonban öregbíti iránta való gondoskodásomat különösen hivatalomnak is megfelelő hívségem. Jó okon tehát senki sem neheztelhet reám: ha annak ügye mellett, belső meggyőződésemen erősödött nemes bátorsággal, oda szólok már Urainknak, Tisztbeli Deákjainknak, Jegyzőinknek s ezeket igazgató Nagyjainknak. Ha ezeknek tollaikon megfordúl nyelvünk, csaknem nagyobb terjedéssel, hogysen a mennyire az Irók érhetnek; tehát illendőképén forduljon meg, s azoknak tekintetektől, mely nagyobb a mienkénél, erőt vegyen, nem csorbúlt és gáncsos; hanem mindenestül ép, és hibátlan gyarapodására. «³⁰⁾

S mily hangon nyelvörösködik Révai! Kikeresi za országgyűlés jegyzőkönyveiből a hibákat, s mielőtt kijelölné s kijavítaná, egy pár bevezető sorban elmondja többi között, hogy »szakad az igaz magyarnak szíve: mikor ezekben rútúl koresosodni tapasztalja édes anyanyelvét.«³¹⁾

S mily indulatos, szenvedélyes hangon kél ki az ujságok ellen! Soha nem szólott még senki így a hirlapok nyelvéről, mint Révai: »A szerencsétlen ujságok is terjesztettek s ma is terjesztenek némely szörnyű alkotású szókat. Így hálálják meg a Hazának az előfizetők bőkezűségét!«³²⁾ De mintha fölébredve benne a régi

³⁰⁾ *A magyar Széptoll.*

³¹⁾ *U. o.*

³²⁾ »Propagarunt, hodieque propagant . . voces . . monstrose effectas . . . ephemerides infaustae. Ita et haec ingratae sunt Patriae, ad tantam Praenumerantium liberalitatem!« — *Elab. Gramm.* II. 935. l.

ujságíró, hozzá teszi — »Pedig az ujságok, ha szorgalmasabb s a hazai nyelvet alaposan ismerő férfiaktól iratgatnának, kiváló helyet foglalhatnának el azon segítő eszközök sorában, melyeket minél számosabbakat óhajtunk a hazai nyelv föntartására s előmozdítására.«³³⁾

Így kardoskodik Révai mindkét rendbeli nyelvrontók ellen. A nyelvújítók ellen küzd a nyelvművelő — a nyelvújítók ellen a nyelvész.

A nyelvtanujítók — de nem tartozik-e Révai is közéjük? S nem-e még inkább, mint maga Versegly? Révai előtt e kérdésnek nem is lett volna józan értelme — de volt az ország előtt, s meg is feleltek reá.

Révainak a régiség nagyobb tekintély volt az élő nyelvnél. Szerinte az ikes ige alak használandó — a kivét ellene, nyelvrontó; szerinte a birtokosnak a birtokkal egyeznie kell számban — a ki vét ellene, nyelvrontó. Mert mindkét esetben úgy használta a *veneranda antiquitas*, a tiszteletre méltó régiség.

S íme, Dunántúl nyelvrontónak mondja ezért — Révait.

Eddig az orthographiának csak egy központját szoktuk említeni; pedig kettő volt. Debreczen mellett helyet foglal Veszprém. Sőt Veszprém mozgalmasabb, tevékenyebb, elevenebb. Debreczenben egy pár tudós hazafi kiadta a Debreczeni Grammatikát. Ez már 1795-ben történt. Azóta megjelent Révai Grammatikája,

³³⁾ »Quae, si a Viris scriberentur diligentioribus, et patrii sermonis cognitione probe imbutis, praecipuo essent loco inter ea subsidia: quae copiosiora optamus, ad sustentandam, et provehendam linguam patriam.« — *Elab. Gramm.* i. h.

és Debreczen hallgatott. Megjelent a Tiszta Magyarság, és Debreczen hallgatott. Megjelentek a vitairatok, és Debreczen egyre csak hallgatott. Nem is szólott soha.

Máskép Veszprém. Dunántúl hegyvölgyes vidékének fiai mozgalmasabbak a síkság szülőtteinél. Itt mindig részt vettek a szellemi mozgalmakban, és ha irodalmunk történetét e szempontból néznők végig, azt hiszem, kitetszenék, hogy az írók nagyobb része dunántúli születésű volt.

Veszprém különösen pártolta a nyelvészetet és foglalkozott is vele. A veszprémi püspök adta ki 1748-ban Desericius nyelvtörténeti munkáját; Veszprémben jelent meg 1770-ben az odavaló Kalmár Prodromusa, mely először panaszkodott a nyelv szegénységéről és új továbbképzéseket is ajánlott. Révai Grammatikája három veszprémi kanonoknak van ajánlva — náluk nélkül e korszakos mű tán meg sem jelenhetett volna.

Veszprém a nyelvújításnak ellensége volt. Itt lakott Verseggy törzskara; itt adták ki az ő becses »Tudományos Mesterszókönyvét.« Innét került ki a Mondolat, mely nem is annyira »hirhedt« mint mondják, hanem elég ügyesen csinált gúnyirat.

Tekintetes Nemes Veszprém Vármegye tehát 1807-ben a Haza elejébe terjesztette az ő »Észrevételeit a Magyar Nyelvnek a polgári Igazgatásra és Törvénykezésre való alkalmaztatásáról« — a melyben imígyen szól:

»Igen tetemesen sérti Nyelvünket az is, hogy némely mai felesleg okoskodó Nyelvtudósaink szavainknak ezen természeti összeigazítását: *a dolgok folytatása, Vármegyék dolga, Rendek gyűlései, Magyarok törvényei* stb. már ma így kezdik tenni: *a dolgok folytatások, Vármegyék*

dolgozók, Rendek gyűléseik, Magyarok törvényeik; melyeket minden igaz Magyar első hallásra is igen erőltetett szólásoknak talál. Az ilyen Magyarjaink tehát ezeket is: *a Magyarok lova, a Németek tehene, a Tótok ökre, a Barátok számára*, így teszik ki az ő regulájok szerint: *a Magyarok lovak, a Németek tehenek, a Tótok ökrök, a Barátok számarok*. Mely botránkoztató Constructiók ezek a Magyar fülnek! Soha sem szólanak így az igaz Magyarok: soha sem mondták ők: *a Magyarok Istenek, Uraknak urok, Királyoknak Királyok, Egek Teremtőjök*; hanem így: *Magyarok Istene, Uraknak Ura, Királyoknak Királya, Egek Teremtője*. Ójjuk tehát magunkat az ilyen ujságokon való helytelen kapkodástól s maradjunk inkább nyelvünknek természeti együgyűsége mellett, hogy még utóbb nyelvrontóknak ne mondattassunk. ³⁴⁾

Íme az élő nyelvérzék jellemző tiltakozása Révai nyelvtanának a régiség alapján kifejtett szabályai ellen. A nyelvet még egy Révai sem akadályozhatja meg fejlődésében — az élő nyelvtudat íme a régiséget »ujságon való helytelen kapkodásnak« mondja, védelmezőjét pedig »nyelvrontónak.«

³⁴⁾ Idézve: *Sághy Ferenc*: »Verseggy maradványai és élete« című művében, 211—12. l. jegyzet

VI.

Miért tartották Révait nyelvújítónak. — Hogyan vert gyökeret a nyelvújítás. — Kazinczy és Révai.

A ki bennünket idáig türelemmel kísért, a ki némi figyelemmel követte a mozgalmak keletkezésének és lefolyásának rajzát s látta, mily kiváló hely illeti meg ezekben a magyar renaissance legnagyobb hőst — Révait; a ki immár tudja, mily ellenséges állást foglalt el ő a legujabb irodalmi mozgalommal: a nyelvújítással szemben — s azután elgondolja, mint fejlődött e mozgalom tovább, — fejlődött tovább Révai tekintélye, Révai neve alatt is: valóban rejtvény előtt áll, melynek megoldását jogos érdekeltséggel követelheti.

Nem látja-e mindenki, hogy e szerint ép oly joggal foglalhatták volna le Verseghy hívei is Révait? hogy az ő nagy nevével hódítsák meg a közönséget helyesírásuknak és igeragozásuknak?

Nem — Verseghy hívei ezt nem teheték volna.

De miért nem?

Egyedül azért, mert a vitairatok Révai tanának e pontjait megismertették a közönséggel; ez hallotta az üldözők éktelen zaját s ha csak félfüllel hallgatott is is oda, tudta, hogy a helyesírásról és az igeragozásról van szó. S ha netán volt még valaki, ki innét sem tudta meg, megmondotta annak Kazinczy.

Ezt tehát tudta a közönség. . . .

S mondjuk-e még tovább? Tán jobb volna e helyen már bejelenteni hősrünk halálát. Meghalt, eltemették. A többit tudjuk. A ki nem tudja, következtetheti. A ki erre nagyon kényelmes, képzelje el magának. Akkor azután nem is csalódhatik.

De Révai szelleme kiszól olvasatlan műveiből. A polczon hevertette őket a külföld és hazája — így vészelt el hatása, így dicsősége — nem! joga ne vesszen.

Ha sejthette volna Révai, mily zászlóra fogják fölírni az ő nevét is — óh mily Miklósfiakban és Fényfalviakban magyarázta volna el tüzes lelke tanainak egyéb részeit is: hogy tudja a haza, tudja minden egyes fia, mit vall ő magáénak és mit nem? —

Latinúl írta nagy műveit, hogy olvassa a külföld is. És azt érte el vele, hogy nem ismerték itthon sem. . .

Sokat vitatkoztak már nálunk a nyelvujítás fölött. Eldicsérte az egyik, elítélte a másik fél; van, ki benne látja csak irodalmi nyelvünk ujjászületését, megteremtését — nem csoda, hiszen a Kazinczy előtti irodalmat legfőlebb ha itt-ott nézegetik, de olvasni nem olvassák. Van, ki nyelvünk épségének megromlását látja csak benne — ismét nem csoda, mert hisz oly soká dicsérték föltétlenül, hogy a visszahatásnak szükségképen be kellett állnia.

Sem az egyik, sem a másik fél azonban nem kuttatta még eléggé a nyelvujítás történetét. Pedig az adatok megállapítása talán eredményesebb volna, mint az elvek vitája.

E történet egészének előadása nem tartozik körünkbe. De tisztáznunk kell a nyelvujítás viszonyát Révaihoz.

Hogyan függnek össze Révai és — Kazinczy?

Kazinczy láttuk, 1788-ban még nyelvművelő volt. De már itt tetszik ki, hova fog ő fejlődni. Két dolog jelentkezik itt nála először: a szenvedő alak sűrű, németes használata; azután az eredeti magyar kifejezések megrovása, melyeket »paraszt szólások«-nak bélyegez.

Kazinczy csak akkor kezdett Révaival össze nem férni, midőn ez meghalt. De addig jó barátságban éltek egymással. Verseggy elleni harcza alkalmából Kazinczy írt neki egy levelet, mely a Boldogréti művében meg is jelent; Régiségeiben ismét kinyilatkoztatja, hogy Révainak volt igaza, s erre vonatkozólag írja később Kisnek: ³⁵⁾ »Szólottam volna, ha nem itt, bizonyosan másutt, ha Vig László a levelem kinyomatásával arra nem szorított volna is, hogy magam mellett apologizáljak.«

Íme: Kazinczy önmagát védelmezi, midőn Révai mellett száll síkra. Nagyon természetes — Verseggy megtámadja Révai helyesírását: ezt Kazinczy elfogadta; megtámadja Révai ikes igeragozását: Kazinczy ezt is elfogadta. Ő tehát valóban Révai védelmeztében önnön magát védelmezte.*

De Verseggy megtámadott egyebet is: a régiséget és az összehasonlítást, a Révai grammatikájának két oszlopát. Erre Kazinczy nem szólt semmit; ezek a pontok őt nem is érdekelték. Ő nem nyelvész, hanem író.

S miért fogadta el ama másik két pontot? A helyesírást azért, mert megfelelt az irodalmi használat folytonosságának. Voltakép itt Verseggy újított; s még

³⁵⁾ *Levelek* I. k. 289. l.

mielőtt föllépett orthographiai rendszerével, Kazinczy már, mint láttuk, Révai mellé szegődött.

Az ikes igeragozást meg azért fogadta el — mert újítás volt. Nincs nyoma, hogy ő e kérdést valaha nyomozta volna. Hogy vizsgálta volna: valóban nagyobb tekintély-e a régi használat az új használatnál? s ha az, miért az? Révai nagy tudománya is befolyással lehetett elhatározására: mily alapos készültségű újító ez a Révai!

A nagy nyelvész műveit pedig nem olvasták; az írók legkevésbé. Ezek ismerték helyesírását és ikes ragozását — Kazinczy révén. A mit ez nem terjesztett, elmaradt temetve.

A nyelvújításnak azonban kétféle tekintélyre volt szüksége, hogy gyökeret verhessen: íróra, ki a nyelvet ékesítse, és nyelvészre, ki az ékesítéseket szentesítse.

Az írói közönség eddig megtalálta mind a kettőt. Az író volt Kazinczy, a nyelvész — Révai. Gondolhatlak-e ők egyebet? Hiszen Révai nagy műveit nem olvasták. Révainak a Magyar Széptollról írt munkája fölvilágosította volna őket tévedésök felől — de ez a mű nem jelent meg. A miről tudtak — abban Kazinczy és Révai egyezett.

Révaival kidúlt a nyelvész. Akadt csakhamar helyettesítője — Kazinczyban. Ez törekszik ezentúl egyesíteni mind a két rendbeli tekintélyt.

Alighogy Révai meghalt, kiad ő is »Magyar Régi-segeket és Ritkaságokat« — tán a nagy nyelvész Antiquitatesének második kötetét? Nem, hanem Sylvester grammatikája mellett egy magyar abécztét, azután professor Varjasnak hóbortos *e* vocalisú énekét.

Azután egy nyelvtant készül kiadni — a Révainak harmadik kötetét talán? Nem, hanem a Révai két kötetéből egy harmadikat. »Révainak perlő írásait s Grammatikáját, írja 1807 szeptember 15-én Kisnek,³⁶⁾ én excerpálni fogom, hogy előforduló kétségeimben ő legyen a kalauzom. Nem esküszöm én neki szavaira s zászlaja alá.« — Erről valameddig Révai élt, nem sejtett senki semmit. S vajjon melyek az új grammatikai harc vitapontjai? »Az ő és ű eránt világosan elpártoltam tőle s nem *ts*-vel, hanem *cs*-vel s *cz*-vel élek, a hol nincs forradás. De bizony ő nyelvünknek a Statorja, ő a magyarok Adelungja.«³⁷⁾

Mintha Révai grammatikájának ezek volnának legfontosabb pontjai: az *ű* és a *cs*!

Kazinczy elkészült az excerpálással. Ekkor találkozik vele gróf Dezsőffy József a zempléni gyűlésen, hol »reá vett, hogy írnék egy könyvírónak való Magyar Grammatikát, minthogy még egy sincs, a mi e végre szolgáljon. A Révaié igen jó, de oly felette bőv, oly tele van tömve mindennel, hogy kifárad a Tanuló olvasásában. Én azt tettem törvényemül, hogy az enyém minél lehet rövidebb, tisztább légyen, a legnagyobb gonddal, praecisióval s elevenséggel s oly *izléssel*, hogy gyönyörűségesen lehessen olvasni. Orthoepejámnak egyik része már kész.«³⁸⁾

E grammatika nem készült el — nem is volt már reá szükség. Minden írónak megvolt ezentúl a maga

³⁶⁾ *Levelek*, I. k. 212. l.

³⁷⁾ *U. o.* i. h

³⁸⁾ *U. o.* 250—1. l.

grammatikája: az izlés. Ez megmondá neki, mit s hogyan szabad; s bátran indúlhatott utána — hiszen Kazinczy, a nagy nyelvésznek, Révainak követője, utódja hirdeté: »Tisztelni kell a szokást és a grammatikát s jaj annak, a ki törvényt nem ismer: de az izlés nem kevésbé szükséges és biztos vezér.«³⁹⁾ És hogy tisztán megértsék, elmondja, miben különbözik a nem-ujtóktól: »Ezeknek csak az a jó, a mi közönségesen van elfogadva, s nem árúl el idegen színt. Nekem az, a mi jó, s kivált a mi szép.«⁴⁰⁾

Idők jártával már egészen meg is feledkezik Révairól, kit azelőtt magának »kalauzúl« választott. 1828-ban írja Toldynak: ⁴¹⁾ »De hát azokról mit mondjunk, a kik magok tudják miért, talán, hogy kálvinista ne triumpháljon, Versegly mellé csatlák magokat és vitatták az ypsilont és több sületlenséget.«

Már nem Révainak, hanem Kazinczynak triumphusáról volt tehát szó a helyesírásban. Nem Révai, hanem ő, Kazinczy, volt a vezér. . . .

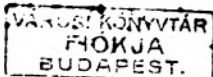
Igenis, ő volt, csakis ő volt. A midőn Kazinczy megfeledkezett már Révairól teljesen — akkor emlékezett mindenre legjobban. Révainak, a nyelvújítás ellenségének, e mozgalomban nem volt positiv része. —

Hiszzen bár lett volna! Révai arra az ellenfelére tört először, ki rendszerét előbb támadta meg — ártalmatlanná tette ő Verseglyt Kazinczy segítségével, a ki nem szűnt meg e boldogtalan férfit üldözni megszólással, váddal és

³⁹⁾ *Levelek Kisfaludy Károlyhoz* 5. l.

⁴⁰⁾ *U. o.* 57. l.

⁴¹⁾ *U. o.* 139. l.

gyanúsítással egyaránt.⁴²⁾ Hiába szólalt föl a *Tiszta Magyarság* írója a nyelvujítás vétkei ellen, hiába intette őket mérsékletre — ő nem volt grammatikus az írók előtt, hanem »szédült fő és rendbontó«, ki »beszínleli magát némely nagyjainkhoz«, kinek »minden szent, ha célra visz« s kit egy 17 éves — ifjúnak mondjuk? kiméletlenül volt szabad legyalázní — s nem akadt senki, senki széles Magyarországon, ki a haldókló költőt és tudóst védelmébe fogta volna . . . Toldy Ferencz ellen!

Ennyit Révai bizonyára nem akart. Ha látta volna, mily árát adja ő a szövetségnek! Hogy reá hivatkoznak mint a nyelvujítás bajnokára! Hogy őt bemutatják mint Kazinczy követőjét!

Mert megtörtént ez is.

Kazinczy ismeretes Sylvester című költeményében azt mondja:

Hiveim sorában nem volt még nagyobb
És oh mikor lesz annyi! mint te voltál,
Pancratiasta férfi, Révaim!

Más szól-e itt, mint a grammatikus Sylvester a nyelvész Révaihoz? — Toldy szerint⁴³⁾ Kazinczy Révait nevezi itt a maga követőjének.

Ne rágalmazzuk Kazinczyt.

⁴²⁾ *Levelek Kisfaludy Károlyhoz*, 25. 139. l. *Kishez* II. 298; *Guzmicshoz* (kiadja Gulyás) 151. l. stb. stb.

⁴³⁾ *Irodalmi Beszéd* II. k. 350. l.

VII.

Kiadatlan munkái. Alázatos segedelem kérése e munkák kiadása ügyében. — Kecskemét mezővárosa és Pest megye segítik.

A folytonos szükség és küzdés és izgalom megemésztették Révai erejét; folyton beteges; érzi közelgő halálát.

Csak egyetlen gondja van még az 54 éves, megtört erejű férfinak: műveinek kiadása. 1806-iki évi májusban ez iránt bocsátott ki egy fölhívást, melyben a következő munkáit ajánlja: Grammatikájának mind a három kötetét; a harmadiknak tartalma lesz: *De vocum derivatione* (a szószármaztatás), *De vocum compositione* (a szók összetétele), végre *Syntaxis* (mondattan). — Továbbá e grammatikának *kézikönyvét*, mely legközelebb kerül majd sajtó alá (proxime imprimendum). — Közöttük van továbbá a *Vocabula Hungarica* (magyar szók gyűjteménye), de most már nem egyedül: *cognata ex orientabilibus* (a keleti nyelvekből megfejtve), hanem *intersecta sunt septentrionalia* (az éjszaki nyelvekből) is. — Hirdeti az *Antiquitates* (régiségek) mind a három kötetét; a másodikban lesz a *Bécsi biblia*, a harmadikban *Observationes grammaticae* (nyelvtani észrevételek). Végül a *Magyar Dedkság* (irodalom) három kötetben, az első lesz: az irodalom *története*; a második: *A Széptollról* Adelung után; a harmadik: *chrestomathia*.

E fölhívásának czíme: »Alázatos segedelem kérés az igaz eredeti magyarságot híven megfejtő tudós készületeknek mennél előbb való kinyomtatásokra, újólag való tudósítással.«

Kegyelmes, méltóságos, főtiszteletű, tekintetes, és nemzetes Urak! — így kezdi — gondoskodtatok a dicső Hazának védelméről s ugyanakkor bölcsen fölfogtatok egy más nagy dolgot is: a hazai nyelvnek ügyét. Valóban azon egy szentségű kötelesség a hazát valamint a külső, úgy a belső ellenségtől is védelmezni.

Ez a belső ellenség: a hazai nyelvet elmulató nagy gondatlanság. Ennek kárhozatos terjedése, valamint a nyelvet, úgy fogyasztja lassanként a fejedelemért élő és haló nemzetet is. Ha pedig a magyar nemzet elveszti nyelvét, maga is elvész. Ezt tudván, törvényt is szereztek ez ellen; ezentúl az alsó és felső iskolákban is fogják már tanítani a magyar nyelvet.

De a dicső haza ezen nemes buzgóságával kétségkívül az Igaz Magyar Nyelvet akarja fölemelni, a mint hajdan virágzott, s reánk maradt eredeti épségében. Irtóznak, méltán gerjedő boszankodásokban, annak mostani csúfos képétől, a melylyel azt némely ujítók szépiteni és bővíteni akarják, de szerencsétlen törekedésökkel minden részeiben elrútítják s rémítő hitvány gyommal megrakják. Iszonyuságokat követnek a szóhajtogatásokban; helytelen és idegen szólásokat ejtenek a szókötésekben. S ugyanezért méltán vagynak kedvében a nagy közönségnek: valakik ez ellen bátran kikelnek világosító és győző oktatásokkal a Nyelv és a Nemzet Méltóságának védelmére. Érdemeseknek itéli őket azon Nagyságos Nemzet, hatható kegyes oltalmára: s meg nem vonja tőlök az

ilyen hasznos és dicsőséges dicsekedésekre megkívántató segedelmeket. 44)

Ezeknek számokba, folytatja, tette őt is buzgósága és szentséges hivatala. Vegyék szívökre a szorongató időnek keménységét s e miatt kiadásának szomorú főn-akadását. Vegyék meg számosabban már megjelent nyomtatott darabjait, azután fizessenek elő minél többen kézírásban már elkészült darabjainak nyomtatására. Csak arra kéri még, kiméeljék meg őt az éktelen drágaság miatt már a nélkül is eléggé megszořongattatott szegény állapotában a posta költségtől és a szállítás terhétől.

A szörnyű nagy drágaság igen megnehezíti a nyomtatást is. Mindegyik darabja több száz forintba kerül. Nagy a készület, mert úgy kívánja Nyelvünk Méltósága; számosabbak azért a darabok. Egyes jótevő, ki egy egész darabot egy maga adna ki, ily mostoha időben nem támad. Hogy pedig többen állnának össze ily czélra, az is nagy ritkaság és sok ízetlenséggel jár az ajánlásbeli előségen való ízetlen vetekedés miatt. A nyelvről szóló irásokon egyáltalán kevesebben kapnak, hogysem egyéb neműeken: azok is, a kik az ilyeneken kapnak, a teljes munkát várják. S eképen a teljesítés, melyet így várnak egészen elmarad.

Az előfizetés sem elegendő, ha úgy leszen, mint eddig volt: hogy az egész országban csak ötvenen vagy hatvanan fizessenek előre. Ezen Segedelem Kérésnek 3000 példában lett kinyomtatása és békóttetése, azután Helyes Tanítását védelmező apró munkák kiadatása 1000 példában, melyekből csak kedveskedésül kiosztogat

44) *Segedelem kérés 3-4. l.*

500 példánál többet mind békötetve — igen ám, csak ezen kisebb költsége 1200 forintnál többre mégyen mind-összeséggel. Ez a nagy szám a kegyes adakozásból való szép segedelmet többel haladja meg 500 forintnál: a mely teher már öt nyomja, ha nem boldogul a többinek számosabb elkélésével.

A dicső Haza most buzog ismét a nemzeti nyelvnek méltósága mellett; legalkalmasabb időben jelenti tehát be e tárgyra néző fáradságos készületét: s erre forrón és bizodalommal kéri utólszor is a Nagy Lelkű Hazafiaktól a kegyes segedelmet. —

Kecskemét mezővárosának nemes tanácsa volt az első, mely Révainak 70 forintot küldött. Következett Pest megye, melynek september 27-én tartott gyűlésén mutatták be a Segedelem kérést, s itt alá is írtak 470 forintot. A szerző ezen rendkívül való jótéteményre föléledvén elhatározta, hogy a Magyar Deákság második kötetét, a nemes megye rendjének áldozza, mindenik adakozó nemes urnak becses neve, állapotja és méltósága kitételével. — A Hazai Tudósítások, melyek e hirt közlik ⁴⁵⁾ hozzá teszik: Bár tenné ezt még egy pár megye! Ugyanily tisztelet adatnék nekik.

Nem — késő volt már. Révai nem adhatott többé tiszteletet senkinek. A toll kihullott kezéből.

⁴⁵⁾ *H. Tudósítások*, 1806. I. 213. l.

VIII.

Révai halála.

A Hazai Tudósítások 1807-ik évi ápril 4-én kiadott számának homlokán e sorok olvashatók:—

»*Pestről.* Ezen hónapnak első napján [szerdán] délután két óra tájban holt meg Tisztelendő *Révai Miklós* úr, a magyar nyelvnek és literaturának a pesti főiskolában királyi Tanítója. A kik ezen nyelvünk Bajnokának fáradhatatlan igyekezetét esmerték, és tudják a nyelv természetének vizsgálásában és a grammatika törvényeinek meghatározásában tett fontos nyomozásait; nem fogják szomorú érzés nélkül hallani e közönséges kárunkra lett érdemes Hazafinak elhalását. Hideg tetemei tegnap az egész tanító ifjúságtól és tanító uraktól, valamint a nemes vármegye főtisztjaitól és más uraságoktól kísértetve eltemették.«

F Ü G G E L É K.

A Révairól irandó monographia történetével kitünő nevek vannak összekapcsolva. Horváth Mihály és Fraknoi Vilmos bocsátottak e célra 100 aranyat az Akadémia rendelkezésére s ez a pályakérdést Gyulai Pál ösztönzésére tűzte ki. Nem kisebb ember mint Toldy Ferencz dolgozott először e kérdésen s e sorok írója csak Szarvas Gábor buzdításának köszöni, hogy a felejthetetlen férfiú által elejtett munkát újra föl merte venni.

E férfiak közül azóta kettő meghalt. Nekik nemcsak emlékek halhatatlan, mely egy hosszú élet ernyedetlen munkásságához fűződik, hanem szellemök is, melyet itt hagytak örökbe nekünk — a hálás világnak!

Toldy Ferencz utolsó irodalmi gondja a Révai volt. A mit ebből megírt, megjelent a »Fővárosi Lapokban« (1875, 295—6. sz.) E sorok írója azonban szerencsés volt magára a tervrajzra akadni, a mely szerint Toldy e művet föl akarta dolgozni. Midőn ezt e helyen közölném, nemcsak érdekes irodalmi erekljét őrzök meg, hanem a fáradhatatlan férfiú emléke iránt táplált kegyeletemnek is óhajtok kifejezést adni.

E tervrajz betűről betűre a következő:

II. 1749—69.

Születése. Első tanulása.

III. 1769—1777.

Piarista. — Különféle helyeken tanít és tanúl. —
Áldor lesz. — Rendetlen viszonya a szerzethez. —
Bécsbe.

IV. 1778—1781.

Károlyba. — Váradon rajztanító. — Tankönyvek.
— Költői dolg. — Lemond.

V. 1781—5.

Bécsbe megy — Los, Hédervár — vissza Bécsbe,
1782. Grác, Pozsony — 1784. hirlap.

A költői gyűjt. hirdette.

Irodalmi törekvései.

VI. 1785—88.

Győr, költ. Gyűjt. (1785, 86, 87) Nevelő, Pozsony
— Faludi költ. gy. — Amalthea.

Révai a költő.

VII. 1788—90.

Győrött tanító.

VIII. 1790.

Nemzeti igyekvései, korona. — *)

*) Itt még egy szó áll, de olvashatatlan A tervrajz, mely
M. S. csomagban van, puha czeruzával lévén írva, az írás eltör-
lödött.

IX. 1791—96.

Győrben.

X. 1796—1802.

Elhagyja Győrt. Esztergom. Komárom. — Nyugalom
Füreden, Rátóton, Sopronban. — Bécsben.

XI. 1802—7.

Pesti tándr. Nagy munkái, Tollharczai.

XII.

R. a nyelvész. Kiadatlan munkái.

T A R T A L O M.

ELSŐ FEJEZET.

Révai fejlődése.

1752—1777.

	Lap.
I. Bevezetés	3
II. Révai 1752-ben született; hogyan hívták; miért másította meg születése helyét	6
III. Atyja közkatona, utóbb csizmadia volt; testvérei; Mátyás Csanádon neveltetik; az apa meghal; a család tönkre megy — egy leány-gyermek kivételével	10
IV. Mátyás Szégeden tanul; Karaba latin verselésre buzdítja; szülőföldjének szeretete bírja a kún romok megéneklésére	13
V. Kecskeméten a piarista szerzetbe lép; mi birta erre. Jelleme ellenkezik választott pályájával. Milyen volt viszonya a szerzethez s hogyan fogja föl ő maga?	17
VI. Révai történettel foglalkozik; Cicero hatása Révaira. Molnár Jeles Épületei. A költészet; első alagyait írja	25
VII. A latin próza; a józsanság Révai jellemében. A XVIII. század philosophiája; Révai türelmessége; mely philosophiát tanult.	31

VIII. Révai Nagy-Károlyban. Károlyi gróf; Varjas János. Nyitrán matematikával és architecturával foglalkozik. A tanítás befolyása Révaira. — Révai nemzeti programja	36

MÁSODIK FEJEZET.

Révai írói föllépése.

1777—1780.

I. Bécs a múlt században. Mária Terézia germanizálása; miért szerette őt a nép. Bécs a magyar szellemi élet központja	47
II. Révai Bécsben. Megismerkedik a testőrök irodalmi működésével. Sonnenfels és Denis. Bécs befolyása Révaira	51
III. Révai Nagy-Váradon; tankönyveket ír a nemzeti iskolák használatára; magyar nyelvtanát nem fogadják el. Az irodalom-történet kétféle adatai	56
IV. A Magyar alagyk első könyvek. E kor olvasó közönsége és bírálata. Az alkalmi költés. A Szinyér Vár-aljai szüret; Révai helytelen nézete a műfordításról	59
VI. A physika. A menykövek mivoltáról; miért fordította ezt Révai. A műszók	68
VI. Révai akadémiai tanár; miért megy el innét. Emlékbeszéde Mária Terézia fölött	72

HARMADIK FEJEZET.

Révai mint nyelvüvelő.

1780—1787.

I. Révai újra Bécsben. Itt fogamzik meg benne a kiadások eszméje; fölhívása; a tájszók és közénekek gyűjtése. Cornides; a heraldika. Révai nevelő Looson; Hédervár. Visszamegy Bécsbe	79

Lap

II. A régi magyar írásmódról — Révai a Halottas Beszéd kiejtéséről; a szenvedő alakról; az ikes ige. Az igeragok. Révai nem fogadja el a finn rokonságot. A magyar betűk egyszerűsítése. A szók továbbképzése. Későbbi tanok első elemei	86
III. Révai Gráciban, nevelősködik; de hirtelen megy el; insége	93
IV. A Hirmondó a nyelvművelés eszköze; a kiadásoknak ujjonnan való bejelentése	96
V. Révai mint ujságíró	109
VI. Az ujság közönsége. Az írók eredménytelen küzdése a latin nyelv ellen; erőszak kellett, hogy végleg mellőzzék. A germanizáló rendelet. II. József nem volt germanizátor; a bizonyító tények. Mária Terézia és II. József összehasonlítása	116
VII. Révai akadémiát sürget; II. József és Révai	122
VIII. Révai Győrött. A költeményes gyűjtemény hurré adatása; az előfizetések. Ellenfelei gyanúsítják; insége. A magyar Amalthea. Hogyan szerzi meg a költséget kiadásaihoz	125

NEGYEDIK FEJEZET.

A magyar renaissance.

I. A magyar renaissance kezdete; az irodalmi iskolák; a három irány eredete és közönsége. A magyar renaissance kiinduló pontja.	143
II. Az új méretű versek elsősége. Baróti nyelvrontása; a latinos szórend	148
III. A prosodiai elvek. — Molnár naturalisztikus eljárása; Baróti prosodiáját a magyar hangsúlyra alapítja; Rajnis az új méret magyar eredetét vitatja; ingadozó elmélete. A prosodiai harezok	156
IV. A helyesírás kérdése; az elvek és elvtelenségek; a reformáló törekvések. Révai befolyása	165

	Lap.
V. Révai magatartása a prosodiai harcban; a magyar és a latin prosodia különbségei; a h betű kérdése; Révai a mai prosodia megteremtője	170
VI. A tudós költés; a dilettantizmus; az iskolák fölbomlása	177
VII. Révai költői méltatása	183
VIII. A magyar renaissance irodalmi fejlődése. Révai a történeti szellem megteremtője	190

ÖTÖDIK FEJEZET.

Tíz év küzdelmei.

1787—1797.

I. Révai Győrött rajztanító; ismeretségei; Fengler püspök. Viszálya tanító-társaival; az ügy elintézése	195
II. József visszavonja rendeleteit. A szent Korona Győrött; Révai ünneplése	200
III. Bessenyei Jámbor szándéka; Révai akadémiai igazításai. Eszterházy József gróf és Sándor Leopold főherczeg. A helytartótanács leirata; Révai Budára megy	205
IV. A renaissance a politikában és a társadalomban	210
V. Kedvezőtlen fordulat az Akadémia ügyében. Révai fölirata a helytartótanácsához; kik voltak az akadémiai eszme kifejtői. Fölterjesztése a nádorhoz	214
VI. Az Akadémia terve, célja, költségvetése és alapja; az Akadémia jelöltjei. Révai miért nem kandidálja Bessenyeit	221
VII. Révai az egyetem aesthetikai tanszékére folyamodik; Bécsbe megy; saecularisatiója. Viszálya a várossal; ellenségei és üldöztetése. A numismatika tanszékére pályáz. — Esztergom	232
VIII. A Martinovics-féle mozgalom. Latina. Angulorum Trisectio	242

HATODIK FEJEZET.

Révai nyelvészeti fejlődése.

1797–1802.

I. Hogyan lett Révai nyelvészszé	251
II. A nyelvtan Révai előtt. Pereszlényi; a Proludium; a Debreczeni Grammatika	257
III. A nyelvtudomány állapota Révai korában: a zsidó és magyar nyelv rokonsága	263
IV. A pesti és bécsi kéziratok. Révai és Kulcsár. Komárom. Nyugalmaztatásért folyamodik. Sopronyban lakik, utóbb Bécsben	268
V. Az Ilias fordítása; Carmina quaedam; német ódája. Beregszászi és Gyarmathy; a török nyelv rokonsága; mi vezette erre. — Adelung.	286
VI. A Theresianum. — Vályi meghal. Révai folyamodása az egyetem magyar tanszékére. A helytartótanács ajánlata egy Grammatica megírása ügyében. — Révai meghívása	284

HETEDIK FEJEZET.

A magyar nyelv rendszere.

1802–1807.

I. Beköszöntő fölolvasása. Betegsége. — Műveinek kiadását sürgeti; mennyi nyereségre számít. — A veszprémi káptalan és Marczibányi segélyezése. — Megjelenik az Antiquitates és az Elaboratior Grammatica. Miért írta ezeket Révai latin nyelven	291
II. E művek ellenzést keltenek; Verseghy. — Révai tanítványai; hogyan írnak ezek mesterekről. — Kik voltak a vita-iratok szerzői?	298

	Lap.
III. A nyelvtan segédeszközei. Révai a nyelv történetét teszi a nyelvtan alapjává. — A nemzeti elem Révai fölfedezésében. — A régiség haszna; túlbecsülése	309
IV. Schlegel Frigyes; Grimm Jakab. Révai és Grimm összehasonlítása. — Révai a történeti nyelvészet megalapítója. A nyugateurópai és a magyar renaissance	320
V. A rokon nyelvek; Révai nézete a héber és finn rokonságról. A betűváltozás törvénye; Révai összehasonlító módszerének bírálata. Verseghy a régiség és összehasonlítás ellen. — Révai és Verseghy összehasonlítása	324
VI. Az összetett mássalhangzók egyszerűsítése. Révai helyesírási elvei. A helyesírási vita; Révai etymologikus kiejtése. — Kazinczya szófejtő orthographiát diadalra juttatja	334
VII. A rendhagyó igék s az óhajtó mód ragozása. Az ikes igék; nem Révai kezdette először sürgetni állandó használatukat. Ez alak elleni vétségek okai. Verseghy az ikes igék ellen. — A nyelvszokás; az ellenfelek túlzása. Miért lett az ikes használat állandó?	344
VIII. A szenvedő alak. Révai egyetértésben Verseghyvel. — Révai, korának legnagyobb grammatikusa és nyelvésze	361

NYOLCZADIK FEJEZET.

A nyelvújítás.

1802 — 1807.

I. Milyenek voltak a magyar nyelv tanítói. — Révai egyetemi tanári állása; minő egyetemi reformokat kíván a magyar nyelvoktatás ügyében; hallgatóinak száma	367

	Lap.
II. Révai Budapesten ; hogyan él. A drágaság ; szegény- sége. Mártonfi pártfogása	372
III. A magára hagyott irodalmi mozgalomnak központ- jává a nyelv lesz. Nyelvművelés és nyelvújítás. — Barczafalvi ellen Kazinczy	379
IV. Révai a nyelvújítás ellen ; elítéli a purismust ; a szó- csinálás és fölösleges. Egyetemleges ítélete a nyelv- újító írók fölött	382
V. Révai a nyelvtanujítást is nyelvrontásnak bélyegzi. Révai mint nyelvőr ; fölszólalása az ujságok rossz magyarsága ellen. Veszprém : a dunántúli ortholo- gia székhelye, nyelvrontásról vádolja Révait . .	487
VI. Miért tartották Révait nyelvújítónak. — Hogyan vert gyökeret a nyelvújítás. — Kazinczy és Révai . .	394
VII. Kiadatlan munkái. Alázatos segedelem kérése e mun- kák kiadása ügyében. Kecskemét mezővárosa és Pest megye segítik	401
VIII. Révai halála	405
<i>Függelék.</i> Toldi Révai-tervrajza	406

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK.

		5 l. 6 sor alulról, bevétette	helyett	bévetette.
54	> 4	> felülről, ünnepelteké	>	ünnepeltté
93	> 2	> alulról, Innét	>	Ismét
157	> 7	> > középértékünk	>	középértékűek
181	> 15	> felülről, illeti	>	illetni
190	> 11	> > vagy	>	nagy
235	> 8	> > végök	>	vége
300	> 8	> > gazdaságban	>	gazdagságban.
318	> 8	> > bizonyság	>	bizonyosság
339	> 9	> alulról, nyomás	>	nyomás
345	> 5	> > és	>	is
379	> 11	> felülről, központjával	>	központjává
391	> 8	> > nyelvujítok	>	nyelvtanújítók
391	> 6	> alulról, orthographiának	>	orthologiának

18. - 2288

U.C. BERKELEY LIBRARIES

C020078318

